

Vänskap värden vandel

Avvikelser och återhämtningsstrategier
hos Göteborgs första generation
ungdomsnarkomaner

Christer Ahlman

GÖTEBORGS UNIVERSITET
INSTITUTIONEN FÖR SOCIALT ARBETE

Vänskap, värden, vandel

De ungdomar som introducerade den tunga narkotikan i 1950-talets Göteborg rekryterades i begynnelsen ur konstnärliga och bohemiska kretsar. Ganska snart sökte sig ett antal unga män ur stadens kriminella sällskap också till de nya drogerna. Ett antal unga prostituerade kvinnor visade också tidigt intresse.

Från att under 1950-talet ha varit en ganska lekfull företeelse övergick verksamheten under nästa decennium i former som hade förmåga att sluka tillvaron. Under 1960-talets sista år övergick den färgsprakande hippiekulturens drogmarknad och konsumtionsformer i en mer hårdför, ensartad och kriminaliserad missbrukssituation. I detta skede hade ett antal pionjärer och veteraner hunnit bli så psykiskt och fysiskt nerkörda att de nödgades se sig om efter en mer anständig livsstil.

Denna avhandling beskriver de gängkulturer och samhällsförhållanden som var rådande då Göteborgs första generation ungdomsnarkomaner intog Avenyn och flackade runt på Götaplatsen och Skanstorget. Ett antal ungdomar som efter något tiotal år som injektionsnarkomaner lyckades komma på fötter och ordnade sig ett anständigt liv har under 1980-talet och 2000-talet skildrat händelseutvecklingen med hjälp av sina egna livsberättelser.

Christer Ahlman

Vänskap, värden, vandel

*Avvikelse och återhämtningsstrategier
hos Göteborgs första generation
ungdomsnarkomaner*

GÖTEBORGS UNIVERSITET

Institutionen för socialt arbete

GÖTEBORGS UNIVERSITET

Institutionen för socialt arbete

Box 720

405 30 Göteborg

Tel: 031-786 10 00

© 2014 Christer Ahlman

ISSN 1401-5781

ISBN 91-86796-92-5

E-publication: <http://hdl.handle.net/2077/34998>

Skriftserienummer: 2014:1

Grafisk formgivning, inlaga och omslag: Alexander Knutagård

Illustration omslag: Christer Ahlman

Tryckt hos Kompendiet, Göteborg, 2014.

Till

Birgit, Gunilla och Ingrid

Abstract

The aim of this dissertation is to investigate how and why a sample of young people who were criminals and drug addicts in the 1960s – Gothenburg’s first generation of young drug junkies – could get up on their feet and then sustain an orderly life.

The empirical material consists of recorded and transcribed life history interviews with 15 individuals, 10 of whom had rather central positions within Gothenburg’s first generation of young drug addicts. Three of the remaining five have had close and lasting contacts and relations with the same social circle, while two have had similar experiences from other places. Several of these persons were interviewed both in the 1980s, when they had been drug-free for ten years, and then again in the 2000s, when they were about 60 years old. The connection between relationship and dialogue becomes methodologically important, since several of the interviewees have been the author’s friends and acquaintances. Autobiographical literature and the author’s own memories supplement the transcribed interviews.

In the dissertation, the individuals’ entry into the circle of drug users is explained by the cultural environment and spirit of the times, and by the material conditions and situations that surrounded them in Gothenburg in the 1950-60s, but also by broken families and deficient parental attachment. The interviewees’ recollections indicate that they were provided moral cornerstones as children, which in combination with a demanding and exhausting lifestyle fuelled their willingness to break away from their drug-saturated existence. The conflict between internalised ethics and a deviant lifestyle has in such stages of transition often manifested itself in experiences of burnout and psychotic breakdowns. Their recovery has in many cases been characterised by a series of relationships with partners leading a more organised life, and these periods have served as effective training.

Rather than resulting in a new lasting period of deviance, the interviewees’ possible relapse attempts have provided dull and dreary experiences. In fact, they have reinforced their recognition of themselves as ‘normal’. Their lasting and intensive drug use has not led to a life-long identification or ex-role as drug addict, compared with their class and gender roles or other deep roles. During the years following their recovery period, most of the interviewees have had longstanding family commitments and partner relations as well as decent working and housing conditions. At the time of the interviews in the first decade of the 21st century, all of them displayed a distanced and controlled relation to drugs (apart from tobacco).

Innehållsförteckning

Förord	7
DEL 1 AVHANDLINGENS AVSIKT, METODER OCH EMPIRI	
Kapitel 1. Introduktion, positionsbestämning och disposition	
Syfte och frågeställningar	11
Tidigare forskning och positionsbestämning	12
Bruk eller missbruk	13
Att handskas med behovet av umgänge, identitet och värdighet	14
Bristfälliga institutioner, spontan sorti och naturlig nedtrappning	16
Skäl för en avhandling ytterligare	17
Utveckling av syftet	18
Teorier, begrepp och utgångspunkter	19
Inledande definitioner	19
Gång och sällskap	20
Klasser, skikt och statusgrupper	21
Entréer och sortier	23
Rollernas djup och status	24
Multipla roller och en identitet	28
Kriser och hållhakar	29
Avhandlingens disposition	30
Kapitel 2. Metod, empiri, analys och etik	
Material	33
Intervjuade personer	34
<i>Urvalet listat efter födelseår, samhällsklass och kön</i>	36
<i>Urvalets användningsområden</i>	37
Självbiografisk förvandlingslitteratur	39
Livshistorier	41
Tidsaspekten	41
Livet som ordflöde, konstruktion och verklighet	41
Livshistoriens logik, koherens och etik	43
Livshistoriska fundament	44

Metod	45
Tillträde	45
Samtalsituationer	46
Målområden och samtalsformer	48
Att använda sig själv både som intervjuare och berättelse	49
Intervjuarens ursprung och position	53
Egna upplevelser, deltagande observation och spontana möten	54
Introspektion och de egna erfarenheternas försteg	56
Retrospektion, minnesbilder och mentala barriärer	58
Analys	61
Teoretiska ramar och ackumulerade perspektiv	61
Om djup istället för bredd	62
Transkriptionens kodning och resultat	63
Distans och validering	64
Växelspelet mellan konversation, introspektion, teori och praktik	67
Etik	67
Identifieringsrisker och förkastad strategi	67
Att utsätta sig själv	68
Att intervjua en dödspolare	69
Vägmärken och färdväg som ger livsresan mening	72
Sammanfattning	72
Presentationsform	74

DEL 2 FRÅN LÄKEMEDELSBEROENDE VIA PUNDARE TILL KNARKARE. EN KULTURELL OCH HISTORISK BAKGRUND

Introduktion	77
Syfte, referensgrupp och tillvägagångssätt	77
Något om berusningens konstarter	78
Kapitel 3. Göteborgs första generation ungdomsnarkomaner Ursprungsfamiljer, gängtyper och droger	
Ursprung	81
Trasproletära gäng	83
Kvartersgäng och centrumgäng	85
Beatniks och rövare	86
Smältdeglar och skiljelinjer	91
Sammanfattning	95

Kapitel 4. Marknadsplatser, träffpunkter och sällskapets utveckling	
Från Nordstan via Kapellplatsen till Skanstorget	97
Förutsättningar för narkotikakonsumtionens etablering och tillväxt	99
Drogmarknadens ursprung, kontaktnät och etablering	101
Tjackmission och introduktion	104
Sällskapet mixas och förändras	106
Preludinets utmärkta kraft och haschets ringa euforier	108
Ärofylld legalitet	110
Scener och rollskiften vid pundarens födelse och utveckling	113
Sammanfattning	114

Kapitel 5. Handeln likriktas och pundaren förvandlas till knarkare	
Delkulturen avgränsas, likriktas och kriminaliseras	117
Utarmning och klimatförbistring som motiv för sorti	120
Vägar ut	121
Våningar, kvartar och kneg	123
Det går inte att värma en sufflé	125
Sammanfattning av kapitlet och del 2	126

DEL 3 ENTRÉ OCH SORTI

Kapitel 6. Uppväxtvillkor	
Uppväxtens förutsättningar och komplikationer	131
Skola och utbildning	137
Modersbilder	142
Fadersbilder	144
Könsroller och klassroller	147
Sammanfattning	149

Kapitel 7. Självförändrande relationer	
Motstånd och eftergifter	151
Utanförskap	153
Gemenskap	157
Änglar och syndabockar	160
Pryoperioder och partnerkonsumtion	161
Sammanfattning av kapitlet och del 3	165

DEL 4 KRISER, ÖVERGÅNGAR OCH BESTÅENDE MEN

Kapitel 8. Förändring

Kritiska perioder och uppbrott	169
Kvinnornas hållningar, reservationer och relationer	173
Från alkohol till narkotika och åter till alkohol	177
Från läkemedelskonsumtion via missbruk till rekreation	181
Värdighetens demarkationslinjer	183
Sammanfattning	185

Kapitel 9. Kraftkällor och andra omständigheter vid förändring

Några intervjuade kvinnors livshistorier	187
Likheter mellan två borgerliga veteraner	190
Anpassning och motstånd	192
Ångest, panik och psykoser	194
Statuskamp och acceptabel rekreation	198
Tilltro och förvandling	200
Äktenskapliga relationer, barn och annat umgänge	202
Rollrester och kvardröjande men	204
Sammanfattning	207

Kapitel 10. Bevärdigande

Nya hållningar i gamla förpackningar och gamla hållningar i nya	211
Universella hållningar och etiska avgränsningar	215
Värdighetskällor	217
Nedtonade överträdelser och moralisk utveckling	219
Sammanfattning av kapitlet och del 4	220

DEL 5 INTERAKTION OCH REKVALIFIKATION

Kapitel 11. Hierarkier, roller och självbildning

Strukturer, roller och kritiska övergångsställen	225
Självetvets förutsättningar och rollernas djup	226
Avgränsad etik och värdighetskamp	229
Insikt, förändring och bakslag	231
Självetvets enhet och splittring	232
Baksmällor, vakuumtillstånd och avlösning	233

Sammanfattning	235
Jagpositioner och självstruktur presenterade i en mandala	236
Jaget som position i en mandalaformation	236
Mandalans arkitektur	238

Kapitel 12. Betydelsefulla händelser, förvandling och rekvalifikation

Omstörtande händelser och radikala förändringsprocesser	243
Handlingar som blottar etikens egg	245
Att försvara sitt själv genom att utplåna yttre och inre antagonister	247
Att förtränga nedärvda ideal	249
Skamfläckar som värdighetskällor och tvångströjor	250
Identitetsförändring	251
Kriser, passager och hållhakar	253
Tidsuppfattning	255
Avvikelse som motståndshandlingar eller reträttstrategier	256
Inkapslade roller, exroller och freak show	259
Reproducerad praktik, handlingsfrihet och rolldistans	261
Förutsättningar för rekvalifikation	263
Avrundande sammanfattning	264

DEL 6 AVSLUTNING

Kapitel 13. Sammanfattning och slutord

Avhandlingens motiv, material och metod	269
Det sociala klimatets förändring och marknadens kriminalisering	271
Klassroller, könsroller och de avvikande rollernas variationer	272
Exklusivitet eller flykt	274
Gemenskap, relationer och socialitet	276
Motstånd och etik	277
Pryoperioder och återhämtande relationer	279
Mot ett anständigt liv	280
Det förflutnas röst	282

Referenser	286
Ordlista: <i>Ord markerade med asterisk (*) finns i listan</i>	294
Summary	299

Förord

Denna avhandling skildrar en grupp unga människor som kommit på drift och hamnat i olyckliga omständigheter. I sin strävan efter gemenskap och bevärdigande har de många gånger handlat på tvärs med sitt samvete. Därefter har de tagit nya tag och givit sig ut på mer acceptabla livsresor. Drivkraften bakom arbetet har i stora stycken varit emotionell och mina egna minnesbilder som utsatt under barn- och ungdomsåren har fortlöpande givit avsikten bärkraft. Ganska tidigt under min egen återhämtning från rollerna som rövare* och pundare* insåg jag därtill att jag, på ett unikt sätt, hade deltagit vid introduktionen av en högst problematisk avvikelseform vilken ungdomsnarkomanin kom att utvecklas till i Göteborg och på många andra håll.

Eftersom gatan under många år var mitt universitet kände jag, långt innan begrepp som spontanläkning och naturlig återhämtning blivit på forskarmodet, till att det går att ta sig ur den typ av intravenös narkotikakonsumtion jag bidrog till att introducera och även att det är möjligt att ställa en grovt kriminell och våldsam livsföring åt sidan utan några professionella insatser. Den uppfattning jag mer omedelbart och spontant hade tillgång till har jag efter hand försökt omsätta och utveckla till en mer allmängiltig och tillförlitlig kunskap och förståelse. Vid sidan av ett mer egenterapeutiskt och självläkande motiv och som ett led i min strävan att bli en mer medveten människa finns alltså en upplevd förpliktelse att leverera en något mer generell historia om utslagnings- och återhämtningsprocesser än vad mina egna erfarenheter och villkor kan legitimera. I dessa stycken har jag tagit hjälp av introspektion, deltagande observation, publicerade självbiografier och vänskaplig konversation med ett antal återhämtade avvikare. Med hjälp av teoretisk analys och modellkonstruktion har jag samtidigt försökt bringa någon reda i och inramning åt mitt material.

Ganska snart efter min egen sorti, vid årsskiftet 1966-67, började jag, enligt alla förväntningar arbeta med svårt utsatta barn och ungdomar i en rad illa beryktade svenska höghusområden. I dessa miljöer fick jag se nya kontingenter tonåringar, flickor som pojkar, likt en gång mina egna kamrater gå under och lämna tillvaron i förtid. Att både för mig själv och inför andra kunna peka på att i alla fall några ungdomar med ytterst taskiga uppväxtvillkor kunnat komma på fötter fick bli en

stöttande kallelse för att orka med de verksamheter jag som fördetting hänvisades till och förväntades arbeta inom. Min forskningsansats och stunder av flow har därtill tidvis fungerat som ett slags smärtstillande och lustbringande medel i en tilldelad vardag. Så vilka slutsatser och insikter angående sociala avvikelser och anpassningssträvanden kan mina egna utgångspunkter och erfarenheter tillföra? Vad har bekanta och bekantas bekanta uppenbarat, vilka slutsatser kan tillfogas med hjälp av andra återhämtade avvikares självbiografier? Vilka perspektiv och analysmetoder kan sociologer, socialpsykologer och psykologer tillhandahålla? Här presenteras ett försök till svar i form av en akademisk avhandling.

Tillsammans med Karl Marx föreställningar om människans villkor i ett kapitalistiskt samhälle, Jürgen Habermas uppfattning om moralisk utveckling, Talcott Parsons handlingsteoretiska antaganden, Charles Taylors moralfilosofi och Jean-Paul Sartres reflektioner angående val och ensamhet har Vår Herres budskap om nåd och försoning också tillhandahållit viktiga kartblad som hjälpt till att märka ut den smalnande väg jag själv och mina ungdomskamrater valt att försöka fullborda vårt livslopp på. Till den vägvisande skaran har forskare som Daniel N. Stern, George H. Mead, Erving Goffman och Howard S. Becker rekryterats. De tillhör, som man säger på frikyrkospråk, de äldstes råd vad det gäller frågor om differentiering, identifiering, internalisering, generalisering, stämpling, stigmatisering och förvandling.

Rita Liljeström och Edmund Dahlström, professorer vid Göteborgs sociologiska institution, har under tidigare år ingått i en mer praktisk och vardaglig rådsskara. Ingrid Sahlin, sociologiska institutionen och sedermera institutionen för socialt arbete i Göteborg, har varit handledare. Rafael Lindqvist, Tom Leissner och Anette Skårner har bildat läsgrupp och liksom Ulla-Carin Hedin kommit med många viktiga förslag för att bringa reda i och komplettera mina tankehärvor. Sist men icke minst har Kerstin Stenius, opponent på mitt slutseminarium, lämnat många viktiga påpekanden. Weddig Runquist och flera andra forskare har under årens lopp försökt förmå mig att utveckla och korrigera olika delar av mitt arbete. Kvardröjande ofullkomligheter och oredigheter får därmed tillskrivas mig själv.

Christer Ahlman

DEL 1

Avhandlingens avsikt,
metoder och empiri

KAPITEL 1

Introduktion, positionsbestämning och disposition

Syfte och frågeställningar

Denna avhandling skildrar en epok (åren 1955–1970) och ett antal unga människor som under dessa år införde och utvecklade rollen som ungdomsnarkoman, s.k. pundare, i Göteborg. Av dessa ungdomar bestämde sig en del efter hand för att utveckla sitt engagemang till förmån för mer all dagliga roller och samlevnadsformer. De situationer och händelser samt de geokulturella och socialhistoriska förhållanden som format och omformat deras biografier har utforskats med hjälp av långvariga och i många fall återkommande samtal. Dessa samtal har kompletterats med hjälp av publicerade biografier, deltagande observation och författarens egna minnesbilder.

I stora delar analyseras materialet med begrepp och föreställningar hämtade från interaktionistisk och strukturalistisk teori. Vid sidan av att ge perspektiv på intervjuer med dryga dussinet under sin barn- och ungdomstid illa utsatta människor kan det teoretiska underlaget och dess tillämpningar även i sig bidra till att problematisera och strukturera problemområdet. Strategin att bruka författarens egna upplevelser är inte enkelriktad från minnets kammare och ut. Mycket av det jag tagit till mig inom beteendevetenskapens domäner har jag omsatt, ibland till tröst men kanske oftare till sorg, i en fördjupad, förpliktigande och anständighetskrävande självförståelse. På så vis har avhandlingsarbetet också utgjort en del av min återhämtningsstrategi.

Efterdyningar och baksmällor från min ungdom samt upplevelser och erfarenheter under många år som fältarbetare vid gatukrigets intensivaste fronter har gjort att jag känt en påträngande vilja och kallelse att försöka förstå och förklara varför och hur några långvarigt avvikande ungdomar, intensivt drogkonsumerande och rebelliska, huvudsakligen födda under 1940-talet och uppvuxna under bedrövliga förhållanden, faktiskt ändå lyckats komma på fötter och sedan hållit sig upprätta under återstoden av sina liv. Med denna ingång och ambition blir ett livslångt perspektiv naturligt och flera förhållanden framträder då som centrala.

Rollen som intressant, farlig, märkvärdig och i många fall också konstnärligt begåvad pundarbohem och injektionsnarkoman kom efter ett inledande decennium att

devalveras och reduceras till knarkare och kriminell. Detta kom i sin tur att påverka de aktuella ungdomarnas fortsatta strävanden för att mätta sin längtan efter plats, lust och gemenskap. De intervjuades värdeföreställningar har visat sig ha stor betydelse för de rollkonflikter, vilka kommit att framträda som viktiga motiv för sortier, rollskiften och förändringar av umgänget. Signifikanta personer, generaliserade andra och internaliserade värden framställs som avgörande sociala fakta vad det gäller deras hållningar och handlingar samt deras utveckling och förändring. Därav avhandlingens titel *Vänskap, värden, vandel*.

Avhandlingens huvudsyfte är

- Att beskriva en specifik generation ungdomar med gravt avvikande repertoarer.
- Att beskriva de situationer och miljöer i vilka dessa repertoarer kunnat utvecklas.
- Att analysera ungdomarnas inträde i och utträde ur ett intensivt drogbruk.
- Att försöka förstå och förklara hur rollbyten och rollförändringar kunnat bli möjliga.
- Att utveckla en teoretisk modell för att belysa sådana förändringsprocesser.

Sammantaget vill avhandlingen visa att projektet återhämtning, trots usla förutsättningar och mångårigt grava avvikelser är fullt möjligt även om vägarna till målet kan variera och att vissa roller är mer obönhörliga än andra. Vid sidan av ett mer egen-terapeutiskt och självläkande motiv och som ett led i min strävan att bli en mer medveten människa finns också en upplevd förpliktelse att leverera en något mer generell historia om utslagnings- och återhämtningsprocesser än vad mina egna erfarenheter och villkor kan legitimera. Förhoppningen är naturligtvis också att den som vill ta sig tid att läsa min avhandling skall få en eller annan aha-upplevelse. I bästa fall till lindring för något av alla de miljonprograms barn som ett 50-tal år senare har börjat traska runt i samma ekorrhjul av kriminalitet och drogkonsumtion som så många av mina kamrater gjorde på 1950-talet.

Avhandlingen belyser dessa företeelser ur ett livslångt perspektiv. Därtill kommer framställningen att generera och behandla en hel del andra frågeställningar om hur och varför de intervjuade människorna efter åren av misär kunnat leva anständigt under många år eller livet ut.

Tidigare forskning och positionsbestämning

Enligt Narkotikakommissionen (SOU 2000:126,s.152), har utvärderingsstudier i allmänhet bara studerat ett fåtal faktorer som kan förklara varför någon upphört att använda narkotika och ofta genomförts en relativt kort tid efter behandlingen. Då jag under 1980-talet inledde mitt avhandlingsarbete saknades i stort sett svenska studier

om självläkning och naturlig återhämtning även om en del material redan då börjat dyka upp i USA. Numera står det ganska klart det många ungdomsnarkomaner på 1960- och 1970-talet tog för givet: Det går faktiskt att avbryta ett långvarigt intravenöst intag av tung narkotika utan några som helst professionella insatser.¹

Några för mitt arbete relevanta svenska studier, tillkomna under senare år, kommer nu att presenteras. Översikten är varken fullständig eller kronologisk. Ett antal ytterligare referenser till svenska, nordiska och amerikanska forskare såsom Ted Goldberg, Jan Blomqvist, Nils Christie, Kjetil Bruun och Patric Biernacki presenteras i relevanta sammanhang och i löpande text. Enskilda arbeten och antologier angående gängkriminalitet och andra avvikelser såsom Joachim Israel (1968), Ragnar Hauge (1970), Kaj Håkansson (1972), Harald Klingemann och Linda Carter Sobell (2007) tar jag upp i anslutning till analysen av empirin.

Bland forskare som sysslat med identitetsförändringar och förändringsproblematik och utövat ett speciellt inflytande under arbetets gång bör Erving Goffman ([1963] 1972), Howard Becker ([1963] 1973) och Helen Rose Fuchs Ebaugh (1988) nämnas. Till dem återkommer jag bl.a. då jag presenterar teorier och begrepp. Varje nedan presenterat inhemskt arbete har också lämnat bidrag till kunskapen om varför vissa unga människor kunnat komma på drift och hamna i eller mer aktivt sökt sig till ”dåliga sällskap” och varför vissa av dem efter årtal av beroende och kriminalitet lyckats ta sig ur sådana handlingsmönster. Dessa arbeten bidrar också till att finna utrymme och inriktning för föreliggande avhandling. Att vara följsam mot deras texter har varit min strävan även om de komprimerade tolkningar och texturval som redovisas kanske inte är precis de som respektive författare skulle ha förespråkat.

Bruk eller missbruk?

I sin avhandling, *Att förstå drogmissbruk. Praktiken, situationen, processen*, analyserar Berit Andersson (1991) ett antal drogmissbrukares beskrivningar av sin vardag och historia. Hon inleder arbetet med att definiera begreppet missbruk och presenterar sju typfall. Till det materialet ställer hon ett antal frågor om vad missbruk är. Gränsen mellan bruk och missbruk kan, både individuellt och generellt, vara svår att fastställa. Missbruket framträder som en typ av förbrukning vilken bryter mot uppställda normer, innehåller användningssätt som kan betraktas som överdrivna eller felaktiga, ohälsosamma, omoraliska och ibland brottsliga. Termen pekar därtill på en

¹ Se t.ex. Biernacki (1986), Blomqvist (2002).

varaktig verksamhet och inte bara några tillfälliga överträdelser. Till skillnad från användare av alkohol och nikotin definieras illegala narkotikabrukare, även de måttliga, officiellt som missbrukare redan från början. Återkommande situationer kan skapa begränsande och stereotypa verklighetsuppfattningar och för medelålders missbrukare kan en återhämtningsprocess bli både lång och komplicerad. För att genomföra en sådan omställning krävs kanske inte i första hand institutioner utan annorlunda förhållanden och långvariga relationer (Andersson 1991:183, 187).

Att handskas med behovet av umgänge, identitet och värdighet

År 2001 försvarar Anette Skårner sin avhandling *Skilda världar. En studie av narkotikamissbrukares sociala relationer och sociala nätverk*. Empirin baseras på 29 ”primärintervjuer” varav 20 män och 9 kvinnor huvudsakligen rekryterade inom vårdapparat- en. I avhandlingen försöker denna författare komma tillrätta med hur den aktuella gruppens umgängesmönster ser ut. Det visar sig att endast ett fåtal av de personer hon intervjuat (Skårner 2001:312) har ett någorlunda stort och differentierat nätverk. En del saknar i stort sett nära och kontinuerliga sociala band.

Bakom valet av livsstil finns ofta enkla sociala skäl. En ung människa behöver få bli någon och passa in någonstans framhåller Stig-Arne Berglund (1998:303) i sin avhandling *Val av livsstil. Problemungdomars sätt att hantera verklighet och konstruera identitet*. Ett av författarens syften är att beskriva socialt utsatta, omhändertagna och problemdefinierade ungdomars individuella livsprocesser och livsstilar. Han strävar samtidigt efter att förstå hur de genom val av orientering och rörelsemönster försöker hantera svåra uppväxtförhållanden och socialt utsatta situationer. Berglund ställer frågor som antyder svaren. Handlar deras desperata agerande, deras samhällsdestruktiva beteende, deras våldsamhet och farlighet om att undvika skamkänslor och att ständigt gå på jakt efter *stolthet* och *respekt*? De inofficiella rankinglistor för café- och gatuboxning som intervjuade medlemmar i arbetarkvarterens gatugång refererar till i min avhandling gör en våldsbaserad värdighetsjakt trovärdig och Berglunds avhandling ger stöd åt det antagandet.

År 1996 presenterar Bengt Svensson sin avhandling *Pundare, jonkare och andra. Med narkotikan som följeslagare*. Arbetet beskriver hur ett antal sydsvenska narkotikakonsumenter, 7 fallbeskrivningar plus 3, organiserar sitt vardagsliv i skarven mellan 1980- och 1990-talet. Även denna avhandling sprider ljus över frågor rörande värdighet och tillhörighet. Svensson (1996:382–383) vänder på den klassiska frågan om varför narkomanerna inte slutar med sitt missbruk för att istället undersöka varför de fortsätter att leva som de gör. Han finner att socialitet, händelse- rikedom, korta perspektiv, det-ordnar-sig-alltid inställningar, känslan av kompetens,

sysselsättningen i form av kriminella försörjningsformer och drogernas artificiella välbehag kan motivera sådana val. En del försöker etablera sig under anständigare omständigheter. Sådana statusförändringar riskerar emellertid att bli negativa då erövrad respekt och gatukompetens kan bli meningslös eller nedsättande i de nya sammanhangen. Världighetsberövande upplevelser av sådan art kan tillsammans med ensamhet, sysslolöshet, strukturlöshet och penningbrist motivera sortin från ett drogfritt liv när anständighetens villkor för en tid fått gnaga på en redan tidigare ansatt självuppfattning.

I sin bok *Hela världen är din. En bok om unga heroinister* skildrar Philip Lalander (2001) hur heroinkonsumtionen i Norrköping trängde sig på och växte till under 1900-talets sista decennium. Framställningen baseras på samtal med dryga 20-talet heroinister varav flertalet har en svensk bakgrund. Två har latinamerikanska rötter. Sedermera etablerar de sistnämnda, bl.a. med hjälp av vissa knarkgrossisters ursprung och tillvägagångssätt, kontakt med en större grupp chilenska unga män. Några av dessa män intervjuas i en påföljande bok av Lalander (2009): *Respekt. Gatukultur, ny etnicitet och droger*. Spridningen av heroin bland dessa unga chilensare kom att ske mycket snabbt. Förloppet visar på så vis en hel del likheter med utvecklingen bland de kriminella unga män, ofta med ett trasproletärt ursprung, som i explosionsartad takt tog till sig injektionsnarkomanin i Göteborg under 1960-talets sista halva. I skarven till 2000-talet beräknas Norrköpings nya krets av heroinkonsumenter, inklusive de chilenska männen, omsluta ca 250 personer, varav 10 procent kvinnor (ibid.). Bortsett från att kvinnorna sannolikt utgjorde en större andel, kan antalet verksamma unga injektionsnarkomaner i Göteborg under åren 1965 till 1967 antas vara ungefär detsamma som det skulle komma att bli i Norrköping något 30-tal år senare.

Åren efter heroinboomen i Norrköping och i perioder av återhämtning kunde den gatukompetens de unga chilensarna kämpat sig till och mjölkat status ur framstå som ett gissel, ett slags hämmande rollrest, när många av dem trots allt försökte trappa ner sin heroinkonsumtion. Våldet och småkriminaliteten hade bitit sig fast och var på så vis möjliga och världighetsgivande oaser att återvända till när tillvaron körde ihop sig eller vägrade tillhandahålla nya chanser och statusalternativ. På så vis kan de subkulturella hållningar som arbetarklassungdomar och ungdomar med ett främmande ursprung tillägnat sig framstå som mer begränsande och problematiska vid återhämtningsförsöken än den form av subkultur som utmärker de inhemska och märkvärdighetssträvande heroinpionjärer Lalander (2001) skildrar.

År 1998 publicerar Odd Lindberg avhandlingen *Emotioner, sociala band och ritualer. En kvalitativ analys av narkotikakarriärer*. Även detta arbete kan sägas uppehålla sig vid frågor rörande gemenskap, världighet och identitet. Lindbergs arbete baserades på

en analys av intervjuer med ett antal avvikare och narkotikabrukare varav 11 män och 6 kvinnor. Olika känslor kopplas samman med individuella identitetsprocesser och lägger grund för hur vi tolkar våra handlingar menar författaren som använder karriärbegreppet som ett ledmotiv i sin problemställning. De intervjuades medverkan i ett avvikande och drogkonsumerande sällskap framstår som en lösning på de uppväxtvillkor och självuppfattningar präglade av otrygghet, osäkerhet, skam och skuld och negativa bedömningar de har att bära med sig genom livet.

År 1999 disputerar Arne Kristiansen med sin avhandling *Fri från narkotika. Om kvinnor och män som varit narkotikamissbrukare*. Med hjälp av sitt teoretiska urval och praktiska material försöker Kristiansen förstå de intervjuades liv som ett slags meningsskapande processer. Förhållandet mellan handling och mening, hur man skapar nya meningar och handlingsmönster genom att låta sig involveras i nya eller förnyade bekantskapskretsar, utgör avhandlingens huvudsakliga problemområde. Identiteten bildar bas för hur de väljer att handla och utforma sin livsstil. Underlaget består av 14 personer, hälften män och hälften kvinnor, vilka avslutat sin verksamhet som missbrukare och därefter levt mer integrerat i samhället. Personerna har i huvudsak rekryterats med hjälp av bekanta socialarbetare.

Bristfälliga institutioner, spontan sorti och naturlig nedtrappning

I avhandlingen *Att upphöra med brott. Vägar ur den kriminella karriären* sammanfattar Pawel Chylicki (1992:247, 249) den dåtida svenska forskningsfrontens syn på fängelsestraffens konsekvenser. Slutsatserna blir dystra. I bästa fall hade straffen ingen verkan alls och i sämsta fall var effekterna negativa. Författaren framhåller att mäniskor som växt upp under bättre betingelser i högre grad än dem som haft det sämre lyckas upphöra med sin kriminalitet (se även Bengt Börjeson 1970). Många skriftställare och forskare t.ex. David Wilkerson (1974), Wilkerson (1976), Cookie Rodriguez (1978), Fred Lemon (1977), Josef Sjöberg (2012), Biernacki (1986), Klingemann och Sobell (2007), Blomqvist (2007) och Alain Topor (2008) påvisar dock, oftast i kortare tidsperspektiv än mitt, att det är fullt möjligt att komma på fötter efter en längre tid präglad av grava avvikelser och illegal drogkonsumtion trots ogynnsamma uppväxtvillkor och belastande anstaltserfarenheter.

Under rubriken *Att sluta missbruka – med eller utan samhällets hjälp* skriver Blomqvist (2011:171–172) med hänvisning till Statens beredning för medicinsk utvärdering (SBU 2001) att behandling med Metadon och buprenorfin (Subutex och Subuxone) tillsammans med omlärande terapier kan vara verksamma strategier för att komma tillrätta med ett opiatberoende. Antabus (disulfiram) kan ha viss effekt vad gäller beroendet av kokain. Vad det gäller motmedel mot amfetamin, cannabis och party-

droger förefaller det vara sämre ställt med kemiska och psykosociala motmedel. Trots detta har det ingått som ett mer eller mindre tyst försanthållande inom den svenska återanpassningsindustrin att en återhämtning efter ett tyngre injektionsmissbruk, oavsett drog, kräver institutionsvård. Vid sidan av detta försanthållande har statsmakterna som Ingrid Sahlin (1999, 2000) påpekat försökt främja avhållsamhet och sortier med hjälp av kontrollpolitik och restriktioner.

Vad det gäller frågan om hur det går till att ta sig ur ett missbruk understryker Blomqvist (2011: 174) ”att behandlingsforskningen per definition utelämnar erfarenheterna från det betydande antal människor som aldrig kommer i kontakt med någon behandling, och varav inte så få icke desto mindre med tiden finner en lösning på sina problem”. De människor, som uppmärksammas i denna avhandling är i hög utsträckning att hänföra till en sådan behandlingsoberoende kategori. Även om en del i rollen som rövare och kåkfarare tidigare dragit på sig en hel del kriminalvård.

Skäl för en avhandling ytterligare

Refererade arbeten och avhandlingar pekar bl.a. på att illegala narkotikakonsumenter, till skillnad mot förbrukare av alkohol och tobak, redan från start definieras som missbrukare. Min avhandling skildrar en epok då detta förhållande inte var lika utvecklat eller självklart. Jag beskriver därtill den illegala narkotikamarknadens etablering och utveckling samt aktuella platser och träffpunkter under den epok då injektionsnarkomanin introducerades bland utsatta unga män och kvinnor i Göteborg.

Avhandlingen har ett tidsperspektiv om cirka 60 år. Författaren är född år 1944 och debuterade efter många år som beryktad rövare och fajter, som injektionsnarkoman under 1960-talets första hälft för att göra en framgångsrik sorti i årsskiftet 1966 och 1967. Övriga personer hade vid de inledande samtalen under mitten av 1980-talet i flertalet fall återhämtningsprocesser som varat i något tiotal år bakom ryggen. Om de därefter lyckats överleva, trots spåren av de hårda åren, har de vid tiden för denna avhandlings publicering levtt anständigt i ytterligare drygt 30 år. Flertalet har också i betydelsefulla positioner tillhört den ungdomsgrupp som introducerade injektionsnarkomanin i Göteborg för något 50-tal år sedan. Avhandlingen skildrar alltså en unik grupp gravt prövade, på den tiden ännu unga, människor med framgångsrika återhämtningsprocesser att se tillbaka på ur längsta möjliga tidsperspektiv. Flertalet fall kan (liksom författarens eget) inordnas under föreställningar om spontanläkning och naturlig återhämtning.

De personer vars livsberättelser utgör avhandlingens basmaterial och ur vilka

många av de citat som förkommer i kapitlen hämtats har valts ut med hjälp av följande förutsättningar:

- I flertalet fall har de intervjuade som barn och unga känt sig nedvärderade och åsidosatta.
- Under 1950- och 1960-talet har de ägnat sig åt tunga droger och grov kriminalitet.
- Redan på 1980-talet hade de genomgått en betydande och varaktig återhämtning.

Avhandlingen vill därtill undersöka hur och varför en sådan återhämtning har kunnat fungera i ett livslångt perspektiv. Intresset riktas också mot möjligheterna att bli fri från exrollsförväntningarnas tvångströjor. Sådana möjligheter kan bl.a. begränsas av den inlåsning som praktiseras inom vissa frivilliga anpassningsorganisationer (Tom Leissner 1978:129). Exempelvis förefaller en avgörande punkt för en länk-medlem vara att i ett slags självstämplande och exrollsskapande akt identifiera sig med sina tidigare avvikelser under återstoden av sitt liv (Blomqvist 2002:24–26). I de fall rollen som beroende inte redan blivit självbildande kan den därför, med stöd av övriga föreningsmedlemmar, ryckas loss från sina handlingar och formeras till en självbild som ”nykter alkoholist”, ”sober narkoman” eller revanschsgugen exkriminell. Genom att fastslå behovet av livslång eftervård i kretsen av andra fördettingar kan tillväxtpotentialen således säkras för vårdapparater, sällskap för nykterhet och exfångar eller i mer renodlade och vinstmotiverade geschäft.² Bøjelsen för eller förväntningarna på att identifiera sig genom en ex-roll kan emellertid vara något som drabbar män i högre utsträckning än kvinnor (Dorte Hecksher 2006:162).

Utveckling av syftet

Med hjälp av ett antal bandade samtal med intervjuade personer försöker jag visa hur och varför en speciell form av sociala avvikelser kan uppkomma, utvecklas och avvecklas. Samtalen vilka bandats och skrivits ut mellan åren 1978 och 2005 har till sin form varit utforskande, resonerande och prövande men de har också lämnat utrymme för hugsjott och infall. För att i någon mån kunna klarlägga självförändringens möjligheter har jag också tagit del av ett antal utomståendes självbiografier.³ Genom åren har jag dessutom samtalat och umgåtts en hel del med för frågorna högst relevanta vänner och bekanta.

² ”Vi är den enda organisation som erbjuder missbrukare en livslång eftervård i en kunnig kamratkrets” skriver Länkkamraten nr 5 (2009:29).

³ Självbiografi: Livsberättelse skriven av personen själv. Biografi: Livsberättelse skriven av annan person.

Avhandlingens syften konkretiseras i första hand med hjälp av ett antal kärnfrågor ställda till ett urval pionjärer och veteraner från det ursprungliga sällskapet i Göteborg:

- Vilka villkor och omständigheter har försatt dessa människor på drift?
- Vad gjorde dem mottagliga för grava sociala avvikelser?
- Vilka omständigheter har utlöst förändringsprocesserna?
- Hur har förvandlingen gått till och hur kan man förstå deras förändring?

Mer utvecklat och konkret: Hur har de intervjuades känslor av ensamhet och rotlöshet uppkommit och tagit sig uttryck? Hur har mer acceptabla handlingsmönster och mognadsprocesser kunnat initieras och utvecklas? Vilka personer och relationer har haft betydelse i utvecklingsprocesserna? Hur och när har de intervjuade hamnat i sådana tvivelsmål angående sina roller och sin livsstil att dessa hållningar kunnat lösas upp och klinga av? Har benägenheter och egenskaper som dröjt sig kvar från tiderna innan avvikelseperioden kunnat komma till användning vid förändringen? Har internaliserade värdeföreställningar kunnat tillföras, frigöras eller generaliserats för att underblåsa en omvandling eller ett återtåg till ett mer ordinärt liv? I vilken utsträckning har roll- och identitetsrester bitit sig fast och blivit till hinder eller tillgångar? Kort sagt, hur och varför har en specifik och unik grupp ungdomar kunnat hamna i situationer och tillstånd som gjort deras radikala omvandlingar i både positiv och negativ riktning möjliga?

Teorier, begrepp och utgångspunkter

Inledande definitioner

På något vis måste en person som lämnar eller undflyr en betydelsefull roll handskas med de spår som dröjer sig kvar i den fortsatta tillvaron såvida inte alla sådana rester kan neutraliseras eller avvecklas fullständigt. Intervjuer och biografier tyder emellertid på att svårigheter i samband med att man överger en roll som pundare eller knarkare inte måste drabba alla fördettingar lika. Den ombildning av självet en människa kan genomgå under en sådan process och vid sin etablering i en eller flera nya roller kan, trots att vissa hållningar och beteenden dröjer sig kvar, ge ny kraft åt en revidering av självuppfattningen. För att belysa och fokusera relevanta förhållanden och för att positionsbestämma förekommande rollinnehav i aktuella gemenskapssammanhang använder jag begrepp som *status* och *position* samt *roll-*

uppsättning och *djupa roller*.⁴ Generellt kan en *handling* beskrivas som en medveten, avsiktlig och värdestyrd aktivitet. Ett beteende bör vara mer vanestyrt och omedvetet. Om en roll lever kvar som en minnesrest men sällan eller aldrig får utlopp i handling finns det skäl att betrakta den som en *ex-roll*.

Inom klassisk sociologi betecknas handlingar som strider mot allmänt accepterade normer och värden som *avvikande* (Dahlström 1968:17). Att en ung människa kommit på *drift* innebär i detta sammanhang att hon tappat etiska⁵ fästpunkter eller börjat göra motstånd mot de normer och värden som skulle kunna förankra hennes handlingar och hållningar i accepterade sociala strukturer. Att någon kommit på *glid* innebär möjligen att hon inte kommit lika långt i utförsbacken. I ett avvikande sällskap kan det, liksom i många andra gemenskaper, vara av stor vikt att framhålla sin trohet mot sällskapets verksamhetsformer och handlingsregler. Genom att beskriva aktuella gängkulturer som *delkulturer* kan både delaktigheten i och avvikelserna från de vedertagna normsystemen inbegripas. Genom att använda begrepp som subkultur, motkultur och anomi⁶ kan antaganden om strukturellt betingade konflikter etableras. På så vis blir avvikelsen inte en produkt av individens sjukdom eller illvilja utan framstår mer som ett drag hos det sociala systemet (Morton Deutsch och Robert M. Krauss 1965:202).

Gäng och sällskap

Detta arbete avhandlar en relativt sluten grupp med identifierbara ledare och roller, speciella territorier och ett antal avvikande aktiviteter på repertoaren. Traditionellt har sociologiska studier rört avvikande gatugäng bestående av män ur arbetarklassen (Steven Humphries 1984). Medelklassungdomar på drift i stadens centrum med alkohol- och narkotikaförbrukning som centrala aktiviteter kan, vid sidan av arbetarkvarterens småkriminella ungdomsgrupper, också beskrivas som ett slags gatugäng. P.g.a. veterangruppens fraktionering och storlek föredrar jag ibland att kalla den ett sällskap. En vidgad gängdefinition gör det också möjligt att definiera en grupp välutbildade medelålders män, som samlas i ett villaområde i Örgryte eller Långedrag

⁴ Under arbetets gång har vad som i detta arbete kallas djupa roller deras egenskaper och genomslagskraft, fått en tilltagande betydelse.

⁵ I denna avhandling används begreppen etik och moral likvärdigt.

⁶ Anomi. Ett spänningsförhållande mellan samhällets mål och fördelning av medel för att kunna nå dem. I äldre tappning samhällets brist på integration och kontroll.

för att utbyta insiderinformation till stöd för sin värdepappershandel och där någon eller några är mer tongivande än de andra, som ett gäng.⁷

Klasser, skikt och statusgrupper

Vördnadsbjudande positioner spiller över efter vissa mönster och detta gör det skäl- igt att dela in de intervjuade efter samhällsklasser och kön. Därtill kan klassbe- tingad barlast inverka på både avvikelse- och återhämtningsprocesser. Dahlström (1971:13) skriver: ”När en höggradig segregation föreligger mellan skikten talar vi om klassamhälle.” Sammansättningen av de två begreppen klass och samhälle pekar emellertid både mot enhetlighet och mot delning eller vad Pierre Bourdieu (1986:165) kallar en hierarki.

Även om Bourdieu⁸ också utvecklat sina handlingsstrukturer och begrepp i för- hållande till ett empiriskt material så låter jag de intervjuades aktioner, interaktioner och reaktioner framträda och differentieras med hjälp av Göran Therborns (1973) klass- och skiktbegrepp. Han skiljer mellan arbetarklassen, borgarklassen, småbor- gerligheten och mellanskikten. Alla medlemmar av samma klass, skikt eller familj behöver dock inte erhålla samma erfarenheter i samma ordning (Bourdieu 1986:85). Max Weber låter sina klasser bli en produkt av ekonomiska intressen och förekomsten av en marknad (Walter G. Runciman 1978:45). Vid sidan av klasser definierar Weber också statusgrupper. Detta begrepp kan blotta förutsättningar för hur man behandlar och förhandlar roller som narkotikaförsäljare och narkotikakonsument (James W. Messerschmidt 1993:4–5).

Medan klassbegreppen sätter ord på förhållandet mellan människorna i produk- tionen fångar statusgrupper de mänskliga relationerna så som de finns inbakade i vissa livsstilar och konsumtionsmönster (Anthony Giddens 1978:43–44). Eftersom avhandlingens empiri bl.a. består av ett urval narkotikakonsumenter vilka skildrat drogmarknadens statusstrukturer och utveckling kan Webers statusgrupper vara befogade som belysande koncept.

⁷ Jfr t.ex. den grupp män i den numera avvecklade stockholmsbaserade HQ bank vilka hemlighöll den konkursmässiga tradinghandeln i den banken och de turer som förekom när Finansinspektionen förde upp saken i ljuset (Neurath 2011).

⁸ Handlingsmönster av den typ Bourdieu (1986) uppenbarar genom att skala av vardagen dess kamoufla- ge är socialt betingade även om den kulturella praktiken vanligtvis inte blir medveten på en så djup nivå.

Analytiskt indelas de intervjuade personerna i grupperna män ur arbetarklassen, med tonvikt på trasproletariatet⁹, respektive män med mer borgerliga uppväxtvillkor. Att trasproletariatet som begrepp tagits i bruk betingas av att samtliga intervjuade män ur arbetarklassen haft fäder med en även inom denna samhällsklass försvagad position. Kvinnorna analyseras huvudsakligen som en grupp, även om skikt- och klassegenskaper också kan urskiljas bland dem. Endast en intervjuad kvinna tillskrivs dock tillhörighet i arbetarklassen. I denna avhandling får ”borgerligheten” en vid innebörd som innefattar både tjänstemän och småföretagare. Renodlade kapitalägare saknas i underlaget. Flera fäder på den borgerliga kanten har emellertid pendlat mellan ställningar som tjänsteman (mellanskikten) och egenföretagare (småborgerligheten). Inga ungdomar med fäder vilkas yrke givit dem facklig hemvist i något LO-förbund beskrivs såsom tillhörande en borgerlig kategori. Hur jag använder olika klass- och skiktbegreppen får också framgå av sammanhangen.¹⁰

Att de handlings- och värdemönster barnen tillägnat sig inom sin familj på många sätt kan styra deras livserfarenheter blir tydligt i många samtal. Klassmentaliteten framträder t.ex. i smaken för våld. ”Det var la därför (namn) backade när (annat namn) sa att ’han tar mej va’”, berättar en gammal trasproletär gängmedlem när han beskriver varför han inte behövde bevisa något inför en ung man längre ner på rankinglistan eftersom han redan hade besegrat en annan ung man högre upp och på så vis tillskansat sig viss ställning och respekt. Men den våldsamma hållning som kunde väcka stor respekt i arbetarkvarteren kunde väcka minst lika stor avsmak bland ungdomarna i de mer borgerligt präglade innerstadsgängen. När det gäller att definiera vad som kunde vara godtagbart i handling och beteende förefaller borgerliga ungdomar ha varit mest angelägna om att styra normfabrikationen både som aktiva och före detta aktiva pundare. Att utsätta och avvikande människor under livets gång kan växla mellan olika statusstrukturer och rolltyper, t.ex. från att vara yrkestjyv¹¹ och kåkfarare till att bli narkoman och därefter forskare och fastighetsägare, eller från

⁹ Marx (1970:568) skriver: ”Bortsett från vagabonder, förbrytare, prostituerade, kort sagt det egentliga trasproletariatet, består detta samhällsskikt av tre kategorier”. En kategori av arbetsdugliga men fattiga och kriskänsliga, en kategori av föräldralösa och fattiga barn och slutligen en tredje kategori sammansatt av förkomna, utslitna, arbetsodugliga. Eftersom min far var lungsiktig och genomlevde sitt liv som halvblind, min mors fysiska och psykiska villkor önskar jag inte beskriva, var det detta skikt jag vid mitt inträde på Göteborgs sociologiska institution insåg att jag hade fötts in i och genom min gängtillhörighet också vuxit upp inom. Denna insikt hade jag att handskas med bland alla studenter som på den tiden såg som sin uppgift att medvetandegöra arbetarklassen.

¹⁰ ”Class is defined by men as they live their own history” (Thompson 1977:11).

¹¹ Att stava tjuv med y som i tjyv kan ses som en rollrest från min tid på gatan.

att vara konstnärlig vinpimplarbohem till att bli injektionsnarkoman och narkotikaförsäljare för att därefter inta rollen som etiskt strukturerad och estetisk verksam övre medelklasshustru i ett finare villaområde, framgår också av avhandlingens empiri.

Entréer och sortier

Entré och *sorti* är centrala begrepp i denna avhandling. Jag använder hellre begreppet *sorti* än *exit* när jag beskriver de intervjuades uppbrott och flyktförsök från en tillvaro som blivit ohållbar. Efter en återhämtning kan ett tillstånd som *ex* innebära att en person inte behöver handla i enlighet med rollens krav och omgivande förväntningar ens när hon befinner sig i en rolltypisk situation även om hon mycket väl skulle kunna (Fuchs Ebaugh 1988). Om en ex-narkoman inte använder narkotika av det skälet att hon inte befinner sig i en möjlig situation bör avhållsamheten kanske hellre betraktas som en form av exil än som ett bärkraftigt *ex*-tillstånd.

Avhandlingen uppehåller sig huvudsakligen vid människor som nödgats lämna eller undfly nedsättande, utarmande och skräckinjagande roller. Orsakssammanhangen ger bättre fog för ett uttryck som *sorti* mer än det begrepp som inom strukturalistisk rollteori som kallas *role exit* (Fuchs Ebaugh 1988). *Sorti* svarar också bättre mot de utbrända tillstånd och känslor av rädsla och skam samt mättnad och missmod många intervjuade uppger som motiv för sina uppbrott och förändringsförsök. Vad det gäller de ungdomsnarkomaner som skildras i denna avhandling kan kapitulation, underkastelse och reträtt också vara adekvata uttryck för att karaktärisera deras *entrées* och *sortier*.

Jag försöker också förstå de självkonstruktioner, upplösningstillstånd, återhämtningsprocesser och personlighetsförändringar som framträder, förhandlas och möjligen även förvandlas i min konversation med de intervjuade själva (Steinar Kvale 2001:47–48) utan att rycka loss utsagorna från den helhet och de situationer och förhållanden som också betingat dem. I motsats till uttrycket självförändring pekar begreppet *återhämtning*, vilket jag också använder, mer mot ett återtåg till de psykiska och fysiska belägenheter, insikter, resurser, förmågor m.m. som var för handen innan de aktuella ungdomarna kom på drift. Övergripande har samtal och teman vilat på mer eller mindre explicita hörnstenar såsom utsatt, nedsatt, ensam, ömsesidig, inlemmad och bevärdigad.

Rollernas djup och status

Avhandlingens roll- och identitetsbegrepp hämtar huvudsaklig näring ur strukturalismens och interaktionismens begreppsvärldar. En roll med stark förmåga att bita sig fast, att långvarigt och påtagligt inverka på, men även åstadkomma förändringar av eller rent av föröda, en människas självuppfattning kallas i detta arbete en *djup roll*. Tecknet på att en roll håller på att bli självbildande kan vara att innehavaren börjar uppträda i enlighet med dess manuskript även utanför dess naturliga sammanhang eller som Aubert (1970:57) uttrycker saken ”när han är utanför rollen”. Drama, själv och ritualer är kärnor i interaktionisten Goffmans teori påpekar Joel M. Charon (2001:188). Goffman (1972) själv framhåller att omgivningens vägran att bevilja en människa fullt socialt erkännande kan avsättas som ett identitetsförödande *stigma*.

På ett sätt liknande G. H. Meads inflytande vad det gäller interaktionistisk rollteori har Ralph Linton påverkat den strukturalistiska varianten. Båda dessa riktningar har använt roll som ett nyckelbegrepp. Tidiga strukturalister kunde definiera rollen som ”den dynamiska aspekten av status”, där status refererade till positionen i en handlingsstruktur och rollen till handlingarnas utförande¹² (Linton 1936:114). Den strukturalistiska rollen blir positionens¹³ utvändiga och dynamiska sida, sättet att vara bland människor och ting i en social situation och ordning. Olsen (1968:104) skriver: ”Roles are, in effect, the smallest subunits of all social organizations”. Detta hindrar inte att rollstyrda individer i andra sammanhang kan agera mer autonomt och låta sig styras av mer generella påbud.

År 1965 publicerar Parsons (1965:42) den för den strukturalistiska rollteori klargörande uppsatsen *An Outline of the Social System*:

”I propose to use the term values for the shared normative component, and the term (differentiated) norm for the component that is specific to a given role or, in more complex

¹² Meads interaktivt präglade rollbegrepp är mest fruktbart vid analysen av mänsklig självuppfattning och självutveckling (Jary och Jary 1995:563) medan strukturalismens rollbegrepp fångar innehavarens position och status i en social struktur bättre. En indelning med hjälp av dessa båda skolor kan ge skäl att skilja en förändringsprocess styrd av individens självuppfattning från en sådan process styrd av omgivningens förväntningar. Med i nämnd ordning Parsons (1965b), Mead (1974) och Goffman (1959) framträder alltså rollerna i sina givna situationer som statusställdelade positioner, som identitets- och medvetenhetsbildande ömsesidigheter, respektive som mer front- och fasadbetonade utspel.

¹³ Giddens (1982:117) förefaller ibland att sätta likhetstecken mellan en social identitet och en social position vilket i vissa situationer kanske kan vara riktigt. När jag t.ex. identifierar mig som fader gör jag det kanske inte enbart i förhållande till en moder, ett barn eller en släkt utan också i förhållande till rolluppsättningens sammantagna förväntningar och verksamhet.

systems, to other empirical units of the system, i.e., various collectives such as families, churches, business firms, governmental agencies, universities. Where roles are differentiated, the sharing of values becomes an essential condition of integration of the system. /.../ For most purposes, therefore, it is not the individual, or the person as such, that is a unit of social systems, but rather his role-participation at the boundary directly affecting his personality.”

Kulturella och individuella värden kan sammanstråla i självet centrum. Efter internalisering kan en normstyrd handlingsstruktur få sin hemvist inom grundare sfärer av personligheten än de delar som styrs av mer generella värden. Sigmund Freud (1958:369) skriver: ”En oundgänglig förutsättning för varje riktig insikt om det psykiska livet är att man inte överskattar medvetandet.” I de mer djupgående rollernas och värdenas fall kan det med sådana förutsättningar handla om områden från vilka arketypiska (Stevens 1992:42–43, Skogeman 1988:37,79), genetiska (Gunnar von Heijne och Joachim Israel 1985:29, 95, Thomas Hylland Eriksen och Dag Hessen 2000:198–199) och djupstrukturella mönster¹⁴ och värdeföreställningar (Habermas 1979:92–94) styr och determinerar självbildningen och kanaliserar maximer¹⁵ och ambitioner. Det finns alltså skäl att nivåbestämma normstyrda i förhållande till värdestyrda handlingar och därvid kan rollernas manuskript och situationsbeskrivningar bidra med förtydliganden.

Som en situationsbetingad sektor i personligheten, bör rollen ha ett snävare omfång än självet, vilket skall inrymma både medvetet och mindre medvetet gods samt varierande roller och rolluppsättningar. En mer universellt och värdeförankrad själv- och samhällsutveckling kan ge aktören möjligheter att sätta sig över det situationsbetingade eller självbedrägliga rollspelet och låta mer generella val och ansvarstaganden ta överhand över givna betingelser och begränsningar (Habermas 1979:70–71). Även om en roll för att fortleva strukturellt måste få vissa statiska egenskaper så ger inlemmandet i en rollburen statusposition ändå utrymme för viss rörlighet eftersom aktören kan positionsbestämma rollen med hjälp av sina

¹⁴ Se Bourdieu (1986:78) föreställning om ”history turned into nature” och Parsons (1965b:36) föreställning om ”internalized patterns of normative culture”.

¹⁵ Korsgaard (1996:13–14) skriver: ”The principle that you give to yourself, that you act on, Kant calls a maxim. Your maxim must contain your reason for action: it must say what you are going to do, and why. If your maxim is one that is rational to act on, it meets certain tests, commands or reasons expressed in imperatives. Your action must be a means to your end, and (unless it is morally required) your end must be consistent with your happiness.” Se även Kant (1993).

ingångsvärden, sin personlighet och sin iscensättning. En legal och läkemedelskonsumerande kulturpersonlighet kan på så vis få en annorlunda handlingsram och självbilsutveckling än en kriminell och diversearbetande knarkare. Eftersom olika statusgrupper över tid kan komma att attraheras av en viss verksamhet kan rollernas exploateringsvärde förändras. På så vis kan kulturellt kapital tillföras eller gå förlorat. Exempelvis kan en ökad tillgång på gårdagens inledning kokain göra den tillgänglig för bredare grupper och därmed föröda dess statusgivande exklusivitet och märkvärdighetsgivande förmåga.

Kunskap om vem jag är, en högst mänsklig fråga, kan mejslas ut och särskiljas i en kombination av roller men först om människan identifieras eller identifierar sig med någon eller några av dessa roller blir hon möjlig att urskilja som autentisk (Sven-Erik Liedman 1999:65, 67). Om en rollburen och fasadbetonad karaktärsmask börjar överensstämma med självuppfattningen kan detta innebära att innehavaren håller på att bli identisk med sina utspel. I mina kretsar skulle t.ex. en ordinär arbetarunge helt enkelt inte gå på läroverk oavsett begåvning och i den tilldelade rollen som jävlonge* förväntades man helt enkelt inte vara trevlig. Sådana förväntningar kunde skapa självuppfyllande och självförödande rollspel och profetior.

Begreppet djup roll som avhandlingen också uppehåller sig vid hämtar egenskaper från båda dessa skolor. Såsom begreppet tillämpas i avhandlingen utmärks djupa roller av sin speciella förmåga att rama in individens aktivitetsflöden och att hastigt och radikalt kunna stöpa om en självuppfattning. De omstörtande erfarenheterna t.ex. av ett våldsdåd eller framfödandet av ett barn, båda handlingar av ett slag som står livets och etikens kärnområden nära, kan bilda genomträngande och för påföljande handlingsmönster och aktivitetsflöden avgörande roller som mördare eller mor.¹⁶ Förväntning på sådana djupa roller kan poppa upp under de mest intensiva seanserna i en klassisk knarkarkvart. Därmed kan farlighet utkrävas av en påtänd fajter som före tillfället slukats av slagordet ”make love not war” eller avkräva den höga och sexuellt utagerande amfetamindrottningen en omsorgsfull moderlighet.

En intervjuad man berättar om hur hans mor när han var liten låste in honom för att kunna gå ut och roa sig. Beteendet låg uppenbarligen inte i linje med de förväntningar han redan som småbarn hade fäst vid modersrollen och hur denna roll var förankrad i hans omgivning. En av 1960-talets riksbekanta unga våldsbrottslingar och narkomaner (Gunnar Norgren 1967:136) redovisar vad det gäller djupa roller

¹⁶ Möjligen kan rollen som mentalpatient utöva ett likande inflytande på självuppfattningen.

i sin tur upplevelse av ett polismord och har i svallvågorna efter denna handling att både inför sig själv och andra handskas med sin publikt förvärvade och ofrånkomligt djupa roll som mördare.

Även om Shakespeare (1923:262) i *As you like it* låter Duke påpeka: ”This wide and universal theatre presents more woeful pageants than the scene wherein we play in”, så kan han inte betraktas som rollteoriernas upphovsman. Med ett rollperspektiv följer emellertid risken att likt Shakespeare låta tillvaron ta form som ett sorgslutigt spektakel eller att med Goffmans vokabulär börja se det sociala livet som ett slags skådespel och när det gäller ungdomsnarkomanernas framträdande i Göteborgs centrum under mitten av 1960-talet, så varför inte? Vid sidan av att styras av strukturer har människan också förmåga att duperas av sitt eget handlande men hon kan även förhålla sig cynisk och distanserad till sina handlingar. Djupgående roller lämnar emellertid inte samma mentala utrymme som mer ytliga sådana. Det man en gång uppenbarar, alternativt det som uppenbarats genom en avvikande handling, kan begränsa framtida möjligheter till förändring av självbilder, handlingsmönster och utspel. Det uppenbarade kan även cementera en exroll eller armera en livslång hållhake för självidentifiering.

Resultatet av en sorti måste inte bli ”att vederbörande förvärvar fullt normal status, utan att självet förvandlas från en person som har drabbats av en speciell skamfläck till en person som har i minnet att han har rättat till en speciell skamfläck” (Goffman 1972:18). Alkoholproblematikern bör kanske enligt egna och omgivande förväntningar inte bli måttlighetskonsument utan förväntas istället framleva sin tillvaro i rollen som nykter alkoholist. Som sober och återhämtad nödgas han på så vis representera ett avvikande konsumtionsmönster även vid framtida festspel. Kanske kan stigmat lindras av att den drabbade söker umgänge i någon länkförening under mottot ”sann livsglädje utan sprit.” Den normativa visionens förväntning, ”som du själv blev hjälpt skall du hjälpa andra” kan därvid bilda ett pyramidspelsartat krav, en karikatyr, som begränsar utrymmet för individuella potentialer och alternativa umgängesalternativ.¹⁷

¹⁷ Se t.ex. omslaget till Tidskriften *Länkkamraten* Nr 6, Årgång 56 (2009).

Multipla roller och en identitet

Normer legitimeras av underliggande värden men opererar på en mer avgränsad och situationsbetingad nivå än dessa. En värdestyrd människa bör på så vis kunna ta ett mer generellt ansvar samt välja ur och identifiera sig med en mer universell repertoar än en normstyrd och rollstyrd karaktär. Men samma person kan vara både norm- och värdestyrd. Normer kan också vara rollspecifika och en rolluppsättning kopplad till en sammanfattande statusposition kan innehålla delvis olika förväntningar.

Att roller har en viss flexibilitet och kan få en något varierande framtoning i olika sociala sammanhang ger anledning att tala om en rolluppsättning. Med sin term *role-set* (rolluppsättning) framhåller Merton att en uppsättning roller är kopplade till varje status. Merton (1968:423) skiljer innehavet av en rolluppsättning från ett multipelt rollinnehav.¹⁸ Det sistnämnda begreppet refererar till ett rollkomplex associerat med varierande statuspositioner ofta i skilda institutionella sfärer. Detta skiljer honom från Linton (1936:113–114) som menar att varje roll är kopplad till en enda status. Hos Linton kan statuspositioner kopplas samman till en generell status och individens roller till en huvudroll.

Merton (1968:188–189) framhåller därtill att samhällets normer inte alltid för-
mår styra individen eftersom handlingsutrymmet kan struktureras av ojämlika
möjligheter. Detta förhållande kallar han *anomi*, ett begrepp som i begynnelsen
introducerades av Emile Durkheim (1965:213) och hjälpte fram hans analys av själv-
mordsfrekvensen i olika samhällstyper. Under sådana förhållanden kan alternativa
grupper etablera motståndskulturer och tillhandahålla nya möjligheter för värdig-
hetskamp. Den klassiska sociala avvikelsen kan, som empirin också visar, ta sig varie-
rande uttryck i olika skikt och klasser (John Hagan 1994:57). Vissa ungdomar var re-
dan hemmastadda i rollen som kåkfarare eller prostituerad då de gick in i åtagandet
som pundare medan andra hade börjat inrätta sig som bohemer och beatniks eller
konstnärer när de föll till föga för den spirande injektionskulturen.

Merton (1968:194) listar konformitet, innovation, ritualer, reträtt och rebelliska
hållningar som rollburna handlingsstrategier när individen har svårt att uppnå sam-
hälleliga mål med accepterade medel. I mitt arbete kan innovativa rolltyper, såsom
kriminella, vilka accepterat samhällets framgångsmål men skaffat avvikande medel
för att nå dem, och rolltyper präglade av reträtt, bl.a. gatunarkomanen, där man givit
upp samhällets framgångsmål såväl som dess medel, vara relevanta. Roller är norm-

¹⁸ Giddens (1982:119) skriver: "One may accept, with Merton, that it is worthwhile making a conceptual distinction between role-sets and multiple roles, the former being the role-prescriptions associated with a single position, the latter concerning the intersection between different social identities."

styrda och situationsbetingade. Exempelvis kunde en hallick som i den ena stunden var nog så rå och beräknande i nästa stund börja uppträda som en gammal polare och i rollen som bohemisk pundare även gripas av generös välvilja gentemot en människa av motsatt kön. Dessa förhållanden tyder på att rollernas normer kan ha olika värdegrunder och att identiteten inte måste grundas på samma värden som rollspelet.

I denna avhandling förankras begreppet *självidentitet* med bistånd av antagandet att självet omfattar två sfärer, varav en mer socialt och en mer kroppsligt betingad. Dessa sfärer kan fogas samman av känslan. Om en innehavare börjar närmar sig en total identifiering med sin roll blir det relevant att tala om denna som en själv-identitet. I sådana fall kan det efter sortin, om någon sådan skulle visa sig möjlig, finnas förutsättningar att tala om en ex-identitet.

När en viss sorts handlingar hyperfokuseras kan den rolltyp som då bildas skära genom psykets pålagringar och förvandla självuppfattningen, vad vi kanske under en längre tid upplevt oss vara och identifierat oss med, på ett ögonblick. Transformativa händelser av sådant slag kan uppenbaras som syndafall eller pånyttfödelser¹⁹ och bli av avgörande betydelse för framtida umgängesval, rolltyper, personlighetsförändringar och identitetsprocesser.

Kriser och hållhakar

Psykotiska vakendrämmor och psykiska genomklappningar har ofta förebådat de förändringsprocesser pionjärerna och veteranerna skildrar. Dessa händelser kräver förklaring och detta sker med hjälp av psykoanalytiska och moralfilosofiska föreställningar i kapitel 9.

Att människan befinner sig i en kropp gör det problematiskt att reducera hennes självkonstruktion till något exklusivt interaktivt och socialt. Kroppen lämnar oss inte och den kroppsligt/praktiska verksamhetens terapeutiska möjligheter bör därför beaktas när psykotiska avbilder och ångestattacker sätter andra upplevelser av verkligheten ifråga. Freud (1939) antog t.o.m. att djupgående minnesbilder och ritualer kan lämna permanenta spår i arv till kommande generationer och att sådana dispositioner kan återupplivas efter en lång latens. Pierre Bourdieu (1986:78–79) avtäckar istället det sociala arvets mest inrotade underströmmor. Han analyserar föreställningar av så djupgående art att de fallit ur medvetandet och därför kan fram-

¹⁹ Vad det gäller syndafall och pånyttfödelse se t.ex. case 2 Wayne i Scheibe 1994:205.

stå som medfödda. Daniel Stern (2000:20) sysslar i sin tur med preverbalt och mer kroppsligt betingade självupplevelser. I analysen av de intervjuades sortier och etablering av nya livsmönster har jag inspirerats av samtliga dessa tänkare.

I denna avhandling förespråkas att sekundära identifikationer kan grundläggas, möjliggöras och genomföras p.g.a. fysiskt avgränsade och emotionellt identifierande upplevelser i tidig barndom, kanske redan i moderslivet. Ursprungliga fenomen av sådant slag kan senare symbolism och fiktioner få svårt att förvanska. Med hållpunkter hos Stern (2000) instämmer jag i antagandet om att självutvecklingen tar vid först efter en rudimentär fysiologisk identitetsbildning. I tidiga livsskeden kan ett illa utsatt barn därtill ha haft det relativt behagligt och utrustats med en kvardröjande känsla av enhet och skillnad. Med hjälp av mer taktila och materiella verksamheter kan en återkoppling till ursprungliga känslöstämningar och kroppsligt identifierande upplevelser tillhandahålla verk samma hållhakar, förnya tilltron och hjälpa till att förstå varför en ytterligt psykiskt och fysiskt söndertrasad människa kan lappas ihop och börja fungera mer tillfredsställande.

Avhandlingens disposition

Del 1 omfattar två kapitel. Kapitel 1 redovisar avhandlingens motiv, avsikter, huvudsakliga spörsmål samt teoretiska utgångspunkter och begrepp. Med hjälp av ett urval svenska avhandlingar och arbeten försöker jag i någon mån också bestämma dess plats vad det gäller forskningen om utvecklingen av och återhämtning från ett beroende av narkotika.

Kapitel 2 behandlar de metoder som kommit till användning för att kunna er hålla, validera och analysera det empiriska materialet. Därtill uppmärksammas en del etiska komplikationer. Ett urval ur Göteborgs första generation ungdomsnarkomaner, ofta vänner och bekanta, har delgivit sina berättelser och dessa utgör avhandlingens basmaterial. Samtalstillfällena har huvudsakligen varit planerade även om mer spontana konversationer också har lämnat spår. Materialet har kompletterats med återintervjuer, i vissa fall något tjugotal år efter det första samtalstillfället. Författarens egna minnesbilder och självbiografi samt ett antal publicerade livsberättelser kommer också till användning.

Del 2, kapitel 3–5, beskriver ungdomsnarkomanins uppkomst och utveckling i Göteborg. Epokens konsumtionsstrategier och marknadsplatser samt marknadens utveckling och illegalisering skildras på basis av såväl de intervjuades berättelser som författarens egna minnesbilder.

Del 3, kapitel 6–7, skildrar och analyserar sociala, materiella och emotionella villkor under den uppväxt som föregått de intervjuades entréer på narkotikans estrader.

Obönhörlig socialitet och smärtsam ensamhet gör det begripligt att vissa barn och ungdomar nödgats acceptera sällskap, partnerskap och verksamheter de egentligen inte sympatiserat med. Strukturella förhållanden och värdighetsförutsättningar får liksom tillvaron som pundare också utrymme.

Del 4, kapitel 8–10, behandlar övergången från tillvaron som kriminell och narkoman till rollen som anständig och ordinär. Vissa könsskillnader framträder. Vad det gäller drogförbrukning framstår kvinnorna som mer måttfulla än männen. Medan kvinnorna visar större följsamhet till sina män så visar männen störst följsamhet till de gäng i vilka de i flera fall lyckats tillskansa sig tätpositioner. Självständighetsbrister och motspänstigheter, kopplade med ödesgivna tillfälligheter och val, har skapat motsägelsefyllda förhållande mellan värdighet och vandel. Kapitel 9 beskriver bl.a. hur kristillstånd manifesterade i psykotiska genombrott har kunnat utlösa viljan att ersätta avvikande roller och föreställningar med mer vardagliga hållningar och handlingar. I sådana skeden har det sociala underlaget för en förnyad tilltro kunnat förstärkas. I övergångsperioder har en del manliga veteraner emellertid också kunnat bruka alkohol i halsbrytande omfattning. I det långa loppet har män som kvinnor i övervägande fall valt att stabilisera sin drogkonsumtion i accepterade former.

Kapitel 10 avhandlar hur de intervjuade söker och gradvis lyckas etablera nya roller och självidentiteter. Här är etiska val och fundament centrala. Efter mångåriga avvikelser och en rundligt tilltagen drogkonsumtion har scenförändringar, kriser och sammanbrott motiverat nya avstamp och ersatt iögonfallande påfund med mer all dagliga livsmönster. Livsformens tilltagande samstämmighet med etiska påbud har under sådana transformationsperioder kunnat underblåsa upprättelseprocesser, tillföra bevärdigande rollpositioner och expandera mer värdiga umgängesformer. Vissa fysiska och mentala spår av ungdomens eskapader kan dock dröja sig kvar i många år eller bita sig fast för livet.

Del 5, kapitel 11–12, vidareutvecklar förhållandet mellan empiri och teori. Kapitel 11 försöker integrera empirin med interaktionistiskt och strukturalistiskt relevanta koncept varav de flesta introducerats i kapitel 1. De intervjuades värdighetskamp har skett inom de ramar som värdeföreställningar, rollvariationer och förväntningar avsetter. Extrema tilldragelser och avvikande excesser har kunnat lösa upp inrotade beteendemönster även om påföljande förändringsprocesser kommit att innehålla både urskiljbara faser och bakslag. Självets enhetlighet, beståndsdelar och dynamik sammanfattas i en mandala.

Kapitel 12 försöker fördjupa förståelsen av vissa egenartade upplevelser och de grava avvikelsernas betydelse för självet samt riter, ritualer och stigmatiseringar. Strukturer givna som öden, konsekvenser av en värdighetsreduktion, strategier och förutsättningar för att upprätta terapeutiska situationer får visst utrymme. Kapitlet

behandlar också självpolierande antagonism samt tilltag och strategier för att undfly denna typ av hot. Självförsoning och värdighetsprocesser kan omöjliggöras av handlingar som dråp och mord. Vissa möjligheter att reducera denna typ av skuldbördor och att uppbåda sinnesfrid kan trots gärningarnas hypersignifikans tillhandahållas av religiösa och politiska paradig.

Del 6, kapitel 13 sammanfattar avhandlingens analyser, resultat och slutsatser. Nya situationer och relationer har underlättat självförändringen för de ungdomar som skildras. En slumrande självbevarelsedrift har kunnat väckas till liv och omsorgen om andra människor har kunnat vidgas. Nyttillkomna hållningar, handlingar och umgängen har i sin tur underlättat rekonstruktionen av en värdighetskänsla. Transformationen från drogberoende till rekreationskonsument eller helt nykter och sober har i många fall utvecklats stegvis och pryotat. Sammantaget påvisar avhandlingen att människor med en långvarig period som grava och drogkonsumerande avvikare därefter kunnat återhämta sig på naturlig väg för att leva relativt anständigt under återstoden av sina liv.

KAPITEL 2

Metod, empiri, analys och etik

Detta kapitel behandlar överväganden och metoder som kommit till användning för att samla in, foga samman, analysera och presentera ett antal livshistoriska minnesbilder. Ett urval människor vilka bl.a. använt droger och kriminalitet för att ta plats och erhålla gemenskap har bidragit med kärnmaterialet. I flertalet fall har dessa personer tillhört Göteborgs första generation ungdomsnarkomaner och detta sällskaps innersta cirklar. Berättelserna ger en uppfattning om de förhållandena som rådde vid intåget i och uttåget ur den gravt avvikande livsstil vilken rollen som pundare gav uttryck åt samt den epok och de platser som omgärdade händelseförloppen. Materialet har kompletterats med andra återhämtade avvikares publicerade självbiografier, författarens egna minnesbilder och några decenniers deltagande observation i relevanta miljöer. Värdefull information har även inhämtats under mer spontana och vardagliga umgänges- och verksamhetsformer med relevanta och delaktiga personer från 1960-talet och in på 2000-talet.

Material

Fyra huvudtyper av material har kommit till användning. Ett femtontal livsberättelser utgör ett kärnmaterial. Dessa berättelser är upptagna på band och är med något undantag transkriberade. Tio av kärnmaterialets berättelser har delgivits av människor vilka tillhört Göteborgs första generation ungdomsnarkomaner och med något undantag detta sällskaps innersta cirklar. (se tabell sid.38) Av övriga fem har tre stått sällskapet mycket nära medan två tagits med för att skänka relief åt avvikelserförloppen och marknadsutvecklingen. Ett femtontal självbiografier publicerade i bokform av andra f.d. avvikare får belysa och komplettera kärnmaterialet. Minnesanteckningar upprättade vid besök i kvartar och iakttagelser under mer spontana möten kommer också till användning. I de fall mötena planerats på förhand och/eller resulterat i mer utvecklade noter har jag valt att inordna dem under begreppet deltagande observation. Mina egna minnesbilder från det vardagliga umgänget med pionjärer och veteraner både under och efter den skildrade epoken är naturligtvis svåra att lämna obeaktade och bör heller inte föraktas. Bandade berättelser upp-

rättade tillsammans med tio medlemmar ur Göteborgs första generation ungdomsnarkomaner förblir dock centrala.

Vid socialpsykologiska utgrävningar, i detta fall av ett urval f.d. grava avvikares minnesbanker, får man vända och vrida på de artefakter som dyker upp. Så finns det några tydliga stoppklossar för ett psyke i upplösningstillstånd och finns det några hållhakar som kan foga in ett sådant psyke i en mer vardaglig struktur? Finns det några tydliga riktmärken för en logisk/rationell och värdig upprättelse för en hållbar utveckling mot ett mer stabilt tillstånd? Frågor likt dessa har utvecklats och vuxit till efter hand och de mer eller mindre explicita svaren har fortlöpande bakats in i texten.

Intervjuade personer

För medlemmarna i en av grenarna i det huvudsakligen trasproletära gäng i Göteborgs västra stadsdelar, ett av de gäng avhandlingen skildrar främst i del två, utkristalliserades kriminalitet och våldshandlingar i begynnelsen som de främsta medlen för att vinna umgänge samt tillskansa sig prestige och position. Med tiden hamnade denna grens ungdomar på anstalt, fick permissioner eller rymde och gjorde nya stötar*. Här blev drogförbrukning ingen huvudsak förrän injektionerna kom in i bilden. Av dessa män, varav en intervjuats, har minst tre förutom författaren ingått som veteraner i Göteborgs första generation ungdomsnarkomaner. Endast en av dessa tre män överlevde sin femtioårsdag. Trots tidig död finns en sådan man ändå med i intervjuunderlaget.

Även inom den gren av detta gäng som från fjortonårsåldern började berusa sig med hjälp av thinner och alkohol gick flertalet män bort eller bragtes om livet tidigt. Någon av dem hade innan dess hunnit göra sorti och trappat ner sin förbrukning. En man från denna gren finns med i intervjuunderlaget. Flera detta gäng närstående män avled också i förtid på grund av sin hårdföra livsstil. En sådan tidigare kriminell och intensivt narkotikkonsumerande man, vilken före sin bortgång hunnit komma ganska väl på fötter, har intervjuats. Hög dödlighet i denna typ av arbetarklassbaserade ungdomsgäng kan således utgöra ett problem för mer långvariga studier och har i detta arbete omöjliggjort vissa återintervjuer. Gänget närstående eller mer direkt inblandade unga kvinnor klarade sig liksom de ungdomar vilka hade en borgerlig uppväxt oftast bättre. En återhämtad kvinna vilken haft närkontakt med det skildrade trasproletära gänget har intervjuats.

Göteborgs första generations ungdomsnarkomaner kategoriseras i detta arbete som pionjärer och veteraner.

Pionjärer: Ungdomar som injicerat narkotikaklassade läkemedel redan under 1950-talet.

Veteraner: Ungdomar som injicerade narkotikaklassade läkemedel och illegalt införd narkotika under 1960-talet.

Av praktiska skäl och av integritetsskäl kan en pionjär, samtliga intervjuade ur denna kategori var också verksamma under 1960-talet, klassas som veteran men inte vice versa. För att betraktas som veteran bör man alltså ha injicerat narkotika någon period under åren från 1955 till 1970 och ha startat sin bana med att konsumera narkotikaklassade läkemedel.²⁰ Tio intervjuade har tillhört denna skara. För att därtill betraktas som pionjär bör man ha varit aktiv injektionsnarkoman redan på 1950-talet. Minst tre intervjuade av de tio, en man och två kvinnor, deltog så tidigt att de berättigats denna titel. Fem personer, samtliga män, började injicera euforiskapande droger under 1960-talets första hälft. Två personer, en man och en kvinna, anslöt till sällskapet under 1960-talets senare halva.

Två intervjuade av övriga fem som fått förstärka materialet, varav en man ur arbetarfamilj och en kvinna ur småborgerliga kretsar, har haft svag eller ingen koppling alls till det aktuella sällskapet. Samtalen med dessa personer har använts för att förtydliga inramningen men även för att ställa den aktuella problematiken i relief. En person bland de fem övriga, utan egen känd drogkonsumtion, ingår i urvalet i egenskap av s.k. eldsjäl. Denna person har haft en mycket långvarig och bred kontakt med den aktuella gruppen. En man med långvarig kontakt och ett eget medlemskap inom de arbetarklassgång som levererade några av de allra tidigaste s.k. rövorna till narkotikaveteranernas skara är också medtagen bland de fem övriga i urvalet. Mannen har gått igenom en omvälvande återhämtning och självläkning efter många års kriminalitet, thinnersniffning och alkoholberoende men har själv aldrig varit injektionsnarkoman. En kvinna med intensiv kontakt vad det gäller några av 1960-talets mest centrala aktörer varav en intervjuad har medtagits bland de fem övriga i intervjuunderlaget.

Två personer varav en veteran och en ur gruppen övriga är uppvuxna på mindre orter i Västra Götaland. Likt flertalet personer i urvalet kom den av dessa personer som saknade egen injektionserfarenhet också på drift. I tonåren sysslade han med gängkriminalitet i form av våld och grova stölder men hemföll vad det gäller droger endast till en i och för sig ganska omfattande alkoholkonsumtion. Sju män och tre kvinnor har alltså varit aktiva injektionsnarkomaner under 1960-talet varav

²⁰ Lalander (2009:28) skildrar en grupp unga chilensare vilka var med om att introducerade heroinet i Norrköping. Han avgränsar sina chilenska introduktionsgenerationer snävt och låter dem endast omsluta några få år.

tre var aktiva redan under 1950-talet. Av dessa tio har fyra personer, tre män och en kvinna, ett proletärt eller trasproletärt ursprung. Följaktligen har fyra män och två kvinnor haft en mer borgerlig uppväxt. Två män med en uppväxt snarlik de narkotikaberoende männen ur trasproletära led har haft drogproblem av annan art. Av de kvinnor som intervjuats först under 2000-talet, bl.a. för att skänka kompletterande infallsvinklar, har två varit långvarigt narkotikaberoende. En intervjuad kvinna har sedan tidigt 1970-tal sällskapat med två av Göteborgs på den tiden mest framträdande veteraner och knarklangare men för egen del endast varit beroende av legalt tilldelade läkemedel. En intervjuad kvinna har i första hand intervjuats för att beskriva narkotikans utbredning och tillgänglighet i riket under 2000-talet. Även om hon själv vid intervjutillfället hade genomgått något års återhämtning så var perioden alltför kort för att komma till användning ur detta perspektiv.

Likt männen har även flertalet kvinnor valts ut för att de på ett avgörande sätt lyckats förändra sin livsföring med avseende på drogförbrukning och andra grava avvikelser. Därutöver måste de naturligtvis ha varit kända, tillgängliga samt villiga att låta sig intervjuas. Samtliga intervjuade har, om de fortfarande är i livet, med något undantag gemensamt att de under samtalsperioderna levt under ganska välordnade och välanpassade förhållanden. De som överlevt in på 2000-talet har alltså levt relativt anständigt sedan något 40-tal år tillbaka.

Flertalet intervjuade har alltså en bestående återhämtning bakom ryggen medan någon haft långvarigt sobra perioder. Sannolikt har ingen intervjuad varit aktiv injektionsnarkoman vid intervjutillfället. Några har under årens lopp försökt sig på att, som det kallas på återanpassningsindustrins eftermarknad, ”ta sig ett återfall”. I ett längre perspektiv har dessa tillbud framstått som relativt kortvariga och misslyckade parenteser.

Urvalet listat efter födelseår, samhällsklass och kön

Vid tidpunkten för det huvudsakliga urvalet runt år 1985 var kriteriet långvarig och tillförlitlig återhämtning. Perioden hade föregåtts av något decennium präglad av tung drogkonsumtion och andra grava avvikelser. Det första bandade samtalet genomfördes dock redan år 1978 och det sista år 2005. Efter det sista årtalet har ett antal obandade samtal med berörda förekommit. Jag påbörjade det huvudsakliga urvalsförandet med att tillfråga en handfull personer ur Göteborgskretsen som jag var väl bekant med och kände till sedan min egen tid på gatan. Dessutom var de avhållsamma, tillgängliga och öppna för samtal.

Att behandla samtalen ur klass- och könsperspektiv är, även om det också förefaller relevant med tanke på berättelsernas form och innehåll, en efterkonstruktion som

vuxit till i samklang med analysen. Sådana aspekter kan också hjälpa till att transformera de individuella uppenbarelseformerna till mer generella sociala fakta (Durkheim 1978:49). Även om analyserna både särskiljer och förenar de intervjuade människorna efter samhällsklass och kön så förenas de alla, i de fall samtalen är tillräckligt uttömmande, av ogynnsamma uppväxtvillkor. Flertalet har därtill under 1960-talet levt ett osedligt, abnormt, excentriskt och självförödande liv och täcker därför många av de kategorier Becker (1973:177) använder för att sammanfatta vad som både inom interaktionistisk och strukturalistisk teoritradition kallas sociala avvikelser. När jag kategoriserar personerna såsom tillhörande medelklassen, mellanskikten eller borgerligheten är minimikravet att deras fäder varit tjänstemän eller företagare men inte varit kollektivanställda eller haft utpräglade arbetaryrken. Jag använder därtill kategorier som småborgerlighet (småföretagare), arbetarklass och trasproletariat (arbetarklassens sämst ställda och mest utarmade skikt) och antar att föräldrarnas och de intervjuades egen ställning i produktionen har påverkat deras livsvillkor och kultur.

Samtalen är med något undantag bandade och transkriberade. För att försvåra identifiering är vissa födelseår ungefärliga. Jag använder inga alias, namn eller andra sådana beteckningar. Ibland används beteckningen make om en partner eller ex-partner i en långvarig och äktenskapsliknande relation även om förhållandet aldrig stadfästas formellt.

Fyra personer har alltså intervjuats både under 1980-talet och under 2000-talet. Av dessa har en person vid sidan av en stor mängd samtal under vänskapliga former dessutom intervjuats och bandats vid flera andra tillfällen, varav det första på 1970-talet.

Urvalets användningsområden

De intervjuade som berättigats titeln pionjärer har haft ett avgörande inflytande över de skildringar som lämnats angående hur bruket av opiater och centralstimulantia introducerades i Göteborgs konstnärskvarter och bohemiska ungdomskretsar under 1950-talet. Tillsammans med de tidigaste veteranerna har de därtill skildrat utvecklingen inom sällskapet mellan åren 1960 och 1970. Både de veteraner som också varit pionjärer och övriga veteraner har därtill bidragit med sina egna livsberättelser då det gäller entréer och sortier från det aktuella sällskapet. Fem intervjuade har medverkat av andra än ovan angivna orsaker. En av dessa, en kvinna, har haft långvarigt sällskap med två inflytelserika pundare och narkotikaförsäljare under 1960-talet. En trasproletär gängmedlem har varit nära bekant med flera av de unga män som startade verksamheten som s.k. rövare för att konvertera

Tabell 1: Översikt över intervjuade

Fem män ur arbetarklassen

Varav tre veteraner och två medlemmar ur relaterade gatugäng:

A	f. 1944 (död)	intervjuad under 1980-talet
B	f. 1945 (död)	intervjuad under 1980-talet
C	f. 1945 (död)	intervjuad under 1980-talet
D	f. 1946 (död)	intervjuad under 1980-talet
E	f. 1951	intervjuad under 1970-talet, 1980-talet samt på 2000-talet

Fyra kvinnor ur medelklassen (mk) och en kvinna ur arbetarklassen (ak)

Varav två pionjärer, en veteran och två sällskapet närstående :

F	f. 1928	intervjuad på 2000-talet (mk)
G	f. 1941	intervjuad under 1980-talet samt på 2000-talet (mk)
H	f. 1946	intervjuad på 2000-talet (ak)
I	f. 1951 (död)	intervjuad under 1980-talet samt på 2000-talet (mk)
J	f. 1964	intervjuad på 2000-talet (mk)

Fyra män med borgerligt ursprung

Varav en pionjär och tre veteraner:

K	f. 1934	intervjuad på 2000-talet
L	f. 1943	intervjuad på 1980-talet samt 2000-talet
M	f. 1943 (död)	intervjuad på 1980-talet
N	f. 1945	intervjuad på 1980-talet

Övrigt

O	Kompletterande intervju med en bland Göteborgs ungdomsnarkomaner tidigt verksam och väl insatt eldsjäl vilken nyligen gått ur tiden har genomförts på 2000-talet.	
---	---	--

till pundare under 1960-talets första hälft. En fristående eldsjäl har varit sällskapet närstående sedan 1950-talet och på så vis haft god överblick över sällskapet deltagarförteckning och betydelsefulla delar av händelseutvecklingen. En man ur arbetarklassen och en kvinna ur småborgerliga kretsar, båda med egna gedigna erfarenheter av droger och avvikelser, har intervjuats för att vad det gäller tillgång och händelseutveckling kunna sätta det avhandlade problemområdet i relief.

Självbiografisk förvandlingslitteratur

Likt sociala strukturer kan även verbala strukturer grundas på och formeras av värden. De moraliska föreställningar en livsberättelse redovisar för att konstruera och hålla samman en självbild, möjlig att leva med, kan också utgöra en svårfrånkomlig ingrediens i dess styrande förutsättningar (Charlotte Linde 1993:122–123). Att underbygga slutsatserna i en avhandling med ”fakta” som vaskats fram ur ett antal livsberättelser, oavsett om de redovisats muntligt eller i någons nedtecknade utgåva, kan därför bära på vissa faror.

Skildringar av kristet och vänsterpräglad slag har inlemmats i avhandlingens empiri.²¹ Några författare till refererade och utgivna biografier har varit vänner eller på annat vis välbekanta. Under de år på 1970-talet då frikyrklig narkomanfrälsning och vänsterintellektuellt underblåst fångkamp var upphetsande och trendiga områden publicerade gamla avvikare mängder av självbekännelser. I många fall har dessa föredettingar använt spöskrivare eller medförfattare för att konstruera sina skildringar. Utländska frikyrkoklassiker som Fred Lemon (1977), trasproletär och kåkfarare, Cookie Rodriguez (1978) prostituerad heroinist och majgrabben²² Bo Högberg (1979), kåkfarare och proffsboxare, använde liksom Gunnar Norgren (1967), pundare och polisdråpare, sådana medhjälpare.

Lasse Strömstedt, framstående kåkfarare och estradör, brukade under pseudonymen Kenneth Ahl medskribenten Christer Dahl då han slog igenom med sin roman *Grundbulten* (1974). Senare förefaller Strömstedt att ha börjat skriva på egen hand (Strömstedt 1984). Peter Ekberg (1965), en självständig och mycket ung författare, hade mycket täta kontakter med både mig, mina flickvänner och mitt gatugång. Vad det gäller t.ex. Birgitta Craafords (1994) livshistoria som drogberoende står att läsa ”berättad för Maja Elmér”. Perspektivet ”jag var ett hopplöst fall men för Gud är inget omöjligt” är fortfarande mycket vanligt (se t.ex. Anita Barker Andersen 2011). Förutom Lemon och Rodriguez ovan kan även Erik Edin (1973) och Arne H. Lindgren (1974a, 1974b, 1976) och Josef Sjöberg (2012), där bl.a. en mångårig metadonpatients omvändelse och avhållsamhet skildras, nämnas i denna mycket breda fåra. Vad det gäller vänsterpräglade biografier kan Bosse Högbergs (1979) *Kontringen* vara representativ.

Wilkerson (1974) angav i pingströrelsens 1960-talsklassiker *Körset och stiletten*, ton-

²¹ Angående kombinationen av olika metoder och data för att validera ett arbete se Derek Layder (1996:121).

²² Högberg vs Hesslind (1979) skildrar min uppväxtmiljö i Göteborgs västra stadsdelar. Proffsboxaren och gangstern Bo Högberg avled vid 66 års ålder år 2003.

en och metoderna i den genre som även kom att styra och avspegla den svenska narkomanfrälsningens institutionalisering och verksamhetsgrenar samt dess tillskyndares samtalsordningar och karriärsträvanden.²³ T.ex. dök en svensk variant av David Wilkerson, affischerad som ”Narkotikapastorn”, dagen efter min omvändelse, upp som gubben i lådan för att muta in den händelse som redan iscensatts av Vår Herre samt två kvinnor, varav en gatuprostituerad svensk amfetaminförbrukare och en amerikansk mainliner. Skakande av abstinens skulle jag därför tvingas ner på knä i en utrangerad sovvagn från SJ på ett stickspår vid fiskhamnen. Tågsetet rymde för övrigt ett antal alkoholiserade och hemlösa män.

Hos Bo Högborg (1979) är klassperspektivet framträdande. Cookie Rodriguez (1978) låter både kön, klass och ett etniskt perspektiv komma till ytan. Den som önskar en mer moderat präglad självbiografi kan glädja sig åt majpojken och professorn Hugo Hegelands (1978) självbiografiska framställning *Barnhemsbarn. Min kollektiva uppväxt*. Både den förvandlingslitteratur jag läst och de livshistorier jag hjälpt till att konstruera är, i motsats till många historiska gestalters biografier, framställda av människor vilka fortfarande är eller var i livet då det begav sig. Bosse Högborg, gangster och proffsboxare, har i sin biografi *Kontringen* hjälpt fram mina egna och konfirmerat andra bekanta gatpojkers minnesbilder av Majornas arbetarlängor och subkultur. Ibland var det han som blåste i visselpipan när det fanns järnvägsvagnar med finare sprit på något stickspår i Göteborgs hamn.

Hugo Hegeland (1978), själv barnhemsbarn i Majorna, har fått mig att minnas straffskolan och dess aura. Peter Ekberg (1965) var under flera år en nära bekant och i hans sovrum fullbordade jag mitt första samlag med en av gängets flickor. I sextonårsåldern flög jag och Peter till Köpenhamn och bodde på de allra bästa och dyraste hotellen. Gunnar Norgren (1967) som sedermera avrättade en polis i sällskap med Clark Olofsson, storskalig narkotikasmugglare, var musikalisk och lärde mig ett antal jazzackord på gitarr men vi injicerade också en del Preludin tillsammans.

Caryl Chessman (1954) kan fortfarande blåsa liv i de känslor av meningslöshet och desperation som kunde föregå en våldseruption, en vansinnesfärd med bil eller en dödsföraktande stöldturné. Oscar Lewis skildring av puertoricanska familjekulturer har fått mig att minnas matronorna i min egen släkt och underklassomgivning. Kåk- och gettokulturerna i USA och Storbritannien skildrade av Fred Lemon och Cookie Rodriguez har liksom flera andra fått mig att inse att en cell är en cell och ett getto är ett getto samt att fattigdom och isolering kan förena både mellan

²³ Se även David Wilkersons (1976) *Fortsättningen* som skildrar vad som hände efter *Korset och stiletten*.

länder och världsdelar.²⁴ Hur varje enskild bok bidragit till avhandlingen kan vara svårt att bestämma. Men framför allt har de hjälpt mig att generalisera och utforma helheten även om Lasse Strömstedts farsartade skildringar och scenkonst inte alltid fått mig att nicka instämmande. Avsnittet ovan kan upplevas som något öppenjärtigt men författarnas egna skildringar berättar betydligt mer om deras liv och leverne i lagens utkant än vad som presenteras i denna avhandling och i några av de nämnda författarnas böcker skymtar jag själv förbi utan ha bett om det.

Livshistorier

Tidsaspekten

I normala fall uppstår en livshistoria diskontinuerligt. Den framställs under en längre period och i form av delberättelser. Någonstans i det vardagliga tidsflödet måste en livsberättelse emellertid avgränsas för att ett framförande som meningsfull enhet skall bli möjlig. De livsberättelser jag använder har förmedlats vid ett eller två men i några fall betydligt fler tillfällen. En planering, typ ”först berättar jag det, sedan berättar jag detta”, måste emellertid till när saken inte skall återkomma som situationsbetingade avsnitt under en längre tid även om den typen av förlopp som sagt också förekommit. Detta kan göra att den rationalitet och följdriktighet som framträder vid mer tidsmässigt avgränsade och bandupptagna sammankomster får en mer framträdande roll och betydelse än i de berättelser som sammansätter skildringar och självbilder som levererats i mer spontant uppkomna och diskontinuerliga sammanhang.

Livet som ordflöde, konstruktion och verklighet

Vad anbelangar de människor jag intervjuat kan min egen och deras subkulturella bakgrund ha skakat liv i föreställningar och sentiment som gjort det både önskvärt och gynnsamt att framställa sig själv som en tidigare ytterst inbiten narkoman eller tungt belastad ungdomsbrottsling. Sådana anspråk kan medföra alternativ status och stadga i relation till människor med vår typ av förflutet men även leda till att vissa delar av tillvaron överbetonas. Linde (1993) påtalar istället behovet av att skildra en sammanhängande karriärlinje med ett anständigt yrke som utgångspunkt. På

²⁴ Se även Joselito, omvänd våldsman, knarklangare och kåkfarare i Barker Andersen (2011:77).

samma vis kan det vara av vikt för en framgångsrik pundarveteran att framhålla sin verksamhets statusgivande tyngd i ett sammanhang där två fördettingar från 1960-talets alternativarenor ser tillbaka och minns.

”I arbetarklassen uttrycker språket i högre grad känslomässiga reaktioner och upplysningar som knyts till ett bestämt sammanhang”, skriver Paul Willis (1983:10). ”Snacka går men snacka så det går, det går inte” var på 1950-talet ett talesätt bland Göteborgs gangsterpojkar. Erotiska diskurser dög ingenting till. Tidigt påtalar också Shakespeare ordens begränsade förmåga att rå på verkligheten även om någon benämning ändå måste till för att t.ex. släppa fram en doft i medvetandet:

”What’s in a name? That which we call a rose, By any other name would smell as sweet;”
William Shakespeare [Romeo and Juliet] 1923:1074

Vad jag försöker säga är att språket, för att vi skulle känna igen oss, i min barndoms kretsar skulle vara konkret, påtagligt och känslomättat. Ett sådant språkbruk har ibland gjort sig gällande i intervjusamtalen men oftast lyst med sin frånvaro vid mina träffar med doktorer, docenter och professorer. Trots tvåspråkighetens dilemman är det ändå min avsikt att försöka skapa en giltig, tillförlitlig och motståndskraftig verklighetsbild och historia.²⁵

Mead (1974:283) skriver: ”A person learns a new language and, as we say, gets a new soul.” Men förnedring biter. Mina egna och mina kamraters uppväxtvillkor måste inte vara möjliga att förändra genom att byta ord på helvetet. Handlingar och erfarenheter i de gäng jag skildrar var därtill i många fall så genomgripande och brutala och umgänget så avgränsat att något nytt språkbruk inte kunde få tillträde för att förändra eller slarva bort våra omstörtande erfarenheter. Även om många av oss senare försökt eller tvingats anpassa vårt språk till vad som sig bör inom mellanskikten så kan signifikanta händelser och verksamheter senare i livet ändå locka fram återfall i den jargong som var i bruk när betydelsefullt minnesgods kommer till ytan. Det är också när vissa sådana ordval och vändningar slinker över läpparna som gamla avvikare kan haja till och identifiera varandra.

²⁵ I denna föreställning får språket framträda mer som ett verktyg än som ett resultat av någon förprogrammerad grammatik.

Livshistoriens logik, koherens och etik

Introspektion och retrospektion i friflytande men även tematisk form har hur som helst producerat ett antal berättelser och format en uppsättning minnesbilder. Liksom kärlek måste samtalskonst dock vara något mer än ren teknik. Två själar möts på samma plats och i ömsesidig avsikt att konversera eller att vänslas. En uppfattning jag försöker värna om är att det finns något existerande och materiellt, oss oberoende men ändå vetbart i den mån vår kropp och vår övriga apparatur tillåter, bortom våra mänskliga kategorier och åskådningsformer (Svante Nordin 1995:394–395). Därför kan man inte utan vidare jämföra den ena diskursen med den andra som två likvärdiga formationer utan hänsyn tagen till någon materiell bakgrund. När jag ändå accepterar att det kan *finnas* kvaliteter både vid sidan av och inom samtalsordningarna, utöver dem som kan framträda när man jämför diskursens utsagor med den materiella basen, stödjer jag mig bl.a. på Linde (1993) även om jag med hjälp av Margaret S. Archer (2000:124–126) också förutsätter att logiken måste ha någon slags reell förankring.

För att framstå som logisk måste en livshistoria ha en ordnad form, ett innehåll och en avsikt. I föreliggande fall skall samtalen mellan två veteraner från 1960-talets avvikelsearenor också resultera i en utskrift och en tolkning som något 40-tal år senare kan presenteras för en mer avlägsen publik. Uppfattningen om vad som orsakat ett visst faktum kan emellertid variera mellan olika tidpunkter och inom de berättelser som sammansätter en sådan historias helhet (Linde 1993:4). Sammanhangen framträder i sekvenser där vissa landmärken såsom yrkesval eller erövrade positioner kan utmärka farleden. Statustilldelad värdighet är en grundbult i de självbilder som skapas med hjälp av karriärlinjer. Förmodligen framstår yrket som mindre väsentligt i trasproletära framställningar än i de skildringar som konstrueras av människor hemmahörande i mellanskikten. Därtill kan kvinnor visa sig mer benägna än män att basera sin självbild och sin värdighet på sina nära relationer (Hecksher 2006:162).

Min avhandling rör sig både i de intervjuades sociala landskap, inom deras anspråkssfärer och i deras självkonstruktioner. Personerna blir både historiker och historien (Anna Johansson och Peter Öberg 2008:75). Genom sin bakomliggande etiska form, kan en livsberättelse påverka självbildskonstruktioner och självuppfattningar. Detta förhållande kan vara nog så viktigt i en avhandling som söker så mycket av ursprunget till de intervjuades avvikelser och återhämtningar i deras värdeföreställningar. Vid sidan av försöket att ge tillvaron en enhetlig mening kan en livshistorisk struktur också fylla ett påtagligt behov för en människa som under längre perioder levt i psykosernas kaotiska gränsland (Clarence Blomquist 1960:309, Sverker Berlin 1996:34). I mitt arbete använder jag klassiska strukturalis-

ter som Parsons (1965b) för att stödja antagandet att personligheten inte bara fogas samman av relationer och berättelser utan även konstrueras av roller vilka normeras och grupperas av bakomliggande värden. Men personligheten kan även sökas i det likartade mellan individens utspel i olika roller.

Även om en livshistoria innehåller en del mindre smickrande tilldragelser så kan en känsla av resning* ändå uppstå genom att människan tillstår och även försöker förstå sina tilltag och tillkortakommanden. Jag vill också påtala den sociologiska klokskapens möjligheter att fördela skuldbördan för vad som en gång varit genom att peka ut en del sammanhang och strukturer på överindividuell nivå. Sådana mer deterministiska strategier kommer också till uttryck i det empiriska materialet. Tillvägagångssättet kompliceras dock en del av att även klassiska strukturalister framhåller det mänskliga valet som åtminstone delvis fritt (Goldberg 2010:16–17). Så vilka överträdelser kan egentligen göras mer legitima och vilka handlingar kan egentligen rättfärdigas genom att hänvisa till en degraderande struktur och en marginaliserande uppväxt? Frågor av detta slag får inget entydigt svar i denna avhandling.

Livshistoriska fundament

Även om man betraktar livshistoriska berättelser som ett slags situationsbetingade sociala konstruktioner så blir det ändå problematiskt att inordna avhandlingens intervjuade män och kvinnor under begreppet respondenter, ett slags avgränsade sociala enheter som reagerar på de språkliga och situationsbetingade stimuli de utsätts för. Däremot måste vissa andra förutsättningar såsom temporal ordning till för att göra skildringen enhetligt och meningsfull. Samtidigt kan formen och avsikten tvinga fram något slags föreställning om att ”detta måste du helt enkelt veta om mig för att känna mig”. Sådana krav förankrar samtidigt utsagorna inom etikens och verklighetens domäner. Det handlar inte bara om ord eller skrönor utan om vad som verkligen anses ha inträffat och varit viktigt. Vad det gäller vissa starkt identitetsbildande trauman och händelser kan de sannolikt inte sopas under mattan utan att berättelsen börjar osa livslögn. Även om historien kan förändras under livets gång så bör den ändå ha en någorlunda utsträckt reportabilitet för att framstå som förnuftig. Men hur handskas man med sin historia om minnesbanken innehåller ett antal signifikanta ingredienser som samtidigt är så nedsättande att de kan undergräva de förhandlingar om värdighet och position som plägar uppstå i kontakt med mer

ordinära människor och hur presenterar man sig själv på ett någorlunda positivt sätt i ett samtal som handlar om synd och förnedring?²⁶

Metod

Tillträde

”Eftersom du har begått avskyvärdare synder än de framstår de som rättfärdiga i jämförelse med dig.” (Hes.16:52. Bibel 2000)

En gemensam barlast kan underlätta ett tillträde och en åtkomst. Så även om bibelversen i ovan jämför ett utkorat folk med innevånarna i bl.a. Sodom så kan den inte bara uttrycka något av det dilemma utan kanske även den styrka, som ramar in och riktar samtalen mellan avhandlingens författare och empirins oftast mindre belastade personer. Ett sådant förhållande kan också ge tillgång till minnesbankens mer dolda konton även om de samtal och inspelningar som använts har ägt rum med de intervjuades informerade samtycke. En kvinna visar stor tveksamhet inför att medverka och eftersom hon har en utsatt position vill hon först fundera på saken. När hon väl beslutar sig för att medverka kräver hon återförsäkningar och vill ha full kontroll över situationen men är samtidigt mycket vänlig, tillmötesgående och öppen hjärtig.

Med hänvisningar till likartade minnesbilder och erfarenheter har jag försökt etablera kontakt med de vidtalade, strävat efter att lätta på deras skuld känslor och att lösa upp deras tunghäfta. Ibland har någon sådan strategi inte alls varit nödvändig eftersom vi faktiskt suttit på samma hårdföra kåk eller blivit överdoserade med samma spruckna kanyl. Ett gemensamt predikament, känslan av ömsesidighet, tillika en i flera fall mångårig kontakt ansikte mot ansikte, gör att jag inte mäktar med eller kanske inte ens bör reducera gamla polare till respondenter även om jag någon gång i texten använder detta uttryck i brist på bättre. Vår gemenskap bör heller inte reduceras till en fråga om access. Vi är alla människor som vuxit upp på livets skuggsida och för vilka det grådaskiga ljuset i en hel del fall redan slagit över i svart. Många av de

²⁶ Även om han inte orkade stjåla längre så berättade en av de mest nerkörda av de intervjuade männen ganska stolt att han som f.d. kassaskåppsskärare fortfarande kunde bemötas ganska respektfullt av både kriminalare och nattvakter. Det förefaller som om detta har kunnat återskapa en viss känsla av värdighet i en för övrigt ganska utarmad och söndertrasad tillvaro.

personer som medverkat i intervjusamtalen har alltså, trots att de lyckats ta sig ur den värsta misären, redan fått stryka på foten och lämna det jordiska. Minst fyra män, sannolikt fem, och minst två kvinnor har avlidit under de år jag arbetat med avhandlingen. Dödsorsakerna kan dock inte omedelbart knytas till deras tidigare livsföring även om sviterna efter vad som en gång varit visat sig vara elakartade.

En intervjuad man påpekar: ”Det är ju rätt många som strukit med genom åren.” Vi talar bl.a. om en gemensam kamrat, en gäng- och pojkhemspolare och mannen berättar: ”Det är den killen jag minns tydligast av allihop, den killen jag känner mest för också, som tog mig värst.” Samtalet och andra erfarenheter visar, utöver att dödligheten varit stor bland vänner och bekanta, att även mycket tungt kriminellt belastade människor kan hålla långvarig kontakt med varandra, vara nog så empatiska, sörja varandra djupt samt ställa upp, göra insamlingar, hedra med sin närvaro vid bröllop och begravningar eller skicka blommor och hälsningar till kamrater som ingått äktenskap eller gått ur tiden. Huruvida ett begrepp som *access* är relevant eller ens lämpligt för att skildra varför ett antal sådana människor varit villiga att ställa upp och föra samtal med en gammal gängmedlem, pundarpolare eller cellkamrat, som också lyckats komma på fötter kan sättas ifråga. För egen del har jag aldrig varit speciellt förvånad över att en hel del gamla vänner och bekanta kunde tänka sig att medverka men blev ganska besvikna när en av dem, bekant från både gatugängen, pojkhemmen och knarkarkvartarna, började dra på saken för att till sist tacka nej. Kanske har denna min hållning, självklarheten i att ställa upp för en gammal polare, också bidragit till att en eller annan intervjuad, som egentligen helst önskat stå över, helt enkelt inte kommit sig för att säga nej. Någon gammal pundare har, vid sidan av de flickvänner jag helt enkelt avstått från att tillfråga, dock backat ur och någon har tackat nej till fortsatt konversation efter ett första samtal.

Samtalssituationer

I huvudsak startade intervjuarbetet under 1980-talet även om spontana och ibland ganska inträngande samtal med ett betydande antal signifikanta personer förekommit långt tidigare. 1980-talets bandade konversationer har i huvudsak ägt rum i de intervjuades hemmiljö. Endast intervjuaren och den intervjuade har varit närvarande vid dessa tillfällen. Kaffe och tilltugg, oftast medförts av intervjuaren, har varit standard. Samtal *off the record* både med dem som bandats men även med andra deltagare i det ursprungliga sällskapet har hjälpt till att förtydliga och förstärka bilden. Sådana samtal uppkommer i varierande sammanhang och situationer fortfarande år 2014. Som så många andra människor träffar man en gammal bekant, grips av nostalgi och passar på att minnas. I överföringen från talspråk till skriftspråk och

via de delar av samtalen som finns återgivna i avhandlingen faller emellertid både den intimitet och atmosfär som också utgör en del av samtalskonstruktionen och förståelsen mellan de involverade personerna bort (Hedin och Månsson 1998: 33). Oavsett att kärnmaterialet finns upptaget på band så tillkommer också att andra samtal endast bevarats som minnesanteckningar och/eller minnesbilder.

Även om männen visat mer påtaglig nervositet under själva intervjusamtalen har kvinnorna initialt visat större tveksamhet inför att medverka. Vid vardagliga och spontana möten har det varit betydligt lättare att få väsentliga samtal med kvinnliga veteraner eller på annat sätt avvikande kvinnor till stånd. Vid själva genomförandet har samtliga medverkande dock varit mycket tillmötesgående även om någon önskat granska framställningen innan den går i tryck. En kvinna som varken vill eller vågar förekomma på band har, självmant och vid ett stort antal tillfällen, ringt upp mig för att i timplånga och öppen hjärtiga samtal berätta om sig själv, sin uppväxt och sin tid på en ungdomsvårdsskola. Samtidigt har hon förhört sig om mina egna bevakelsegrunder som ungdomsbrottsling och narkoman. Ytterligare en kvinna som avböjt bandade samtal har senare *off the record* gärna berättat om både sig själv och sina erfarenheter samt om andra prostituerade kvinnors liv och leverne.²⁷ Dessa personer finns inte listade som intervjupersoner eller fördelade under kolumner med födelseår, samhällsklass eller kön. En av dessa kvinnor kom tidigt ut i det arbetarklassgång i Majorna som skildras och växte upp i en trasproletär familj där fadern hade alkoholproblem. Sannolikt bör också den andra av dessa kvinnor både p.g.a. föräldrarnas och sitt eget yrke tilldelas hemhörighet i arbetarklassen. Samtal med sådana personer har kunnat bidra till de förstärkningar, generaliseringar och omprövningar som skett vid bearbetningen av det övriga materialet. Men varken innehållet eller deras formuleringar har använts direkt i texten.

²⁷ Någon regelrätt prostituerad kvinna finns alltså inte med i intervjumaterialet även om jag under 1960-talet hade sällskap med några av dem och senare fört obandade samtal med flera.

Målområden och samtalsformer

Istället för att täcka ett så stort antal medverkande som möjligt, med något strukturerat frågeformulär, ett dominant grepp när jag närmade mig sociologin på 1960-talet, bestämde jag mig efter hand för att låta mina samtal och uppföljningssamtal med ett mindre antal strategiskt utvalda personer gå på djupet. Med hjälp av det material som uppkommit på så vis har jag därpå försökt finna mening och sammanhang i deras berättelser (Kvale 2001:100).²⁸ Gängtillhörighet, kriminalitet och drogernas funktion har framstått som viktiga målområden. Individuella differenser måste också belysas även om sociala relationer och strukturer i hög utsträckning använts för att skildra och förstå de intervjuades utveckling (Daniel Bertaux 1983:39). Utöver att skildra processen återhämtning har jag trots det begränsade antalet intervjuade också försöka belysa hela den skara ungdomsnarkomaner som flackade runt i Göteborg under 1960-talets första halva antingen de återhämtade sig eller gick under. Det sätt på vilket jag närmat mig problematiken gör att samtalsområden och frågeställningar har kunnat tillföras och utvecklas efterhand.

Framställningen är konstruerad med hjälp av kvalitativa, narrativa och introspektiva metoder. För att anonymisera urvalet presenteras fynden i temaform. En tematisk analys kan dessutom påvisa likheter och olikheter t.ex. i uppväxtvillkoren. Den kan därtill fördjupa förståelse av hur och varför de intervjuade kommit på drift, hur de konstruerat sina strävanden efter återhämtning och hur de kommit på fötter. Interna och externa tillstånd samt de situationer som varit för handen vid kriser och vändpunkter har också uppmärksammats. Tillgångar, möjligheter och relationer under återhämtningsperiodernas initialsleden och vidare förlopp har framstått som betydelsefulla förklaringsområden. De utvalda har berättat om sin uppväxt samt om entréer och sortier från djupgående och avvikande rollkreationer. Att personurvalet skett med ett framgångsrikt återhämtningsförsök som huvudkriterium och att detta varit en röd tråd i samtalen har naturligtvis, även om framställningen sällan varit linjär, producerat förändringsberättelser.

Intervjusamtalen, huvudsakligen från 1980-talet, har på 2000-talet kompletterats med återintervjuer men framställningen har även påverkats av bandade och obandade samtal med andra pionjärer och veteraner som trots många hårda år ändå lyckats dröja sig kvar i tillvaron. Bandade samtal med vänner och bekanta från

²⁸ En alternativ väg, att starta med ett kvantitativt material för att senare välja ut en mindre grupp f.d. narkotikakonsumenter för mer djupgående intervjuer, praktiseras av Hecksher (2006).

1960-talet har dock förblivit den viktigaste kunskapskällan. De inspelade samtal som givit avhandlingen dess kärnmaterial utgör i transkriberad form drygt 700 tätskrivna sidor. Huvuddelen kommer från de år då sådan utskrift skedde med hjälp av skrivmaskin.

Att använda sig själv både som intervjuare och berättelse

Huruvida mer intima detaljer ur författarens liv hör hemma i en avhandling om Göteborgs första generation ungdomsnarkomaner kan sättas ifråga. Utan påträngande erfarenheter av utanförskap, drogkonsumtion, våldshandlingar och kriminalitet och en ställning som veteran är det emellertid inte troligt att någon tanke på att skriva en avhandling av detta slag skulle ha uppkommit och överlevt under livets alla skiften. Min uppväxt, min medverkan och min erfarenhet är därtill av sådant slag att jag mycket väl skulle kunnat eller borde ha ingått i det empiriska underlaget om någon utomstående önskat avhandla saken. Att jag haft en egen plats på parkett vid de aktuella arenorna måste också tillmätas betydelse. Hursomhelst, jag såg dagens ljus i en illa beryktad hyreslänga i stadens barnrikehus vilka även kallades solgårdar. Dessa hyreslängor hade kommit till för att lösa bostadsproblemen för arbetarfamiljer med många barn och begränsad ekonomi. I samma svale (trappuppgång) som jag själv såg ytterligare två medlemmar, en man och en kvinna, i det tidiga pundarsällskapet dagens ljus.

En av de kvinnor som bidragit med sin livsberättelse i denna avhandling påpekar att hon inte fick leka med ungarna i just mitt kvarter och en intervjuad man, själv uppvuxen under trasproletära förhållanden, kan påminna sig att ungarna i just min hyreslänga betraktades som särskilt elaka. Även i övrigt kan mina uppväxtvillkor beskrivas som degraderande. Under mitt första skolår uppmärksammades jag som ett ganska begåvat barn men redan i årskurs två hade jag tappat allt intresse för undervisningen. Mitt levebröd, ansåg man nu, skulle inte skaffas vid skrivbord eller katedrar utan med hjälp av ensartade, okvalificerade och uselt betalda jobb (Willis 1983).²⁹ I bästa fall skulle jag bli varvsarbetare.

Min mor, ett klassiskt maskrosbarn, startade sitt yrkesverksamma liv som servitris och hembiträde. Därefter blev hon sömmerska, tidningsbud och städerska för att till sist avrunda sin horisontala karriär som hembiträde. Periodvis var hon hemma-

²⁹ En period gjorde jag t.ex. skåror i skruvhuvuden på Göteborgs bultfabrik. En skruv, fäll ner spaken, släng skruven i en plåtbox samtidigt som oljan sprutade över låren.

fru. Mellan åren 1938 och 1944 nedkom hon med fem av sina totalt sex barn. Under min tidiga barndom var min far gatsopare och eldare. Han skaffade senare nöd-
torftig försörjning som tidningsbud och vicevärd. Eftersom det vanligen var ganska
mycket vecka kvar vid avlöningens slut fick vi ofta gå till pantbanken (flåans eller
domses på Majornas arbetardialekt). Min far hade halv syn på ena ögat och var
blind på det andra och hade därtill haft en släng av tuberkulos. De sista åren av sitt
yrkesverksamma liv tilldelades han, troligen som tack för lång och trogen tjänst inom
arbetarepartiet, ett jobb som tillsyningsman på Fjällbohemmet vilket på 1960-talet
bl.a. härbärgerade äldre män som inte orkade ligga under presenningar och häva
i sig rödsprit längre. På egen begäran slapp han dock bära det mässingsmärke i
mössan som utmärkt tidigare tillsyningsmän på den anstalten och till sist fick han
förmånen att kalla sig avdelningsföreståndare.

Min mor fick inalles sex barn varav fyra överlevde till vuxen ålder. Mina syskons
livshistorier lämnar jag därhän men de var inte alls lika illa ute som jag själv. Vid
fjorton års ålder kom jag, efter att under en tid ha arbetat som springpojke vid
sidan av folkskolan och konfirmandundervisningen, på drift och hamnade i ett
ganska illa beryktat gatugäng. Gänget, vilket jag för övrigt fick slå mig in i, kom att
producera ett antal beryktade ungdomsbrottslingar och drogkonsumenter. Liksom
sina fäder arbetade flertalet manliga medlemmar i gänget högst sporadiskt. Istället
drev de omkring, sniffade, söp och slogs samt gjorde inbrott och bilstöld. Flera för-
passades till pojkhem, ungdomsvårsskolor, ungdomsfängelser³⁰ och hamnade senare
på kriminalvårdens rixanstalter.

Efterhand ersattes emellertid snabba bilar, halsbrytande kupper, hetsiga samlag,
svindyra utlandsresor och restaurangbesök som medel för eufori av tunga drog-
injektioner. När jag fick mina första starkmetrar, centralstimulantia och opiater,
injicerade i mitt armveck skrev vi år 1965.³¹ Det året blev jag också försöksutskriften
från ett hårdfört disciplinfängelse i Kristianstad för oförbätterliga ungdomar vilka i
flertalet fall gjort sig omöjliga på en rad andra barn- och ungdomsanstalter. Jag
har därutöver varit intagen på fosterhem, pojkhem, ungdomsvårdsskolor och rix-
anstalter.³²

³⁰ Vid sidan av Roxtuna och Hällby som var av modernare, och i Hällbys fall mer Kumlaliknande snitt,
hade flera sådana ungdomsfängelser utlokaliseras till gamla uttjanta länsfängelser med klassiska djupa
gallerfönster, spiraltrappor och metertjocka tegelväggar och tegelmurar.

³¹ År 1955 inregistrerades Preludin, det vanligaste centralstimulerande preparatet på den tiden, i Sverige
och år 1959 klassades detta medel som narkotika (Lindgren 1993).

³² Av dessa påföljder förefaller ungdomsfängelse ha haft den allra sämsta individualpreventiva effekten
(Börjeson 1970:137–141).

Vid 22 års ålder var jag gravt paranoid, hafsigt tatuerad, tungt belastad, kraftigt utmärglad och självmordsbenägen. Under en kortare period blev jag tvångsintagen på ett mentalsjukhus för avgiftning. Tidigare hade jag per ambulans transporterats till Sahlgrenska sjukhuset p.g.a. en kraftfull överdos. Så fort jag kunde stå på benen passade jag emellertid på att rymma och tryckte i mig nya överdoser. En nyomvänd gatuprostituerad och långvarigt injektionsberoende kvinna samt en pånyttfödd kvinnlig amerikansk injektionsnarkoman förmedlade under denna period det kristna budskapet till mig. Ganska abrupt beslöt jag mig för att lägga självmordsförsök, kofötter, våldshandlingar och kanyler på hyllan. Därefter utbildade jag mig för en tid på en bibelskola och till instruktör och samhällspedagog (numera fritidsledare) vid några av frikyrkorörelsens folkhögskolor. Sedermera erhöll jag en fil.kand., en utbildning till studievägledare och en vidareutbildning till utredningssociolog. Jag arbetade samtidigt som fritidsgårdsföreståndare, koloniföreståndare, fältarbetare, studievägledare, kursföreståndare och lärare, oftast för att inte säga alltid, i illa beryktade stadsdelar och med åtgärder och kurser riktade mot ett ytterligt utsatt elevunderlag. Efter hand fick jag också en stor familj och ett väl tilltaget fastighetsbestånd inom jord- och skogsbruk. Under 1980-talet erhöll jag så plats på forskarutbildningen vid Göteborgs sociologiska institution med åtföljande utbildningsbidrag.

Jag analyserar alltså verkliga händelser i mitt eget och andra människors liv och har både levt och överlevt vad jag avhandlar. På så vis rör sig arbetet inom aktörsperspektivets referensramar. Med hjälp av frågor som ”vad gjorde du då?” och ”hur gör du nu?” kan ett sådant perspektiv bli en håv för att fånga upp eventuella förändringar hos dem jag intervjuar men även hjälpa upp min självförståelse. Jag föreställer mig också att de upplevelser av mig själv och mina kamrater som en gång gav upphov till mitt intresse för utsatthet, ensamhet och sociala avvikelser på så sätt skall kunna preciseras, kollektiviseras och generaliseras.

Med brännheta bilder av förnedring och förtryck, intensivt misshandlad på några av landets barnfängelser, stunder på denna jord min kropp fortfarande kan vittna om, utstött i skärningspunkten mellan motstånd och lagbrott och med ett ständigt pågående inre samtal, under hotet från gamla minnesbilder och epitet, har jag ofta vädjat till föreställningar hos sociologi, socialpsykologi och psykologi för att mildra kritiken från mig själv och förekommande stämplingsstrategier i min omgivning. Genom att jämföra mina egna erfarenheter med vad vänner och bekanta från tiderna på livets skuggsida orkar minnas och önskat meddela har en sådan generalisering kunnat införlivas i avhandlingens empiri.

Trots textens vittnesbörd och även om jag använt mig själv som teststicka och uppslagskälla försöker jag samtidigt hålla min egen biografi på mattan och lämna

plats för externa infall och uppslag. Även om mitt språkbruk fortfarande kan vara ganska trasproletärt, inspirerat av både kåkslang och romani, och även om jag har en egen uppfattning om mitt liv som ligapojke, fajter, rövare och pundare, så innebär inte detta att min självberättelse vuxit till sig helt utanför vetenskapens domäner. Min föbless att hellre betrakta ungdomsbrottslingar som rebeller än huliganer och att hellre betrakta dessa ungdomars avarter som en form av gensträvighet än som något utslag av kriminalitet kan möjligen vara betecknande för en människa med ett så dystert syndaregister som mitt.

De män och kvinnor jag intresserar mig för har, även om villkoren i samtliga kända fall varit ogynnsamma, ändå vuxit upp under varierande sociala och ekonomiska villkor. De förenas av att de kommit på drift och sökt alternativ gemenskap i märkvärdiga och avvikande grupper. Senare i livet har de stabiliserat sig som anständiga medborgare. Förenade men också splittrade av klass och kön samt subkultur och högkultur har de i tonåren kunnat svika både sig själva och sina närmaste. Under något fyrtiotal år har jag följt återskenet av sådana svek bland ett antal vänner och bekanta. Erfarenheter från deras och mina egna tillkortakommanden och återhämtningsprocesser utgör avhandlingens empiri. I vilken utsträckning våra avvikande roller kunnat klinga av eller dunsta bort och hur vi framledes lyckats handskas med våra barlastar är ett viktigt intresseområde och en betydande del av avhandlingens syfte.

Inom traditionell sociologi och socialpsykologi sammankopplas ett stigma med någon sorts skamfläck, ett frätande attribut eller ett tecken, som gör den stigmatiserade inte fullt mänsklig (David Jary och Julia Jary 1995:656, Goffman 1972:14). Konceptet i sig behöver inte ge kunskap om hur man lättar på en sådan börda eller raderar en sådan belastning men måste ändå kunna kopplas samman med den typen av mänskliga erfarenheter på ett fruktbart sätt (Herbert Blumer 1986:143). Heta, stämplande och stigmatiserande minnesbilder kan förvrida infallsvinklar men också ge kraft åt meningsgivande och uppslagsgivande infall och stämningslägen.³³ I bästa fall kan mina egna erfarenheter skänka ny glöd åt ett antal nu cirka 30 år gamla intervjuer med vänner och bekanta men även underblåsa mina återintervjuer. Åt andra hållet kan min erfarenhet som jävlonge³⁴, rötägg, slagskämpe, rövare och pundare

³³ Med stämplingsteoretiska utgångspunkter kan den som tillägnas ett icke respektabelt eller degraderande tillmäle läsas in av en stigmatiserad självuppfattning.

³⁴ "Socialiseringen av barnet kräver en auktoritet, som förmedlar samhällets klassifikationsprinciper", skriver Brante (1984:82). I de trasproletära ungarnas fall var det primärt deras fäder som använt tillmälet jävlonge. Därpå kunde andra vuxna i närområdet ta vid och förstärka en sådan stämpel.

naturligtvis få en mer generell belysning genom att jämföras med vad andra pionjärer och veteraner på injektionsnarkomanins och gängbrottslighetens estrader vill minnas och har att andraga.³⁵ Att både min egen och de intervjuades livshistorier kan ha fått en utformning i linje med de trender och förklaringsmodeller som var på modet under 1970- och 1980-talen kan naturligtvis ge framställningen slagsidor.

Intervjuarens ursprung och position

I denna avhandling har en man med trasproletär bakgrund, vid sidan av att intervjuat ett antal människor som vuxit upp under liknande omständigheter, även intervjuat ett antal ungdomar med en mer borgerlig uppväxt.³⁶ Sannolikt är det omkastade förhållandet betydligt vanligare. Min grundläggande känsla inför och upplevelse av mellanskiktens (Therborn 1973) samtalsordningar har allt sedan min ungdom varit att de utgör ett slags konspirationer, iscensatta, löstryckta, exploaterande och tomma.³⁷ De saknar det känslösvall eller den anknytning till en mer hårdför och kritisk realism som gjorde saker och ting verkliga i min omgivning. När jag efter min återhämtning träffade ”sakliga, balanserade och nyanserade” människor ur samhällets mellanskikt, var jag länge övertygad om att deras ordflöden saknade verklig innebörd. Jag påtalar dessa upplevelser eftersom de i vissa situationer utgjort ett hinder i konversationen mellan mig och människor med andra uttryckssätt och samtals-traditioner. Numera kan jag tänka och förhålla mig annorlunda men den ursprungliga känslan har bitit sig fast och är fortfarande en av de klassbetingade och meningsskapande artefakter som ger mig stadga och riktning i osäkra och obekväma situationer.

³⁵ Parallellt med avhandlingsarbetet och som ett sätt att bearbeta min egen uppväxt har jag nedtecknat påträngande delar av händelseförloppet i romanform, ca 350 sidor. Tillvägagångssättet har framstått som nödvändigt för att mäta med den typ av forskning jag försöker mig på.

³⁶ Även om fäderna varit köpmän och sysslat med affärer har de intervjuade ur sådana familjer kunnat använda uttryck som dessånger och redovisningar då de skildrat sin verksamhet som pundare och narkotikaförsäljare.

³⁷ Erfarenheter från verksamhet bland unga utsatta tyder på att min upplevelse inte är unik.

Egna upplevelser, deltagande observation och spontana möten

Arbetsuppgifter som fritidsgårdsföreståndare och fältassistent inom utsatta bostadsområden men också som studievägledare/kurator, kursföreståndare och speciallärare inom skolvärldens speciella åtgärder har givit kontakt med en del veteraner men även en hel del senare tillkomna adepter på avvikelsernas arenor. Under mitten av 1970-talet disponerade jag, istället för en övernattningslägenhet, ett rum på Räddningsmissionens ungarshotell i stadsdelen Haga i Göteborg.³⁸ Sådana omständigheter har hållit mig ajour med utvecklingen bland stadens mest utsatta och utslagna drogkonsumenter. Andra arbetsuppgifter gjorde att jag för en tid i början av 2000-talet gjorde regelbundna besök på ett nattcafé för hemlösa människor i Göteborgs innerstad. Även där fick jag kontakt med ett antal drogkonsumerande män och kvinnor varav några i den åldern att de kände till både mig och ett antal av de personer jag intervjuat.

Vid flera tillfällen har jag också besökt Kris (Kriminellas revansch i samhället) i Stockholm och Göteborg. Jag har därtill besökt ett antal kyrkliga verksamheter såsom soppköp, akutboenden, andrahandsbutiker och skyddade arbetsplatser. Besök hos vänner som dröjt sig kvar i kvartarna har liksom spontana möten och samtalsituationer på spårvagnar och bussar samt på gator och torg också tillhandahållit information av sådan art att den kunnat utveckla min förståelse. Vid möten av sådant slag skulle det, oavsett etiska komplikationer, varit direkt ohövligt att undvika samtal om gamla vänner och bekanta. Därtill har en mer vardaglig bekantskap, vänskapsrelationer och gemenskaper med fördettingar ur Göteborgs första generation ungdomsnarkomaner, tillfört en hel del information och erfarenhet. Då detta accepterats har sådana möten kunnat bevaras som anteckningar vilka stimulerat till reflektioner och förts in i texten i mer eller mindre bearbetad form.

Även om de skildringar som bildar grund för avhandlingen i hög utsträckning förmedlats genom livsberättelser upptagna på band så har telefonsamtal vänner emellan, möten på kollektiva samfärdsmedel och liknande samt även en hel del konkreta observationer vid sidan av de fältnoterade iakttagelserna hjälpt till att föra förståelsen framåt. För att legitimera mer avsiktliga och med noter bevarade sådana material har jag placerat dem inom de metodiska ramar som kallas deltagande

³⁸ I motsats till övriga gäster hade jag vid denna tidpunkt varken narkotika- eller spritproblem, var fast anställd med ett välbetalt jobb och därtill lagfären ägare till en större villa. De samtal som förekom i dagrum och korridorer uppdaterade hur som helst mina insikter om de utsattas och drogberoendes villkor. Genom mitt rykte erhöj jag, detta var delvis också avsikten, speciell inblick och fick därigenom bl.a. erfara vad som kunde skilja hyresgästernas anständiga fasader från deras liv och leverne bakom kulisserna.

observation. Att interaktionistiska och strukturalistiska perspektiv och föreställningar efter hand kommit till användning, t.ex. för att skildra och analysera de roller och koder som kommit i dagen vid mer eller mindre spontana besök i någon s.k. kvart³⁹ eller liknande, innebär inte att de varit helt frånvarande under själva konversationen.

Vid spontana och explorativa möten utan bandspelare och notblock får tillvägagångssätt och analysmetoder tillämpas ad hoc. Därtill varseblir man kanske först i efterhand mötets informativa vikt. Vid en hel del sådana tillfällen har informationen alltså endast kunnat bevaras med hjälp av minnesbilder och reflektioner nedtecknade i efterskott. En del sådana möten hade förmodligen aldrig kommit till stånd om jag börjat uppträda som forskare. Men genom att jämföra utsagor och händelseförlopp i intervjusamtalen med vad som förmedlats i slumpartat uppkomna möten, tidigare forskningsrapporter och utomstående livsberättelser kan pålitligheten förstärkas.

Ju tidigare i forskningsprocessen desto troligare är det att mer skissartade koncept och modeller varit i omlopp för att hjälpa fram bilden av en enskild rollinnehavare eller någon generalitet avseende hela eller delar av sällskapet. Även om löst styrda möten och träffar i förlängningen kunnat underblåsa ganska intensiva beskrivningar så har det under själva förloppet gällt att vara lyhörd och att hålla ögon och öron öppna samt att lotsa samtalet vidare utan att utlösa någon ”noja”. En avsevärd tid i min ungdom har jag även delat koder av en art som senare kunnat underhålla väsentliga ömsesidigheter och interaktioner med dem som intervjuats. Sådant till trots har dessa träffar kunnat öka min egen medvetenhet och den redovisade förståelsen. Den förståelse som växt fram t.ex. genom bandade samtal mellan två veteraner från 1960-talets avvikelsearenor samt de utskrifter, tolkningar och presentationer dessa avsatt, och hur materialet slutits, har i sin förlängning varit ämnad att skildra förhållandena för en mer utomstående publik. Sådana avsikter förekom naturligtvis inte då jag var som mest insyltad som rövare och pundarveteran.

Samtal med sällskapets medlemmar har blottat kriser och avtäckt både deras egen personlighetsstruktur och de sociala strukturer vilka utmärkt sällskapet och mitt eget själv som sociala system. Inbjuden som gammal polare, bekant eller f.d. pojkvän i en aktiv knakarkvart kan jag spontant ge samtalet en inriktning på vad som hänt både inom sällskapet och på ett mer personligt plan sedan min tid. Man minns och börjar påpeka att det är annat nu. Skillnader i samspelet mellan nu och då tar gestalt. Att hala fram en bandspelare, ett notblock eller ett frågeformulär skulle i en

³⁹ Benämningen kvart syftar i första hand på att det i en sådan lägenhet eller ateljé frekvent konsumerades illegala droger. Möblemang och övrig inredning kunde variera högst avsevärt.

sådan situation ha reducerat mig från gammal polare, pojkvän eller rövare till forskare och samtidigt kunna förvandla vår ömsesidighet till en kränkande och frågvis asymmetri. Trots avsaknad av utrustning kan sådana samtal ändå blotta orsakssammanhang och händelseutvecklingar man även som forskare haft anledning att fundera över eller samla in uppgifter om. En konversation av detta slag kan trots sina uppkomstbetingelser slå igenom i en ganska intensiv deskription och stödja vad som uttryckts i mer planerade samtal. Sådana inslag och uppslag kan, om än mer implicit, också behandlas med hjälp av kategorisering, koncentrerings, strukturering och tolkning även om troheten mot berättarnas egna skildringar och synpunkter också bör bevakas.

Introspektion och de egna erfarenheternas försteg

Efter att under 1980-talet ha lämnat först den empiriska och senare även den teoretiska delen av mitt avhandlingsarbete till förmån för ett mer direkt arbete bland söndertrasade barn och ungdomar återvänder jag dryga decenniet senare till (av) brottsplatsen. Jag har försökt utveckla och fördjupa mina kunskaper och antaganden samtidigt som jag fortsatt att lyssna till mina vänners och bekantas minneshistorier. Under denna period har jag också tecknat ner betydande delar av min egen livshistoria vilket senare visat sig vara till nytta för mitt minnesarbete. Ännu en gång har jag också tillåtit mig att förföras en smula av den kriminella världens magi och mystik. Dock aldrig till den milda grad att jag på nytt började råna knarksmugglare, skära upp kassaskåp, mygla med sprutor och kanyler eller gripits av någon mer bestående rövarromantik. Därtill nödgas jag ständigt och jämt erinra mig skeden och ögonblick från de år då jag var som mest förödmjukad och stigmatiserad men också från höjdpunkter som rövare, pundarveteran och slagskämpe.

Genom långvarig skolning som sociolog, pedagog, vägledare och socialarbetare har jag både eftersträvat och nödgats lära mig tillämpa en del av de samtalsmetoder⁴⁰ och förståelseformer samt använda en del av de analysredskap som förekommer inom dessa ämnesområden. Under årens lopp har jag därtill kunnat legitimera mitt sätt att försöka skapa närhet och åstadkomma förståelse med hjälp av feministisk litteratur (Widerberg 2004). Att känna sig in i de stämningslägen som kan förmå en ung människa att tanka upp sina vener med en kraftfull överdos Preludin upplöst i det duvskitiga vattnet från Poseidon⁴¹ är förmodligen inte lika lätt att för-

⁴⁰ Se t.ex. Tyler (1969) *The Work of the Counselor*.

⁴¹ Havsgudsstaty med fontän på Götaplatsen i Göteborgs centrum.

medla eller leva sig in i medelst akademisk eller ens feministisk skolning. På så vis tror jag mig ha försteg vad det gäller möjligheten att kombinera analytisk sociologi med förståelsesociologi inom mitt speciella område. De formkrav som vidhäftar en nutida akademisk avhandling gör att endast ett vågskvalp ur det erfarenhetshav som i sådana stycken omsluter min tillvaro har kunnat redovisas.

Jag föreställer mig därtill att den människa som själv håller i injektionssprutan är bättre skickad att skildra effekterna av en ”starkmeter” som hårdhänt skjutsas in i blodomloppet med hjälp av en ormtungad kanyl än någon observatör utan sådana erfarenheter. Jag antar därtill att den enastående ensamhetskänsla som kan drabba en pubertetsyngling, inlåst och isolerad i en sex kvadratmeters ensamcell i månader, ger en sådan person en bättre uppfattning om det själsliga tillstånd som kan bli följderna än den observatör som bara har att konstatera att en så brutal isolering blivit fallet. Och hur ser egentligen det frågeformulär ut som fångar det grova och återkommande våld som samma pubertetsyngling utsätts för på efterföljande barnfångelser? Vem är bäst skickad att omfatta innebörden av den avancerade verklighetsflykt den unga banditen på flykt undan anstaltsterrorn därpå kan uppbåda genom att skära kassaskåp, slå sig in i juvelerarbutiker eller spränga kassavalv i flisor? Är det den unga banditen eller den deltagande observatören, om nu någon sådan lyckas tillskansa sig plats framför kassaskåpet eller i framsätet på den stulna bilen under vansinnesfärden bort från brottsplatsen? Och vem är bäst skickad att sätta sig in i den utarmade tillvaro som lever kvar utanför kicken även när ruset slår som intensivast och förstå att det inte är abstinensbesvären utan den avskalade verkligheten som betingar fåktandet efter nästa kick?⁴²

Vilka företeelser lägger den unga människa som snarast önskar smälta in i rollen som pundare märke till och vad lockar den deltagande observatörens öga? Hur sitter man för övrigt med bland en grupp centralstimulerade trasproletärer på rymmen från någon riksanstalt utan att utlösa paranoia, panik eller dödsångest och hur får man utan att ställa befängda frågor de uppgifter som skänker insikt om att de aktuella knarkarnas karaktärsegenskaper inte alltid stämmer överens med samhällets typifikationerna? Hur ställer man för övrigt, om detta är en rimlig hypotes, de frågor som får en ung avvikare att blotta de upplevelser som gör förhållandet mellan ensam-

⁴² I en konklusion till *Memories from the Street. Oral Histories of Elderly Methadone Patients* (1981:62) skriver Courtwright m.fl.: ”What is not required is that the interviewer should himself have been addicted.” Utan egna erfarenheter av trasproletärt motstånd och utarmade ungdomsnarkomani och utan de förväntningar som kan förfölja en fördetting i sådana sammanhang är det emellertid inte sannolikt att denna avhandling skulle ha blivit skriven.

hetskänslornas och avvikelsernas intensitet uppenbar utan att förstärka hans eller hennes smärta? Hur kan man med hjälp av distans och teoretiska koncept förstå den intensiva kärlekssaga som kan uppstå mellan en sådan ung man och en självförödande gatuprostituerad ung kvinna med flera barn bortadopterade eller omhändertagna av samhället?

I denna avdelning argumenterar jag för de egna och likadana erfarenheternas försteg vad det gäller att skapa förståelse. I det empiriska materialet ingår emellertid samtal med både män och kvinnor ur mer borgerliga uppväxtmiljöer medan jag själv placerat min barndom inom trasproletariatet. Någon är pånyttfödd kristen medan andra intar en mer ambivalent eller mer avvisande hållning till trosfrågor. Någon har upprättat intima relationer med en partner av samma kön medan jag själv aldrig haft tillstymmelsen till sådana kontakter. Har man ytterst bara sina knytningar att falla tillbaka på vågar man kanske inte ens tänka en sådan tanke. I många andra stycken än tidigare nämnda saknar jag alltså de egna erfarenheternas försteg. Olikt flertalet män i min egen generation har jag, även om armens psykolog intensivt försökte locka med en befälsutbildning, inte gjort lumpen. Många av de fynd jag själv gjort för något trettio år sedan har jag senare funnit i svenska avhandlingar. Möjligen kan djup och intensitet särskilja de fynd i dessa avhandlingar som samtidigt förenar dem med min.

Retrospektion, minnesbilder och mentala barriärer

Att under något halvsekel skåda tillbaka för att därpå lägga sina egna och en del vänners och bekantas erfarenheter som en mall över tillvaron kan trots riktande koncept eller analytisk distans och skärpa ändå bli ett ganska vanskligt och riskabelt företag. Risken för subjektiv avdrift kan vara överhängande liksom risken för att berättelserna om förr, som Paul Thompson (1980:104) uppmärksammat, kommer att präglas av dagens föreställningar och förklaringsmodeller. Detta försöker jag kompensera genom att anknyta egna och andras erfarenheter samt övrigt material till redan väl etablerade sociologiska och socialpsykologiska skolbildningar.

Kravet på oklanderlighet kan vila olika tungt inom skilda klasser och skikt. En strävan att ge självutvecklingen en etisk innebörd och logik kan få andra konsekvenser för pionjärer och veteraner, uppvuxna i borgerliga miljöer, än för de f.d. trasproletärer jag också intervjuat. Man väljer, som en man med borgerligt ursprung

påpekar, helt enkelt att minnas det positiva.⁴³ Kanske måste barndomen heller inte framställas lika utarmad av den första pundargenerationens borgerliga ungdomar som av de trasproletära ungdomarna med sin enligt vårt samhälles synsätt mer oacceptabla bakgrund och avvikelserformer. Hur väljer man för övrigt minnesbilder ur en uppväxt så utarmad att positiva minnesbilder i stort sett lyser med sin frånvaro? Och hur redogör man för de motståndformer vilka ett tongivande samhällsskikt valt att betrakta som särskilt otrevliga, osmakliga eller förkastliga?

Humphries (1984:1) väljer för sin del att betrakta några tidigare generationer brittiska arbetarungdomars envisa normbrott och auktoritetstrots som en form av motstånd. Bland dessa ungdomar själva kan det ligga nära till hands att analysera åtminstone delar av händelseutvecklingen i termer av förutbestämmelser och öden. Klasstillhörigheten blir på så vis en förslavande livstidsdom och att styra minnesbilderna mot upplevelser som konfirmerar en sådan hållning kan ligga nära till hands. Det är också möjligt att arbetarklassmatriarker och "old queens" (Robert Roberts 1977:42) i högre utsträckning fick förmedla de värdeföreställningar vi gatpojkar tog till oss än mödrarna i de borgerliga familjer där fäderna i alla fall tidvis hade en acceptabel status. Samhälleliga utredningar och åtgärdsförslag angående marginaliserade ungdomar initieras dock sällan av old queens eller de avvikande ungdomarna själva. Oftast avgör människor med makt, myndighet och ekonomi vad som får och bör sägas. Kanske framhåller dessa människor hellre fel och brister hos de marginaliserade ungdomarna än dysfunktionerna i den samhällstyp de själva varit med om att skapa, basera sin status på och berika sig genom (Raymond M. Lee 1999:24–25, Gideon Sjöberg & Roger Nett 1968:71).

Det fria informationsflödet angående gamla tider kan också blockeras av mentala barriärer och en mer eller mindre medveten förtegenhet samt naturligtvis också av en mer renodlad och naturlig glömska. De olika samhällsklassernas eller skiktens skilda värden kan därtill kopplas till emotioner och situationsbetingelser på ett vis som, trots att urvalsmekanismerna inte är fullt medvetna, lotsar de livshistoriska konstruktionerna mellan positiva och negativa blindskär. Exempel på "etnografisk dynamit" (Anders Gustavsson 1982:7) och oberörbara händelser kan t.ex. finnas

⁴³ Berger och Luckmann (1967:13) skriver: "How can I be sure, say, of my sociological analysis of American middleclass mores in view of the fact that the categories I use for this analysis are conditioned by historically relative forms of thought, that I myself and everything I think is determined by my genes and by my ingrown hostility to my fellowmen, and that, to cap it all, I am myself a member of the American middle class?"

inom områden som våld, sexualitet och död. Skilda uppfattningar om tid och rum kan också påverka minnesurvalet.

Självvet är ett viktigt objekt för alla människor. Jag argumenterar för att samhälls-klass och kön liksom tid, rum och situationer samt mentala tillstånd, psykiska försvarsmekanismer och strävanden avgör vad man önskar, bör, kan och orkar minnas. Vi föredrar en positiv framför en negativ självbild. Vissa personer, intervjuade i detta arbete, har åtminstone under perioder av sitt liv varit så drabbade av en negativ attityd till sitt själv eller av en så fördärvad självidentitet (Morris Rosenberg 1972: 6–7) att dessa förhållanden kunnat bidra till att utveckla paranoida psykoser och även motiverat deras mer eller mindre medvetna självmordsförsök.

Émile Durkheim (1978:9) som skrivit ett klassiskt arbete om självmord har också myntat uppfattningen att sociala fakta bör behandlas som ting. Mer eller mindre tillförlitligt kan självmordstatistiken avslöja samhällets oförmåga att genomdriva sina antipatier mot sådana handlingar. En svårt stigmatiserad människa som väljer en sådan utväg kan därtill reduceras ytterligare genom att den desperata handlingen beskrivs som en form av ”självsanering”. Därtill kan beräkningar angående självmord och självmordsbenägenhet variera i åtkomlighet mellan olika kulturkretsar (Gustavsson 1982:18).

Många människor med liv på sitt samvete vittnar om att dessa händelser kan vara av så djupgående karaktär att de inte är möjliga att skaka dem av sig (Paul Leer-Salvesen 1990, Norgren 1967). De utgör ofrånkomliga händelser av en art som styr framtida självkonstruktioner. Däremot kan händelser av sådan natur naturligtvis mer eller mindre framgångsrikt skrivas om eller myglas bort i en meritförteckning eller förbigås i en självbiografi. Med sådana bevekelsegrunder kan den klassiska sociologiska frågan om handling eller struktur också hamna i rampljuset. Är det den unga gatukämpens plats i samhällshierarkin eller gatugänget som framkallar hans stridsberedskap och livshotande våldskompetens eller faller hela frågan in under valfrihetens och den individuella etikens domäner? Hur mycket våld och hat bör man för övrigt minnas i en avhandling som vänder sig till en våldsföraktande mellanskiktspublik?

Eftersom denna avhandlingsförfattare liksom de personer som intervjuats alla är sociala varelser kan gemensamma konstruktioner och föreställningar av vad som tilldragit sig mellan 1960- och 1980-talet, och som påverkat deras avvikelse- och återhämtningsprocesser, drabbas av både tidsbundna och sociala konventioner. Vad bör redovisas eller framhållas som sociala fakta? Vilka bilder får dröja sig kvar och vilket förhållande finns mellan dessa bilder och de montage som förekommer i familjens fotoalbum (Thompson 1980:101). Minnet kan svika och smärtsamma eller värdighetsreducerande händelser kan förträngas eller rangeras ut. Alkohol och narkotika

eller thinner kan därtill göra att man glömmer både enstaka händelser, sekvenser och hela tidsperioder. Kanske bör man också hålla i minnet att många intervjuade haft psykotiska upplevelser och vakendrömmar av ett slag som kunnat angripa den ordinära tillvarons strukturerande hörnstenar. Som välinformerad insider har jag därtill vid tillfälle under intervjusamtalen valt att, vad det gäller vissa mig bekanta handlingar och händelser, gå som katten runt het gröt. Att många intervjuade ändå valt att berätta om både svårt belastande händelser och kontroversiella handlingar talar ändå för att de inte omedelbart vikit undan för eller försökt smussla bort alla smärtsamma, nedsättande och pinsamma livserfarenheter.

Analys

Teoretiska ramar och ackumulerade perspektiv

Hur ingående vi än analyserar en logisk och rationell teori kan vi inte pröva föreställningar som inte finns lagrade inom dess ramar. Inramningen påverkar dessutom hur bilden framträder. Men det gråtande mörkögda barnet som på 1960-talet framställdes i massupplaga, bl.a. till försäljning av kringresande marknadshandlare, är fortfarande ett gråtande mörkögt barn även om den svulstiga ramen har ersatts av någon mer sparsmakad variant.⁴⁴ Detta till trots saknar inramningen inte betydelse för bildens framtoning och tolkning.⁴⁵ Ett institutionaliserat begrepp eller en teoretisk inramning kan naturligtvis må bra av en provokation eller en omkastning. T.ex. vilken sorts människa kan en viss roll gestalta istället för vilka roller kan en människa ta till sig och spela upp. Finns det någon teori som besvarar den omkastade frågan? Med utgångspunkt i Carl Gustav Jungs arketypiska roller (Robert H. Hopcke 1992) eller Goffmans (1972) självförödande stigman, som också kan vara starkt roll- och identitetsbildande, förefaller ett omkastat perspektiv inte att vara helt förryckt. I de mest djupgående rollernas fall kan det dock finnas bättre skäl för att tala om en identifiering. Att göra sig delaktig i en människas hållningar, t.ex. genom att pröva någon eller några av hennes roller, kan göra det lättare att förstå sig på hennes handlingar (Börjeson 1979:81). Med hjälp av textmassor producerade av Archer (2000) men även av Immanuel Kant (2000), finner jag också anledning att begrunda den mänskliga insikten i dess kroppsliga närvaro och gestaltning. Jag försöker även

⁴⁴ Tavlor av detta eller ännu enklare slag kallas på vissa resandedialekter för macklingar.*

⁴⁵ Angående förståelseramar se Bjørn Wormnes m.fl. (2000:92–94).

öka tankeobjektets klarhet genom perspektivackumulering (Peter L. Berger och Thomas Luckmann 1967:10). Jag vrider och vänder på avhandlingens problemställningar och skakar om producerade texter och betraktar dess delar ur flera olika positioner och perspektiv. På liknande vis kan jag utifrån de perspektiv ett rollinnehav bär med sig ackumulera en rikligare och mer rättvisande självbild än vad som blir fallet om granskningen huvudsakligen sker utifrån en enda genomträngande och stigmatiserande roll.

Om djup istället för bredd

I ursprungligt avseende kan avhandlingen betraktas som en studie vars kärnmateriale skulle kunna tillföras ytterligare biografier eller kompletteras med ett mer kvantitativt material. Även om jag efter hand försöker motivera och generalisera mina iakttagelser med hjälp av socialpsykologiska och sociologiska skolbildningar och trots att jag kompletterar framställningen med utomståendes självbiografier och för frågorna klassiskt material så är intervjuunderlaget, vad det gäller vissa frågeställningar, ändå inte tillräckligt för att tillåta någon kvantitativt baserad generalisering utöver de intervjuade veteranernas skara. Däremot kan en kvalitativ analys visa hur just dessa människor tilldelat tillvaron mening i förhållande till sin plats i samhället och till sina mänskliga relationer. Ju djupare man lyckas ta sig in i en till synes unik människas själsliga kammare, desto mer giltiga kan slutsatserna bli om antagandet angående värdefundamentens självbildande betydelse visar sig vara giltiga och relevanta på riktigt. Vi finner en gemensam kärna och menar oss kunna kompensera bristen på vidvinkel i ett begränsat material med hjälp av en mikroskopisk undersökning (Bertaux 1983:40). Antagandet om att värdeföreställningar, oavsett om de ytterst har ett biologiskt eller kulturellt ursprung, är fundamentala för självbildningen måste hur som helst visa sig hållbara i praktiken.

I några fall upptar utskriften, vid sidan av otaliga timmar obandad konversation, för en enda individ hundratalet tätt skrivna ark och i andra fall mellan femtio och hundra sådana sidor. Men även om det material jag grundar min förståelse på är komplext och rikt på data kan de individuella öden som skildras ha strukturella samband och relateras till varandra genom likheter och skillnader. Det fria samtalet, öppenheten för associationer, infall och hugskott, kan liksom den intensiva fokuseringen underlätta kreativiteten men också ställa till det hela. Hur lokaliserar man med hjälp av återkommande, långvariga och ganska fritt flytande samtal en trovärdig kausalitet i ett livshistoriskt förlopp och vilket förhållande kan upprättas mellan en sådan ansats och en framställning baserad på multipla perspektiv eller kalejdoskopiskt genererade avbildningar? Hur upprättar man trovärdiga mönster

med hjälp av sådana berättelser utan att vare sig avslöja, förvanska eller reducera de intervjuades personliga erfarenheter och vilken relation kan ett enskilt människoöde få till den sociologiska klokskapen?

Istället för att mäta variabler försöker jag generera föreställningar och istället för att testa hypoteser försöker jag utveckla och belysa en del psykologiska, sociologiska och filosofiska antaganden. Jag har kortfattat redogjort för mina teoretiska och metodiska utgångspunkter, mer kommer i kapitel 11 och 12 och jag antar naturligtvis att de skeden och processer som samtalen trots allt uppehåller sig vid är av någorlunda central betydelse för de intervjuades liv och leverne. I avhandlingens senare delar ökar jag den teoretiska belysningen men låter den även där vävas in i ett mer handfast material.

Transkriptionens kodning och resultat

Att öka förståelsen för både avvikelse- och resocialisationsprocesser har redan i begynnelsen funnits med som en bärande avsikt. Avhandlingens författare har själv genomfört samtliga intervjuer och skrivit ut flertalet berättelser. Att jag själv överfört samtalen från band till text har ökat överblicken och givit en tilltagande känsla för vad som varit väsentligt och generellt. Eftersom en stor del av materialet nedtecknades under en tid då skrivmaskiner var vanligare än persondatorer har avhandlingens äldre utskrifter ett snävare radavstånd och en tätare text än de intervjuer som transkriberats under senare år. Transkriptionen har genomförts med hög trohet och berättelserna har förmedlat många intresseväckande och trovärdiga bilder. För förståelsen betydelsefulla uttryck, tankepauser och skratt har kunnat redovisas inom parentes i den fortlöpande texten som även kunnat uppta stamningar, upprepningar och andra säregenheter. Uttalanden som citeras har i vissa fall redigerats försiktigt bl.a. för att göra de intervjuade bättre rättvisa. Av liknande skäl har uttryck som ”äh” och ”la” eller onödiga upprepningar ibland tagits bort när ett utsnitt innehållande sådant förts in i avhandlingstexten.

Materialet har siktats med hjälp av begrepp som samhällsklass och kön, roll och identitet, kris och vändpunkt m.fl. Analysen har pågått fortlöpande. Vissa begrepp har införts tidigt i avhandlingsarbetet medan andra tillkommit senare. Teman som efter hand visat sig mer eller mindre intressanta och relevanta har noterats i marginalen. De intervjuades berättelser kan naturligtvis inte ge någon fullständig redovisning av allt som tilldragit sig under årens lopp och livets gång. Men berättelserna ger, vill jag påstå, en hygglig bild av de intervjuades egen förståelse av orsak och verkan vad det gäller deras avvikelse- och återhämtningsprocesser. Inget mer officiellt transkriptionssystem har kommit till användning. I arbetets senare del

har förståelsen resulterat i en grafisk bild, en mandalaformation, vilken i slutskedet också kommit till användning som ett uppslag för lämpliga samtalsområden och förståelseformer.

Går det att analysera drygt 700 sidor oftast mycket tätskriven text i form av livsberättelser framställda i en flytande, infallsrik och episodisk form för att klarlägga de intervjuades vändpunkter och utvecklingsprocesser? På något vis måste man anta att detta är möjligt om man som i mitt fall ger sig i kast med att skriva en avhandling baserad på ett sådant material. Därtill kommer en genomläsning av några tusen sidor självbiografiskt material angående avhandlingens problemområden publicerat i bokform och i linje med avhandlingens problematik. I detta sammanhang bör man påminna sig att den första intervjun med en medlem i den aktuella gruppen genomfördes redan på 1970-talet. Under dessa år var man ofta hänvisad till de analys-tekniker man själv kunde arbeta ut och de uppslag som fanns utspridda lite här och var i litteraturen t.ex. i William McKinley Runyan (1984) (Kvale 2001:172).

I ett inledande skede reducerades varje berättelse med hjälp av kortare noter till en mer kompakt och hanterbar historia. På vägen mellan deskription och insikt kunde propositioner växa fram. Även om jag var på jakt efter teman mer än begrepp så kunde de fynd som uppenbarades noteras med kortfattade stickord i marginalen. Vissa tillstånd som fanns inbakade i berättelserna blev mer tydliga efter hand. På så vis kunde de kondenseras och analyseras först efter ett antal genomläsningar. Sammanfattningar och jämförelser har tillsammans med att texterna fått ligga till sig givit uppslag till mer generella teman. Istället för att återge kompletta livshistorier har sådana teman valts ut för att strukturera analysresultaten och för att anonymisera materialet. Uppkomna föreställningar har kunnat tillföras ytterligare belysning med hjälp av förtydliganden i senare tillkomna samtal och genom nytillkomna sätt att uttrycka saker och ting på. För att ge förståelsen ämnesrelevans har aktualiserade teman kopplats samman med koncept hämtade från strukturalism och interaktionism samt från psykoanalys och etik.

Distans och validering

Liksom i många liknande arbeten blir problemet även i denna avhandling att upp-rätta en acceptabel koppling mellan ett tillräckligt antal handlingar, utförda av ett övertygande antal människor i sådana situationer att det går att få till stånd en realistisk, rationell, giltig och nedteckningsbar historia. Samtidigt bör en kritisk hållning till de bilder av verkligheten som produceras också hållas vid liv. Även om avhandlingen i första hand sysslar med det spänningsfyllda förhållandet mellan gemenskap och ideal så försöker jag också upprätthålla en acceptabel spricka mellan

språk och verklighet. Jag antar att tingen, händelserna, fenomenen i sig kan vara annorlunda beskaffade än vår uppfattning av dem men att sådana motsättningar också utgör en viktig grogrund för vår erfarenhets- och realitetsutveckling.

Mängder av kopplingar och kontakter har förekommit mellan de personer som deltagit i konversationerna och verkat i det skildrade sällskapets sociala landskap. Detta motiverar en vag beskrivning av de intervjuade eftersom de inte omedelbart bör kunna identifiera varandra vid en genomläsning. Kopplingar och kontakter ger emellertid också möjlighet till validering. Ofta under samtalen nämns människor och händelser med anknytning till det ursprungliga sällskapet. ”Vet du vad den gör nu? Han är död! Henne träffade jag på spårvagnen. Hon ville att vi skulle träffas. Honom ser jag på systemet ibland” o.s.v. Flera intervjuade kvinnor har därtill haft förhållanden med en eller flera framträdande veteraner, vilka de ofta börjat berätta om spontant. Minnesbilder och fältanteckningar från samtal med ytterligare kvinnor från 1960-talets subkulturella arenor har kommit till användning mer implicit men som sagt ändå kunnat underblåsa både tveksamhet och förvissningar. Men analysens tyngdpunkt vilar på ett antal bandade och utskrivna livsberättelser. Tio av dessa levnadsskildrare, tre kvinnor och sju män narkotikaberoende och kriminella under åren 1955–1970, utgör materialets kärntrupp.

Under mitten av 1980-talet blev jag hembjuden till en tung amfetaminveteran på gränsen till att kunna klassas som pionjär som för en tid försökt sig på att bolma hasch och pryda sig med intellektuella läsglasögon för att på så vis göra sin nyupp-rättade front trovärdigt. Vid denna tidpunkt levde han åter som injektionsnarkoman, iklädd rollförväntningens mörka solglasögon, tillsammans med en av stadens mer namnkunniga prelundindrottningar*. Mötet skedde i en klassisk snarkarkvart med iögonfallande sprutor, bara innanlår och några sexuellt överspända noveller. Vid detta tillfälle föll en tilltänkt intervjuperson, som under många år varit avhållsam och haft en högst välordnad situation med bostad, yrke och familj, bort som möjlig intervju-person. Det visade sig nämligen under samtalets gång att personen ifråga återigen börjat dyka upp i kvartarna för att handla tjack*. Detta kunde också förklara varför samma man, en gammal tät och pålitlig barndomskamrat, ända sedan gatugängen och Ivarsbergs pojkhem⁴⁶, på fråga om sin medverkan hade börjat dra på saken och uttryckt ett märkligt och stressat ifrågasättande av mina motiv.

Vid ett annat tillfälle inleder jag samtalet med en intervjuad man genom att små-

⁴⁶ Ivarsbergshemmet var på 1950- och 1960-talen ett upptagningshem för Göteborgs mest vanartiga pubertetspojkar varav många senare blev kåkfarare och injektionsnarkomaner.

prata om en gemensam bekant, en prostituerad kvinna. Mannen säger ”henne kan väl du ta som exempel”. Jag undrar om det inte blivit bättre. ”Jo då, för fan, många gånger”, svarar han. ”Konstigt att hon har hängt med. Hon har ju använt många hårda år till det. Jag var ganska grön när jag träffade henne första gången nere hos (namn) och (namn). Mannen antar därtill att ”det vet väl du också var det var”. Utanför den bandade samtalssituationen träffade jag honom vid flera andra tillfällen eftersom han lever i samma bostadsområde som en annan mångårig vän jag brukar besöka. Även om han inte, likt vad han framhåller om vår gemensamma kvinnliga bekant, själv anser sig ”stå kvar i samma läge” eller som hon blivit bättre ”många gånger”, så är det uppenbart att han nu och då kan röka en pipa hasch och att han inte backar för en mugg hemkört. Mannen är emellertid rutinerad och har anpassat sina avvikelser och sin livsstil till en form och nivå som gör honom svåråtkomlig för samhällets socialisationsagenter. I social- och kriminalvårdskretsar kan han troligen bokföras som ett framgångsrikt exempel på återanpassning. I jämförelse med vår kvinnliga bekant förefaller också han själv att betrakta sig som varaktigt skötsam. Denna hans uppfattning har jag valt att respektera.

Att ta emot den gåva samma man vid ett tillfälle tagit med till min son kan med anledning av gravyren sannolikt betraktas som någon sorts häleri. Det mesta tyder ändå på att han förändrat sitt liv i så väsentliga stycken att det vid samtalstillfällena på 1980-talet fanns rimliga skäl att betrakta honom om inte fullt ut anständig, så åtminstone skapligt återhämtad. Under årens lopp har jag alltså umgåtts återkommande med flera av de intervjuade. På så vis har jag fått vissa delar av deras berättelser under mer naturliga förhållanden.⁴⁷ Dessa samtalstillfällen har också utvecklat min uppfattning om sagesmännen men är naturligtvis svårare att värdera utifrån metodiskt acceptabla perspektiv. Eftersom jag heller inte haft deras samtycke att använda informationen har jag inte gjort så annat än indirekt. Därtill har flertalet sådana vänner redan gått ur tiden.

⁴⁷ Tex. lärde mig en intervjuad man som för en tid varit AMS-jobbare i skogen, när jag var nybliven hemmansägare, att lägga fällskär, ta ner kraftiga träd samt att kvista och aptera.

Växelspelet mellan konversation, introspektion, teori och praktik

Avhandlingens problemområde ramades tidigt in av begreppet resocialisation i den grupp professor Rita Liljeström⁴⁸ upprättade för att studera liknande frågor och i vilken jag deltog under 1980-talet. I begynnelsen präglades min ambition också en hel del av den typ av kvalitativa metoder som förespråkades av Barney G. Glaser och Anselm L. Strauss (1975).⁴⁹ Därför har vissa föreställningar som efter hand lemmats in under förekommande koncept och teoribildningar vuxit fram i nära anslutning till analysen av det insamlade materialet. Genom att också anknyta samtalens uppgifter till väl etablerade teorier och koncept bör ett mindre antal intervjuades handlingsmönster och minnesbilder kunna tillmätas högre relevans och allmängiltighet än om de presenterats i en mer rå empirisk form. Arbetets faser får emellertid inte förefalla allt för avgränsade eller renodlade för så har det inte gått till.

Genom att vrida och vända på egna förhållanden och jämföra dem med de intervjuades uppväxtvillkor framstod faderns fostrande kraft tidigt som en väsentlig faktor vid socialisationsprocessen. Insikten om att många fäder som ”gick på drecken”^{*} eller kommit till korta och degraderats på annat vis samtidigt kunde avhändas fostrande kraft utvecklades som en naturlig del av intervjusamtalen. Fynden kunde även styrkas av strukturalistiska föreställningar (Deutsch och Krauss 1965:174). Att strukturellt och interaktivt försvagade fäder har blivit tydliga i både arbetarfamiljer och borgerliga familjer satte inte ner känslan av tillförlitlighet. Fortlöpande studier inom de båda skolornas rollteoretiska områden kunde förstärka en sådan förståelse ytterligare (Layder 1996:24-27). Att samma fäder trots allt kunde överföra signifikanta värden till sina barn kom också i dagen. Giltigheten av denna typ av observationer har också förstärkts genom ett växelspel mellan introspektion, teori och övrig empiri.

Etik

Identifieringsrisker och förkastad strategi

Istället för att återge enskilda livsöden person för person, även om det var på så vis materialet anskaffades, sammanställdes och analyserades till att börja med (Svensson 1996:30-32), har analysen presenterats i teman. I begynnelsen tänkte jag mig en framställning där min egen livshistoria skulle sättas i fokus och där

⁴⁸ Rita Liljeström tidigare professor vid Göteborgs sociologiska institution.

⁴⁹ Grounded theory: Kvalitativ forskningsmetod vilken använder induktiv analys för att producera teori under forskningsprocessen. Se även Glaser (1978).

mina egna erfarenheter skulle få belysa och utveckla en föreställning om viktiga förhållanden på vägen mot ett anständigare liv. Men även om mitt liv periodvis varit ganska spektakulärt så var det inte detta förhållande jag ytterst önskade framhålla. Om möjligt ville jag lämna något bidrag till en förståelse som kunde ge bättre möjligheter för alla de ungar som även fortsättningsvis kunde hamna i min ungdoms ekorrhjul. Vänner och bekanta från förr skulle med hjälp av sina egna berättelser kunna medverka till att kristallisera ut vad som varit viktigt och borde få plats inom ramen för ett sådant projekt. Men själva skulle de bilda en svåridentifierbar fond. Det visade sig emellertid svårt att få acceptans för en sådan konstruktion och det är tveksamt om jag under den perioden skulle ha mäktat med en så genomgripande genomlysning och presentation av mig själv.

Att utsätta sig själv

Tidvis har forskansningen bakom rollen som forskare skapat smärtlindrande distans och för egen del hjälpt mig att åtminstone för stunden hålla nedsättande omdömen om mig själv och känslouruptionerna från mina plågsammaste minnesbilder på mattan. Men kan ett öppen hjärtigt självplågeri också legitimeras att man utsätter andra människor för obehag eller smärta? Av emotionella skäl har jag, oavsett svaret, inte bandat någon konversation med en kvinna vilken jag haft intima relationer med. Däremot har jag under årens lopp fört ganska många berikande och klagörande samtal med några illa utsatta f.d. flickvänner som trots allt lyckats dröja sig kvar i tillvaron. Föreliggande framställning är en kompromiss där läsaren kan få viss inblick i hur jag använt mig av introspektion, bl.a. när jag sökt pudelns kärna i avvikarens värdegrund men också i förhållande till starkt avvikande och självbildsförödande händelser och handlingar.

Även om en av de intervjuade männen tydligt markerar sitt avstånd till de kriminella unga män som förekom på den anstalt han själv var intagen på under 1960-talet, så när han i vuxen ålder fortfarande ett starkt intresse för sådana människors belägenhet. Trots mångårig fast anställning, villa, bil och familj kör han med jämna mellanrum upp till sin gamla ungdomsanstalt för att se sig omkring och insupa atmosfären av vad som en gång varit. Han framhåller också att han aldrig var på ”den här isoleringsavdelningen” och jag avstår från att berätta att jag själv suttit inlåst just där under långa tider samt att jag sannolikt tillhört den kategori av anstaltspojkar han beskriver som ”nägra jävla människor”.

Att intervju en dödspolare

Även om en livsberättelse framstår som ett rullande och flexibelt åtagande under stora delar av livet så kan det finnas händelser som om de revideras eller hålls undan från en sådan berättelse sprider en doft av livslögn över tillvaron. Trots att jag aktivt sökt gränser för självbildsförändring vid handlingar som grovt våld och mord och även om jag känner till att sådana händelser funnits med i någon av veteranernas syndaregister, så har jag avhållit mig från att behandla dylika spörsmål i intervju-samtalen. Istället har jag vad det gäller sådana frågor valt att bruka redan publicerat material.

En i ordets rätta bemärkelse gammal dödspolare, ofta hågkommen i övriga intervju-samtal, har ställt frågor rörande min forskningsetik i fokus. När jag närmade mig honom som forskare uppstod frågeställningar som fick mig att skifta perspektiv och en gammal polare att känna sig kränkt. En hel del av det jag frågade om borde jag ju ”för helvete veta själv”, och ”fråga mig inte så dumt” utbrast han när vi pratade om ungdomsvårdens och kriminalvårdens i våra kretsar usla resultat. När vi närmade oss områden runt tillvarons grundstenar och samma mans skriande ensamhet kom i dagen hotade jag sannolikt också hans välbefinnande. Därtill kommer min fasta övertygelse om att han under årens lopp mått alldeles tillräckligt illa. Framför allt, behövde jag egentligen ställa de frågor jag gjorde? Båda var vi hårt prövade och präglade av ett antal gemensamma, djupgående och värdighetsberövande roller. Vår ömsesidighet och våra meningssammanhang hade alltid varit grundade på gemensamma värdeskalor och uppväxtvillkor men nu skulle det spelas forskare och respondent.

Denna man, vid intervjutillfällena ytterligt avskärmad och ensam, var ändå inte beredd att oreserverat släppa sin allra äldsta polare in på livet. Vissa av självet fickor ville han ha för sig själv. Hit men inte längre var en tyst, ibland klart uttalad, förutsättning. Kravet, att behandlas med respekt och själv få bestämma hur nära frågorna fick gå eller beröra var absolut. Han uppenbarade därtill en värdegrund som drev honom att försöka förklara vad han åstadkommit här i livet. ”Allt var väl inte mitt fel”, betonade han men ägde samtidigt den egenskap som kallas resning. Förhållningssättet gestaltade han i sitt ställningstagande: hellre ensam än utlämnad. ”Då får dom väl bjuda mig först”, sa han om det havererade umgänget med sina syskon och ”ta det vackert nu”, förmanade han mig när jag närmade mig minerade områden.

In i det sista försökte denna gamla fängelsekund och knarkare sovra i sitt umgänge och sätta gränser för vårt kamratskap. Efter många års utanförskap och isolering var han ändå inte beredd att tubba på sin integritet eller slarva bort sin värdighet. ”Håll käften, fråga mig inte om det”, brast han ut när jag trilskades med att

fråga om varför han inte slutade häva i sig teknisk sprit ur femlitersdunkar. Medgörligheten hade en skarp gräns och markerades ofta tydligare i minspel och känslöstämning än i direkta utsagor. ”Vi var ju världens bästa kompisar under alla år”, mindes han också och underströk detta med att ”du får komma hit hur mycket du vill bara jag är hemma så.”

Vilka av mina möjliga roller som varit av störst betydelse under samtalen med just den här mannen är komplicerat att fastställa. Min personliga upplevelse är att jag pendlade mellan rollerna som rövare, pundare, polare och forskare. Vid tillfälle kunde även min identifiering som våldsman blänka fram. Om en ordinär forskare med ett påtvingat utanförskap i förhållande till den här sortens människor ställt frågor liknande mina hade de kanske inte upplevts som lika kränkande. Det psykotiska tillstånd denna man hade att brottas med gör det dock högst osannolikt att han skulle ha släppt någon bandspelarutrustad eller frågeformulärsifyllande forskare över sin tröskel.⁵⁰

Även om Linde (1993) inte i samma utsträckning som jag själv ställer frågan om hur en näst intill medfödd etik kan påverka eller bygga upp en självbild, så framhåller hon ändå att livsberättelsen är en viktig social resurs när det gäller att förhandla fram och upprätthålla en personlig identitet. Att med ett sådant basmaterial försöka beskriva vad som en gång varit och att skapa mening i ogynnsamma uppväxtförhållanden, avvikande ungdomsår och dramatiska förändringsprocesser, kan på så vis aktivera en förhandlingsberedskap med etiska hållpunkter. Kanske kräver dessa förhållanden också att man både får och bör lyssna till ganska segdragna utläggningar om risiga uppväxtförhållanden samt varför och hur en utsatt människa p.g.a. dessa kunnat hamna i normbrytande sällskap, degraderande handlingsmönster, etiska kriser och andra komplikationer.

Ur ett etiskt och identitetsskapande perspektiv kan de berättelser min empiri fogas samman av möjligen bättre besvara frågan om vad som bör sägas angående en stormig och avvikande ungdomstid, för att få till stånd en självbild som går att leva med, än att ge ett tillförlitligt besked om händelsernas verkliga innehåll, ordningsföljder och konsekvenser. Kanske döljer min metod på så vis också en del särskilt värdighetsreducerande händelser och trauman som t.ex. ett domstolsprotokoll skulle kunna ge en mer tillförlitlig skildring av. Oavsett förtegenhet måste en intervjuare

⁵⁰ I det avseendet att han under långa tider inte orkat med att bruka illegala droger, knäcka kassaskåp eller gjort några storskaliga inbrott och inte heller varit efterlyst på grund av flykt från någon kriminalvårdsanstalt bör denna man kunna räknas in som hjälpligt återanpassad även om han också tagits med för att ställa begreppen återhämtning och återanpassning på sin spets.

under sådana omständigheter acceptera att det inte är han eller hon utan den aktuella berättaren som har att handskas med sin berättelse och sin tillvaro och vara beredd att lyssna med en sådan insikt. Sådana dubier och reservationer till trots saknar mitt material inte kontroversiella uppgifter. Under sådana omständigheter blir det av vikt att hantera materialet på ett vis som gör att de intervjuade, om de tar sig tid att läsa avhandlingen, finner sig gestaltade med respekt.

Hur bevarar man egentligen en känsla av integritet och värdighet och hur sätter man gränser för vad man vill avslöja eller uppenbara i ett vänskapligt samtal? Hur säger en gammal polare eller flamma "hit men inte längre" samtidigt som de håller liv i en vänskap baserad på ömsesidigheter och känslostormar? Flera intervjuade är högst öppenhet även då det gäller situationer mättade av nederlag och misär. När vi närmar oss ett känsligt område säger emellertid en intervjuad man plötsligt "det gör ont det här" och kopplar sin smärta till "en fruktansvärd avsaknad av sådana här saker som kärlek, ömhet och värme". Uttalandet väcker andra etiska och metodiska frågor. Vilken respekt bör man tillmäta uppenbar förtegenhet? Har man rätt att omformulera en smärtsam eller intrikat fråga eller bör man helt enkelt gå vidare och lämna saken därhän?⁵¹ För egen del vill jag, även om jag ibland känt mig som en elefant i en porslinsbutik, förespråka det senare och det är också en självklar forskningsetisk norm.⁵²

Att värda sig om sig själv har för flertalet intervjuade inte varit någon framträdande egenskap även om en självupptagen inåtvändhet kunnat framträda i andra stycken. I samtalen behandlas etnografisk dynamit. En man minns en period när allt var meningslöst. "Det knyter sig" när han pratar om det, säger han och minns att han lika gärna kunde ha "gått under". När vi samtalar om hans relationer med det motsatta könet närmar vi oss ytterligare smärtgränser. "Nu får det inte komma ut något av det här", viskar han när genomskinligheten börjar kännas övermäktig. Några decennier senare ställer han, trots uppenbar vånda, ändå upp för en återintervju. Vår vänskap

⁵¹ För en diskussion om informationsbarriärer, förtegenhet och etnografisk dynamit, se Gustavsson (1982). I de kriminella gängerna är det tabu att knasa eller gola, alltså att ange någon. Den attityden kan respondenterna naturligtvis bära med sig in i en intervjusituation. En sådan hållning kan leda till undanhållanden och "vita lögn" även om samtalen i första hand varit ämnade att skildra de tilltalades egen livshistoria. Ett problem i detta avseende är att jag i en del fall varit bekant med både de tilltalade, deras pojk- eller flickvänner, föräldrar, syskon samt deras vänner och bekanta och tagit del av utsagor som kunnat validera eller falsifiera de intervjuades påståenden även från sådant håll.

⁵² I sin bok *Praktisk intervjuteknik*, i omlopp under mina första år som sociologistudent, förespråkar Ekholm och Fransson (1975:60) en annorlunda teknik: "Man får inte vara allt för mjuk, utan måste envist fråga vidare tills man är nöjd."

överlever även denna omgång. En annan man erbjuder spontant att låta sig intervjuas men tillrättalägger erbjudandet i det påföljande intervjusamtalet. ”Jag tog ju inte upp det här med dig då va för att på nått sätt framhäva att det är nått bra, att man är stöddig för att man har varit där” (om hans tid på en hårdför ungdomsvårdsskola).

Vägmärken och färdsätt som ger livsresan mening

När vi betraktar vårt själv med etiska utgångspunkter och utvecklar vår livsberättelse med sådana perspektiv återskapar vi samtidigt en känsla av kontinuitet. Jag har försökt fånga pionjärernas och veteranernas livsberättelser i ganska informellt strukturerade situationer. Men frågor om varför och hur det hela tog sin början, utvecklades och vände har ändå hela tiden präglat samtalen. Genom att belysas i varierande språkliga och sociala sammanhang kan mänskliga egenskaper framhävas eller tonas ner. Förvärvade insikter och parternas gemenskap kan också rama in och rikta kommunikationen. Utsagor kan göras meningsfulla genom att relateras till sociala och materiella villkor men frågan om vem man är kan inte reduceras till vad man gör. För att också betrakta livet i förhållande till våra värden kan vi inte undgå att orientera oss moraliskt och utan kompass tappar tillvaron mening.⁵³ Våra livshistorier kan därför utformas som ett slags reseskildringar där vissa värden utgör vägmärken mot vilka vi identifierar oss som människor och legitimerar vår resa genom livet.⁵⁴

Sammanfattning

Kapitlet behandlar metoder, urval, intervjusituationer, presentationsformer, etiska komplikationer och en del övrig design. De livsberättelser ur vilka kärnpunkterna vaskats fram är med något undantag insamlade och bandade under tre årtionden. Inspelningarna har kommit till under konversation med ett 15-tal personer varav

⁵³ ”Now we see that this sense of the good has to be woven into my understanding of my life as an unfolding story. But this is to state another basic condition of making sense of ourselves, that we grasp our lives in a narrative” (Taylor 2000:47).

⁵⁴ Taylor (2000:51) summerar: ”our being selves is essentially linked to our sense of the good, and that we achieve selfhood among other selves. Here I have been arguing that the issue of how we are placed in relation to this good is of crucial and inescapable concern for us, that we cannot but strive to give our lives meaning or substance, and that this means that we understand ourselves inescapably in narrative”.

flertalet återhämtat sig efter mångårig kriminalitet och långvarig drogkonsumtion. Tio av dessa femton personer har i relativt centrala positioner tillhört Göteborgs första generation ungdomsnarkomaner. Deltagande observation från 1960-talet och framåt har förstärkt utsagornas giltighet. Ett antal självbiografier, i huvudsak publicerade av personer med liknande omständigheter, har också kommit till användning. De fynd som gjorts genom analyser av de intervjuades minnesbilder och utsagor fogas samman med hjälp av strukturalistiska och interaktionistiska men också av psykoanalytiska och socialfilosofiska koncept och teoridelar.

Personurvalet har, vid sidan av vad som bjudits också varit strategiskt. Några pionjärer, deltagare redan under 1950-talet, har även om deras livsberättelser också kommit till bredare användning valts ut för att ge material till en geokulturell och socialhistorisk bakgrund. Samhällets tilltagande kriminalisering av 1960-talets populäraste narkotikatyper har, genom detta personurval, liksom en del andra motiv för deras livsstilsförändringar, hamnat i rampljuset. Men samtliga intervjuade har också tagits med för att deras erfarenheter kunnat aktivera och besvara en hel del andra, kanske mer gemensamma, motiv och frågeställningar angående avvikelse- och återhämtningsprocesser under den aktuella epoken.

En sub- eller delkulturell samhörighet kan inskränka kreativiteten men även avsätta andra kunskaps- och förkunskapsproblem. Att samtalen åtminstone bitvis fått flyta fritt har varit en strategi för att försöka komma tillrätta med sådana problem. Behovet av att legitimera en mindre anständig ungdomstid med referenser till en ogynnsam barndom kan göra våra livsberättelser framtunga. Med respekt för vad som måste förklaras och försvaras kan det ändå vara nödvändigt att respektera ett sådant behov och lämna plats för ganska ingående redogörelser av uppväxtens villkor då man samtalar med fördettingar om deras entréer och sortier.

Ibland har vänskapens och forskningens etik hamnat i konflikt med ambitionen att besvara vissa del- och subkulturellt självklara frågeställningar vilka intervjuaren, enligt de intervjuade med rätta, själv bort känna till. Men intervjuarens hållning och öppna redovisning av egna tillkortakommanden har också kunnat rikta samtalen rätt och banat väg för känsligare frågeställningar. Förutom vad som kunnat uppstå under intervjusamtalen har det oftast funnits andra kopplingar mellan de intervjuade och intervjuaren ända sedan 1960-talet och i några fall ända sedan 1950-talet. Liknande kopplingar har även förekommit mellan de intervjuade själva. Minnesbilder och uppfattningar från mer informella samtal och författarens vardagliga umgänge med ett antal andra fördettingar har inte heller gått spårlost förbi. Trots att samtals tekniken varit öppen och associativ så kan använda begrepp, även om de utnämns till ”spårhundar” (Starrin m.fl. 1991:20) eller *sensitizing concepts* (Blumer 1986:147), cen-

surera bytesjakten och prägla slutsatserna.⁵⁵ Bandade samtal med ett urval pionjärer och veteraner har trots sådana komplikationer förblivit avhandlingens kärnmaterial.

Presentationsform

Vissa begrepp och föreställningar har i begynnelsen utgjort egna rubriker för att senare falla in under någon mer generell rubrik eller kapitelindelning. I ett mer övergripande sammanhang har begreppet återanpassning varit till hjälp för att söka svar på varför och hur en mer allmänt acceptabel kultur kunnat återuppväckas eller ympas in hos tidigare grava eller ytterst grava avvikare. I förkortad version eller med en annorlunda infallsvinkel kan avhandlingens antaganden och händelser återkomma flera gånger. Varje upprepning avser, vid sidan av att betona företeelser av vikt, också att förtydliga analysen och om möjligt att föra upp förståelsen på en mer generell nivå. När innehållet, berättelsens olika beståndsdelar, skakas om likt bitarna i ett kalejdoskop och reflekteras på nytt kan nya mönster växa fram och upptäckas. Läsaren kan på så vis få möta ”samma” berättelsedelar i förskjuten och kondenserad form gång efter annan. Fokus och kärna i dessa komprimerade sekvenser kan emellertid variera med det tema eller den tes som är speciell för just det avsnittet eller kapitlet.

⁵⁵ T.ex. använder Lindberg (1998:34) karriärbegreppet som ett *sensitizing concept*.

DEL 2

Från läkemedelsberoende via
pundare till knarkare. En kulturell
och historisk bakgrund

Introduktion till del 2

Del 2, kapitel 3-5, skildrar ungdomsnarkomanins uppkomst och etablering i Göteborg ur ett socialhistoriskt och geokulturellt perspektiv. I denna stad hade den tunga och injektionsbaserade ungdomsnarkomanin börjat spira i mitten av 1950-talet. Redogörelsen har konstruerats med hjälp av en bearbetning och ett montage av ett antal berättelser och minnesbilder huvudsakligen lämnade i intervjuform men i någon mån också under mer vardagliga samtalsformer. I avhandlingens kallas den sista halvan av 1950-talet för pionjärtiden. De ungdomar som medverkade under dessa första år, varav tre intervjuats, kan följdriktigt kallas pionjärer. Ungdomar som fortsatte att använda narkotika under 1960-talet kan liksom dem som anslöt sig till sällskapet under detta årtonde också benämnas för veteraner. Framställningen bygger alltså på vad ett urval pionjärer och veteraner berättat men styrks också av författarens egna minnesbilder.

Syfte, referensgrupp och tillvägagångssätt

I huvudsak hämtas materialet till del 2 från samtal med en framstående sextiotalshippie, en för den första generationen ungdomsnarkomaner mycket central kvinna samt ytterligare två medlemmar från det ursprungliga sällskapet. En av medlemmarna i mitt ursprungliga gatugång, utan eget narkotikaberoende men väl med ett långvarigt thinnerberoende och en synnerligen grav alkoholism samt en hel del kriminalitet bakom sig, har genom sin mångåriga kontakt med flera veteraner rekryterade ur gatugång också fått medverka vid formandet av framställningen. En av de allra tidigaste hjälparna och eldsjälarna, bekant med ett betydande antal pionjärer och veteraner, har bidragit med en bekräftande deltagarförteckning under 2000-talet. Tillsammans består denna grupp av sex personer.

Intervjusamtalen är genomförda med hjälp av associativa metoder. Händelser och trender omtalas i den ordning de infinner sig i de intervjuades medvetande och berättelser. Händelseutvecklingen fokuseras med hjälp av kategorier som samhällsklass och kön. För rekryteringen betydelsefulla ungdomsgrupper, vissa betydelsefulla miljöer och träffpunkter samt utvecklingen av en del trender och handlingsmönster uppmärksammas. Uppväxtvillkoren har både uppammat motstånd och försatt de aktuella ungdomarna på drift (Blomqvist 2002:64–65). Vid sidan av annan eskapism och redan etablerade droger får behovet av märkvärdighet och exklusivitet dem också att pröva mer okända eller outnyttjade njutningsmedel. Vissa följdverkningar av sällskapets tilltagande proletarisering och kriminalisering uppmärksammas också.

Att försöka ordna materialet i något slags kronologisk, tematisk och menings-

givande konstruktion har varit en halsbrytande upplevelse. Personurvalet, skildringarna och perspektiven kan förhoppningsvis ändå ge rättvisa åt den aktuella epoken och de rådande omständigheterna. Många för att inte säga merparten av de uppfattningar som de intervjuade självständigt redovisat har stämt väl överens med författarens egna föreställningar om vad som tilldrog sig under de skildrade åren. Men framställningen är trots detta inte avsedd att utgöra någon slags förtäckt självbiografi (Widerberg 2004). En ytterligare avsikt är att detta minnesmontage skall kunna bilda fond för och fortplanta något slags meningsgivande känsla åt den fortsatta framställningen angående ett urval deltagare i det aktuella sällskapet och deras återhämtningsprocesser.

Huvudsakligen belyser föreliggande historia ungdomsnarkomanins uppkomst och utveckling i Göteborg även om flera pionjärer och veteraner tillförde intryck från Stockholm. Flertalet för att inte säga samtliga bandade pionjärer och veteraner har haft fortlöpande och intensiva kontakter med andra överlevare ur den aktuella gruppen. Samtal med medlemmar ur andra typer av ungdomsgång, aktiva under samma epok, får förtydliga uppväxtvillkorens och drogtillgångens betydelse. Intervjuerna är i huvudsak utförda mellan åren 1986 och 2004.⁵⁶ Trots att jag efter hand försökt konstruera en mer ordnad och sammanhängande struktur kan vissa rubriker fortfarande ge en antydning om stickord med associerande och minnesstödjande funktion, härledd från någon detalj eller någon föreställning, som ursprungligen har kunnat initiera och styra texten.

Något om berusningens konstarter

Under 1950-talet kunde Stockholms och Göteborgs unga injektionsnarkomaner få en hel del narkotikapreparat genom patientbeteende och läkarkontakter. En pionjär berättar att några namnkunniga socialläkare utan mankemang kunde utfärda recept på några av dåtidens mest populära centralstimulerande medel. Till att börja med hade substanserna, i den mån de injicerades, flytande form redan på tillverkningsstadiet. Ganska snart tillkom tekniken att lösa upp tabletter, avsedda t.ex. för avmagring eller mot sjösjuka, och därefter filtrera dem för att förbruka dem genom injektioner. En och annan novis nöjde sig för en tid med att knapra. Detta innebar att man svalde tabletterna hela eller krossade ofta med hjälp av någon dryck t.ex.

⁵⁶ Ett samtal genomfördes redan på 1970-talet och var det första av tre bandade samtal fördelade över fyra decennier med denna person. Därutöver har vi haft ett stort antal obandade samtal varav några så sent som 2012.

varm te. En mig bekant bohemisk pundare brukade krossa en handfull P (preludintabletter) tillsammans med sin frukostfil. Numera marknadsförs illegala opiater och centralstimulerande medel huvudsakligen i pulverform. Vad det gäller opiater inhaleras de antingen i form av rök eller löses upp och injiceras muskulärt men ännu oftare, liksom amfetaminet, omedelbart i någon ven. De former av cannabis som marknadsförts i vårt land har redan från begynnelsen förbrukats som rökverk och tillförts kroppen genom att hållas kvar en stund i lungorna. Heroin som blev en farsot under 1990-talet kan liksom kokain intas genom både inhalation och injektioner. Lösningemedel, klister och ren bensin, vilka förekom som berusningsmedel i gatugången redan under 1950-talet, kan genom en fuktad trasa eller genom ett djupt andetag i en plastpåse liksom tändargas (Berglund 1998:94–95) tillföras kroppen genom lungorna. Vissa modernare droger kan liksom alkohol förtäras som drycker.

KAPITEL 3

Göteborgs första generation ungdoms- narkomaner: Ursprungsfamiljer, gängtyper och droger

Kapitlet behandlar en del likheter och skillnader mellan de sociala kategorier som satte samman Göteborgs första generation ungdomsnarkomaner. Drogtyper och förbrukningsmönster framträder som vattendelare vad gäller ungdomarnas vilja att göra entré och att utveckla sitt engagemang. Olika gängkulturer och avvikelseformer smältes samman i rollen som pundare. Engagemangets djup kunde också skilja äkta pundare från mer sporadiska sportlovsnarkomaner.*

Ursprung

Göteborgs allra första ungdomsnarkomaner, tongivare och pionjärer under 1950-talets andra halva, förefaller inte att ha vuxit upp i lika påvra bostadsområden och under lika utarmade förhållanden som många senare tillkomna ungdomar. I övergången till 1960-talet var sällskapet emellertid redan mer sammansatt. Uppgifter om pionjärernas familjeförhållanden är visserligen ganska magra men det framgår i kända fall att föräldrarna varit etablerade inom de övre mellanskikten och i några fall genom sitt företagande kunnat hänföras till vad Therborn (1973:23) kategoriserat som småborgerligheten.

Som exempel minns en av den tidiga borgerliga gruppens kvinnor sin barndom på 1940-talet som en "härlig och sorglös" tid. Den idylliska bilden höll ihop fram till skolstarten men då började fasaden crackelera. Liknande förhållande kan utläsas ur andra skildringar. Fadern, som troligen hamnat i fel fack, tvingades under förnedrande former att lämna sin anställning och familjen deklasserades. En tid lyckades föräldrarna hjälpligt behålla sin ställning genom att bl.a. skaffa våning i ett bättre ansett innerstadskvarter. Senare ändade fadern sitt liv och denna händelse blev en social katastrof. "Världen ändrade sig" för den unga flickan och hennes mor nödgades ta ett enkelt och magert avlönat kontorsjobb för att försörja familjen.

”Något hade hänt”, och i skolan började även lärarnas attityder förändras. Under denna känsliga period flyttade flickor från stadens bättre familjer över till stadens flickskolor. Den intervjuade kvinnan blev ensam och utan sådana vänner kvar i sin skolklass. Hon hankade sig fram hjälpligt men började också snatta pengar för att bjuda in sig och skaffa nytt umgänge. Något kändes fel bland de lite tuffare flickor som nu blev hennes väninnor. Hon ”var inte deras på nått sätt” och det blev ”väldigt mycket sökandets tid”. Trots allt lyckades hon, om än i hemmasydda kopior av populära märkeskläder, få plats på ett gymnasium. Nu började det gå utför ordentligt. Flickan kom på glid och var länge på drift. Innan hon fått fast mark under fötterna igen hade hon hunnit bli vuxen och därtill lyckats ”sumpa en hel del chanser”.

Samtliga intervjuade arbetarpojkar omvittnar ogynnsamma uppväxtförhållanden. Många fäder ”gick på drecken” vilket deras alkoholiserade och vinddrivna livsstil brukade kallas i Göteborgs arbetarkvarter. Mödrarna nödgades vänja sig vid att leva i kaos och misär eftersom den lön männen kunde skrapa ihop under sina mer eller mindre sporadiska påhugg ofta spenderades på alkohol. Tillknytning till hemmen var ofta svag och många gängmedlemmar dog i förtid. Flera intervjuade med borgerlig bakgrund har också begåvats med alkoholiserade och frånvarande fäder. På så vis har mödrarnas kultur kunnat prägla uppväxtvillkoren i båda dessa ungdomsgrupper på ett mer kontinuerligt och vardagligt vis än fädernas kultur.

Med någon reservation kan sägas att det körde ihop sig senare för ungdomarna ur de borgerliga miljöerna än för de ungdomar som hade en trasproletär bakgrund. Den enda flicka i urvalet som vuxit upp i arbetarklassen kom likt de borgerliga ungdomarna dock ut i gatugången först under puberteten. Flera intervjuade flickor med borgerlig bakgrund hänvisar till förskoleåren som en ganska bra tid. Dessa upplevelser kan möjligen bero på att föräldrarnas fasad fortfarande var intakt under dessa år. Även om de borgerligt fostrade ungdomarna vanligen inte inträffade i gatugången lika tidigt som ungdomarna från arbetarhemmen, så har en gemensam social logik, ofta i form av alkoholmissbruk, inre slitningar och spända förhållanden, ändå drivit deras utveckling åt samma håll (Jonsson 1969:463a, Liljeström 1973:14, Lindberg 1998:16, Emile Shanks 2008:16–19). I de fall tillgång på eller kännedom om narkotika saknades när tiden var mogen sökte sig de intervjuade ungdomarna istället andra flyktmedel. En man ur arbetarklassen med mångårig fängelseerfarenhet menar t.ex. att hans stölder fungerade som ett slags drog innan han i början av

1960-talet fick uppleva sin jungfrusil*.⁵⁷

När jag själv på 1940- och 1950-talen växte upp i Majornas arbetarkvarter fanns inga invandrare att räkna med i dåtidens fattiglängor, varav vissa kallades solgårdar. Dessa kåkar byggdes i motsats till många huskroppar i Olskrokens och Gårdas eller Hagas proletärkvarter med sådant avstånd mellan längorna att solen kunde tränga ner på gårdsplanerna, därav beteckningen solgårdar. I dessa hyreslängor krävdes minst tre barn för att få en lägenhet. Kommunen var hyresvärd och kvarteren med solgårdar, även kallade barnrikehus, vimlade av ungar. En intervjuad man minns flytten till en sådan hyreslänga som ett lyft i förhållande till den omoderna lägenhet, ett okänt trähusruckel i Majornas äldre delar med utedass och kallvattenkran på gården, som familjen lämnade. Solgårdarna var i stathänseende, kanske även på annat vis, möjliga att jämföra med nutidens invandrartäta bostadsområden i Hammarkullen i Göteborg, Rosengård i Malmö, Skärholmen i Stockholm, Kronogården⁵⁸ i Trollhättan eller Tureborg i Uddevalla. Av den lilla koloni italienska arbetare som efter kriget rekryterades till Göteborgs verkstadsindustri hade några bosatt sig i vår stadsdel. Men inga mörklagda pojkar stred på den tiden om de främsta platserna vid opiumköken eller om rövarstatus i stadens gatugång.

Trasproletära gäng

I begynnelsen var det gäng jag tillhörde i mina tidiga tonår och skildrar, ett gäng som levererade en del ganska framträdande s.k. rövare till narkotikaveteranernas skara, en ganska lös sammansättning av småtjuvar, flickor på glid och sniffare*. Pojkarna i detta gäng var ständigt på drift och på spaning efter gynnsamma situationer och möjligheter. Någon var specialist på att krypa in bakom diskarna i grannskapets affärer för att snatta tobak från de nedre hyllorna eller grabba pengar ur

⁵⁷ I förlängningen av denna tankegång kan det finnas skäl att betrakta i alla fall de utsatta pojkarnas många gånger desperata och självdestruktiva stölder och stöldturnéer ur ett beroendeperspektiv och de problem och återfall som kan uppstå vid sortin från denna livsföring som ett slags svar på abstinenssymptom. Att klarlägga gängkriminalitetens smärtlindrande och ångestdämpande funktion går dock utöver avhandlingens åtagande.

⁵⁸ Det finns många anledningar till att vissa ungdomar i Kronogården har en nattsvart framtidstro skriver socialchefen i Trollhättan (se Lisbeth Bengtsson i den lokala ortstidningen *tela* 2008.12.13) angående denna traditionellt invandrartäta stadsdel. Liknande förhållande rådde i denna stadsdel 1972 då jag var fritidsgårdsföreståndare där, även om de mest problematiska ungdomarna på den tiden kom från vårt grannland Finland. En senare socialchef har tillsammans med sin förvaltning analyserat läget och funnit att segregation, arbetslöshet, oavslutad skolgång, trångboddhet och trassliga familjeförhållanden även nu för tiden utgör problematiska faktorer i Kronogården.

kassan och andra hade klippt hål i staketet till stadsdelens ölbryggeri för att mer o-hindrat kunna snatta ölbackar.

Våra mödrar, ofta ganska tärda, försökte hjälpligt hålla sina hem och familjer samman. Eftersom solgårdslägenheterna var trånga och tätt befolkade och fäderna kunde uppträda både frånstötande och aggressivt, träffades gängmedlemmarna oftast i gathörn och parker eller i portar och källargångar. Att gängmedlemmar även vintertid höll till utomhus och på årets viktigaste helgdagar, var inte speciellt ovanligt. En man berättar att han i fjorton- femtonårsåldern sniffade ”varje dag” och detta var han inte ensam om i gänget. Samma person minns också att han tog sin sista blöta* och avslutade epoken som sniffare i ett bilvrak just på julafton. I vårt gäng drack de unga männen därtill en hel del sprit. Ibland var det trestjärnig konjak och utsökt whisky eller finare likörer stulna ur någon plomberad järnvägsvagn i hamnen. Stuveriarbetare kunde tipsa om lägliga tillfällen. Vi spelade också kort om cigaretter och penningar.

Med thinner, alkohol och slagsmål som identitetsmarkörer hävdade gänget sina träffpunkter och positioner. Redan i förpuberteten började vissa aspirerande smågrabbar spela berusade och ragla runt i grannskapet. På rymmen och efterlysta tog gängets lite äldre grabbar ibland refug på stadsdelens begravningsplats. Där kunde någon av familjegravarnas marmorplattor dukas till fest. Iklädda svarta kostymer och spetsiga tvåfärgade skor, utkvitterade för permission från någon av landets ungdomsanstalter, markerades förmågan att supa, stjäla och slåss. Vi var uppkäftiga. Vi hade taskiga tatueringar och ett frånstötande utseende. Vi hade aldrig läst läxan, vi hade ingen framtid, vi skulle inte bli gamla. Det satt i känslan. Vi var punk långt innan punken var påtänkt.

I sin bok *Gjengriminalitet og ungdomskulturer* särskiljer Hauge (1970:99) gängens delkulturer med konflikter, halvprofessionell kriminalitet eller missbruk som utgångspunkter. Till att börja med var mitt tidigaste gängs verksamhet inte speciellt renodlad. Flertalet medlemmar kunde i puberteten syssla med både stölder, spritförtäring och sniffning. Senare drogs en gren åt thinner- och alkohol medan en annan koncentrerade intresset på bilstölder och inbrott. Sprit och thinnnergrenen dominerades i hög grad av pojkar vilka hade egna tydliga familjetraditioner av fylla och misär att falla tillbaka på. Två medlemmar i gängets stöldinriktade gren omkom innan de hunnit fylla tjugo och vid trettio års ålder fanns inte ens halva kärnan kvar. Fyra av sju hade gått ur tiden under dramatiska former. Dödligheten bland medlemmarna i den kriminella grenen var högst och i den mån de överlevde sin tonårstid drogs de istället in i en förödande narkotikakonsumtion.

Kvartersgång och centrumgång

Portalgestalterna i de bohemiska gäng som under 1950-talet och i skarven till 1960-talet föregick mods och hippiegängen i stadens centrala delar, som vid sidan av ett intensivt vinpimplande också kunde visa intresse för cannabis och andra intressanta droger, var huvudsakligen ungdomar med en borgerlig bakgrund. Någon enstaka arbetarpojke med för sin klass avvikande aspirationer lyckades också etablera sig i skarans toppskikt. När förslitningen efter de hårda åren som injektionsnarkoman tog ut sin rätt sökte sig ofta män som han åter till sina ursprungliga miljöer och hamnade då ofta i något mer kvartersbundet a-lag.* Cannabis i form av marijuana och hasch, droger som på 1950-talet huvudsakligen förekommit inom ganska slutna artistiska sällskap, expanderade på 1960-talet ut i vidare kretsar. På 1970-talet var hasch ett viktigt komplement till alkohol även bland överlevarna i den gren av mitt ursprungliga gatugång som hållit kriminaliteten nere till förmån för thinner och alkohol.

Mer kriminella och arbetarklass- eller resandebaserade* gängbildningar förekom under 1950- och 1960-talen i trakterna runt Järntorget och i någon mån även i Göteborgs centrum. En biljardsalong vid Kungstorget var liksom Centralstationen och några caféer i närheten av Brunnsparken viktiga träffpunkter för ljusskygga grupperingar och prostituerade unga kvinnor.⁵⁹ Ett tonårgäng höll till runt biografen Plaza på Östra Hamngatan och sysslade vid sidan av att knacka bögar* också med bilstölder och annan kriminalitet.

I övergången mellan 1950- och 1960-talen började raggarna flockas vid Kungstorget, och Kungsportsplatsen strax intill hade för en tid varit skinnknuttarnas tillhåll. Mer skötsam ungdom gick på danspalatset Rotundan och ibland ordnade siskorna* dixielandkonserter i aulan på något gymnasium. Trasproletära ungdomar som hellre lyssnade på Elvis och ”gick på drecken” avgränsades i högre utsträckning av sina stadsdelar. För vårt gäng var Kungstens ändhållplats i Göteborgs västra stadsdelar med Sjöbergen⁶⁰ samt ”Änga” i backarna mellan Sandarna och kristidsbarackerna i den s.k. Negerbyn populära tillhåll. Där spelade vi kort om penningar och cigaretter samt sniffade thinner, drack sprit, hånglade, planerade stölder och

⁵⁹ En relativt självständig och obunden prostitution var för övrigt vanligast bland de kvinnor jag sällskapade eller var bekant med under de åren. En del självständiga prostituerade agerade därtill som ett slags matmödrar och kunde hålla sig med undertryckta och valhänta karlar vilka fick fungera som ett slags hemmafruar och hålldamer åt dem.

⁶⁰ Sjöbergen: Numera området för en av Älvsborgsbrons av- och påfarter.

slogs. Under några år var också en grillbar mellan Jaegerdorffsplatsen⁶¹ och Kustens ruffiga hamnkvarter och pিরer ett populärt tillhåll för unga arbetarpojkar på glid. Här kunde gängmedlemmar bl.a. råna brännvinslangare, men baren blev också utgångspunkt för en hel del annan kriminalitet. Platsen blev efter hand så ökad och gängets smågangsters så berömda att tillhållet började besökas av nyfikna ungdomar och aspiranter men även av en hel del flickor på glid från andra stadsdelar.

I slutet av tonårstiden började sniffargängen i dåtidens ytterområden – om de inte redan blivit kåkfarare – att alkoholiserats och upprätta nya träffpunkter i anslutning till någon systembutik. För vårt gäng blev Jaegerdorffsplatsen med tillhörande ”bolag” ett viktigt tillhåll. I skarven mellan 1950- och 1960-talen växte intresset för cannabis till sig bland de bohemiska vinpimplargängen i Göteborgs centrum. Senare blev hasch ett viktigt komplement till alkohol bland dem som vuxit upp i vårt gängs thinner- och alkoholgren och i slutet av 1960-talet också börjat hålla till vid Klippans ångbåtsbrygga. Även i denna grupp var dödligheten hög och brutal, även om den inträffade något senare än i den mer kriminella grenen. Två män i gängets alkoholgren avrättades sedermera i gatubräk.

Beatniks och rövare

En ungdomskultur som tidigare hämtat näring hos franska existentialister och amerikanska beatniks⁶² omformades under 1960-talets andra halva till en mer mods- och hippiepräglad stilart bland ungdomar på drift i stadens centrum. När sådana mer bohemiskt präglade ungdomar några år tidigare önskade etablera sig som illegala narkomaner bland beroende rövare och prostituerade var deras antal ännu ganska obetydligt. En sådan man berättar:

”Jag kommer ihåg en av dom här (prostituerade) tjejerna bland annat, en av dom första som man kom i kontakt med, som samtidigt var lite skrämmande.⁶³ Men det som förenade

⁶¹ Angående denna plats se Blomgren (1991:95–97)

⁶² Se Kerouac (1976) *På drift*. I denna skildring sammanstrålar några beatnikpräglade unga män och en manlig ungdomsbrottsling.

⁶³ Goffman (1972:37) citerar Stearns *Sisters of the night*: ”Även om den prostituerade hånler åt respektabiliteten är hon dock, särskilt gäller detta callgirls, hyperkänslig och nervös i finare sällskap, och tar på sin lediga tid så fort hon kan sin tillflykt till bohemiska konstnärer, författare, skådespelare eller pseudo-intellektuella. Där kan hon känna sig accepterad som en avsigkommen personlighet utan att för den skull riskera att bli uttittad.”

det var ju det här med injicerandet då. Men senare var det inte dom som dominerade i våra kvartar”.

Nåväl, hur kunde en tillbakadragen, timid och välartad liten pojke (den intervjuade mannen framställer sig själv på detta vis) som aldrig gjort något väsen av sig bli beatnikkung vid Götaplatsen, börja umgås med prostituerade flickor och tungt kriminella unga män, för att senare bli en framträdande tjacklangare och hippiehövding i Göteborgs Hagakvarter? Mannen själv, liksom så många andra pionjärer och veteraner också konstnärligt begåvad, berättar att han gick ner sig väldigt fort när han väl hade börjat injicera. Illa kvickt lyckades han också få till stånd ett par långvariga dessänger* bl.a. med hallucinogena droger typ LSD.* En på den tiden ung kvinna berättar i sin tur om stämningarna vid 1950-talets slut, om livet i vissa konstnärs- och jazzkretsar, om kollektiv i Nordstan samt om populära och centrala krogar som Kometen och Viktoria:

”Innan nittonhundrasextio, det var också i Jack Kerouacs anda, några killar man kände hade åkt ner till Marocko och kom hem med gräs* och så där. Och det bolmades lite marijuana och man hörde på jazzmusik och gick på jazzklubb och drack vin och sålde brass* till...(några dåtida artister nämns) och man gick på studenternas filmstudio”.

Kvinnan, aktiv bohem redan på 1950-talet, uppger för sin del också att hon hämtade en hel del uppslag ur det franska existentiella svårmodet.

”François Sagan och Juliette Greco och Sartre och svåra tider va. Och mycket svart runt ögonen. Och man själv började söka och började måla.”

En av de intervjuade männen påpekar också att han inspirerades av Kerouacs beatnikroman *På drift*. Även ungdomar som på 1950-talet kunde hämta förebilder från fransk existentialism transformerades på sextiotalet om till mer USA-inspirerade beatniks och kunde något senare även uppträda som mods och hippies. Liksom beatniks var också hippies en antikonventionell och åtminstone i Sverige ganska oorganiserad rörelse. Klädseln med – för de franskinspirerade och bohemiska ungdomarnas räkning – basker, och om flicka mycket svart under ögonen, tog sig

via beatnikstilens och modsens⁶⁴ marigt slitna plagg med militärparkas och jeans över i hippiekulturens explosion av färggrant sprakande kläder. Dessa ungdomars enormt utställda byxor och afghanpälsar blev sedermera, ofta i slitnare varianter, standard även bland stadens nerknarkade trasproletärer.

Allébuffén vid Järntorget och Café Jukebox på Andra Långgatan samt för en tid också Café Trocadero i Hagakvarteren var klassiska rövartillhåll där kriminalpolisen gjorde täta nedslag. På dessa gangsterhak flockades prostituerade och rövare men också en hel del brännvinslangare med smygöppnade kapsyler och vattenskadat brännvin. Arbetarklassens utslagna unga män som i många fall kopierat sina faders mönster och börjat ”gå på drecken” dröjde sig oftare kvar runt systembutikerna i sina barndomskvarter. De medlemmar i mitt gäng som i de övre tonåren blivit rövare började istället hålla till på gangsterhaken i trakterna runt Järntorget. Kundkretsen på dessa caféer var inte helt renodlad. Vid sidan av rövare, langare och unga prostituerade kvinnor kunde den också innehålla en hel del sjöfolk, torskare och taxi-chaufförer. Likt ungdomarna ur trasproletariatet kunde även borgerliga ungdomar på glid för en tid söka umgänge i närområdenas pojkgäng, eller om det var flickor bland väninnor med ett något skamfilat rykte. Ganska tidigt började dessa ungdomar dock söka sig in till stadens centrum där 1950- och 1960-talets bohemer gick på jazzklubb eller höll till på restauranger som Kometen och Viktoria.

De mötesplatser som förekommit under den period mitt pojkgäng sniffade thinner övergavs efter hand av de kvardröjande medlemmarna och närheten till Systembolaget blev allt viktigare. Medlemmarna i ursprungsgängets alkoholgren höll sommartid även till i de ruffiga kvarter som gamla majgrabbar brukade kallar Kusten. Trakterna däromkring gav också plats åt några av stadens tidigaste knarkarkvarter. Flera gängmedlemmar hade halvt utrangerade snipor och jullar innan fina folket som vurmade för att restaurera gamla segelbåtar av ädlare träslag skaffade sig företräde och drev bort oss ursprungliga båtplatsägare och majgrabbar med Skogstjärnan i plastdunk, hafsiga tatueringar och råoljedoftande inombordsmotorer från Klippans ångbåtsbrygga.⁶⁵

I de lössläppta kretsarna runt Götaplatsen kunde borgerligt präglade ungdomar

⁶⁴ Tidiga mods var ibland extremt välklädda läroverksungdomar med kråskjortor, långt mjukt, nytvättat hår och ett uppträdande som kunde reta manschauvinistiska a-lagare till vanvett.

⁶⁵ Min snipa hette Bettan, var blå och vit och hade en dansk dieselmotor. Jag sålde den i samband med att vi solgårdsgrabbar skuffades undan av ”trevliga” ynglingar med hela och vita tänder och smak för en mer förfinad träbåtskultur.

som misslyckats i andra sammanhang lättare bli ett namn och få en plats. En av dessa ungdomar berättar:

”Jag kände att jag hade misslyckats i skolan va. Å sen när man började knarka och så, så tror jag väl att det var mycket en identitet som man sökte också. Jag kände att jag hade ett namn där.”

En annan borgerlig och på den tiden ännu ung man berättar om hur han presenterades i rövarkvartarna av en ansedd, efterfrågad ung och vacker gatuprostituerad kvinna.

”Jag hamnade snabbt i dom här tyngre kretsarna. Jag kom jävligt snabbt in där alltså. Det var mycket tack vare (namn). Hon släpade runt mig en natt och introducerade mig för en jävla massa människor.”

Det var bland dem i vårt underklassgäng som blivit rövare och gjorde stöldturnéer som den tunga narkotikan i Göteborg först fick fäste, även om medlemmarna i gängets alkoholgren under senare år också kunde ta sig ett eller annat pulver*. Fermiteten när det gällde att finna knarklangare var hög bland rövare och introduktionen skedde oftast inte av någon slump. Till skillnad från regelrätta rövare som i många fall tonade ner sin kriminalitet när de fick smak på Preludin*, möjligen för att egendomsbrotten och stöldturnéerna i sig tidigare fungerat som droger, nödgades grabbarna i beatnikgängen ofta att göra tvärtom.⁶⁶ För att finansiera sin last tvingades de arbeta upp en tidigare ganska blygsam och oansenlig olaglighet. En sådan man berättar:

”Det var alla möjliga sätt. Alltifrån att tugga på gatan till att hänga med olika kriminella element som stal radioapparater ur bilar. Det var alla möjliga olika grejer.”

I begynnelsen var hippiekulturens iögonfallande rollspel mest en stilart för medelklassungdomar på drift. Rövare, på den tiden de enda människor vid sidan av sjömän som hade tatueringar, höll i många fall fast vid sin egen stil även om den konstfärdiga ankstjärten i nacken, intensivt doftande och noggrant konstruerad med hjälp

⁶⁶ Mer stolskaliga rövare med kassaskåp och lagertömningar på repertoaren kunde dock behålla sina respektive subkulturellt statusgivande specialiteter även om de efter jungfrusilen inte blev lika frekventa. I första hand var det inte sådana män som började irra runt på stadens parkeringsdäck för att stjäla radio- och stereoapparater för att kortsiktigt kunna finansiera nästa påse.

av en stålkam och en tub trögt hårfett eller margarin, fick ge plats för ett längre och i bästa fall något mjukare hårsvall. Vissa inslag i klädseln såsom militärparkas och solglasögon, senare även pälsbrämde jackor med afghanstuk, blev efter en tid gemensamma markörer för både rövare och hippies. En framträdande hippie berättar om tiderna som följde på pionjärepoken:

”Dom här gamla pundarna, alltså dom här rövarna, dom var ju med vid sidan om och så /...../ Men dom var inte medverkande själva inte på samma sätt va. Utan vi var ju alldeles galna /...../ Utklädda vet du vi hade ju halsband som hängde vet du och jag vet inte hur fan vi såg ut alltså.”⁶⁷

Vid 1960-talets begynnelse uppträdde en intervjuad man som konstnär och bohem med vin och en utstuderad klädsel som huvudsakliga tillhörighetsmarkörer. Vid denna tidpunkt hade en del marijuana börjat dyka upp. Den radikala omställningen, allt ljus på möjligheten att hålla sig hög, var emellertid ingenting han kunde förutse när han knaprade sin första tablett. Skilda hållningar till olika drogtyper och tillförseltekniker skulle efterhand bli en vattendelare som snittade upp sällskapet runt Götaplatsen i mer specialiserade grupper. Vissa ungdomar tog avstånd från de tyngsta drogerna och andra, bl.a. denna man, lät sig snabbt engageras och hjälpte också till att vidareutveckla den nyupprättade rollen som pundare för att med kort varsel börja verka inom denna roll på heltid.

De hållningar som mer eller mindre trovärdigt gestaltades i framträdandena och höll ungdomarna samman i ett avseende kunde emellertid särskilja i ett annat. Måttlighet och omåttlighet vad det gäller drogförbrukning framträder som vattendelare. ”För vissa pundare handlade det bara om att göra sig galna så fort som möjligt” minns en mer måttligt präglad kvinnlig pionjär. Även om denna kvinna framställer sig själv som en långvarigt engagerad narkoman så använde hon ändå ”aldrig sådana där vråldoser som en del” andra pundare tryckte i sig. En man blottar istället sitt förakt för ”sportlovsnarkomaner”⁶⁸ och andra noviser som inte vågade ta steget fullt ut.

⁶⁷ Se Markus Arvidssons (2006:26) skildring och analys av Johnny Bodes liv och hans tillvaro som ett slags ”lustspel” en ”operett”.

⁶⁸ En intervjuad heroinanvändare i Lalander (2001:39) menar att de som håller på med partydroger och sånt ”dom är jäkla hobbyknarkare”.

”Det var stora ungdomsgäng som hängde på Götaplatsen och vid Näckrosdammen på kvällarna, speciellt helgerna då. Man satt och drack där uppe då. Det var mycket vin och sprit och sådana där grejer, mycket drickande, och det var stora gäng, löst sammansatta. Det var folk som kom och gick och det var blandade socialgrupper. Det var sådana som kom från arbetarhem och sådana som kom uppifrån Johanneberg där, som bytte om på vägen ner. Till sådana kläder som man skulle ha då va. Lite slafsigare kläder så va. Jag vet en kille han hade sina kläder i gitarrfodralet. Så bytte han på vägen ner bakom konstmuseet där. Så kom han ner i sådana där manchesterbyxor och grejor. Sedan när han skulle hem så bytte han tillbaka till ordentliga kläder.”

Verksamheternas värdighetsgivandeandel kunde både särskilja och förena användarna och alltså även identifiera en del som mer tvättäkta pundare. Bohemiska ungdomar som vid tillfälle dristade sig att röka en holk* kunde fjärma sig från ungdomar som injicerade amfetamin⁶⁹ eller som det senare kom att kallas ”tog sig en macka”*. Samtidigt kunde ungdomar som knaprade, liksom mer sporadiska användare, ses över axeln av mer inbitna injektionsnarkomaner.

Smältdeglar och skiljelinjer

I mitten av 1960-talet började ett sällskap med mörka solglasögon och ett fladdrigt påtämt beteende göra sig gällande på Götaplatsen och längs Avenyn.⁷⁰ Efter hand som narkotikaverksamheten växte till sig differentierades brukarkategorierna. För de ungdomar som föredrog eller nöjde sig med cannabis blev Näckrosdammen en viktig träffpunkt. Under sent 1950-tal och i begynnelsen av 1960-talet hade den typen av droger haft en mer bohemisk och artistisk slagsida med hemvist bl.a. i trakterna runt Nordstan. Borgerliga ungdomar på drift, utan arbete eller utbildning, behövde medel för att skaffa centralstimulantia eller cannabis och i kölvattnet förde begäret med sig en viss kriminalitet. Amfetamin- och morfinberoende flickor kunde därtill prostituera sig och många ungdomsnarkomaner blev fixare* och dealare* för att finansiera sitt behov. En i barndomen illa utsatt man berättar om hur han kom på drift och axlade rollerna som fixare och pundare. Han påminner sig att kontakten med vanligt folk var ”dålig på den tiden”. ”Man var helt fri och obunden” och man hade

⁶⁹ Lalander (2001:37) beskriver hur avståndstagandet till skötsamma kamrater även under senare år kunnat öka när en grupp ungdomar började pröva hasch och hur en större grupp kunnat stöta ut en mindre grupp vars narkotikabruk börjat bli alltför frekvent.

⁷⁰ Paradgata i Göteborgs centrum.

”ingenstans att bo heller, så man hängde ju gärna med och hjälpte folk att fixa*”.

I början av 1960-talet hade det inom vissa ungdomskretsar blivit på modet att vara på driven och att umgås med udda existenser. En kufisk Bob Dylan blev portalgestalt och på 1970-talet kunde även ganska påfallande karriärer samla poäng genom att lägga sig ut för svårartat kriminella och andra avvikare. Framstående mediamänniskor och vänsterintellektuella i ropet hjälpte mentalpatienter och kåkfarare att organisera sig och ställde sig bakom kraven på rättigheter för även vilsekomna och utsatta människor. Landets interneringsanstalter hade egna skriftställare bland de intagna som drev krav, gav ut bulletiner och tryckte upp kåkblad. En av Göteborgs främsta kåkskribenter blev så driven att han vid frigivningen kunde slå mynt av sin skriftställarförmåga som pornograf med sikte på den tyska marknaden.

När han fick sin jungfrusil visste han inte speciellt mycket om amfetaminets verkningar berättar en av männen från en borgerlig familj. Bara några år tidigare hade saken varit omöjlig, eftersom kunskap hade saknats och någon egentlig illegal marknad inte fanns att tillgå annat än inom mindre exklusiva kottierier. En del mötesplatser och skådebanor för stadens vinddrivna existenser blev för en tid också tillhåll för något kantstötta medelklassungdomar. Ett apart umgänge och bruket av annorlunda droger kunde liksom på Toulouse-Lautrecs⁷¹ absintmättade* tid förstärka framträdandet som mystisk och originell konstnär eller märkvärdig artist. För en tid kunde även inbitna kåkfarare och prostituerade kvinnor accepteras och ta plats bland ungdomar med en mer ordinär borgerlig bakgrund. Via sina roller som bohemer och beatniks hamnade ett antal tidigare ganska blygsamt belastade ungdomar på så vis i tungt kriminella kretsar och kunde därvid förstärka och fixera sina nyupprättade pundarroller med element från en mer etablerad subkultur.

Den radikala omställningen, all kraft på att hålla sig hög, var ingenting som kunde förutses när man knaprade sin första tablett. Till att börja med, säger en av de intervjuade, var han mest förundrad över de inkörda knarkjägarnas fermitet. På begäran köpte han under en semesterresa med sig några tuber Preludin hem från Sydeuropa:

”Jag glömmer aldrig när jag kom upp till Götaplatsen när dom fick se att jag kom tillbaka. Jag blev nästan överfallen.”

⁷¹ Toulouse-Lautrec (1864–1901), fransk konstnär vilken levde som bohem och i sin målar Konst skildrade Paris nöjeslokaler.

Mot mitten av 1960-talet, något tidigare i Stockholm, tog amfetaminförbrukningen ordentlig fart i Göteborgs undre värld. Det fanns inte ett enda känt fall av injektionsmissbruk utanför Stockholm före 1956 skriver Nils Bejerot (1981:15). Arbetarkvarterens alkoholiserade gatugång ställde sig till att börja med mycket frågande till hanteringen. En inbiten thinnernsiffare och sedermera tung alkoholkonsument blev i mitten av 1960-talet så förskräckt, när han blev vittne till några gängmedlemmars krampartade avtändning, att han helt sonika rusade iväg till polisen och bad dem anhålla kamraterna så fort som möjligt. Att det förelåg en uppenbar fara för deras liv var han helt övertygad om. Vid besöket drog han sig heller inte för att i upphetsade ordalag berätta att de måste stoppas omedelbart eftersom de hade en hel väska knark till sitt förfogande. Omsorgen om några polares liv och skräcken för nymodigheterna fick honom alltså att överträda den viktiga gängnorm som sa att man aldrig fick tjalla, knasa*, gola*, branda*, vattna*, skvallra eller vad man nu föredrar att kalla den saken.

Vid sidan av att framkalla skräck och avstånd kunde rövarnas möjligheter att fixa tjack tidvis skänka status och lyskraft samt röna visst intresse även i mindre belastade ungdomskretsar. Någon enstaka mer traditionell parkbänksalkoholist kunde efter sin jungfrusil genomgå en hastig förvandling där den traditionella utstyrseln, solkig muckarkostym utkvitterad i samband med utskrivningen från någon tork*, byttes ut mot en djärvare och färggrannare klädsel. Under den aktuella perioden fram till mitten av 1960-talet hade narkotikakonsumtionen ingen absolut utvecklingslogik från lättare till tyngre droger och frågan är väl om den ens har det nu för tiden. Hasch eller alkohol kunde användas i väntan på amfetamin och inbitna injektionsnarkomaner kunde tidvis koncentrera intresset på cannabis. Att bruka alkohol som substitut för att ta sig ur en påtändning eller för att trappa ner var heller ingen ovanlighet. Ungdomar som vid tillfälle kunde knapra någon tablett kunde gå åt båda hållen. En del lät verksamheten övergå i en långvarig vana medan andra helt enkelt lät saken dunsta bort. Senare drev en tilltagande kriminalisering och proletarisering en hel del ungdomsnarkomaner ur borgerliga miljöer i exil. Tappra försök att återvända till amfetaminets förlorade paradiskunde, vilket flera av dem omvittnar, utmynna i ganska avslagna upplevelser.

Tillsammans med en nära vän, ursprungligen ur trasproletära led, blev en av de borgerligt präglade ungdomarna som intervjuats snart en av de mest framträdande pundarna och langarna vid Götaplatsen. Denna centrala aktör berättar:

”Nu talar vi om slutet av femtiotalet och början av sextiotalet. Då hade dom med sig brass som man kunde röka. Det var ju oftast marijuana och sådana grejor då. Det var lite blandat va. Så det blev så här till slut att vissa var mer nyfikna än andra. Jag tillhörde

den gruppen som var nyfiken och gärna ville pröva något annat än den här alkoholen. Alkoholen var ju allmänt accepterad på nåt sätt i alla dom här stora grupperingarna /...../ Sen var det ju sådana där som hade vart utomlands och fått tag på tabletter då och så där va. Det var ju Preludin* och Centramin* och sånt då som man kunde sitta och knapra⁷²/...../ Och kvällen blev så himla skön och natten blev så härlig och man kunde gå omkring och man kunde snacka. Det var många i dom här stora grupperingarna som var med på detta också. Så långt.”

I begynnelsen hade mannen som skildrar epoken varit ganska blyg och tillbakadragen, konstnärlig, lite udda och med vin som sin viktigaste berusningskälla. För sådana ungdomar kunde amfetaminet liksom den i Göteborg betydligt senare införda drogen heroin få en terapeutisk verkan. Även om centralstimulerade amfetaminanvändare sällan likt heroinisterna, på min tid oftast morfinister, brukade sitta och nicka eller springa på toaletten för att kasta upp. Dock kunde dessa båda rustyper speciellt i ett inledande stadium lätta på tungornas band och ge intensiva känslor av vällust (Lalander 2001:80–85). När den aktuella mannen sökte sig in till centrumgängen hade pundarstilen ännu inte slagit igenom på någon bredare front och förhållandena var fortfarande ganska odifferentierade. Relativt tidigt kunde en subkulturell skiljelinje skönjas mellan dem som rökte hasch och dem som injicerade amfetamin. Men människor som föredrog morfin umgicks ganska otvunget med folk som knaprade eller injicerade amfetamin. Morfinister och amfetaminister kunde också växla mellan dessa båda droger och vara höga på centralstimulerande medel eller köra växelbruk mellan haschpipor och injektionssprutor samtidigt som de hade krampartade abstinensbesvär orsakade av bristen på opiater. P.g.a. av den ryckiga tillgången kunde även ganska försigkomna injektionsnarkomaner gång efter annan växla mellan opiater och centralstimulerande injektioner för att senare tända av med en flaska brännvin eller i värsta fall ta en pipa hasch.

”Tjyvar”⁷³, bohemer och prostituerade kvinnor umgicks i begynnelsen ganska otvunget. En social avgränsning löpte länge mellan de ungdomar som skaffade sina droger genom patientbeteende och läkarkontakter och dem som likt mig själv huvudsakligen var hänvisade till illegala anskaffningsmetoder. Liksom mannen i citatet

⁷² Veteraner och pionjärer minns också centralstimulerande preparat som Cytametin, Leodrin och Fenedrin.

⁷³ Oftast känns det fullständigt felaktigt att stava tjyv med u. På min tid fanns det inga tjuvar, bara ”tjyvar”, på de svenska kåkarna. Min vana och förkärlek för att både stava och uttala tjuv med y (tjyv) kan därmed betraktas som en rollrest.

ovan hade också jag mött något halvduddsin läkemedelsberoende pionjärer men flertalet var ännu inga nära bekanta. När jag gjorde debut hade de ännu inte tvingats ut i gatuhandeln men återkom nu och då i kvartarnas samtal och kunde också nämnas med viss respekt. De illegala narkomaner som börjat sin bana som rövare eller prostituerade var vanligen mer bekanta.

Sammanfattning

Kapitlet skissar en del drag och detaljer i de sociala och geokulturella landskap som omgav Göteborgs första generation ungdomsnarkomaner. De ungdomar som introducerade opiater och centralstimulantia i Göteborg förenades ofta av en gemensam social logik samtidigt som de kunde åtskiljas av sitt klassmässiga ursprung samt av kön, konsumtionstekniker och typer av droger. I många fall har familjer med försvagade positioner och i upplösningstillstånd tillhandahållit den grogrund som försatt dessa ungdomar på glid. Märkvärdigheten i att syssla med ovanliga njutningsmedel kunde ge alternativa positioner och även förstärka intresset hos en del mindre utsatta ungdomar. Måttlighet och omåttlighet kunde också särskilja ungdomarna även om engagemangets omfattning samtidigt kunde avgränsa hängivna förbrukare från mer sporadiska konsumenter.

Även om skälen till att pionjärer och veteraner kom på drift och kunde exponeras för nya droger kunde vara likartade så har deras tidigaste val av flyktmedel kunnat variera socialt och lokalt. Där missmodiga arbetarungdomar tog sig före att sniffa thinner och dricka alkohol samt att delta i stölder och slagsmål, var de borgerliga ungdomar mer benägna att gestalta sina tillkortakommanden och besvikelser medelst vinkonsumtion och iögonfallande maner. Då narkotika blev ett huvudintresse kunde dessa grupper emellertid stråla samman i vissa rivningskvarter och på en del mer publika arenor i stadens centrum.

KAPITEL 4

Marknadsplatser, träffpunkter och sällskapets utveckling

Detta kapitel skildrar det ungdomliga narkotikabrukets vidareutveckling och illegalisering i Göteborg. Kapitlet skildrar också marknadens ursprung och karaktärsförändringar. Från Nordstan via Götaplatsen och kvarteren runt Kapellplatsen i stadsdelen Landala får ungdomsnarkomanin ett verkligt uppsving runt Skanstorget och i stadsdelen Haga under 1960-talets sista halva. Vissa grupper med hög exponering och mottaglighet för de nya avvikelseformerna görs tydliga. Lokala handelsrutter, marknadsplatser och andra träffpunkter inventeras. En del problem som beledsagar drogkonsumtionen kommer i dagen liksom förändringar i användartekniker, konsumtionsmönster och marknadsvillkor.

Från Nordstan via Kapellplatsen till Skanstorget

Nordstan, med sina före rivningsraseriet illa beryktade kvarter och gator som Spannmålgatan och Postgatan, samt den närliggande Centralstationen hade tidigare varit viktiga platser för prostitution, spritlangning, rån, tiggeri och blåsningar. Gränderna var trånga och rånvänliga och trähusruckel samsades med nedgångna stenhus som rymde sjabbiga hotell och avskalade ölschapp. En tidig träffpunkt bland framträdande centralstimulanter, en konstnärsateljé, låg en tid vägg i vägg med kriminalpolisens lokaler och arrester på Spannmålgatan. Här kunde man förstärka sina kickar genom att smygtitta bakom gardinerna när kriminalarna gav sig ut på dagens första spaningspass under tidiga morgontimmar.

Som kuriosum kan nämnas att ett beryktat kollektiv för blivande injektionsnarkomaner under mitten av 1960-talet låg på den plats där entrén till Nordstans köpcentrum från Brunnsparken numera är belägen. Kollektivet förestods av vad en

intervjuad beskriver som en ”raggare av något slag”.⁷⁴ En bro sträckte sig även på den tiden över kanalen mellan Södra och Norra hamngatan. Till det högljudda ordflödet från guiderna i Paddans rundtursbåtar i kanalen nedanför fönstren tog flera av stadens mer framstående 1960-talspundare⁷⁵ sina tidigaste injektioner.

Under 1960-talet var Järntorget i utkanten av Hagakvarteren fortfarande en av stadens viktigaste träffpunkter för rövare, gatflickor, hälare och brännvinslangare. I grannskapet runt Skanstorget, den del av staden som i slutet av decenniet kom att dominera narkotikamarknaden, hade ett antal för pulveramfetaminet centrala personligheter flyttat in. Dessa hade tidigare tillhört bohemernas och rövarnas skaror men därtill kom en och annan apart personlighet som inte kunde placeras i någon av dessa kategorier.

När verksamheten runt Götaplatsen under 1960-talets senare halva klingade av blev Mosters café i Hagas östra delar, ett framträdande tillhåll för knarklangare och drogoperatörer varav många hade enkla rivningslägenheter i anslutning till de nya träffpunkterna. Träkåskvarteren i Masthugget, Majorna och Olskroken var liksom liknande kvarter i Gamlestan och Gårda också viktiga satelliter runt amfetaminets epicentrum på Skanstorget. Innan rivningsraseriet tog ordentlig fart kunde samtliga dessa stadsdelar tillhandahålla billiga omoderna lägenheter med lättillgängliga hyreskontrakt i väntan på husens utplåning eller ombyggnad.

I slutet av 1960-talet var Skanstorget sannolikt Göteborgs viktigaste marknadsplats för det pulveramfetamin som kommit att ersätta Preludin i form av tabletter. Tidigare hade Kapellplatsen i Landala och kvarteren däromkring varit framträdande marknadsområden. Skanstorget låg strategiskt till mellan de högfrekventa kvartarna i Landala, Annedal och Haga. Ett viktigt Preludinstråk löpte under 1960-talets mitt och in på dess senare halva från trakterna runt Kapellplatsen i Landala över bergsmassivet och ner till Annedal och Haga. Dessa stadsdelar bestod under de aktuella åren i hög utsträckning av uttjänta träkåkar och rivningsruckel. Speciella, lite avsides

⁷⁴ Med denna ”raggare” och ett antal andra veteraner umgicks och samtalade jag en hel del under våren 1977 då jag disponerade ett övernattningsrum på Räddningsmissionens ungarshotell i Haga. Vid denna tidpunkt var dock hans liksom de övriga gästernas huvudproblem deras vidlyftiga alkoholkonsumtion.

⁷⁵ Pundare, knarkare och geggare var sällskapet vanligaste benämningar på dem som under 1960-talets första halva injicerade narkotika. Men medan man kunde kalla narkotika för knark eller gegg så kallades substanserna aldrig för pund. Kärt barn har emellertid många namn och i kriminella kretsar förekom också benämningen najare på narkomaner. Uttrycket jonkare, en modernare slangterm för heroinist (numera horsare), förekom mig veterligen aldrig i Göteborg. Dels var heroin sällsynt på den tiden, dels förefaller termen ha ett mer lokalt och sydsvenskt ursprung.

belägna och undanskymda rutter användes för trafiken mellan stadsdelarnas kvartar och träffpunkter. De kvarter i Nordstan som i någon mån varit samlingspunkter för cannabis hade under 1960-talet tappat mark till parkområdet bakom Götaplatsen. Senare blev också Vasaparken en viktig saluplats för illegala droger.⁷⁶

Några intervjuade var i slutet av 1960-talet förgrundsgestalter i de injektionsfalanger som hade beryktade hemvister i stadsdelen Haga och runt Skanstorget. En av dessa berättar:

”Det skulle komma några stockholmare som skulle liksom agera ut (namn) va. Han var den enda stora i Göteborg ett tag. Några från Stockholm ringde upp mig och sa att vi kommer med så och så många kilo. Ha ja, sa jag men jag var så jävla rädd. Så kom dom in till mig och hällde upp en stor hög på bordet. Jag fick ju slaget och sa att ni får packa ihop och ta med er det här så skall jag gå och snacka med en annan kille. Jag skulle gå ner till (namn) då. Han skulle liksom ta över. Men sedan blev jag ju så jävla rädd, jag vågade inte. Så jag körde ut dom och sa att ni får komma tillbaka senare. Sedan vågade jag inte gå hem till mig. Jag var så paranoid också och kände att det var så högt tryck och så mycket surr och så mycket poliser. Liksom det höll inte.”

På den plats där sociologen och socialhögskolan numera residerar var knarktrafiken sällsynt tät. Även vid Kapellplatsen i stadsdelen Landala, ungefär på den plats där socialhögskolan tidigare var belägen, fanns innan de nedslitna träkåkarna skattade åt förgängelsen några ökända och intensivt frekventerade tillhåll för injektionsnarkomaner.⁷⁷

Förutsättningar för narkotikakonsumtionens etablering och tillväxt

All erfarenhet visar att även om uppväxten varit svår och tillhandahållit en nog så bördig jordmån för någon form av beroende, så måste en drog rimligen vara bekant och finnas tillgänglig för att en tillvänjning skall bli möjlig. Bristande tillgång förklarar t.ex., enligt Bejerot (1981:15), ”varför vi inte hade någon ungdomsnarkomani under

⁷⁶ Något decennium senare flyttades, genom kommunala och polisiära åtgärder, gatuprostitutionen, som vid sidan av kommersen i Brunnsparken också haft viktiga knutpunkter vid Vasaparken och Parkgatan och samtidigt ekonomiserat en hel del narkotikahandel, till trakterna runt Rosenlund.

⁷⁷ Även Sociologiska institutionen har trots flera platsbyten haft en påtaglig förmåga att hålla till i närheten av stadens bästa jordmån för sociala avvikelser.

1930-talet”. I de västra stadsdelarnas gatugång förekom emellertid ingen narkotika ens i slutet av 1950-talet men kreativa som många av stadsdelen gängmedlemmar ändå var började de istället att sniffa lösningsmedel. Thinner och andra lämpliga substanser fanns att köpa i en hel del bensinmackar och även i de på den tiden vanligt förekommande kemikalieaffärerna. ”Ja, säg fjorton år då så ljuger jag inte”, säger en gängmedlem på frågan om när han började sniffa. ”Samhället hade liksom aldrig hört talas om detta”, minns han och anser sig vara en av Göteborgs allra första sniffare.

Redan från mitten av 1960-talet var flertalet intervjuade injektionsnarkomaner sysselsatta med anskaffnings- och injektionsverksamhet på heltid. Fixare ständigt i rörelse mellan stadens kvartar, under alla tider på dygnet, förekom redan under 1960-talets första halva. Dessa personer fraktade* sig oftare i begynnelsen genom småskalig förmedling än genom någon mer renodlad försäljning. De skaffade fram de eftertraktade substanserna och hjälpte sedan till att förbruka dem i någon disponibel lägenhet. Handel på ”redovisning” där narkomaner sålde knark i mindre partier för någon grossists (krans) räkning började florerat mer påtagligt först under 1960-talets andra halva. En av Göteborgs mest framstående förmedlare och fixare, kanske den allra mest betydelsefulla under 1960-talet var, vid sidan av sina goda kontakter bland rövarena, också väl bekant med ett antal läkemedelsberoende och bohemiska pionjärer. En av dessa vill minnas honom som ”oerhört nyttig” vad gällde att skaffa fram de åtråvärda substanserna. På grund av sitt speciella kontaktnät i gränslandet mellan rövare och bohemer kunde denne man tillskans sig en särställning vad gällde både status och anskaffningsförmåga.⁷⁸ En veteran som framhöll att det var ”väldigt oskyldigt tidigare” tillade dock att det såldes en del även i början av 1960-talet. (Namn) sålde ju.”

En intervjuad arbetarpojke, född i slutet av 1940-talet, växte upp i en västsvensk småstad. Som pubertetsyngling drev han, likt flertalet övriga intervjuade män, omkring samtidigt som han deltog i ett gatugång och drack sprit. Han var dessutom inblandad i en del våldsamma situationer men även i annan kriminell gängaktivitet. Liksom de övriga intervjuade arbetarpojkar faders gick även hans far på ”drecken”. Då han var i tonåren fanns emellertid ingen marknad för narkotika på hans hemort. Att bli narkoman kunde annars ha varit en ganska naturlig karriärutveckling med tanke på hans uppväxt och livsstil. En annan intervjuad arbetarpojke med

⁷⁸ Lalander skildrar en ung chilensare i Norrköping vilken i skiftet mellan 1900- och 2000-talen hade en liknande förmåga och funktion när det gällde att skapa nätverk och röra sig mellan varierande kretsar för att saluföra allt från amfetamin till heroin.

likvärdiga villkor, uppvuxen inom samma region bara några år senare, kunde dock förse sig med narkotika redan på hemorten. Senare hjälpte han själv upp marknaden genom att agera kurir. Slutligen hamnade han via frivårdens härbärke svårt nerkörd i ett av Göteborgs tyngre knarkdistrikt. Under 2000-talet har jag också intervjuat en kvinna i en extremt gles befolkad avfolkningsbygd som tillsammans med sin pojkvän lyckats vidmakthålla ett tungt narkotikaberoende på hemorten under många år.

Drogmarknadens ursprung, kontaktnät och etablering

Under 1950-talets senare halva lyckades alltså ett mindre ganska slutet sällskap av unga läkemedelsberoende konstnärsnaturer tillsammans med en del försigkomna entusiaster ur rövarnas och de prostituerade unga kvinnornas led etablera en viss injektionsverksamhet i Göteborg. Vad man föredrog just den dagen konsumerades och i många fall sållades drogerna fram genom ingående studier av utbudet i någon läkemedelskatalog. Man upprättade läkarkontakter, fick recept och överlät emellanåt mindre partier till varandra. Flera pionjärer vittnar om konstfärdigt utformade lögnar för att förmå sina läkare att skriva ut attraktiva recept. Kännedom om vilka läkare som var lätta på handen i fråga om receptförskrivning utvecklades fortlöpande. Metoderna kunde vara nog så raffinerade. Lite blod droppat i ett urinprov kunde antyda njursten och påvisa behovet av smärtstillande opiater och befarad sjösjuka i samband med någon fingerad resa kunde botas med amfetaminkombinat. Många läkare höll sig dock informerade om sina patienters beroende och varningar för vissa högaktiva ungdomar förekom tidigt i läkarkårens fackskrifter.

Innan de första ungdomsnarkomanerna började uppträda utanför Stockholm omslöt den stadens sällskap redan cirka 300 personer. År 1956 flyttade en av dessa, en ung avvikare och narkoman, till Göteborg. Med hans medverkan grundlades enligt Bejerot (1981:53) en ny missbrukarkrets i staden. En av denna mans nära bekanta berättar att skälet till hans sorti från huvudstaden var att polisen börjat visa hans skumraskaffärer ett sådant intresse att han fann det för gott att rymma fältet. Trots detta hann misstankarna upp honom och det hela slutade i en rättegång. Det är dock tveksamt om den man Bejerot utpekade bör tillskrivas hela förtjänsten för upprättandet av den krets ungdomsnarkomaner som såg dagens ljus i Göteborg under 1950-talet. Många trasproletärers injektionsintresse tog fart på något av landets fängelser under 1960-talets första år. Mellan denna grupp och den krets av mer bohemiska läkemedelsförbrukare, som Bejerots man tillhörde, fanns ingen omedelbar koppling.

Viss narkotikatrafik mellan Stockholm och Göteborg förekom tidigt. Under 1960-talets första del var, vill jag däremot påstå, trafiken mellan Malmö och Göteborg

obetydlig. Under huvuddelen av 1960-talet var Göteborgs narkotikamarknad betydligt mer ryckig och sporadisk än marknaden i Stockholm. Preludintabletterna som under decenniets första halva gjort en smygande entré fick för en tid gå om lott med vinflaskorna bland de bohemiska ungdomar som intresserade sig för de nya berusningstyperna. Företagsamma fixare kunde emellertid ta sig en och annan tur till huvudstaden för att proviantera och jämna ut svackorna. En kvinna berättar om en sådan resa vilken hon företog under en period när hennes man satt i fängelse. Det kom ”en hemskt massa pengar” och dem tog hon ut. ”Tjong” åkte hon ”till Stockholm och köpte ett parti”.

Angående sin delaktighet vid introduktionen i Göteborg berättar en annan Göteborgspionjär än den man Bejerot pekar ut om hur han fick smak på centralstimulantia i Stockholm redan år 1955.

”Då sökte jag mig nämligen till dåligt sällskap /...../ Det var ett visst letande men jag var ihärdig. Jag hittade det dåliga sällskapet på ett café uppe i Gamla Stan.”

I flera fall kan alltså de pionjärer som intervjuats ha startat sin karriär som läkemedelsberoende i Stockholm innan de sammanstrålade i det bohemiska sällskap som frambringade Göteborgs första generation ungdomsnarkomaner.

En pionjär berättar angående introduktionsåren på 1950-talet: ”Mellan år 1955 och 1956 då skrev vi ju recept själva. Jag hade varit med om att skriva recept också.” Någon av de receptskrivande ungdomar gick enligt den intervjuade pionjären på grund av sitt myckna receptskrivande ”som en följetong i Läkartidningen”. Under första halvan av 1960-talet började emellertid en mer tilltagen och organiserad narkotikasmuggling periodvis också att uppträda i Göteborg. Någon tog sig t.ex. för att smuggla Preludin i rambalken på en Jaguar från apoteken i Sydeuropa. Där tillhandahölls sådana preparat i större mängd utan frågor och krav på recept. Först i slutet av detta decennium etablerades dock en mer stabil och kontinuerlig narkotikamarknad baserad på smuggelgods. Några personer som varit verksamma smugglare under decenniets första hälft återkom efter avbrott för kåkvoltor* under slutet av 1960-talet och någon av dem återupptog då sin verksamhet fast i betydligt större skala. Efter hand blev tillgången på amfetamin både jämnare och rikligare. Antalet telefoner ökade och i skarven till 1970-talet behövde gamla jaktstigar inte hållas lika upptrampade längre. När träkåkarna i Haga och andra gamla arbetardistrikt jämnades med marken fick lägenheter och marknadsplatser i miljonprogrammets grådaskiga betongkuber ta vid.

Om verksamheten på ett aktuellt café i huvudstaden under 1950-talets första del berättar en intervjuad pionjär att väldigt många stamgäster lyckades ”utverka recept

på injektionsmedel”: ”Det där med att lösa upp tablettorna och slamma upp dom och så, det var liksom inte populärt eller det gjordes inte. Utan man fick ta till dom mest knepiga utvägar för att komma över de där (flytande) injektionsmedlena”. På den tiden var det så att ”kom man över ett injektionspreparat”, antingen det var intravenös eller muskulärt, så injicerade man det. Vad gällde alternativ till morfin, som kunde klinga illa vid ett läkarbesök, var Vemonyl och Metadon som smärtstillande ersättningsmedel ”inte så dumt”. Man kunde också skylla på rehosta och få heroin smaksatt som hostmedicin vilket ”var lite åt påtändningshållet” till om man drack det. Den pionjär som berättar detta anser också att det alltid funnits människor som myglat med smuggelgods och recept i en hamnstad som Göteborg och exemplifierar med en mycket välkänd artist under 1900-talets första halva som samtidigt var en inbiten injektionsnarkoman.

När marken började brännas under fötterna, när källorna sinade eller kranarna* skruvades åt kunde vissa prostituerade kvinnor för en tid byta uppehållsort och på så vis hjälpa upp respektive sällskaps kontaktnät. Tidigt vann injektionsnarkomanin också insteg i vissa av Göteborgs och Stockholms resandesläkter. Banden inom och mellan dessa släkter kunde också underlätta utbytet mellan olika orter. Läkare som inte var klara över resandesläkternas blodsband kunde, som en pionjär roat erinrar sig, visa stor förvåning över att så många narkomaner tydligen var släkt. Angående 1950-talets beroendemönster noterar en veteran att ”det var inte mycket folk som hade det som sin huvudsakliga syssla på dagarna”. I mitten av 1960-talet åkte en av de intervjuade männen med borgerlig uppväxt, tidigare ostraffad, fast för ett stöldförsök av narkotika tillsammans med en mer rutinerad rövare vilken vid upptäckten dock lyckades slinka ur nätet. För detta tilltag fick den unga mannen skyddstillsyn och i slutet av decenniet var det för hans del liksom för ett flertal av hans kamrater ”amfetamin för hela slanten”. I jakten på narkotika var en lägenhet av avgörande betydelse. Mannen som åkte fast åtgärdade, liksom så många andra, saken med hjälp av frivården och den bostad, omedelbart transformerad till kvart, han kunde tilldelas på andrahandskontrakt genom deras försorg.

För en tid lyckades injektionsmissbruket bygga broar mellan trasproletära ungdomar och ungdomar med en mer borgerlig uppväxt. På så vis kunde strategier, kontakter och tillgångar i den ena gruppen jämnas ut svackorna i den andra. Gravyt paranoida och fulltatuerade var det kanske hellre inbrotts tekniker och illegal hantering än munväder och läkarbesök som gällde för narkomanerna ur underklassen. Unga män ur arbetarklassen eller resandesläkterna kunde dock vid tillfälle tubba någon rundlagd prostituerad eller annan överviktig flickvän att utverka recept för centralstimulerande avmagringstabletter hos någon av stadens läkare. Att ta del av läkemedelsförteckningar och hålla sig ajour med vilka krämpor som skulle till för att

erhålla de mest åtråvärda recepten krävde sannolikt viss självtillit. Därtill borde det finnas något intresse för den egna kroppen och en viss förmåga att beskriva uppdikta- de krämpor för läkare och sjuksköterskor. I dessa stycken befann sig sällan rövare och trasproletärer på mammas gata.

Tjackmission och introduktion

Samtliga intervjuade kvinnor, pionjärer som veteraner, introducerades i sällskapet via sina män och de allra första kvinnorna hade sällskap med män som hämtat in- fluenser i Stockholm. Där hade sedvänjan florerat i vissa konstnärs- och musiker- kretsar samt runt vissa ineställen sedan tidigt 1950-tal. En intervjuad kvinna träffade sin man, ett slags drugstore cowboy med smak för narkotiska läkemedel, redan då. Centralstimulantia fick han till att börja med genom receptförskrivning, bl.a. av några av dåtidens namnkunniga socialläkare. ”Amfetamin, det var inget problem då” minns hon. Efter en del skumraskaffärer försökte maken gå under jorden och för en tid blev situationen lugnare. Därefter tog receptförfalskningen fart på nytt och kvinnan drogs själv in i en tillvänjningssituation. Om 1950-talets spirande knark- kultur och gryende marknad säger hon rent allmänt att det var ”oskyldigare” då. Under detta skede kan det kanske vara mer skäligen att tala om läkemedelsförbruk- ning och rekreativkonsumtion än om drogberoende eller (miss)bruk.

Pionjärtidens allra första kvinnor introducerades alltså i beroendet via närståen- de män men av dessa kvinnor förefaller ingen att ha prostituerat sig i egentlig men- ning.⁷⁹ Regelbundet prostituerade flickor inleddes dock ganska tidigt och var un- der mitten av 1960-talet en av sällskapets mer betydande fraktioner. Huruvida dessa flickor redan var eller parallellt med sitt beroende också blev prostituerade är en komplex fråga. En kvinnlig ungdomsnarkoman senare även legaliserad, mig väl be- kant, startade sin avvikarkarriär med snatterier och promiskuitet. I tonåren etablera- de hon sig så som prostituerad för att först därefter utveckla sitt injektionsberoende. Drygt tjugo år gammal utkorades hon så i mitten av 1960-talet till legal narkoman och kunde med denna sin tilldelning även försörja en handplockad, valhänt och snarfager hallick.

De preparat som kom till användning under denna period var huvudsakligen producerade av läkemedelsindustrin och i sådan form att de inte lika lätt som gatu-

⁷⁹ Andersson m.fl. (1984:16) skriver: ”Morfinister levde tidigare ofta i långvariga parförhållanden där kvinnorna inte behövde prostituera sig.”

doserna kunde spädas ut i flera led (Goldberg 2010:79–80). I de fall noviserna var rutinerade ”tjyvar” sattes de omedelbart på omåttlig överdos. Ofta delade man på de tillredda lösningarna och på så vis kunde förutseende introduktörer tillskansa sig maximalt mättade doser för egen del vilka finansierades genom de nyintroducerade rövarens storskaliga stölder. Genom den omåttlighet som på så vis introducerades bland ett antal framgångsrika och generösa brottslingar kunde deras inträde i de psykotiska dagdrömmarnas rike (Blomquist 1969:309) sannolikt påskyndas. Genom att de introducerade ofta var efterlysta kunde deras psykotiska förföljelsemanier och polisnojor därtill vinna ytterligare styrka. ”Väldigt mycket ångest med dom här nojorna också. Man kommer inte undan på något vis. Det finns makter runt omkring som är ute efter en på något vis”, berättar också en återhämtad kvinna angående sina upplevelser under en sådan kris.⁸⁰ En tidigt präglad vana att känna sig, naturligtvis också vara, misstänkt för allehanda olagligheter kunde sannolikt göra sitt till för att underblåsa paranoidea tillstånd.

Flera intervjuade berättar om en tidigt verksam veteran, möjligen också pionjär, som satt i system att introducera unga och oerfarna flickor i verksamheten för att samtidigt konsumera dem sexuellt och vissa lät han därtill gå på gatan. Även om den omtalade mannen dominerade denna avart så var han inte helt ensam om tillvägagångssättet. Unga män med en mer bohemisk och till synes trevligare framtoning kunde också förföra unga och oerfarna flickor med hjälp av sina droger även om de oftast inte försökte få ut dem på gatan. Vissa av dessa män var därtill avsevärt mycket äldre än de flickor de exploaterade och använde som sexleksaker. För en del andra flickor fungerade pundarkulturen emellertid som vatten på en gås.⁸¹ Under långa perioder kunde sådana flickor leva tillsammans med flera aktiva narkomaner i följd utan att själva låta sig ryckas med och i vissa fall höll deras pojkvänner själva dem borta från drogerna.⁸² En intervjuad man berättar om en mycket vacker ”familjeflicka”, som under mitten av 1960-talet hade sällskap med minst tre högaktiva ungdomsnarkomaner utan att själv låta sig initieras. Men tjackmission kunde även vara

⁸⁰ Intervjusamtalen visar att amfetamin kan avskärma och bryta ner och att en narkoman kan snöa in och trava runt i sitt eget spår. Motkulturen får inte tillräde och den utsatte kan fastna i ett inre samtal där den generaliserade andre får sista ordet, ibland i form av en påträngande och livslång psykos (Mead 1974:155–156).

⁸¹ Hedin och Månsson (1998:177–180) framhåller att vissa prostituerade kvinnor, med hjälp av tillfälliga gästspel och en bristande tillhörighet kan undkomma att involveras djupare i verksamheten.

⁸² Lalander (2001) menar att man bland vissa tidiga heroinister i Norrköping kunde berömma sig av att man inte brukade ge någon deras första heroininjektion och att man undvek att sälja narkotika till debutanter. Angående kriminell etik se även Faupel (1991)

ett framträdande inslag bland många av Göteborgs tidigaste knaprare* och injektionsveteraner. Att introducera nykomlingar i narkomanins euforier och subkultur och att framhålla kickarnas enorma känslor och himmelska upplevelser betraktades ofta som en ren välgärning.

Inbitna gatuprostituerade och mer sporadiska sportlovsnarkomaner kunde under initialskedet umgås ganska otvunget. Beatniks och hippieinspirerade unga män som i vanliga fall sannolikt skulle ha dragit sig för att sällskapa med en prostituerad flicka kunde för en tid hålla liv i en sådan förbindelse. Det berättas speciellt om en tidig fullblods narkoman och en ung gatuprostituerad kvinna som gjorde framstående insatser för att sprida den gryende pundarkulturen samtidigt som de kunde roa sig med att överbrygga olikheterna mellan aspiranter och veteraner ur olika skikt. Båda var, i flickans fall ofta utan att önska några doser för egen räkning, ganska durkdrivna vägledare. De pekade ut de mest berömda kvartarna, varnade för snedtändningens färd, berättade anekdoter om framträdande pionjärer och veteraner samt gav råd, stöd och anvisningar om hur man skulle förhålla sig för att kunna ”gå på tjacket”. Pedagogiken var verkningsfull. Utstötta och nedstämda ungdomar erhöll intensiva lyckoupplevelser och fick vid sidan av nyhetens behag också ett medel som kunde fortplanta starka känslor av tillhörighet och mystik.

Sällskapet mixas och förändras

Under 1960-talets första halva hade de läkemedelskonsumerande pionjärerna ännu inte tvingats ut i den illegala narkotikahandeln i någon högre utsträckning. Läkarkontakter och receptbaserade anskaffningsmetoder begränsade deras exponering mot de ofta mindre talföra ungdomsnarkomanerna ur arbetarklassen. Det nyetablerade pundarsällskapet var begränsat och människor som föredrog opiater umgicks ganska otvunget med folk som drogs till amfetamin eller rökte marijuana. Därtill var merparten droger fabriksstillverkade och många minns att ”knarket var bättre då”.

Där borgerliga ungdomar utverkade eller tillverkade recept och hämtade ut preparaten direkt från något apotek fick arbetarklassens unga män istället göra inbrott i läkemedelsförråd och depåer, handla med illegala droger eller blåsa smugglare. Tidigt började också en grupp prostituerade kvinnor visa intresse för de nya euforierna. Ibland lyckades dessa kvinnor komma över något narkotikaparti genom sina torskar* som till exempel kunde vara sjömän eller långtradarchaufförer. Vid tillfälle kunde dessa kvinnor använda sådana källor och kontakter för att imponera på någon aspirant eller redan beroende ung man som rönt deras intresse. När några av de intervjuade männen började söka umgänge bland innerstadens ungdomar på glid hade pundarstilen ännu inte slagit igenom på någon bredare front i dessa kretsar.

Under 1950-talet såg några mer eller mindre tillfälliga haschkollektiv med bohemisk slagsida också dagens ljus. Dessa kollektiv förefaller inte att ha levererat slagkraftiga noveller* till de illegala narkomanernas kvarter i någon högre utsträckning. I den mån kontakt förekom umgicks 1960-talets rövare och konstnärer relativt otvunget även om restriktioner och barriärer också kunde skönjas. En grupp tyngre ungdomsnarkomaner, illegalt beroende redan från början, växte emellertid till sig under 1960-talets första halva. Under detta årtiondes andra del och i samband med hanteringens tilltagande kriminalisering utökades denna mer hårdkokta grupp explosionsartat.

Flera s.k. rövare som började syssla med knark i mitten av 1960-talet hade fram till dess varit framgångsrika och beryktade egendomsbrottslingar. En tidig Stockholmsfalang ägnade sig åt post- och bankbedrägerier och en annan falang med god tillgång på kompetenta hälare gjorde storskaliga inbrott och varustölder.⁸³ En och annan pundare bedrev vid sidan av sin allmänna kriminalitet också viss verksamhet som hallick. Genom att de intagna på landets anstalter kunde komma från olika håll i landet fick många av dem ganska vidsträckt kontaktnät att verka genom när det gällde att skaffa fram de på den tiden ganska svåråtkomliga substanserna. Detta och förmågan att skaffa kapital eller bytesvaror gav även vissa väletablerade rövare i Göteborg en flygande start och status som pundare och fixare.

Tillgrepp och egendomsbrott kunde få en ny innebörd när injektionsnarkomani blev på avvikarmodet och att vara påtånd blev ett åtagande på heltid. Rövarnas stölder kunde med ens få en underordnad betydelse där egendomsbrotten blev ett medel istället för ett mål.⁸⁴ På så vis kunde de mest högaktiva och storskaliga ”tjyvarnas” tillgrepp faktiskt sjunka ganska drastiskt vid en tilltagande narkotikaförbrukning. Fram emot mitten av 1960-talet var tillgången på centralstimulantia sparsam på landets fängvårdsanstalter men vissa interner kunde redan då tubba flickvänner och andra bekanta att smugla in substanserna åt dem. Någon fick en skvätt centralstimulantia i kaffet vid besök av sin flickvän, ett vykort indränkt med LSD kunde levereras per post och en brun kaka hasch inlindad i omslaget från en chokladkaka

⁸³ Även i början av 1960-talet kunde kompetenta kriminella iklädda svindyra armbandsur, flådiga kostymer och flotta skor flacka runt mellan huvudstadens inneställen, hala fram sedelbuntar ur en plånbok i ödleskinn och hålla sig med dyrbara flickvänner. Jämför med Lapidus (2006) skildring av 2000-talets gangsterstil i Stockholm.

⁸⁴ En intervjuad deltagare i ett av Göteborgs mer beryktade kriminella ungdomsgäng under 1960-talets minns för sin del inbrotten som ett slags bindemedel och påpekar att ”man stal för att det skulle stjälas”. Men själv använde han huvudsakligen thinner och alkohol i sin strävan efter gemenskap. Berglunds avhandling (1998) underblåser i sin tur antagandet att gemenskap och tillhörighet är starkare motiv för att använda aktuella droger än drogerna själva.

kunde mycket väl ligga framme i cellen. Inte speciellt många rövare och i stort sett inga plitar* förstod sig ännu på vad saken gällde.

Även om läkemedelsberoende kottierier och haschkollektiv såg dagens ljus i Göteborg redan under 1950-talet så lade dessa inte grunden till någon mer utbredd beroendeform. Olika drogkulturer var ännu ganska avskilda från varandra även om vinpimplande bohemer var bland de allra första att ikläda sig rollerna som både haschare och pundarhippies. När haschkulturen grasserade något decennium efter den första trevande introduktionen i skarven mellan 1950- och 1960-talen bytte också en och annan garvad injektionsveteran för en tid ut sina mörka solbrillor mot ett par mer intellektuella läsglasögon och började bolma brass, men sådana stilbrott brukade vara av övergående natur. Vad det gäller bruket av centralstimulantia i pulverform så tog detta ordentlig fart först i samband med att trasproletärerna intog scenen under 1960-talets andra halva.

En av de män som mer ingående skildrat utvecklingen bland 1960-talets innerstadsungdomar kom först med i ett mer kvartersbundet pojkgäng. Man gjorde småfuffens och stal hemgjort vin ur källarskrubbar och i vindskontor. Själv brukade han också tulla på sin fars spritförråd för att stärka sig med vad som numera i liknande ungdomskretsar kallas en ”lyxhäxa”, en stulen blandning av bättre sorter från föräldrarnas barskåp. ”Det blev mer och mer såna grejer”. Bland de ungdomar i centrum han senare närmade sig var det ”mycket festande” och han började komma hem berusad. På jobbet kunde han också vara påverkad och bl.a. därför fick han sparken. Efter som förhållandena var ansträngda började han liksom så många andra intervjuade hålla sig alltmer hemifrån. För att få pengar till euforier och annat började han stjäla småsaker bl.a. från sina föräldrar. Under den tidiga centrumperioden bestod hans umgänge huvudsakligen av andra medelklassungdomar på glid. Senare och när han kommit ordentligt på drift knöt han en hel del kontakter i mer proletärt och kriminellt präglade kretsar. Mannens självdestruktiva livsstil tilltog, utvecklingen bäddade för tyngre droger och i tjugoårsåldern slukade injektionsburna euforier allt hans intresse.

Preludinets utmärkta kraft och haschets ringa euforier

Hasch var inte, annat än inom vissa slutna sällskap, speciellt vanligt i början av 1960-talet. Tillfälliga mindre ströpartier, insmugglade av någon missionerande beatnik eller amerikansk desertör på drift, förekom från och till. Även om tillgången var knackig så började budskapet om Preludinets undergörande kraft och häftiga kickar ändå att spridas på landets fängvårdsanstalter. Flera rövare tog, bortsett från ett allmänt förekommande bruk av nikotin, inga som helst omvägar i sitt beroende

utan började omedelbart injicera P* när detta ställde sig möjligt. I minnesregistret kan jag från denna period inte leta fram en enda pundare eller någon mer ordinär rövare, som inte samtidigt var en inbiten tobaksrökare. Att kunna dra halsbloss var för övrigt en viktig förutsättning för dem som ville bruka cannabis på det i Sverige gängse sättet. Många tunga narkomaner respekterade emellertid aldrig den drogen. ”Jag har aldrig gillat hasch, nej jag har aldrig gillat det”, säger en intervjuad kvinna. ”Det var ju ingenting. Det var som att röka en cigarett ungefär”, minns en av de intervjuade männen. Samma man berättar också om hur han for iväg för att utbilda sig på en folkhögskola med en stor klump hasch i bagaget. ”Det var ju mer som lite avkoppling och så där va.” En annan inbiten amfetaminförbrukare berättar också om sina svårigheter att respektera den drogen:

”Jag räknade aldrig det där haschet. Jag lägger aldrig det på minnet.”

I långvarigt växelbruk med amfetamin kunde cannabis dock vara ganska effektivt. En injektion, en pipa hasch, en injektion o.s.v. Tillämpat under något dygn kunde ett sådant växelbruk åstadkomma ganska häftiga euforier, men även mycket vidriga psykoser. Även om mer lösliga pulver började göra sig gällande under 1960-talets andra halva, till en början parallellt med de mer svårlösta tableterna, så kunde gamla ritualer fortfarande dröja kvar. När andra började köra med pulver gillade sambon fortfarande att ”sitta och droppa”, beklagar sig en intervjuad kvinna. En veteran med stor erfarenhet, även av det pulver i marknadsdoserat s.k. påsar som följde på tableterna, minns nostalgiskt de nästintill sakramentala lösningsmetoder:

”Att långsamt och omsorgsfullt filtrera sitt Preludin, ja, det var det bästa. Det tyckte jag var höjdpunkten.”

Med njutningsfylld koncentration följde den klassiska pundaren de droppar som lämnade den för ändamålet avsedda sprutan, kallad filtreringspump. I denna kraftiga injektionsspruta avskildes de eftertraktade substanserna från tableternas slaggprodukter genom att den gräddvita lösningen med kolvens hjälp pressades genom en bomullstuss i sprutans topp. De giftdroppar som rutinerade narkomaner kunde utvinna på så vis kunde bli kristallklara. Restprodukterna (slaggen*) kunde filtreras

ännu en gång för att utkräva några droppar ytterligare, en s.k. andralösning.⁸⁵ Skillnaden i njutning mellan en kick och en sexuell utlösning kan vara hårfin även om kicken vid andra tillfällen kan låna skepnad från mer andliga tillstånd.⁸⁶ Njutningen i att överskrida gränser och tabun kan liksom en längtan efter att vara schyst intensifieras till ytterlighet av en tub Preludin eller en dos amfetamin. Men känslan kan också bli rå och obönhörlig när struphuvudet känns som ett extra könsorgan och ackompanjeras av övererotiska ilningar i nacken.

Tillsammans med en utlösning kan en kick balansera på eggen till det uthärdliga. Den intensitet som kan uppnås i korsningen mellan sexuell lust och centralstimulerad eufori går inte att åstadkomma utan att våldföra sig på det centrala nervsystemet. Men mänskliga varelser är sannolikt inte skapade för denna typ av excesser och vardaglighetens människor har troligen ingen aning om hur långt en sådan sexuell frenesi kan forceras. Jag antar dessutom att dessa upplevelser egentligen ligger bortom medelbarhetens strukturer. Jimi Hendrix var tidigt ute med att försöka fånga sextiotalets omöjliga tillstånd i toner, även om Cream⁸⁷ också kunde finna adekvata slingor och Janis Joplin vrålade ut sina erfarenheter ur ett snedtänt kvinnoperspektiv. Så vill jag tolka de musikaliska yttringarna som dessa ofta överdoserade musiker begåvade sin omvärld med. Både Jimi Hendrix och Janis Joplin drog för övrigt adekvata slutsatser och lämnade tillvaron tidigt. Erfarenheter av deras typ är helt enkelt inte till för att överlevas.

Ärofylld legalitet

Bland pionjärer och veteraner var det under de aktuella åren strategiskt viktigt att låta framskymta att man varit igång som injektionsnarkoman relativt länge. Denna statusmarkerande benägenhet kan sätta ner tillförlitligheten vad det gäller pionjäernas och veteraners uppgifter om vid vilken tidpunkt de egentligen började injicera. Legalförskrivna narkotika, genom det projekt som i mitten av 1960-talet för en tid pågick i Stockholm och Göteborg, kunde också användas för att bekräfta ett gediget och i subkulturella kretsar statusgivande och långvarigt konsumtionsmönster.

⁸⁵ Stenberg (1961:77–78) skildrar i romanen *Chans* en tidig stockholmsnarkomans injektionsmetoder även om hans dosering bestående av tre tabletter är i magraste laget.

⁸⁶ Liksom en andlig upplevelse kan hejda upplevelsen av tid så kan även centralstimulantia i sina bästa stunder intensifiera närvaron och begränsa tillvaron till här och nu. Andliga upplevelsen kan dock klinga av utan att lämna några efterräkningar i form av baksmällor, kramper eller liknande besvär.

⁸⁷ Rock- och bluesband med Eric Clapton på gitarr. Sålde 15 miljoner album 1966–68.

Verkligt eftertraktade flickor kunde på 1960-talet därtill söka pojkvänner bland de mest spännande och iögonfallande pundarna vid Götaplatsen.

I mitten av sextioalet (1965–67) förekom alltså en viss legal förskrivning av narkotika till personer med någon tids beroende bakom ryggen. Människor engagerade i Riksförbundet för hjälp åt läkemedelsmissbrukare (RFHL) var aktiva vid tillkomsten av dessa projekt. Innan dess hade många pionjärer hållit sig flytande genom upparbetade läkarkontakter och vid tillfälle hade förfalskade recept fått förstärka tillgången. Projektverksamheten som startade i Stockholm utvidgades senare till Göteborg. Efter en svajig tid nödgades den legala förskrivningen upphöra. Fram till dess hade tilldelningen huvudsakligen bestått av morfin- och amfetamin och flera anknutna patienter fick tillräckligt väl tilltagna recept för att också kunna täcka sina mer eller mindre äkta hälfters behov. En del andra privilegierade lät sin generösa tilldelning spilla över på vänner och bekanta. Detta begränsade tidvis det krav på att göra inbrott eller att sälja sin kropp som kunde hänga över icke utkorade prostituerade kvinnor eller rövare. Själv fick jag efter min frigivning år 1966 flera gratisdoser morfin och amfetamin från det legala hållet.

Även före legalprojektets tid hade en hel del av de för en tid legaliserade narkomanerna kunnat balansera sitt beroende på gränsen till legalitet. Någon pionjär hade emellertid, eftersom relevant lagstiftning ännu saknades, dömts för ocker i samband med överlåtelse av receptförskrivna narkotika och juridisk prövning i samband med receptförfalskning hade också förekommit. Ett nät av läkare vilka kunde tubbas att skriva ut recept på eftertraktade droger arbetades upp kontinuerligt. Någon överutnyttjades och fick en varning av vederbörande myndighet och nya läkare måste bevakas eller föras bakom ljuset. En pionjär berättar om hur det kunde gå till i skarven mellan femtio- och sextiotalen:

”Man gick till doktorn. De mer försigkomna i den undre världen gjorde inbrott på apotek och förfalskade recept eller så. Men det var liksom originalpreparat från läkemedelsfabriker. Det var inte mycket hemtillverkning och sånt.”

En del patienter i 1960-talets legalprojekt var klassiska kåkfarare som vid sidan av sin kriminalitet också dragit på sig ett beroende av sådan art att det kunde legitimera en legal förskrivning. Någon eller några av dessa handplockades till projektet av redan utkorade borgerliga ungdomar. Rollistan innehöll också ett antal prostituerade flickor samt någon hallick. Den tongivande kärnan utgjordes dock av en grupp bohemiska och konstnärliga ungdomar med borgerlig förankring. En kvinna berättar:

”På så vis var det ju väldigt lugnt med det legala för man behövde ju inte vara kriminell eller att vara ute och åka upp till Stockholm och handla tjack och så.” *CA: Du kände dig inte ens som kriminell?* ”Nej, men det kände man ju då när det upphörde.”

Troligen stigmatiserade slaveriförväntningar inte projektets pionjärer och veteraner i samma utsträckning som senare tillkomna aspiranter. Frågan om förekommande självmedicinering utanför de utkorades skara är av intresse (Kristiansen 1999:17). En hel del intensivt och långvarigt beroende ungdomar blev nämligen aldrig upptagna i legalitetens *hall of fame* utan fortsatte att skaffa sina doser illegalt även under den legala epoken. Några av de personer som själva eller genom förmedling av närstående åtnjöt legal narkotika uppvisar vid intervjuerna en ganska distanserad och självständig hållning gentemot opiater och centralstimulantia. Huruvida de inom sällskapet som tilldelades legal narkotika också var de mest hängivna och behövande kan på sådana grunder ifrågasätta. Delar av Göteborgs legalförskrivning gick emellertid också åt till försäljning och en framstående hallick underhöll för en tid sina flickor med sin rundliga tilldelning. ”Hon skrev ju ut mängder av någon anledning men då började dom sälja av det”, minns en av de intervjuade veteranerna. Samma man som underhöll sina prostituerade flickor kunde samtidigt vara frikostigt generös och dela med sig av både legalt och illegalt anskaffade droger till både höger och vänster. En intervjuad person, väl bekant med patientgruppen och de förhållandena som rådde inom projektet, menar att det i hög utsträckning var den mannens förtjänst att den legala tilldelningsverksamheten i Göteborg gick över styr och nödgades upphöra.

På grund av sin i alla fall tidvis legala tilldelning stod flera pionjärer länge utanför den illegala hanteringen på gator och på torg. En namnkunnig sådan hamnade dock i onåd hos legalprojektets läkare och fick även under den legala epoken utverka sina recept och skaffa sin narkotika på annat håll. Kvinnan i ett av de par som under 1950-talet huvudsakligen täckte sitt behov med receptförskrivna narkotika tyckte för sin del aldrig att det var den där väldiga försäljningen under pionjärtiden. Hennes make behövde heller aldrig ikläda sig rollen som gatunarkoman för att natttid irra omkring med vidgade pupiller och iögonfallande klädsel på jakt efter något att stjäla eller för att köpa tjack till sina trängande vener.

Att utkoras som legal och tilldelas narkotika per recept kunde vid sidan av att göra tillgången jämnare också fungera som ett adelsmärke vilket skänkte både makt och prestige i det omgivande sällskapet. Statuspositionen pekade ut en inbiten, långvarig och därmed respektingivande narkomani. Minst en pionjär förefaller dock att ha avbrutit sin vana och blivit anständig när legaliteten gick i stöpet. Någon patient inom legalprojektet försökte under denna period aktivt komma till rätta med sitt

beroende och använde därför tilldelningen mer temporärt. ”Ja, honom nöj vi på fängelsetrappan och tog med till mottagningen”, minns en pionjär. Umgänget med andra beroende, prostituerade och rövare gav dock denna man illegala möjligheter och vid tillfälle under samma tid som projektet rullade på utnyttjade han istället sådana kontakter. Även under den tid då opiater var pionjärernas huvudsakliga drog kunde läkare för att balansera effekten komplettera tilldelningen med något centralstimulerande medel. Detta kan ha underlättat en del morfinisters konvertering till centralstimulantia under amfetaminboomen i slutet av 1960-talet.⁸⁸

Scener och rollskiften vid pundarens födelse och utveckling

Under sextiotalets första del förde internationella beatniks med sig en del marijuana och hasch till Göteborg i sina rygg- och sovsäckar. Inhemska föregångsmän och entusiaster kunde därtill hämta hem en del brass från Marocko till de tidiga sällskapen i Nordstan och annorstädes. Jazzmusiker, inspirerade av förlagor i USA, kunde också smussla med sig ett och annat gram från sina turnéer. Dessa partier förefaller huvudsakligen att ha förbrukats inom egna led. Någon pionjär uppger sig dock ha sålt en del cannabis till relativt namnkunniga artister. Attityder var i gungning, Preludin hade börjat florera och doften av en vänstervåg kunde anas i vindarna längs Avenyn. Vindrickandet bland blivande pundare och hippies fick för en tid leva kvar parallellt med det spirande intresset för cannabis, opiater, och centralstimulantia samt mer kuriösa droger som LSD och Meskalin.

De första unga narkomanerna saknade väldefinierade roller och strukturerade situationer. Otydliga konturer gjorde ramarna humana och flexibla. Ungdomar med ett borgerligt ursprung försökte för en tid sätta dagordning efter sitt tycke. Hur man skulle uppträda och värderas var under förhandling också i andra ungdomskretsar. Själv hade jag i kioskdeckare och annan litteratur läst en hel del skildringar om amerikanska heroinister som genomled alla helvetets kval när de försökte sig på att trappa ner. Detta hindrade mig emellertid inte en sekund från att pröva både opiater och centralstimulerande injektioner. Lyckokänslorna kompenserade abstinenskvalen och en liknande hållning intog många vänner och bekanta. P.g.a. sällskapets sammansättning blev dock sup- och dängarjargongen ganska impopulär i den tidiga kretsen. Den särart som i många fall hade manifesterats i roller som konstnär och bohem

⁸⁸ Angående amfetaminets genomslagskraft se även Glenny (2009:313).

eller rövare och fajter skulle efter jungfrusilen samordnas i ett framträdande som pundare. När det gäller de tungt kriminella män som blev pundare under den första och mer idylliska halvan av 1960-talet ger intervjuerna skäl att fundera över om inte den nya rollkreationen i vissa fall kunde bli ett första möjligt kanske också avgörande steg, en transitroll, på vägen mot en mer acceptabel och avkriminaliserad livsföring.

Nya förväntningar krävde att aspiranterna och veteraner både skulle klä sig och uppträda annorlunda. Långt hår och antivåld, istället för som i de framgångsrika rövarens fall dyra svidar* och minkor* av guld eller gaddningar* och en allmän våldsbänagenhet, blev markörer för att frammana och förstärka bilden av något annorlunda, mystiskt och intressant. Bättre var att skänka någon flickvän, för den delen även någon helt främmande människa, en bukett nyplockade blommor från någon av stadens rabatter än att som tidigare, vad gällde aspiranterna från fattigkvarteren, se tyken och elak ut samt rackla* romani* och slå folk på käften. Att vandra barfota upp längs Avenyn kunde även ge en hafsigt tatuerad och våldskompetent anstaltspojke skapliga märkvärdighetspoäng och samlag.

Flickor med Janis Joplinlook och grabbar som såg ut som förlagan till Rolling Stones var på drift med stilarter som därtill hämtat näring i amerikanska jazzkvarter (Milton Mezzrow 1982) och hos Kerouacs slagna (*beaten*) generation. Trenderna kunde också väcka intresse bland mer välanpassad ungdom. Hållningar och injektionstekniker lärdes ut av både pionjärer och nyfrälsta pundare. Många ungdomsnarkomaner levde på att fixa tjack åt andra nyfrälsta och nyfikna samtidigt som de kunde tigga en slant eller cigarett och göra en eller annan blåsning. Någon stal kurslitteratur på beställning till stadens akademiker. Mentalpatienter blandades med konstnärer, studenter, gatuprostituerade unga kvinnor och även någon ung man i samma bransch, samt rövare och fjollor*.

Sammanfattning

De ungdomar som introducerade injektionsnarkomanin i Göteborg hade i hög utsträckning utverkat opiater och centralstimulantia genom legal förskrivning men i någon mån också med hjälp av förfalskade recept. Ganska snart tillkom en grupp mindre munviga ungdomar vilka hade att förlita sig till inbrott i läkemedelsföråd, stölder ur läkemedelsdepåer och insmugglade partier. Ett antal prostituerade flickor visade tidigt också intresse och kunde därmed förstärka tillgången med de partier sjöfolk och långtradarchaufförer förde in i landet. Från och till förekom även viss småskalig smuggelverksamhet, bland annat av hasch och centralstimulantia, bland de drogkonsumerande ungdomarna själva. Cannabis i olika former betraktades av många injektionsnarkomaner dock som en b-drog och kunde inte

på samma sätt som en mättad injektion Preludin intensifiera den sexuella euforin. Av taktiska skäl ställdes en del framgångsrikt kriminella redan från start på omåttliga överdoser. På så vis kunde en del rutinerade fixare sko sig när de delade doser och fixerade mätnadsgrader på framgångsrika egendomsbrottslingars bekostnad. Yrkeskunniga och framgångsrika rövare kunde på så vis mista kapacitet som egendomsbrottslingar och hamna i svåra psykotiska tillstånd ovanligt snabbt.

Den legala narkotika som för en tid kunde anskaffas genom det s.k. legalprojektet och upparbetade läkarkontakter hade i viss mån spillt över på andra personer än patienterna själva. Efter en kortare svajig period med legalförskrivning till ett antal utkorade i mitten av 1960-talet kriminaliserades bruket av narkotika i slutet av detta årtionde dock mer genomgripande. De illegala anskaffningsmetoder som senare blev standard krävde ett mer helhjärtat och hårdnackat engagemang både vad gällde åtkomst och finansiering. Marknaden stabiliserades och mer lokala handelsrutter, marknadsplatser och träffpunkter kunde falla i glömska. Sällskapet fick en annorlunda sammansättning, pundarrollen transformerades till knarkare och tidigare kultur-bärande ungdomar rullades i denna veva tillbaka för att i många fall göra sorti.

En hel del av den narkotika som kvitterats ut per recept eller stulits ur medicin-förråd och depåer hade varit förpackad i förslutna former. I samband med statsmakternas hårdnande attityder tog det illegala amfetaminet, pulver i påsar, över i förhållande till centralstimulantia i tablettform. I sina klassiska former som piller i plåtrör och glasburkar hade de centralstimulerande drogerna varit svåra att blanda upp vilket gjort dem mer tillförlitliga. Istället för att som tidigare skaffa recept gällde det under amfetaminboomen i skarven mellan 1960- och 1970-talen att mer rakt av handla droger på en tilltagande illegal marknad. Under en tid fick gamla ritualer för att lösa upp äldre typer av droger dock leva kvar tillsammans med den tilltagande konsumtionen av mer lättlösliga pulver.

KAPITEL 5

Handeln likriktas och pundaren förvandlas till knarkare

Detta kapitel skildrar hur tillvaron för Göteborgs första generation ungdomsnarkomaner förändrades och hur statliga åtgärder likriktade och kriminaliserade verksamheten till förmån för mer hårdkokta strömningar. Läkarbesöken, den småskaliga husbehovs- och semestersmugglingen samt den handel med småpartier mellan Stockholm och Göteborg som dittills kunnat underhålla behoven klingade av till förmån för mer storskaliga införsel- och handelsformer. För de ungdomar som i detta skede valde att göra sorti kunde övergången underlättas av en ganska gynnsam situation vad det gällde både bostäder och arbetstillfällen. Det intresse rollen som ung narkoman fortfarande tilldrog sig i vissa tongivande samhällskretsar kunde tillsammans med en generös utbildningspolitik också samverka till en framgångsrik återhämtning.

Delkulturen avgränsas, likriktas och kriminaliseras

I begynnelsen var pionjärernas och veteranernas anskaffnings- och förbrukningskultur uppenbart mindre stämplande och stigmatiserande än vad som senare skulle bli fallet. Flera pionjärer vill minnas 1950-talet som en ganska lekfull tid. Då hade beroendet fått konkurrera med annan väsentlig och identifierande verksamhet och därför inte lyckats sluka hela tillvaron. Pundarrollen kunde på så vis bli en transitroll och Götaplatsen ett rimligt övergångsställe för en del unga människor med mer belastande rolluppsättningar. För en tid var det således möjligt att växla från att vara kåkfarare och våldsman till att bli en mer human och bohemiskt anstruken pundare.

Under det första decenniet (åren 1955–1965) användes uttrycket tjackhora sällan eller aldrig bland Göteborgs unga och tunga injektionsnarkomaner. Kvinnornas situation och position skulle, enligt de medverkande kvinnorna själva, emellertid också komma att försämrats. De kvinnor som ingick bland pionjärerna och veteranerna i Göteborg på 1950- och 1960-talen hade förmodligen en starkare ställning än det begränsade antal kvinnor som deltog vid introduktionen av heroin och

den därpå följande boomen i Norrköping något 40-tal år senare som Lalander (2001:222–224) skildrar. En orsak till detta kan vara att Göteborgs kvinnliga pionjärer och veteraner i många fall var ganska namnkunniga på gatan redan innan de engagerade sig i tjacket samt att de därtill utgjorde en större del av det ursprungliga sällskapet i Göteborg än de kvinnliga heroinkonsumenterna kom att göra i Norrköping på 1990-talet. Flera av de kvinnor vilka debuterade som injektionsnarkomaner i Göteborg under det tidiga 1960-talet rekryterades också ur en grupp på den tiden ganska självständiga gatuprostituerade unga kvinnor vilka hade kunnat vara självförsörjande innan de började injicera narkotika.

Några av mina tonårsbekanta, även bekanta inbördes, varav en med ett trasproletärt och en med ett högborgerligt ursprung, fick tidigt bevittna några mycket hårdföra avtändningar med abstinenskramper och förvrängda verklighetsuppfattningar bland sina kamrater. Sannolikt bidrog dessa upplevelser till att hålla dessa båda unga män borta från verksamheten. Själva fastnade de istället i var sin kraftfull alkoholkonsumtion och båda avled i förtid. Andra inblandade, bl.a. en gatuprostituerad flicka och ytterligare en medlem i mitt tidigaste ungdomsgäng, fick så skräckfyllda upplevelser under sina första egna amfetaminrus att de skyndsamt valde att återgå till flaskorna.

Redan under sina första veckor som injektionsnarkomaner fick några rövare, på rymmen från sina respektive ungdomsfängelser, som alltså nyligen fått sina jungfrusilar, bevittna hur en narkoman som varit med i leken några år fick ett mycket smärtsamt krampanfall, troligen på grund av sina leverskador. Varken detta eller att hans ansikte var starkt guldfärgat av hepatit fick dem dock att reflektera nämnvärt över vad de kastade sig in i. Enligt sin gatpojkskultur ämnade de ”leva farligt och dö unga” och enligt sin speciella överenskommelse, som dödspolare i ordets rätta bemärkelse, avsåg de när allt kom omkring att ”stå på det tills det gick fullständigt åt helvete”. Detta hade de kommit överens om vid en av sina många stöldturnéer genom landet. Den perioden präglades för övrigt av deras storskaliga och dramatiska stölder och deras intensiva euforier. Skeendet avslutades med att polisen en natt, trots att männen efter bästa förmåga följt deras aktiviteter över polisradion, lyckades spärra av hela det kvarter där lägenheten de stuckit sig undan i var belägen. Lägenhetsinnehavaren var en ung prostituerad och morfinberoende kvinna. Polisen letade fram de unga männen bakom kapporna i denna kvinnas garderob.

På 1960-talet stod HIV ännu inte att uppbringa men kanylshot, en hepatit benämnd typ B, gjorde ofta narkomanerna gula i ansiktet. Bot fanns åtminstone temporärt att få på stadens epidemisjukhus beläget i en grupp röda tegellängor mellan Annedals tråkåkar och Sahlgrenska sjukhuset. På den tiden kände ingen till att man samtidigt kunde dra på sig en betydligt lömskare form av hepatit, senare be-

tecknad med ett C.⁸⁹ Även om den formen i en hel del fall också kan botas eller bromsas numera, så kan kuren vara mycket slitsam med frossa, uttorkad hud och komalikhande tillstånd. Denna typ av inkapslad leverinfektion vilken narkomanerna i många fall drog på sig överfördes sannolikt när de delade sprutor och kanyler. Sällan eller aldrig förefaller barn eller senare tillkomna partners att ha blivit smittade. En del narkomaner lämnade emellertid blod och spred därmed, ofta sig själva ovetande, sitt virus via transfusioner. Den enda nämnvärda sexuella smitta som överfördes mellan ungdomsnarkomanerna på 1960-talet var gonorré och detta tillstånd var på den tiden ganska lätt att kureras. En man berättar om hur han smugglat amfetamin i ändtarmen från Köpenhamn. En läkare verksam på en västsvensk infektionsmottagning har påpekat att denna måttligt smakfulla metod kunnat kontaminera vissa partier. På så vis har vissa infektioner även kunnat överföras till mycket försiktiga personer som endast använt desinficerade injektionsverktyg.

Fram till och med år 1966, det sista år jag hade närkontakt med sällskapet i sin helhet, kan jag endast påminna mig något enstaka dödsfall bland Göteborgs pionjärer och veteraner vilket med säkerhet kunde kopplas till deras narkotikakonsumtion. En ganska erfaren narkoman och kåkfarare avled emellertid sagda år efter en överdos av s.k. neråtjack* när han skulle avbryta ett långvarigt rus på centralstimulantia. Flickvännen, som framhårdade som injektionsnarkoman, fick för en tid arbeta vidare på stritan* iförd sorgkläder och en liten svart hatt av pillerburkstyp med tillhörande sorgflor.

Om förhållandena runt Skanstorget, amfetaminorkanens öga i slutet av 1960-talet, och om en av dåtidens större knarkgrossister berättar en intervjuad:

”Jag träffade (namn). Han var väldigt snäll och kom med ordentliga dealar till mig så jag kunde deala.⁹⁰ Det var ett utmärkt ställe. Det var bara att öppna fönstret. Polisen kom stup i kvarten och sa ’det här håller inte’. Sen åkte (namn) fast och då var knarkhysterien som störst. Så det var ju sådana där otäcka löpsedlar då med foto och namn.”

⁸⁹ Hepatit C: en virussjukdom som smittar genom blodkontakt. Kan enligt RFHL läka ut själv men blir ofta kronisk och kan i förlängningen orsaka levercirros eller levercancer. Som läkemedel används Interferon vilket ofta orsakar så svåra biverkningar att de beroende avbryter eller avstår från behandling. (Sonja Wallbom, tidskriften *Oberoende* 2011 nr 1. sid. 37).

⁹⁰ Även de chilenska heroinförsäljare verksamma i gatuledet som Lalander (2009:185) skildrar, trettio till fyrtio år senare än då denna denna veteran var verksam, har också kunnat uppfatta sina grossister (kranar) som ganska schysta och omtänksamma personer.

Utarmning och klimatförbistring som motiv för sorti

I övergången till 1970-talet uppstod en brytpunkt för många unga narkomaner. En av dessa berättar:

”Jag började må dåligt och fick mycket nojor och sånt här. Blev jävligt sjuk. Jag hade haft en period med gulsot också innan dess som jag fick när jag var nere en sväng i Marocko. Jag höll på att dö där nere.”

Utbränd, omskakad och less slutade på egen hand även en av de personer som berättat mest inlevelsefullt om den epok då Skanstorget var Göteborgs viktigaste marknadsplats för illegalt pulveramfetamin. Den pundarroll som för borgerliga ungdomar kunnat vara ganska estetiskt och rebelliskt anstruken hade för ungdomar med en trasproletär bakgrund som sagt kunnat bli en transitroll och ett övergångsställe till förmån för en mjukare hållning. Denna möjlighet gick i hög utsträckning förlorad när en ny generation ungdomsnarkomaner, ofta med ursprung i stadens hårdföra ytterområden, tog över ruljangsen.⁹¹ ”Då var det strid på kniven bokstavligen och då råkade jag väl eller höll på att råka illa ut några gånger”, berättar en av de mer bohemiska veteranerna angående det sena 1960-talets scenförändring.

Under slutet av 1960-talet började den sorts psykoser som tidigare mest varit de kriminella narkomanernas gissel även att hemsöka de medelklassungdomar som tidigare lyckats vinna insteg i vissa rövarkvartar, men som upplädda till hippies ånyo börjat söka sig ut på gator och torg. Innan dess hade de ofta betraktat de mer söndertrasade och våldsbenägna kåkfarna och deras ursinniga och psykotiska förföljelsemanier ganska nedlåtande. Vissa noviser antog t.o.m. att problemet var av pedagogisk natur och kom sig av rövarens bristande vilja att lära sig ”gå på tjacket”. I slutet av 1960-talet fick emellertid många medelklassnarkomaner också problem med att skilja verkligheten från sina psykotiska fantasier. Från att ha medverkat i en utdragen happening som med biblisk poesi kunde kallas ett ”skådespel för både änglar och människor” riskerade även dessa att bli vad en annan epistel kallar ”var

⁹¹ Svensson (1996:372–373) som beskriver tillvaron för ett antal narkotikaförbrukare i Malmö under några år i början av 1990-talet skriver: ”Det finns en samhörighet mellan personer från de narkomana världarna gentemot omvärlden, en solidaritet utåt. Det finns också omfattande personliga kontakter, men det finns ingen inre solidaritet. Efterhand upptäcker nykomlingarna att de narkomana världarna utmärks av en socialitet utan solidaritet.” Min egen bild av de inre förhållandena mellan medlemmarna i Göteborgs första generation injektionsnarkomaner är något mer idyllisk. Utan att exemplifiera vill jag ändå påstå att det på sina håll kunde finnas en hel del mer äkta solidaritet mellan de unga pundarna på min tid.

mans avskrap”. Sammantagna kunde effekterna av konstant paranoia, en allt brutallare omgivning, förödda relationer och en tilltagande meningslöshet leda till ett beslut om att lämna scenen. En av dem som minns att det för vissa pundare bara handlade om ”att göra sig galna så fort som möjligt” skildrar således sin egen utveckling och hur hon senare själv blev ”mer och mer galen, mer och mer paranoid”. Till sist kulminerade tillståndet och hon ”flippade över totalt”.

Vägar ut

Vad det gäller statsmakternas syn på narkotikaproblemet inträffade en förändring i slutet av 1960-talet. Straffen blev hårdare och rättsväsendets grepp över problemområdet förstärktes (Lindgren 1993:182–183). I samband med dessa förändringar började en hel del mer bohemiskt sinnade ungdomar att dra öronen åt sig. Samtidigt hade en ny generation, mer hårdföra ungdomar från stadens ytterområden, börjat ta plats och sätta dagordning. Inställningen till vad som gick an hade jämfört med tidsandan i övrigt kunnat vara ytterst tolerant. Efter hand skulle alltså inskränkningarna intensifieras och i samma veva började en hel del ungdomar som tidigare känt att de ägde stadens gator och torg att se sig om efter andra stilarter. Ett drygt decennium efter introduktionen, således i skiftet mellan 1960- och 1970-talen, led festen mot sitt slut och saken slog över i sin motsats. Det mänskliga blev omänskligt och en kreativ särart förvandlades till en stämplad avart. Beatniks, bohemer, rövare och homosexuella, alla skulle försas samman under den alltmer slitna och nedsättande positionen som ”knarkare”. Kanske är det mer adekvat att beskriva den anda som kom att följa i kölvattnet av dessa förändringar som en subkultur i förhållande till 1960-talets mindre likriktade och mer diversifierade delkultur.

Även om villkoren i begynnelsen sannolikt var mindre brutala än vad som senare blev fallet försvann på ett ganska tidigt stadium en av sällskapet unga kvinnor under egendomliga omständigheter. Polisens spaningsarbete pekade mot att man närde misstankar om att ett mord blivit begånget. Intervjusamtalen tyder också på att veteranerna själva betraktade saken på så vis. Många ansåg sig därtill kunna peka ut gärningspersonen. Den utpekade förblev dock på fri fot. En kvinna berättar upprört om hur polisen grävde upp ett schakt framför hennes förstutrupp för att söka efter kvinnokroppen. ”Vi visste inte vem hon var en gång. Det var någon som ville jävlas med oss.” Vid ett annat tillfälle var folkhemsgangstern Clark Olofsson, sedermera medialt omsusad bankrånare och storskalig narkotikasmugglare, på drift mellan stadens kvartar med ett koppel poliser i hälar. I detta fall gällde saken dock ett mord och pådraget ställde till en hel del problem för oss övriga lysta* rövare.

Terapier och institutioner ingick inte som något bärande inslag eller någon om-

huldad föreställning vad gällde möjligheterna till återhämtning när de centralstimulerande medlen började tappa sälta och de kulturella formerna miste sin lockelse bland 1950- och 1960-talens pionjärer och veteraner. Tillgång på enklare arbetstillfällen och billiga bostäder var emellertid god (Hedin och Månsson 1998:230). Försöken att återkomma till det förlorade paradiset kunde därtill, förstärkta av en spirande längtan efter anständighet, bli till ganska avslagna upplevelser.

Långvarigt inbitna injektionsnarkomaner kunde när tiden var mogen således påbörja en framgångsrik återhämtning utan några som helst terapeutiska insatser eller någon institutionsvård. Detta är en viktig iakttagelse, eftersom sådan verksamhet var svagt utvecklad när stadens tidigaste pionjärer och veteraner kommit till vägs ände och önskade lägga sprutor och kanyler på hyllan. Under 1960-talets senare del fick emellertid några pionjärer plats för avvänjning från opiater på ett av landets mentalsjukhus. I samband med detta passade de lägligt nog på att växla drog. En tillresande langare erbjöd nämligen sådana möjligheter. Därefter började de båda mer helhjärtat att ägna sig åt centralstimulerande injektioner. När mättnad uppstod även i förhållande till detta euforiska medel och till dess alltmer krävande rolluppsättning avbröt minst en av dem, förmodligen båda, verksamheten. Den här gången skedde förändringen utan insatser från några som helst avvänjningsinstitutioner eller terapeutiska skolbildningar.

När en av materialets äldsta intervjuade män efter drygt ett decennium ”tröttnade” på injektionsverksamheten och det då aktuella pulveramfetaminet ”fick det vara”. Samtalen med just denna man manar inte fram bilden av en människa som hamnat i olyckliga omständigheter eller förslavats av några oövervinnliga laster. I begynnelsen var narkomanerna p.g.a. en sporadisk tillgång därtill väl medvetna om att man kunde tända av eller trappa ner efter relativt långvariga rusperioder utan något som helst terapeutiskt stöd eller några medicinska stödinsatser. Detta hindrade som sagt inte att några intervjuade fick plats på ett mentalsjukhus som tidigt upprättat viss verksamhet för att underlätta sådan avgiftning. Resultatet blev i dessa fall som sagt uselt. Att en sorti eller återhämtningsprocess måste beledsagas av en vistelse på något behandlingshem var alltså ingen självklarhet på 1960-talet. Rövarna i den första generationen kunde därtill få nog så drastiska abstinenserfarenheter och avgiftningskurer ensamma, utslagna och isolerade på en skitig läderbrits hos kriminalpolisen i de ålderdomliga och smutsiga cellerna på Spannmålgatan.

Våningar, kvartar och kneg

Den allra första klassiskt inredda kvart jag besökte disponerades av en känd och i pundarkretsar betydelsefull prostituerad kvinna i Stockholm. Lägenheten var centralt belägen och arkitekturen gjorde att den i dagens läge troligen tillhör den kategori av innerstadslägenheter som kan svarthandlas för grova pengar och bara blir tillgängliga för folk med goda kontakter och bastanta kontanter. Möjligen har den ombildats till bostadsrätt. En mindre pigkammare, avskilt belägen, var speciellt inredd för att förstärka euforin och skänka njutbar inramning åt kickarna. Seansen kunde föregås av en kortare handledning och rådgivning av den lägenhetsinnehavande kvinnan. Ensam, avskild och i nedtonad rödaktig belysning, med möjlighet att sträcka ut sig och slappna av på en schäslong, kunde kicken* utlösas och avnjutas i en mild sensuell miljö som gjorde snedvändningar mindre sannolika.

Ett antal ungarshotell täckte på 1960-talet bostadsbehoven för många alkoholberoende och psykiskt skadade, numera så kallade dubbeldiagnosticerade, män. Fyrbåksexpressen, ett antal av SJ:s utrangerade sovvagnar, var under flera år placerad på en tomt bakom dåtidens sociologiska institution i Majorna. Dessa järnvägsagnar härbärgerade periodvis en hel del av stadens klassiska bostadslösa och uteliggare. En av de dubbeldiagnosticerade män jag intervjuat var när han etablerade sig som narkoman, likt så många andra rövare, redan tungt kriminellt belastad och hade även genomgått ett antal gravt belastande vårdformer. Vid samtalsstillfällena under mitten av 1980-talet fick han trots ett kopiöst alkoholintag och en gravt psykotisk tillvaro med ångest, bisarra föreställningar och bristfällig sjukdomsinsikt hyra en fullt modern och praktisk lägenhet i Tynnered av ett kommunalt bostadsföretag. Sin livsföring i övrigt klarade han med stöd av hemtjänsten och en förtidspension.

Under 1960-talet var tillgången på bostäder förvånansvärt god även för udda och utsatta människor. Villkorligt frigivna och personer med villkorliga domar hängande runt halsen kunde i många fall hyra billiga lägenheter genom frivårdens försorg. Kåkarare som gjorde tid eller försvann från staden av andra orsaker kunde i sin tur låta bekanta eller bekantas bekanta disponera sina lägenheter. Tre unga män, uppvuxna på pojkhem och ungdomsvårdsskolor, kunde på så vis få tak över huvudet under det årets kallaste månader när jag själv år 1966 fick plats på en bibelskola i Orsa. Strax efter min sista frigivning i mars 1966 disponerade jag faktiskt två lägenheter under liknande villkor. På min tid hade alltså många, även hårt nedslitna och psykotiska, narkomaner tillgång till egna bostäder trots att det också på den tiden fanns en hel del uteliggare i staden. Många sådana lägenheter blev välbesökta träffpunkter och tillhåll för andra rövare och narkomaner samt en hel del prostituerade kvinnor och yngre flickor på glid.

Vad det gäller den första generationen pundare kunde beroendet varken tillskri-

vas arbetslöshet eller bostadsbrist. Med ”tredjedelen”, att släppas fri då två tredjedelar av strafftiden hade avverkats, som kriminalpolitisk förmån följde emellertid krav på arbete och bostad om villkorligheten inte skulle riskera att förverkas. En av 1960-talets småföretagare i gråzonen och därtill narkotikaveteran kombinerade sin hälerirörelse och sitt spritlangarföretag med en mindre grossistverksamhet i grönsaksbranschen. Med denna mer legitima del av rörelsen som täckmantel kunde han skriva ut fingerade anställningsintyg åt fångar som frigivits villkorligt efter det att två tredjedelar av strafftiden var avklarad. De interner som utrustades med arbetsintyg i grönsaksrörelsen var väl meriterade yrkestjyvar. Företagarens avsikt med arbetsintygen var naturligtvis att säkra tillgången på stöldgods till firmans häleridivision. Blixtrbrickor som gav tillgång till stuveriarbeten under toppar i Göteborgs hamn var liksom endagsjobb lätta att få men motiverade inte tredjedelsförmånen lika väl. På grund av den goda tillgången på korta påhugg kunde dock narkomanernas tillvaro, i mån av ork och sinnesnärvaro, få en relativt laglig karaktär.

Tillgången på olika korta påhugg var god, lönen betalades ofta ut vid arbetsdagens slut och sådana arbetstillfällen förmedlades av en byrå i Stigbergsliden.⁹² Där krävdes varken betyg eller meritförteckningar. Dessa förhållanden gjorde att även ganska sargade människor periodvis kunde hålla sig flytande med ärliga medel. Återhämtningsperioden påbörjades för min del trots hård fysisk och psykisk förslitning inte med någon som helst läkarkontakt eller institutionsvård. Istället tilldelades jag omedelbart efter mitt avhållsambetsbeslut ett enklare kontorsjobb vid Göteborgs Räddningsmission på Pilgatan i Haga. Året efter min sorti fick jag och min dåvarande flickvän så en fullt modern trerumslägenhet i ett skapligt bostadsområde. För egen del hade jag innan dess med stöd av en fireligiös skyddskonsulent tilldelats en bidragsberättigad yrkesutbildning med goda möjligheter till anställning och därtill bostad på ett elevhem med högst anständiga ungdomar. På den tiden var det heller inte vanligt att arbetsgivare krävde utdrag ur straffregistret. Redan under utbildningstiden fick jag timanställningar inom olika barn- och ungdomsverksamheter. Under några sommarlov innan dess hade jag arbetat som vårdare på ett upptagningshem för äldre alkoholiserade män. Vid denna institution hade också en av de intervjuade männen en fast och långvarig anställning. Ytterligare en man med tidigare narkotikaproblem arbetade under samma period på denna arbetsplats.

Flera intervjuade liksom en lång rad andra hippies och kåkfarare fick i kritiska lägen hjälp av den s.k. arbetsvården. Några av dem hade samtidigt stöd av närstående

⁹² Gata i Nedre Masthugget i Göteborgs västra stadsdelar.

familjemedlemmar och i gynnsamma fall även av någon eldsjäl. Sådana engagerade personer kunde kontakta myndigheter, lägga saker och ting tillräta och prata väl för dem. Efter en provotid på ett AMS-jobb och några terminer på en mer avsides belägen skola for en intervjuad man iväg till en västsvensk folkhögskola med en avsevärd bit hasch i bagaget. Skolans rektor var en eldsjäl med positiva erfarenheter från sina tidigaste försök att hjälpa hårt kriminellt belastade ungdomsnarkomaner på fötter. Liksom för ett flertal andra personer ur Göteborgs första narkoman-generation kom denna skola att få avgörande betydelse även i denna människas liv. Denna man var emellertid inte ensam om att under utbildningstidens initialskede låta sitt beroende gå om lott med studierna. En intervjuad kvinna berättar hur hon från och till använde centralstimulerande droger samtidigt som hon läste in ett konkurrenskraftigt betyg på Komvux. Med detta betyg kunde hon så bli antagen på flera attraktiva högskoleutbildningar även om hon i detta skede fann att hon ville avvakta för att komma bättre på fötter och istället skaffade sig ett enklare vårdjobb.

Det går inte att värma en sufflé

Under något decennium hade knarket förmåga att bygga broar mellan heterogena människor och koppla samman tidigare roller som konstnärer, skådespelare, bohemer, beatniks, hippies, prostituerade, homosexuella och ungdomsbrottslingar med rollen som pundare. Ett antal kulturpersonligheter engagerade sig också för att bereda arbetstillfällen och få mer eller mindre utslagna ungdomsnarkomaner på fötter.

”För vem bryr sig om en gammal alkoholist när det finns unga narkomaner”.

Citatet ovan är hämtat från en av Göteborgs större kulturprofiler under den aktuella epoken. Kontakter mellan finkultur och subkultur innebar emellertid att några hjälpsamma kulturarbetare fick möjlighet att lära sig röka hasch. Teatermänniskor ordnade jobb som medarbetare och scenarbetare åt utsatta ungdomar och flera intervjuade minns deras tolerans och vidsyn. ”Det gick så långt att jag försökte ta livet av mig. Jag mådde skitdåligt. Och då helt plötsligt öppnade sig nya möjligheter”, berättar en av dessa personer.

Vid sidan av att injektionerna mist sin euforiska kraft kunde den sociala situationen också tappa sin lockelse. En kombination av kroppsliga och sociala barriärer samt utmattningstillstånd kunde på så vis lägga grund för en ”spontan återhämtning” även bland de mycket inbitna och långvariga narkomaner som intervjuats. Var situationen i övrigt gynnsam kunde som i många av de intervjuades fall förändringen bli bestående. En beatnik och hippie med stjärnstatus, beskriver hur han på 1960-

talet upptäckte de centralstimulerande injektionernas euforiska kraft. Kicken blev en omvälvande upplevelse. ”Här var ju lyckan. Här var ju sanningen” minns han. ”Så jävla bra som man mådde då hade jag aldrig mått i hela mitt liv.” Mannen höll igång ovanligt längre och ”hade jätteroligt” men det ”sket sig till slut”. Knarket bet inte längre. Efter sortin gjorde han ändå några tafatta försök att återvända till det förlorade paradiset. Förväntningarna om en triumfartad återkomst kom dock på skam. Med ord från The Beatles påpekar han att ”man kan inte värma en sufflé”. ”Det var inget märkvärdigt när jag kom där. Många visste inte ens vem jag var.” Den gamla ikonerna hade knappt tillträdde längre. En ”konstig känsla”. När det begav sig hade han ”kommit in i varenda kvart”. Han ”var för fan stor man.” Nya sentiment hade avlöst den storslagna känslan. ”Jag känner att det var då. Det finns inte kvar nu”. Ibland på stan kan minnena trots allt överväldiga den gamle gatubaronen: ”Jag har varit kung här på Avenyn. Det är ju min gata.”

Sammanfattning av kapitlet och del 2

Både samtal och minnesbilder gör det trovärdigt att det var ungdomar med ett borgerligt ursprung som introducerade både lätt och tung narkotika i Göteborg. Till att börja med höll sig bruket dock inom ganska slutna sällskap. 1950-talets huvudmetod att skaffa narkotika genom läkarbesök krävde både kunskap och förslagenhet. Hade dessa ungdomar vuxit upp som resandepojkar och trasproletärer i något av Göteborgs dåtida ytterområden och gatugäng är det mindre troligt att de lyckats utveckla den samtalskonst och övertalningsförmåga de många läkarbesöken krävde. Språkliga barriärer gjorde att de trasproletära ungdomarnas möjligheter främst låg i att köpa sin narkotika på den illegala marknaden, att stjäla droger ur något läkemedelsförråd eller att helt sonika råna eller blåsa någon smugglare.

Tillkortakommanden och känslor av mindervärdighet framstår som viktiga grundstenar i den självuppfattning och de verksamheter de intervjuade förde med sig och försökte foga samman med den nytillkomna rollen som pundare. Innan de fick smak på injektioner levde flera intervjuade dock ganska sobert i en i övrigt alkoholiserad omgivning. Generellt var de borgerliga ungdomarna något äldre då de inträffade på avvikelsernas estrader än de ungdomar som vuxit upp inom arbetarklassen. Även om 1950- och 1960-talens rövare var mer benägna att överskrida äganderättens och våldets demarkationslinjer än bohemer och beatniks, så framstår ensamhet och utsatthet, för båda dessa ungdomskategorier, som avvikelsernas upphov.

Under 1960-talets första del har jag skattat antalet unga injektionsnarkomaner i Göteborg till mellan 100 och 200 personer. Under denna period gjorde ett växande

antal kriminella unga män med ett proletärt eller trasproletärt ursprung, s.k. rövare, entré vid sidan av mer borgerliga ungdomar. Efter hand blev sådana ungdomar en mer tongivande del av sällskapet. Den grupp prostituerade flickor som vunnit insteg under epokens tidiga skeden förefaller i flertalet fall också att ha haft sitt ursprung inom lägre samhällsskikt även om något undantag kunde förekomma.

Under 1960-talets sista år var det emellertid grupperingar med ett mer proletärt ursprung som satte dagordningen och åstadkom de rollförändringar som skulle driva många mer borgerliga och bohemiskt sinnade ungdomar i exil. Ett hårdnande samhällsklimat gjorde också sitt till för att omvandla rollen och scenkonsten som drog-bohem och pundare till knarkare och kriminell. Denna devalvering kunde många pundarbohemer emellertid inte förlika med sin självuppfattning.

Pionjärerna, Göteborgs allra första unga injektionsnarkomaner, hamnade inom domäner där det fortfarande fanns möjligheter att skapa och vidareutveckla andra intresseväckande roller och rollkombinationer. Bohemer, beatniks och konstnärer kunde baka in beroendet i sina övriga utspel och några unga narkomaner fick namn genom sin sexuella läggning. Alternativa verksamheter och markörer kunde på så vis hålla drogbaserade roller, identifieringar och stämpningsprocesser på mattan. En tilltagande kriminalisering och stigmatisering ledde i skarven mellan 1960-och 1970-talen till att den bohemiska och estetiska stil som i begynnelsen präglade verksamheten kunde rullas tillbaka. Under 1960-talets senare del preciserade riksdagens moralentreprenörer därtill narkotikans illegalitet. Tilltaget tvingade fram en snävare hållning bland de tillvanda ungdomarna och emanerade i en förflackning av den mer bohemiska delkulturen. En i begynnelsen ganska lekfull verksamhet vitt-rade således ner när den illegala marknaden skuggade över. I samband med dessa scenförändringar gjorde flera av 1960-talets mest lyskraftiga pundarbohemer sorti, ofta utan någon särskild behandling. Övergångarna underlättades av att det fortfarande var relativt lätt att få ett arbete, skaffa en bostad eller beviljas en längre tids utbildning på samhällets bekostnad.

DEL 3

Entré och sorti

Denna del behandlar en del interaktiva och strukturella villkor under pionjärernas och veteranernas uppväxt. Kritiska perioder, övergångsstrategier och återhämtningsprocesser uppmärksammas i förhållande till sådana villkor. Socioekonomiska skillnader har tagit sig uttryck i de intervjuades familjer samt i deras val av umgänge. För en tid kunde rollen som pundare emellertid bli en samlande huvudposition för såväl beatniks och rövare som konstnärer och prostituerade unga kvinnor.

KAPITEL 6

Uppväxtvillkor

De förväntningar som belastat den första generationen ungdomsnarkomaner har filtrerats genom samhällets klass- och könsstrukturer. Den idyll som kunnat skönjas under vissa borgerliga ungdomars barnår lyser bjärt med sin frånvaro i samtliga intervjuade arbetarpojks livsberättelser. En auktoritär och skräckinjagande uppfost-
ran har dock varit vanlig i både arbetarungdomarnas och de borgerliga ungdomar-
nas hem. Trots en sporadisk livsstil, knapphändig ekonomi och kaotiska förhållanden
tycks inte ens de mest utsatta föräldrarna ha överfört någon generell acceptans vad
det gäller oanständiga och olagliga handlingar till sina barn.

Uppväxtens förutsättningar och komplikationer

Föräldrarnas och syskonens aktioner och reaktioner men även mer generellt struk-
turerade relationer har givit de intervjuades självkonstruktioner byggnadsmaterial
(Bertaux 1983:39, Mead 1974:138). På 1940- och 1950-talen behandlades många
barn i Göteborgs fattigkvarter som ongar , i värsta fall jävlongar. Sådana tillmälen
kunde föra med sig en känsla av mindervärde och missaktning samt uppamma mot-
stånd. Tonfall och innebörder kunde fortplantas i självuppfattningar och umgäng-
esval. Ongar var ingen bristvara i barnrikehusen. De belastade en ofta ansträngd
ekonomi där preventivmedel kunde få stå tillbaka till förmån för det dagliga brödet.
Min kvardröjande känsla, minnen av omgivningens hållning, liksom barnens egen
uppsyn och attityd påminner om att vi inte var speciellt värdefulla. Vi hade inte ens
lärt oss uppträda som om så skulle vara fallet. Barnrikehusens mödrar, ofta hemma-
fruar, hade försteg vid barnens uppfost-
ran även om åthutningar och ”vänta du tills
pappa kommer hem” ofta ekade i kristidsbetongen. Trångboddhet och spänningar
drev i många fall ut barnrikehusens yngsta i portar, gathörn, och källargångar. På
så vis kunde gängen bli betydelsefulla. Flera intervjuade blottar samtidigt en kluven
hållning till dessa gängs verksamheter.

Om än otrevliga och frånstötande har de intervjuades fäder, liksom deras möd-
rar vilka uppenbarligen också kunnat komma till korta, ändå överfört allmänt
accepterade normer och värderingar till sina barn, även om barnen också har burit

föräldrarnas mer eller mindre avvikande delkulturer vidare. En man uppväxt i ett söndersupet arbetarhem beskriver hur han i puberteten hamnade bland dom "sämsta" och började hänga med "ligisterna". På den ungdomsvårdsskola där han slutligen hamnade var det "några jävla människor". Han tog avstånd från de allra värsta men lyckades egentligen aldrig identifiera sig med övriga elever heller. När han väl fick möjlighet att skaffa skötsamma vänner på en arbetsplats och inom en populär lagsport fjärmade han sig ytterligare från gängens gemenskap och skolans elever. Andra intervjuade har mot bättre samvete och uppfostran istället kunnat gå i täten för sådana gäng.

Att fadern inte fostrade sina barn med hugg och slag tyckte en av arbetarkvartrens intervjuade män, som alltså i stort undgick sådana metoder, var en aktningvärd egenskap. En kritisk inställning till våld mot barn kan även utläsas hos de intervjuade som verkligen fostrades med hugg och slag. Den aktuella mannen minns dock ett speciellt tillfälle när han hade stulit skrot och verkligen fick stryk men säger att "då skulle jag ha det också". Endast i nödfall fick barn enligt honom fostras med stryk samtidigt som en ung café- och gatuboxare enligt gängets värdeskalor kunde tilldelas stor respekt genom att slå en annan fajter på käften. "Den som slogs bra var också bra", påpekar mannen.

Gemensamt för männen, både ur borgerliga kretsar och arbetarled, är att de förr eller senare hamnade i avvikande gäng. Men även om uppväxten varit svår och avvikelserna inträffat i unga år så måste en drog rimligtvis vara bekant, finnas tillgänglig och vara möjlig att prova, för att ett vanemönster skall kunna uppstå. I Majornas gatugång fanns det ingen narkotika ens i slutet av 1950-talet. Om sådana droger varit tillgängliga hade gängen, i motsats till pionjärerna från läkarhem och annat, antagligen ändå saknat relevant teknik för att kunna tillgodogöra sig de allra häftigaste kickarna. Ändå var många gängmedlemmar kreativa och tidigt ute när de, likt så många andra gatpojkar världen över, började sniffa thinner och boffa* klister. "Ja, säg fjorton år då så ljuger jag inte", säger en medlem i det gatugång jag själv växte upp i angående tidpunkten när han började sniffa. Saken inträffade alltså i skarven mellan 1950- och 1960-talen. "Samhället hade liksom aldrig hört talas om detta /.../ Jag var ju med dom första kan man säga, bland dom första kanske tio i stan va".⁹³ Huruvida thinnersniffning verkligen är en beskedligare aktivitet än

⁹³ När det gäller antalet ungdomar i Göteborg som provat på att sniffa år 1959 kan antalet vara tilltaget något i underkant. När det gäller ungdomar för vilka thinner, såsom i den intervjuade mannens fall, omgående blev en daglig last kan antalet tio möjligen vara adekvat vid den tidpunkt han anger. På 60-talet utvecklades emellertid sniffningen till en farsot bland barn och ungdomar i Göteborgs ytterområden.

narkotikainjektioner kan ställas ifråga. Oavsett detta fortsätter rusgivande klistersorter och lösningsmedel att vara relativt lättillgängliga medel för flykt bland utsatta barn och ungdomar.

Även om avvikelserna inte grasserade förrän i puberteten så initierades ensamhetskänslorna och utsattheten i många fall, speciellt bland männen ur arbetarfamiljer, betydligt tidigare. Samtliga män ur sådana led minns sin barndom som stökig och otrygg. Dessutom lyser andra ogynnsamma förhållanden ofta fram både på och mellan raderna. På ett fåtal påvert möblerade kvadratmetrar skulle en ofta stor skara barn, en försupen far och en sliten mor kunna samsas. ”Vi var ju alltid ute”, säger en av de män som vuxit upp under sådana förhållanden. En annan man som växte upp med sina föräldrar samt tre syskon i ett av Majornas värsta träruckel i en lägenhet om ett rum och kök, utan centralvärme och med kallvattenkran och dass på gården, beskriver föräldrarnas förhållande ganska lakoniskt: ”Dom bråkade mycket tyckte jag.” Så länge denna man kunde minnas hade hans far druckit en kvarter brännvin om dagen. Det hände också att fadern blev våldsam och fögrepp sig på sin hustru.

Modern beskrivs som den ”sammanhållande länken” men ytterst fostrades barnen med skräck och stryk. Fadern ”var inne och röjde” och var ”jävlig på många sätt”. En annan man ur arbetarled kan också erinra sig att han ”fått rätt mycket stryk” och att han ”alltid var skraj”. Om sina tidiga barnaår berättar ytterligare en av arbetarklassens män: ”Jag fattar det ju som så att hon (modern) många gånger fick ta mig i täcken och sticka ner till mormor. Det var väl bråk då antagligen.” Men mannen minns ändå sin alkoholiserade far som en vänlig själ även när han var berusad. Det verkligt grova våld han själv utsattes för kom in i bilden först när han fick en fosterfar.

Trasproletariatets pojkar kom först ut på gatan. Men även om problemen accentuerades först i puberteten kunde de gänganknutna arbetarflickornas utsatthet också visa sig ganska tidigt. Två intervjuade flickor berättar om föräldrarnas alkoholproblem och i ett av fallen var det modern som hade sådana bekymmer. ”Fram till jag var sex år så var väl det mesta helt okej. Men det var då någon gång som hon började dricka och sedan accelererade det”, minns den drabbade kvinnan. Några flickor i mitt ursprungliga gatugång hade anpassad skolgång och någon placeras på grund av att hon rymt hemifrån på Vidkärrs barnhem. Flera blev i puberteten intagna på något av stadens flickhem varav det mest ökända var Lillatorp. Senare hamnade flera av dem på statens ungdomsvårdsskolor. Två av materialets borgerligt fostrade flickor hade också uttalade problem under puberteten. När deras kriser tilltog och manifesterades i självmordsförsök kopplades istället den psykiatriska vårdapparaten in. Två intervjuade ungdomar ur borgerliga familjer hade där-

till fäder som suiciderade. Ingen av materialets kvinnor redovisar dock så skräckinjagande minnesbilder av sina fäder som flertalet arbetarpojkar har gjort.⁹⁴

För den arbetarpojke i mitt gäng som tidigast visade tecken på en djup depression, han försökte ta sitt liv och åkte fast för fylleri redan i tolvårsåldern, åtgärdades avvikelserna med straffskolor, ungdomsvårdsskolor och ungdomsfängelser. I sjuttonårsåldern lyckades han så ta sitt liv i en cell på ett uttjänt länsfängelse som i slutändan, liksom flera andra sådana gamla nednötta anstalter, reserverats för kriminella tonårspojkar. Angående övriga gängmedlemmars ofta livsfarliga tilltag är det mig inte främmande att betrakta även dessa tilldragelser som ett slags omedvetna eller halvmedvetna försök att få slut på tillvaron i förtid.

En arbetarpojke berättar om familjens relation till en annan arbetarfamilj i Majorna som också bidrog med medlemmar till vårt gäng: ”Vi kände varann, vi har alltid bott nära varandra.” Mödrarna hade vänliga relationer och hjälpte varandra, när deras män ”gick på drecken”. ”Vi lånade mjölk av dom och dom lånade mjölk av oss”, berättar mannen och tillägger att ”morsan har inga pengar än idag”. En av de övriga männen ur denna kategori säger att ”farsan hade ju aldrig några pengar vet du, han söp.” Ytterligare en av dessa män beskriver sin fars ekonomiska insatser som ”pengar av och till om man säger, ur den grejen att man kan väl säga att han var alkoholist då”. Det emotionella klimatet i arbetarfamiljerna kunde vara minst sagt ruffigt och torftigt. Ingen arbetarpojke minns att han i barndomen visades speciellt mycket omsorg eller ömhet, varken kroppsligt eller med ord.⁹⁵ En gängmedlem kan påminna sig enstaka ögonblick av trygghet i sin barndom och antar, utan att kunna peka på något särskilt, att hans mor nog ändå tyckte om honom. På frågan om hon kramade honom blir svaret ”nej aldrig”.⁹⁶ På följdfrågan om hon uppmuntrat honom och sagt vänliga ord till honom svarar han förläget att ”det har ingen av dom gjort”. ”Det slår mig först nu när du säger det”, tillägger han. ”Jag har aldrig tänkt på det sättet liksom.”

Flickornas kriser accentueras och blir till tydliga avvikelser först i puberteten medan pojkarnas problem uppenbaras ofta betydligt tidigare. Bland flickorna framstår

⁹⁴ I sin klassiska bok *Det sociala arvet* (1969: 217) påpekar Gustav Jonsson att mödrar vilka fått sina barn intagna på Skå Edeby, ett upptagningshem utanför Stockholm, i mycket hög utsträckning fällde negativa omdömen om sina barns fäder.

⁹⁵ Christie och Bruun (1985:27) skriver: ”När barn inte är med i våra liv, hamnar de lätt mot.”

⁹⁶ Proffsboxaren Bosse Högberg (1979:316) som skildrar arbetarkulturen i Majorna minns hur det var när hans bror blev svårt sjuk: ”Ingen av oss andra tog i honom med våra händer. I vår familj vidrör vi inte varandra.”

uppväxten heller inte som lika entydigt miserabel. En kvinna minns hur hon som barn lekte i en stor trädgård. ”Det var liksom, som jag ser det nu, idyllen på något vis.” Bakom fasaden doldes emellertid en djup tragik: ”Han var ju alltså alkoholist, smyg-alkoholist”, berättar hon om sin far. ”Men mamma och kanske också pappa var enormt angelägna om att det aldrig skulle märkas inför oss.” Bortsett från moderns sjuklighet minns ytterligare en borgerlig flicka sin tidiga barndom som ”ganska bra”. Men hon beskriver sin far som en klassisk toffelhjälte. ”Mamma har alltid hävdat att jag är lik min pappa.” (C: Hävdat?) ”Ja, dåligt är det väl mycket, mest dåligt är det”, betonar hon. ”Jag har ju upplevt att det har varit ett sätt för mamma att tala om hur dålig jag är då.” En annan av kvinnorna framställer emellertid sin far som en rejäl och helgjuten arbetarnatur. I samtliga kända fall, oavsett vid vilken tidpunkt barnen eller ungdomarna kommit på drift, tonar ändå bilden av familjer med starka inre spänningar och slitningar fram i intervjusamtalen.

En kvinna minns sig själv som en ”snäll och skötsam” flicka. Hon var ”duktig” i skolan och umgicks med vanliga ungar ända upp till årskurs sju. Krisen uppstod när moderns alkoholproblem började komma i dagen och i puberteten började flickan själv att upprepa sin mors beteende. Denna flicka fick aldrig stryk och menar att många i de aktuella kvarteren hade det betydligt värre än hon. En annan kvinna beskriver sin far som alkoholiserad och neurotisk. Han kunde också vara hotfull mot sin maka men mot barnen handlade det mest om att injaga respekt: ”I och för sig kan det ha varit så när han hade druckit /.../ det skulle vara bordsskick, tyst vid maten, tack gode Gud för maten /.../ Ganska disciplinerat.” Två borgerliga kvinnor avbildar likt flertalet män alltså sina fäder som ganska misslyckade karaktärer. En tredje kvinna är knapphändig med uppgifterna men vet att fadern p.g.a. sitt yrke varit borta från hemmet i flera år.

Även de borgerliga männens familjesituationer har varit belastande och som tonåringar har de visat uppenbara tecken på detta genom att hålla sig borta från hemmet. En sådan man vill ändå minnas sin tidiga barndom som trivsamt. ”Vi hade det jävligt fint hemma när vi var små.” Familjen hade bil, inte helt vanligt på den tiden, och därtill lägenhet i ett bättre bostadsområde. Mannen menar dock att han ”växte upp jävligt ovetande om verkligheten runt omkring”. Fadern var högskoleutbildad och skulle nog helst ha ”blivit konstnär”. Modern krävde emellertid att han skulle skaffa ett jobb som kunde försörja familjen och ”inte det här osäkra som en konstnär har”. Fadern var ”klart konservativ” men det pratades aldrig om politik eller känslor i familjen. I tonåren hårdnade klimatet i hemmet till och den unge mannen kom på drift men de nätter fadern var borta dristade han sig fortfarande att komma hem.

En man ur en borgerlig familj berättar att fadern smög med sina alkoholpro-

blem i det längsta. Han liksom ”hälsade på” och fick inte störas. Under dessa besök fick barnen hålla sig undan. ”Jag var rädd för min farsa alltså.” Modern kunde därtill hota med maken och barnen kunde verkligen få stryk men föräldrarna levde samtidigt i ”det blå”. Fadern ansåg inte att hans son dög någonting till och modern hade inte ”kurage” nog att hålla makens nedsättande omdömen tillbaka. Hon ”stod” egentligen aldrig för någonting minns han. Efter puberteten hade han ingen kontakt alls med sin far och vid intervju tillfället beskriver han kontakterna med sin mor som ytliga och pretentiösa. I de övre tonåren körde det ihop sig rejält och föräldrarnas motsättningar utlöstes i en skilsmässa, berättar en annan intervjuad man. Efter skilsmässan försökte modern engagera sig på nytt. Hon fick ”loss” honom från polisen och sökte även upp honom i kvartarna. Den mest illa tilltygade av de borgerliga männen berättar istället att föräldrarna skilde sig redan under hans tidiga barnaår och att fadern var alkoholiserad och våldsam.

En borgerlig man växte upp i ett område där han inte kände sig ”fin nog”. I puberteten kom han på drift och drogs till ”kriminella element”. Under de sista årskurserna i dåtidens folkskola umgicks han med ”en kriminell typ” som var ”jävla otrevlig egentligen”. Som skäl för sitt engagemang i träsket säger han: ”Jag kände att jag hade ett namn där. Kanske inte så stort men alla visste vem jag var. Man var accepterad på något sätt.” Att bli accepterad i ett sällskap vars kultur strider mot de värden man internaliserat i sin barndom kan naturligtvis få allvarliga konsekvenser för självbildningen och harmonin. Före den avvikande brytpunkten arbetade denna man bl.a. som springschas och jungman. Fadern kopplade ihärdigt storslagna planer till sonens blygsamma positioner och själv hade han också ”stora mål”. Att ”gå som en vanlig arbetare” var otänkbart. När möjligheter och marknad uppstod blev han ett lätt byte för de nya kraftfulla euforierna. Även om relationen senare blev infekterad minns en annan av männen att han som liten pojke hade ”ett jävligt bra förhållande” med sin far. Han beskriver också idyllen hos sin mormor i ett ansett villaområde. De första skolåren ”gick bra” men mannen reserverar sig för sin egen bild: ”Ofta är det dom positiva minnena som ligger kvar.”⁹⁷

⁹⁷ ”Tyvärr har jag, trots att jag många gånger verkligen försökt minnas någon rolig händelse från mina tidigaste år, inte kommit ihåg någon”, säger istället Sonia Edin-Gillberg (Edin 1973:429). Denna kvinna var dotter till Erik Edin vilken efter många år med enkla påhugg, på drift och som alkoholist började arbeta inom Stockholms Filadelfiaförsamlings Räddningsmission. För deras räkning startade han en rehabiliteringsverksamhet för illa utsatta alkoholmissbrukare på Strandgården i Rönninge. Edin gjorde också om danspalatsen Nalen till en hjälpverksamhet för illa utsatta alkoholproblematiker och startade därtill en fabrik där sådana män, under skyddade former, kunde få en rehabiliterande sysselsättning och anställning.

Några män ur borgerliga led berättar om olydiga barn på ett sätt som tyder på att varken de själva eller omgivningen, åtminstone inte när de var små, betraktade dem på så vis. När sådana män och kvinnor skildrar sin barndoms tilltag använder de istället uttryck som busig och sprallig. Mycket tidigt fick flera arbetarpojkar dock känna av omgivningens negativa avspeglningar i rollen som ”jävlongar”: ”Det gick ju att plocka fram dåliga ungar och bra ungar”, påminner sig en gammal solgårdspojke. Även om han själv enligt grannskapets bedömning troligen också kunde omnämnas som en ”jävlonge” så hade han likt flera andra ligapojkar tagit till sig en rangordning som gav honom en gynnsammare position i förhållande till ungarna i de mest belastade solgårdskvarteren vilka mer samstämmigt kunde stämplas som elaka.

Under dessa barn stod, i den mån de själva inte representerade även den sårarten, bara resandebarnen i stadsdelens nerkörda rivningsruckel. Några intervjuade skildrar även sig själva som jävlongar och redogör också för ytterst förödande och belastande situationer. Dessa män, tidigt aktiva gatpojkar, hamnade senare allra längst utanför lagens rāmärken även om de till sist i kontakt med empatiska människor, åtminstone hjälpligt, lyckades bryta med sina öden och villkor. En illa utsatt arbetarpojke anger ett vägande skäl till varför vissa barn och ungdomar hamnar utanför. ”Det är detta att om du inte ger en människa kärlek om du inte säger till din son att du älskar honom eller visar det på något annat sätt va, genom att bry dig om honom och liksom vara med honom och liksom allt det här, då går han ut och skaffar sig det någon annan stans.” Samma man skildrar också sin ställning i barndomsgången. ”Jag var fan i mig kungen alltså. Jag vågade göra grejer som dom andra inte vågade göra.” På frågan om han vid sådana tillfällen kände sig uppskattad kom svaret omedelbart: ”Javisst!” När jag undrade hur uppskattningen tog sig uttryck svarade han: ”Jag fick antagligen vara ihop med dom. Det var väl det.”

Skola och utbildning

Flera grabbar i mitt första gäng flyttades i puberteten över från folkskolan och blev elever i vad som på den tiden kallades ”straffskolan”. Skolformen var en inrättning för avsöndring, dressyr och viss undervisning av vanartiga barn och ungdomar.⁹⁸ Även i folkskolan kunde fysiskt smärtsamma sanktioner utdelas under dessa år. Många gängmedlemmar blev i puberteten intagna på Ivarsberg, ett pojkhem vid Färjenäs på

⁹⁸ Avsöndringsskolan var det ursprungliga namnet för denna skolform som öppnades år 1869. Då hette det att den mottog ”barn som ej ville arta sig väl i folkskolan” (Hegeland 1978:138).

Hisingen. Anstalten var inrättad för att korrigera stadens mest vanartiga pojkar och mobbningen inbegripet hugg och slag från de äldre pojkarna mot de yngre kunde bli ovanligt intensiv och grov. Flertalet pojkar på denna anstalt vandrade vidare till ungdomsvårdsskolor och hamnade därefter på ungdomsfängelser och senare på kriminalvårdens riksanstalter för vuxna. ”Jag var där sex månader”, berättar en av de intervjuade männen vilken senare skickades vidare för att via tre olika ungdomsvårdsskolor passera fem ungdomsfängelser innan han dömdes till straffarbete och hamnade på Härlanda som var en fängvårdsanstalt för vuxna.

Samtliga arbetarpojkar uppger att de haft relativt lätt för sig i dåtidens folkskola som brukade vara något år kortare än nutidens 9-åriga grundskola. Flertalet övriga intervjuade förefaller också ha haft relativt lätt för sig även om några hårt drillade borgerliga pojkar kom till korta vad gällde betygen. I deras fall kunde utbildningsbristerna kompenseras en hel del under återhämtningsperioden. Det ”gick ju jävligt bra vet du”, minns en man ur arbetarled om sina år i folkskolan. En annan av dessa män berättar att han konstigt nog fick ”rätt hyfsade betyg”. Ytterligare en av dessa män minns att han klarade sig ganska skapligt ”men det kunde ju gått bättre”. Han minns aldrig att han läste några läxor och förhållandet gällde sannolikt flertalet medlemmar i det gatugäng i Majorna i vilket han växte upp. Ändå kom flera pojkar i och omkring detta gäng in på läroverk även om flertalet pojkar i Majornas arbetar- kvarter sannolikt var helt främmande för denna möjlighet.

I de fall en gängmedlem ändå tog sig före att söka plats på något av stadens läroverk uppmuntrades han särskilt därtill av någon mer modernistisk och entusiastisk pedagog. Efter någon månad var samtliga ynglingar ur det arbetarklassgäng som skildras i denna avhandling emellertid avstängda från undervisningen och tillbaka på gatan igen. Själv påpekar en mångårig rövare, kåkförare och narkoman med en kortare sejour på ett av stadens läroverk att ”någorlunda skärpt var man väl”.⁹⁹ Innan gängets läroverkselever avvisades från läroverket hann de dock knyta kontakt med en och annan mer borgerligt fostrad ung man. På så vis kom vårt i begynnelsen mer ensartade arbetarklassbaserade gäng att utökas med några ungdomar på glid ur en sargad borgerlig familj. En av dessa ynglingar tog senare plats som veteran i ungdomsnarkomanernas skara.

En av arbetarpojkarna med en hel del kriminalitet och alkoholproblem bakom sig minns att han ”alltid var bäst i klassen” och att han ”hade några jävla betyg”. I hans

⁹⁹ ”Jag kunde blivit duktig jag har läshuvud”, påpekar Black Cobra-medlemmen Ohmed vars familj invandrat från Kurdistan (Wierup och Larsson 2010:112). Otrygghet, erfarenhet av våld, brist på manliga förebilder, rotlöshet och misslyckad skolgång är faktorer som går igen, påpekar författarna till denna bok.

fall blev det aldrig aktuellt att söka någon teoretisk vidareutbildning. Istället förkovrade han sig som traditionell lärling och fick en långvarig anställning på ett företag i byggbranschen. Mannens ena bror blev emellertid läkare. ”Utan att lägga två strån i kors”, påminner sig en annan gängmedlem att han klarade sig ganska bra i skolan. Men för hans del blev det heller aldrig tal om något läroverk. Mannen erinrar sig istället att han i folkskolans sista årskurs blev inkallad till yrkesvals läraren som meddelade att det fanns en plats åt honom på ett båtvarv.¹⁰⁰ ”Jag valde inte. Det fanns till mig”, tillägger han.¹⁰¹ Flera av dem som klarade intagningskraven till någon eftertraktad utbildning sökte sig vid skolstarterna omedelbart till andra ungdomar i marginalen och lyckades på så vis aldrig förvalta sitt pund.

Även om vissa lärare kunde vara nog så skräckinjagande så dristade sig en hel del arbetarpojkar, även vissa flickor, att sätta sig över skolans regler. De kunde inrätta sig som ”jävlongar”, leva upp till bifogade förväntningar och vara, som det hette i Majornas arbetarkvarter, tykna och uppkäftiga. Ibland fick någon helt oskyldig lärare klä skott för deras frustrerade aggressioner (se här Humphries 1984:28–29). En man beskriver sin första småskolelärarinna som ”stor, gapig och dominant” men minns att han ”gjorde revolt där också”. Han ”fattade lektioner och sånt” men slutade ändå ”att läsa läxor och sånt där”. Senare fick han en magister som var lärarinnans motsats. ”Jävligt nervös” och ”jävligt mjuk.” Den intervjuade mannen antar att denna lärare egentligen var en ganska ”bra människa”. Trots detta, och även om han förstod att läraren ”var svag”, provocerade han honom till det yttersta.

En annan ligapojke berättar att han kom in på ett läroverk men väl där trakasserades en speciell lärare: ”Vi hade jobbat på honom och lagt krokben på honom i

¹⁰⁰ Tyler ([1953] 1969:13) skriver kursiverat i en bok som under 1970-talet förekom på högskolans studievägledarutbildning: ”*The purpose of counseling is to facilitate wise choices of the sort on which the person's later development depends.*” Dahlström (1971:31) skriver: ”De högre klassernas barn tillägnar sig sådana mönster som gör det möjligt för dem att avancera, medan de lägre klassernas barn tenderar att tillägna sig motivation och vanor som för dem till mera okvalificerade befattningar eller in i underprivilegierade ställningar. Här spelar familjen och utbildningssystemet in som klassgenererande faktor. Utbildningssystemet sköts av medelklasskikt och dessa tenderar att gynna barn av medelklassursprung, medan arbetarklassbarn försatts i konfliktrelationer.” På något vis har emellertid empirins borgerliga ungdomar inte lyckats uppfylla de strukturella förväntningar som vilar på sådana barn medan arbetarklassens barn, som Dahlström påpekar, under sin skoltid ofta hamnat i konfliktsituationer.

¹⁰¹ Angående medelklassens hållningar i liknande frågor skriver Linde (1993:129): ”Maintaining the proper balance of causality seems particular important as an issue for middle-class speakers, who have had some degree of opportunity for professional or class movement and for whom, therefore, fate or determinism on one hand and randomness on the other represent undesirable ways to understand one's professional position.”

korridoren” men det fanns också ”sniff och stöder med i bilden”.¹⁰² På sådant vis bidrog många andra pojkar och flickor ur arbetarklassen också till att reproducera det klassystem som fångat upp dem. Vad som upplevdes som adekvata skäl eller ofrånkomliga öden kunde alltså reproduceras och institutionaliseras i mindre värdiga positioner och situationer (Layder 1996:57–60). Materialets arbetarflicka berättar att hon var ”väldigt snäll och skötsam” och umgicks med ”vanliga barn” ända upp till årskurs sju. Då fanns emellertid funderingar på att placera henne i specialundervisning. Förslaget förkastades för ”på något sätt tyckte lärarna ändå om” henne. Kvinnan minns också att hon, när det körde ihop sig, kunde luta sig mot de ideal som hennes far hade förmedlat. ”Ingen skulle sätta sig på mig. Jag fick lov att fråga om jag inte förstod. Jag fick lov att ifrågasätta trots att lärarna gjorde allt för att täppa till munnen på mig.”¹⁰³ En annan kvinna minns att hon trivdes väldigt bra när hon började skolan. Även i en ny klass fungerade det hela. Med många reservationer berättar hon: ”Jag var ju liksom bäst i klassen då nästan kan man säga tror jag.” Hemma fick hon ingen uppskattning för sina prestationer och i högstadiet var hon ”inte intresserad” längre. Trots tilltagande problem fick hon ändå ett acceptabelt slutbetyg men på gymnasiet upphörde framgångarna och en tid senare var hon en av klassens ”sämsta” elever.

En annan kvinna beskriver sin skolstart som ganska idyllisk. Hon fick kamrater och ”det var kul”. En brådstörtad flyttning i samband med familjens kris tvingade fram ett skolbyte och trots att ”fröken var vacker och söt” och hon fick nya kamrater så var det ”så klart inte kul”. ”Jag var nog en medelmåtta”, påminner hon sig, ”lite sprallig sådär.” Familjen deklarerades i två steg. Efter det definitiva sammanbrottet förändrades kvinnans bild av skolan drastiskt. Känslor av utanförskap och orättvisa trängde sig på. Plötsligt förändrades lärarinnan och med ens var denna flicka ”någon annan”. Under samma känsliga period kom hennes bästisar in på flickskolor, medan hon själv blev kvar i folkskolan. Vid denna tidpunkt började hon snatta pengar av sin mor för att muta in sig bland flickor med ett sämre anseende.

Bland intervjuade kvinnor och där skoltiden kommit på tal, har problemen växt till sig först under puberteten. Barnaårens skolgång har fungerat bättre. Uppenbarligen har dessa flickor inte haft problem med själva inläringen och först i ton-

¹⁰² Om skolan som buspojksarena se Berglund (1998:260) och Humphries (1984:28).

¹⁰³ Willis (1983:9) skriver: ”Den kanske viktigaste skillnaden mellan uppfostran i arbetarklassen och i högre samhällsklasser gäller barnens tillägnelse av en prestationsmotivation. I medelklassen får barnen tidigt lära sig att skjuta upp sina omedelbara behov så att de inte stör en långsiktig planering av den individuella karriären.”

åren har de hamnat i avvikande gäng och relationer. En flicka var mycket duktig i matematik, en var påfallande estetiskt begåvad och en tredje förefaller gott allmänbegåvad, men som hon själv säger: ”Jag försökte nog svischa runt ganska länge på att jag hade en hög intelligenskvot. Jag trodde att det räckte men det var väl lite känslomässiga problem som jag behövde ta tag i också.” Efter sin återhämtning har denna kvinna tilldelats en rad betydelsefulla uppdrag och positioner.

Om att ha en ”hyperreligiös tant” som lärarinna på lågstadiet, berättar en man med borgerlig uppväxt. ”Hon framhöll Gud som den stora straffaren.” Redan vid skolstarten var denna man väldigt nervös och kunde också ”pinka ner sig”. Hemma var han hårt drillad: ”det var pang bom så skall det vara eller också var det stryk” och fadern brukade därtill inskräpa att sonen ”inte dög någonting till”. Mannen själv antar att det var detta som gjorde pubertetsrevolten ”så jävla kraftig”. Han hade koncentrationsproblem, ”dagdrömde enormt” och gjorde inte sina läxor speciellt väl. Underligt nog fick han heller ingen ”stimulans” till detta av sina föräldrar. Mannen hade svårt för matematik men när fadern trots allt försökte hjälpa honom blev det alltid ”ett jävla liv”. Om betygen räckt till hade han sannolikt sökt plats på något av stadens läroverk. En borgerlig man berättar att han trivdes bäst i skolan under de första åren. Han kunde ”hänga med” och betyget låg troligen strax ovanför medel. Samma man beskriver sig själv som lite tillbakadragen och blyg. Han undvek ”busarna” men kunde samtidigt beundra dem i smyg och själv var han ”jävligt välartad”. Flera år i rad sökte han plats på lämpliga läroverk men lyckades aldrig bli antagen. Fadern mötte hans tillkortakommanden med spydigheter för med vanlig folkskola kom man ingen vart.

I slutet av 1950-talet, i övergången mellan folkskola och grundskola, inrättades ett nionde och tionde frivilligt skolår i Göteborg. Två borgerliga unga män som inte kunde ta plats på något läroverk fick gå några sådana extra skolår efter den obligatoriska folkskolans åtta årskurser. Förlängningen kunde skjuta upp inträdet i arbetslivet men man gick där ”mest för husfridens skull”, berättar en av dem. Han minns sig själv som ett ”välartat barn” men i tonåren bröt familjen samman. Läroverksungdomar var hans naturliga referensgrupp och han blev ”jävligt besviken” när han inte lyckades ta plats på något av stadens läroverk. Utespring och gängtendenser tilltog. Det ordinarie skolarbetet blev lidande men i konstnärliga ämnen fortsatte han att vara enastående. Olika förhållningstekniker, såsom just ett nionde och ett tionde frivilligt år i folkskolan, skulle samtidigt dölja att det inte blivit något av honom. Hemma ökade pressen och glåporden men bland lössläppta ungdomar i stadens centrum kunde han ta plats och bli ett namn. Efter några år som konstnärlig bohem engagerade han sig så på heltid som hektisk injektionsnarkoman och ”hamnade snabbt i tyngre kretsar”. I slutet av 1960-talet hade han erövrat en fram-

trädande och iögonfallande position som pundarhippie och i den rollen fick rövorna falla tillbaka. Möjligen underlättade denna rollförändring hans påföljande sorti. En av de övriga männen ur en tidigt söndertrasad borgerlig familj gick för sin del i den strax därpå införda nioåriga grundskolan som för hans del avslutades med en teknisk/praktisk utbildning. En period var han till sjöss och en tid arbetade han på en restaurang. Därför kom hans entré i stadsdelens gatugång att ske något senare än övriga medlemmars.

Modersbilder

Likt slumområdenas fadersroller (Lewis 1966:90–91) kan sådana områdens modersroller troligen också generaliseras. I Lewis slumklassiker *La Vida* (1966:350) beskrivs t.ex. Felicitas hållning under rubriken "I'll Do Anything for My Children". Även om fadern med en av de intervjuades ord "varit jävlig mot morsan", och trots att mödrarna kunde vara rädda för sina män, så framhålls mödrarna ofta som en tryggare och mer sammanhållande länk. Ingen arbetarpojke men väl en flicka beskriver sin mor som alkoholberoende. Ofta skildras hur mödrarna i sitt anletes svett försökt hålla sina familjer samman, tagit ansvar för ekonomin och efter bästa förmåga upprätthållit något slags ordning och kontinuitet. "Det som håller en tillbaka", säger en intervjuad kvinna som ständigt fått kämpa med sina självmordstankar, är väl att barnen "inte skall behöva få sån skit som jag fick."

En man ur en av barnrikehusens arbetarfamiljer berättar om sin mor: "Hon har i princip städat i hela sitt liv. För hon har liksom varit den duktiga typen. Ja, kämpade gjorde hon. Såg till att ungarna fick. Så där gammaldags, som ville göra rätt för sig." Trots allt armod tyckte han sig kunna minnas vissa stunder av tillit och omsorg tillsamman med henne. "Jag kan aldrig känna att jag har haft någon gemenskap med min far. Den känslan har jag inte som jag har för morsan", säger en annan man med en likartad bakgrund. I en arbetarfamilj med en alkoholberoende mor har fadern istället axlat den roll som mödrarna i övriga sådana familjer mer eller mindre framgångsrikt tagit på sig.

Tacksamhetskänslor och allvarliga betänkligheter kan leva sida vid sida. "Man är kluven", menar en kvinna. Samtidigt som hon säger att hon "hatar den jävla kärringen", menar hon också att "det måste ha varit en helvetisk tid" för modern när hon själv höll på "som värst". Om kontakten efter återhämtningen säger hon att det kan vara till och från, men "vi har alltid haft väldigt fin kontakt". Att det gnisslar för närvarande är mer av en tillfällighet. Angående kontakten med sina syskon använder hon liknande ordvändningar. Många år efter sin sorti upptäcker hon dock att det finns en hel del bitterhet kvar hos dem "för det liv hon har levt och

hur dom har drabbats.” Av denna utsaga kan man möjligen sluta sig till att bilden av ”den väldigt täta kontakt hon nästan alltid haft” med sina syskon, liksom förhållandet till modern, möjligen varit mer präglad av normativa påbud än av rådande realiteter. Denna kvinna är både distanserad och inlemmad. Hon uppenbarar värdeföreställningar som säger att ett umgänge skall vara trevligt, att man skall uppträda balanserat och att obehagligheter och problem bör slätas över eller sopas under mattan. Hon är samtidigt medveten om sin ”småborgerliga” uppväxt och påpekar att sådana miljöer många gånger kan vara ”borgerligare än dom högborgerliga”.

En borgerlig man som fått en hel del stryk av sin far är direkt bitter över att modern i sin tur tillät honom förnedra sig inför öppen ridå. Det var ”fritt fram” i taskigt skick och med ”rövarpack” i följe. ”Jag tycker det är jävligt konstigt att hon lät vår lillasyster se oss i det skicket som vi var när vi kom hemdragandes va. Vi var ju knarkpåverkade eller också var vi fulla. Så fort vi rörde på oss så var det i berusnings-syfte annars låg vi pall.” Tillvaron brast på många punkter men även under de mest kritiska perioderna kämpade modern för honom, berättar en annan av männen ur de borgerliga skikten som också han lyckades komma hyggligt på fötter. Hon använde kontakter, pratade loss honom ur myndigheternas grepp, lade sig ut för och värnade om honom. Ett sådant handlande låg sannolikt långt utanför möjligheterna för flertalet arbetarpojkers mödrar.

En man ur arbetarled vilken vid intervjutillfället inte hade någon som helst kontakt med sin mor minns: ”hon har gjort den grejen. Låst in mig och varit ensam ute och gått och dansat under den tiden efter att dom hade skilt sig /.../ Jag kommer ihåg det mycket väl på det sättet att jag kände mig väldigt ensam /.../ Jag vet i vilket läge hon försköt mig på något sätt va /.../hon var bedrövlig.” Han kan också minnas hur han för en tid fick stryk av båda sina föräldrar, även om modern också kunde försvara honom ”på sitt sätt”. När han skulle skickas till ett fosterhem hade hon ”kämpat med näbbar och klor” för att få behålla honom hemma. Han kan också se henne som en hönsamma. ”Men hon har varit stygg och är fortfarande likadan. Fruktansvärt äcklig på något sätt. Hon klarade inte av vad hon skulle.” När de någon gång passerar varandra på gatan numera går hon förbi utan att ta någon som helst notis om honom.

För att påverka sin ekonomiska och sociala situation nödgades de borgerliga hemmafruarna ofta agera genom sina män. Detta mönster förefaller deras döttrar ha överfört till relationerna med sina män. Så har t.ex. varit fallet när det gällt att skaffa fram de under den aktuella epoken ganska svåråtkomliga narkotikasubstanserna. De flickor i sällskapet som prostituerade sig, på 1960-talet ofta under ganska självständiga former, kunde både själva skaffa pekuniära medel och de droger som behövdes för att underhålla sitt begär. Mödrarna till de borgerlig fostrade kvinnorna var,

i alla fall då flickorna var små, ofta hemmafruar och fäderna hade under dessa år fortfarande yrken med acceptabel status. På så vis kan rollen som hemmafru även ha framstått som en möjlig position att falla tillbaka på för döttrarna vid deras sortier, speciellt om deras män lyckades axla barndomens internaliserade fadersroller eller åtminstone vissa delar av en sådan rolluppsättning. En borgerlig kvinna beskriver dock sin far som förtryckt och hunsad trots att han hade en hygglig lön och en aktad profession. Här framställs istället modern som krävande och dominant.

Fadersbilder

Bland intervjuade personer ur både arbetar- och borgerliga led framstår fäderna ofta som ganska osympatiska karaktärsmasker. De har varit nedsättande, brustit i engagemang, uppträtt skrämmande och aggressivt, varit alkoholberoende samt även kunnat vara direkt frånstötande. En för rolltagandet och självbildningen betydelsefull person måste dock inte, vilket intervjumaterialet gör tydligt, vara vänlig eller positiv. Men ett hyggligt bemötande kan naturligtvis förutskicka mindre motstånd och undanflykter än den skräckinjagande och nedsättande andre. En man ur borgerlig miljö berättar utförligt om en far som bestämde allt medan hustrun fick hushållspengar och höll hans skor nyputsade. ”Det var han som bestämde hemma helt enkelt va. Helt och hållet.” En man ur samma skikt berättar om en far med uttalade alkoholproblem som därtill kunde bli våldsam. En borgerlig kvinna berättar i sin tur att hennes auktoritära far brukade dricka sprit i smyg. Han hade ett hyggligt jobb men kom på sned i karriären och tog till slut sitt liv.

En borgerlig kvinna framställer fadern som passiv, avståndstagande och kall. Sin mor avbildar hon som krävande och missnöjd. Ordvalet när hon berättar om sin far tyder på att han trots en relativt hygglig position ändå inte lyckades leva upp till familjens förväntningar. ”Jag vet aldrig att han har blivit uppflyttad på något sätt eller befordrad”, påminner hon sig. Spegelvänder man de negativa sidor denna kvinna tillskriver sin far kan ett kontraideal konstrueras. En bra karl skall i hennes värld i så fall vara aktiv, kontaktsökande, varm, ömsesidig, accepterande, vänlig och nöjd samt därtill göra karriär. Tidvis och i några stycken kunde kvinnans egen make leva upp till sådana ideal men någon egentlig karriär annat än som märkvärdig drogbohem och lyskraftig pundarhippie blev det aldrig tal om.

Föräldrarna hade varit stränga och förväntat sig att ”det skulle bli någonting” av deras son, berättar en borgerlig kvinna angående sin far. Liknande förväntningar överförde han trots egna tillkortakommanden till sina barn och rent allmänt kunde han också vara ”ganska sträng”. Samtliga biologiska fäder till männen ur arbetarled och minst tre av de borgerliga männens fäder har haft uppenbara alkoholproblem.

Arbetargrabbarna berättar om berusade fäder som kunnat komma raglande genom kvarteren och blivit liggande till allmän beskådan lite varstans. ”Folk gick fulla ute. Fyllegubbar va.” Dessa fäder kunde också gå igång och börja ”veva” men även bli gapiga och börja bråka på andra sätt.

Genomgående beskriver arbetarpojken sina fäder som opålitliga och lynniga. Även de borgerliga pojkarnas fäder har kunnat uppträda osympatiskt och obalanserat mot sina barn. En man, fortlöpande intervjuad sedan 1970-talet, skildrar flertalet signifikanta män under sin uppväxt på ett vis som får dem att passa in i ett likartat mönster. Mansrollsförteckningen omfattar för hans del en biologisk far, en styvfar, en fosterfar samt en patriarkalisk och skräckinjagande rektor på en ungdomsvårdsskola. Under sina första levnadsår bodde denne man för en tid hos sin morfar. Detta var en klassisk arbetarkämpe som även han kunde vara sträng och hårdhänt men som i någon mån ändå balanserade den intervjuade mannens negativa bild av den vuxna manligheten. I vuxen ålder anser samma man ”att man bör vara stor och stark”, och ”att man behöver muskler” samt ”pengar och trygghet, för det har ju inte tjejer alltså”.

Även om andra förebilder förekommit så har flertalet män ur arbetarled under långa perioder, likt sina fäder, levt ur hand i mun och med droger som livets mål och mening. På så vis har fädernas livsmönster överförts och förblivit styrande i en påföljande generation (se Jonsson 1969b). Vid sidan av negativa minnesbilder minns flera arbetarpojkar samtidigt sina fäder som dugliga yrkesmän. På många olika sätt påvisar de intervjuade männen den praktiska duglighetens betydelse för självaktningen. En tungt belastad man har beskrivit sin far som en duktig rörläggare inom en bransch där man på den tiden enligt hans uppfattning söp ganska friskt. Han blottar också en grundsten i sin egen självbild när han säger om sig själv att han alltid ”skött jobbet”. Därför har han, trots att han långa tider varit tungt drogberoende, ”klarat sig bra”. Uttalandet säger något om gynnsamma återhämtningsvillkor och värdighetsstrategier för män i denna samhällsklass. Denna man ville inte inrätta sig i rollen som nykter alkoholist när han ställde undan flaskorna. Han strävade istället med framgång efter att framstå som kunnig och måttlig. Ytterligare en av de intervjuade arbetarklassmännen lyckades efter ett avsevärt ungdomsfylleri ändå upprätta en tillvaro som kompetent yrkesman och rekreationskonsument. Några fäder till intervjuade män har varit dugliga idrottsmän och detta intresse har deras söner kunnat föra med sig genom livet.

Flera män förfaller likt sina egna fäder aldrig ha lyckats utveckla någon egentlig relation till sina barn, som i några fall blivit födda när männen själva gjorde tid bakom galler. Några män som ändå haft återkommande relationer med barnen har vid sidan av uppenbara problem med sitt faderskap och sitt omvårdnadsansvar också haft trassliga relationer med barnens mödrar. På så vis har de burit uppväxtens

familjemönster vidare. Under kritiska perioder har flertalet fäder, förutom ett yrkeskunnande, dock inte haft några mer framträdande prestigeällor att ösa kraft ur för att kunna styra sina söner eller döttrar på rätt kurs. Det är inte helt otänkbart att en i och för sig ganska negativ och frånstötande fadersgestalt också har fått klä skott för en del av den övriga familjens misslyckanden vilka egentligen inte haft sin rot i hans beteende. På så vis kan även syndabocken slå tillbaka och skaffa sig en syndabock.

Två arbetarpojkar har vuxit upp med fosterfäder. Övriga pojkar i denna kategori har vuxit upp med biologiska fäder vilka samtliga har haft avsevärda problem. ”Var han hemma så var han full”, säger en av dessa män angående sin far. I de fall alkoholmissbruk inte framkommit bland fäderna har det istället handlat om fosterfäder som i våld och förtryck mycket väl kunnat mäta sig med eller övertrumfat de biologiska fäderna. ”Sådär hänsynslöst slog han”, berättar en man angående det sätt han pryglades på av sin fosterfar. ”Det gick inte att sticka upp även om man visste att man hade rätt, och det sitter ju i så klart”, berättar en annan av de män som fostrades med hugg och slag av sin biologiska far. Andra signifikanta män har också kunnat ikläda sig stränga och skräckinjagande roller mot dessa pojkar.

Trots att mödrarna i flera fall kunnat hysa skräck för sina män så förefaller de ändå inte att ha utsatts för våld i samma utsträckning som sina pojkar. Flertalet intervjuade avvisar därtill explicit bilden av sin far som något slags hustrumisshandlare. En man menar att det kunde hända ”då och då”, medan en annan berättar att det kunde vara bråk men att han ”aldrig upplevt någon form av rädsla” för att fadern skulle ge sig på hans mor. En man berättar att fadern kunde vara stygg och odrägligt men ”handgripligheter” mot modern vet han sig aldrig ha sett. Ytterligare en man berättar om sin far att han var känd för sitt dåliga ölsinne men att mor i huset hade skinn på näsan och kunde handskas med honom både vad gällde den saken och annat. ”Det kan väl hända att han gav henne en lavett men å andra sidan fick han en lavett av henne då va. Han har till och med blivit misshandlad av henne någon gång va. Hon var inte dålig.” När makens alkoholkonsumtion passerade det acceptabla kunde denna kvinna därtill ombesörja att han fick några månader på torken. ”Hon ringde när det var för jävligt.”

En man säger emellertid om sin mors förhållande till sin försupna make att ”hon var väl rädd för honom” och själv hade han ”en jävla respekt för den här gubben”. Men även rädsla barn kan göra motstånd. ”Om jag hade gjort någonting som inte var bra, om han hade fått reda på det gubben, så hade han slagit

mig igen” berättar en av dem.¹⁰⁴ ”Han rappade ordentligt” berättar en annan motspänstig arbetarpojke vars fosterfar kunde binda fast honom i sängen innan han slog honom sönder och samman med en livrem. Men uppenbarligen lyckades han aldrig bryta pojken motstånd helt.

Könsroller och klassroller

Värdeföreställningar och handlingsmönster bäddas ofta in och hålls vid liv av samhällets klass- och könsstrukturer. Samtalen visar att borgerligt fostrade ungdomar tagit till sig andra värderingar och förväntningar än ungdomar från arbetarkvarteren. Trots gemensamma och djupgående avvikelser har föräldrarnas klass- och könsroller ändå kunnat dröja sig kvar och förbli signifikanta, både under och efter avvikelseperioderna. Familjerna i den borgerliga sfären har huvudsakligen tillhört vad Therborn (1973) kallar mellanskikten. Men eget företagande och köpmannaskap har periodvis placerat vissa mellanskiktsfamiljer i den småborgerliga sfären. En man menar att hans mor var sprungen ur den övre medelklassen men att fadern varken lyckades behålla eller förstärka familjens ställning. Själva har de intervjuade männen med borgerligt ursprung efter sin återhämtning varit anställda som ombudsmän, behandlare och vårdare. Flertalet intervjuade män har under långa tider arbetat sporadiskt men någon har haft samma anställning under stora delar av sitt yrkesverksamma liv. För de män som överlevt har förhållandet till yrkeslivet med tilltagande ålder blivit mer varaktigt och differentierat.

Minst två kvinnor med medelklassbakgrund har som tonåringar varit intagna på mentalsjukhus för suicidförsök. En kvinna ur arbetarled fick istället tillbringa tonåren på en ungdomsvårdsskola. Efter sortierna har köns- och klassmönster också ramat in förändrings- och återhämtningsprocesserna. För arbetarpojkenas del har den gemenskap med borgerliga ungdomar som förekommit under tider av drogberoende ofta tynat bort när de lämnat sällskapet. För de gänganknutna män ur arbetarklassen som aldrig etablerade något injektionsberoende förefaller gemenskapen med andra män ur samma klass att ha fortskridit både under och efter deras tonårstid. Bilden av kvinnorna, merparten från borgerliga familjer, är liksom bilden

¹⁰⁴ Kälvesten m.fl. (1973:221) med anknytning till Skå Edeby, barnbyn utanför Stockholm, skriver med anledning av fosterfamiljens möjligheter: ”Den psykiska felutvecklingen i en tidig familj och en eventuell reparation i en senare följer båda samma lag: resultatet är en samspelsprodukt i båda fallen. Skillnaden är den mycket viktiga att den biologiska familjen mötte upp först och kunde sätta sin prägel medan leret var mjukast.”

av de borgerliga männen mer splittrad även om ingen intervjuad ur dessa led efter sin sorti förefaller att ha upprätthållit något mer renodlat proletärt umgänge.

Arbetarpojknas fäder har under de perioder de arbetat haft yrken som grovarbetare, hamnarbetare, rörläggare, metallarbetare och snickare. Några fäder har åtminstone periodvis supit ganska hårt samtidigt som de jobbat ihärdigt. Mödrarna i arbetarklassfamiljerna har haft yrken som städerskor, sömmerskor, telefonister och vårdbiträden. Periodvis har dessa hustrur även varit hemmafruar. Arbetarpojknarna har efter sina sortier blivit kvar inom sin klass med yrken som elektriker, vaktmästare, byggnadsarbetare och diversearbetare. En man i denna kategori har under många år vid sidan av sitt arbete som vaktmästare verkat inom en religiös organisation och en annan på deltid som tränare inom idrottsrörelsen. För de män, huvudsakligen ur arbetarled, som varit intagna på landets fängelser och interneringsanstalter har dessa perioder dominerats av enkla och repetitiva sysselsättningar.

En man minns att hans mor ärvde en del tillgångar vilka gick förlorade i faderns vidlyftiga projekt. En trots sin borgerliga uppväxt mer traditionell rövare och senare tung injektionsnarkoman berättar att modern i hans barndom var hemmafru. Fadern var chef på ett företag för att senare bli köpman och egenföretagare. På grund av föräldrarnas skilsmässa var mannen själv, liksom flera andra ungdomar i mitt tidiga gäng, ”nästan uppvuxen” hos sina morföräldrar vilka dock tillhörde arbetarklassen. Senare fick han flytta med sin mor till ett okänt gängområde där han i tonåren blev medlem i ett hårt belastat och arbetarklassbaserat gatugäng. Den äldsta intervjuade mannen växte upp i ett bättre innerstadsområde. Föräldrarna hade hög status och själv fick han en aktad och eftertraktad estetisk högskoleutbildning.

Förutom att de vuxit upp inom samma samhällsklass och i samma typ av bostadsområden finns det många andra likheter mellan materialets arbetarpojkar. Fattigdom och en sporadisk livsföring har återkommit i familjernas livsmönster. Nedärvd låg status, i hög utsträckning förmedlad av fäderna, har i många fall också präglat sönernas tillvaro. Tidvis har några män ur sådana familjer lyckats tillskansat sig framträdande positioner i stadens hippiegäng. Köns- och klassroller har också ramat in ungdomarnas sortier och förändringsprocesser. Efter återhämtningen har en nedärvd avvikande livsstil trots en eller annan kvardröjande rollrest kunnat klinga av i många stycken. Deltagande i något av de många proletärt inriktade småpartier som förekom under 1970-talet kan i vissa fall ha neutraliserat strukturbundna krav och medverkat till att de borgerligt fostrade ungdomarna kunnat finna sig till rätta med enklare utbildningsalternativ och mindre statustyngda positioner än vad uppväxtens förväntningar krävt.

Sammanfattning

Fasader, roller och krisartade situationer kan uppenbara vilka värden en människa internaliserat även om hon inte fullt ut maktar med att leva upp till manuskriptens förväntningar. Flera familjer, framför allt borgerliga, har dolt sina tillkortakommanden bakom anständiga fasader. Strategier av sådant slag har kunnat försvåra ungdomarnas realitetsanpassning. Avvikelseformer och motståndsmedel har präglats av klass- och skiktillhörighet även om kvinnor och män också kunnat uppvisa olika böjelser och förhållningssätt. Unga deprimerade och självmordsbenägna pojkar och flickor ur arbetarklassen har behandlats på straffskolor, ungdomsvårdsskolor och fängelser medan deprimerade och självmordsbenägna borgerliga ungdomar hamnat på mentalsjukhus.

Flera intervjuade har fört med sig en kortsiktig och impulsiv livsstil från sin familjekultur. I slutändan har ungdomarnas vanmakt inför familjens och omgivningens förväntningar kunnat visa sig mer svårfrånkomliga än de kemiska euforiernas rollförväntningar. Även om de bohemiska gängen i Göteborgs centrala delar har haft en annan rekryteringsbas och andra förväntningsstrukturer än gängen i stadens dåvarande ytterområden så har spända familjeförhållanden och en bristfällig tillknytning, vad det gäller båda dessa kategorier, kunnat underlätta de avvikande engagemangen. Möjligen har den foglighet en auktoritär och despotisk uppfostran inympat också kunnat bana väg för de avvikande handlingsmönstren. Samtidigt har sådana böjelser kunnat motverkas av motspänstiga och egensinniga gängkulturer.

Trots att universella värden kunnat ge pionjärens och veteraners föreställningar stadga så har konkreta situationer ofta normerats av föreställningar som begränsats till att gälla ett mindre antal medmänniskor. I vissa situationer och grupper har våldshandlingar varit nedsättande men i andra situationer och grupper har våldskapaciteten kunnat skänka god status. Män ur borgerliga led med en nedsättande inställning till trasproletär våldskompetens har dock själva kunnat ge sig på sina flickvänner. Samtliga intervjuade arbetarpojkar har haft lätt för sig i skolan och därtill kunnat känna viss stolthet över detta men möjligheten till fortsatta studier har ändå inte kunnat locka till anpassning. Kanske kan pionjärer och veteraner i gemen beskrivas som en grupp ungdomar vilka begåvningsmässigt haft det relativt väl förspänt men detta till trots, eller kanske just därför, kolliderat ovanligt kraftigt med de vedertagna normsystemen. Möjligen har begåvningsfaktorer också haft sitt finger med i spelet vad det gäller deras förmåga till självläkning och återanpassning.

KAPITEL 7

Självförändrande relationer

Socialiteten är en svårfrånkomlig mänsklig drift. Detta förhållande kan ge upphov till både anpassade och avvikande handlingar. Det utanförskap och den bristfälliga tillknytning som grundlagts under uppväxten har manifesterats i osäkerhet, upptåg och märkvärdiga poser. Hisnande tilltag och tunga droger har kommit till användning som medel för flykt. Samhällets försvarsmekanismer har kunnat förstärka utanförskapet ytterligare. I värsta fall har sådana livsöden ändat i konstanta psykotiska tillstånd. Under och efter sin återhämtning har flera intervjuade, på gott eller ont, försökt reparera vad som brustit i förhållande till sina nära anhöriga.

Motstånd och eftergifter

De intervjuades normbrott kan med fördel förstås som ett slags motståndshandlingar.¹⁰⁵ Flera män berättar om hur de som barn kastat sten och ruttet frukt eller glåpord efter helt okända karlar. På så vis har sådana män fått bli ställföreträdare och syndabockar för de manspersoner pojkarna tidigt lärt sig avsky. När sådana tilltag avslöjats har dessa pojkar utöver de drabbade människors reaktioner och bestraffningar även kunnat dra på sig sanktioner från sina föräldrars sida. ”Å då sköt hon ifrån mig änna och sa att, ja det kan han gott ha”, berättar en man angående en sådan episod, där en vuxen man tagit honom i örat för att därefter kontakta hans mor. Därefter fick pojken, som så många gånger förr, också stryk av sin fosterfar. På så vis kunde hans negativa erfarenheter av vuxna män både armeras och cementeras innan det var dags för kriminalvårdens vaktkonstaplar att börja peka med hela handen mot disciplinanstaltens isoleringscell.¹⁰⁶

¹⁰⁵ ”The Psychology of Punitive Justice” (Mead 1918:577–602) handlar bl.a. om de motreaktioner och krav på återbetalning genom eget lidande som en avvikande människa kan drabbas av. Sådana sanktioner kan även dämpa motståndslusten hos andra människor.

¹⁰⁶ Donald R. Cressey (1972:25) påpekar att människor kan bli kriminella inte bara p.g.a. kontakter med kriminella mönster utan även på grund av en isolering från antikriminella mönster.

Så hur mycket av sina internaliserade och självidentifierande etiska hållhakar kan en ensam ung människa vara villig att offra eller ställa undan i sin längtan efter en gnutta ömsesidighet och en stunds gemenskap? Frågan berättigas av att flera intervjuade redogör för sin medverkan i avvikande grupper de egentligen inte känt sig hemma i eller ens sympatiserat med. Johan Asplund (1987:12–13, 240) framställer i sådana stycken människan som både intagande och motbjudande.¹⁰⁷ Han påvisar också att även till synes respektabla och socialt inbäddade personer kan tubbas eller övertalas att skada eller rent av avrätta en oskyldig och okänd medmänniska. Tobak, thinner, sprit, iögonfallande sexualitet, stölder, våld och knark eller rätt och slätt ett allmänt dåligt uppförande kan bli de markörer som signalerar och inbjuder till alternativ gemenskap. T.ex. kunde dåtidens gatuprostituerade unga kvinnor samlas en stund i Brunnsparken i centrala Göteborg för att prata och röka en cigarett innan de började bjuda ut sig till hugade klienter. Under sådana stunder kunde de också varna varandra för särskilt brutala och perversa torskar. Charles E. Faupel (1991:90) påtalar liknande strategier och många andra likheter finns mellan de prostituerade han intervjuat och de unga kvinnor som sålde sexuella tjänster i Brunnsparken och vid Parkgatan under mitten av 1960-talet.

Flera män berättar om hur de till att börja med mest ”hängde med” när de hamnade vid sidan av huvudfåran medan de mest sargade arbetarpojkar kunde vara högaktivt motspänstiga mot vuxenvärldens normsystem redan som småpojkar. En man berättar t.ex. att ledaren för hans gäng var stadens skräck.¹⁰⁸ ”Alla var rädda för honom men det var ju bara han som slogs, fast man hängde ju med i samma gäng då.” En intervjuad man sammanfattar en sällsynt utarmad period i sitt liv med orden ”jag tror inte att jag hade kontakt med någon människa, bara gänget”. Vid denna tidpunkt bestod gänget av, förutom av honom själv, en synnerligen nedgången, gatuprostituerad och injektionsberoende ung kvinna och en likaledes beroende och enligt den intervjuade smärtsamt ensam ung man.

¹⁰⁷ Asplunds resonemang kan aktualisera frågan om självpresentation kontra självperception och hur förhållandet mellan intervjuaren och de intervjuade kunnat framställa svar mer avsedda att vara till lags än att blotta egentliga minnesbilder, verkliga självuppfattningar och sakförhållanden. På gott och ont är människan socialt responsiv.

¹⁰⁸ I Håkansson (1972:115) för Short jr och Strodbeck ett resonemang angående riktat våld mot företeelser utanför gruppen som en metod för att minska ett hot mot gängledarens status.

Utanförskap

Lösryckta, på flykt från sig själva och sina omständigheter strävade de intervjuade som ungdomar efter att bli ett namn eller att i alla fall få någon tillhörighet någonstans. På så vis kan behovet av gemenskap överordnas internaliserade normer och värderingar. Intervjumaterialet visar också att både innerstadens och ytterområdenas ungdomsgäng har kunde differentiera mellan olika typer av överskridande handlingar och göra motstånd efter olika smak och mönster (Johan Fornäs m.fl.1984:15). Att spela pajas kan ses som en klassisk strategi bland utsatta barn och ungdomar som på så vis, åtminstone för stunden, kan undkomma sin ensamhetskänsla och osäkerhet och en gnagande känsla av skam. En man med borgerlig uppväxt minns att han ”alltid varit en pajas”.¹⁰⁹ En man ur arbetarled minns i sin tur hur han brukade se till ”att något hände i klassen” och gjorde ”roliga saker och så där”. En intervjuad kvinna väljer ordet ”sprallig” för att beskriva sin hållning under skoltiden. Den man som skildrar sin lustighet mest smärtsamt har brösttit i självrespekt, haft identitetsproblem och kan fortfarande brottas med en känsla av att inte bli tagen på allvar. Denna man fick tidigt lära sig att en viktig uppgift här i livet är att vidmakthålla eller förmera familjens status. ”Det var bara dom höga målen som gällde.”

När han inte lyckades uppfylla dessa krav blev han nedvärderad, kom på glid och började driva och flacka. Till slut hängav han sig åt märkliga maner och en drog-mättad livsstil på heltid. Denna hållning kunde både placera honom i centrum och ställa honom utanför en vardaglig och bevärdigande gemenskap.

”Jag tror inte att jag funderade över vad jag kastade mig in i på något sätt”, berättar han. Utan droger kulminerade känslan av att inte duga till men med amfetamin i kroppen kunde han både känna sig ”skarp” och ”hålla låda”. Han strävade efter märkvärdighet och blev under andra halvan av 1960-talet en sensation i gränslandet mellan acceptabelt och oacceptabelt. Amfetaminet uppammade emellertid en stirrig och misstänksam rastlöshet. Likt så många andra av sällskapet unga män misslyckades han i ett betydande antal relationer både i sin släkt och med sina bekanta och flickvänner. Svek och bedrägligt beteende åtföljdes av skamkänslor och under slutskedet av sin tid i träsket agerade han ut sina psykotiska förföljelsemanier på ett halsbrytande sätt.

¹⁰⁹ ”Jag var ju störig, pajas, clownen i klassen”, berättar en av de heroinister Lalander (2001:31) intervjuat och flera av hans intervjupersoner beskriver sin roll i skolans värld på liknande sätt. Även de män Berglund (1998:27) skildrar har kunnat pendla mellan olika sociala världar och vara klassens eller ungdomsgängets clown.

Även om han knyter sitt livsöde till föräldrarnas tillkortakommanden ger denne man också en oerhört kritisk bild av sig själv. Han skildrar hur barndomsrollen som lustig upptågsmakare i tonåren kom att kompletteras med inslag som sensationellt märkvärdig och opålitlig. Efter en segdragen och pryoadad återhämtningsperiod tog han ett okvalificerat industrijobb med samvaro och stämninglägen på en ”jävla låg nivå”.¹¹⁰ Det var ”en sån där jävla slasktratt” för människor ”som inte fick några andra jobb” och på denna arbetsplats blev han kvar i flera år. Borgerligt fostrad försökte han undfly de förväntningar han inte måktat med att leva upp till. Men ställd inför industriproletariatets attityder och ambitioner kände han bara förakt och valde till slut bort denna typ av umgänge och arbetsuppgifter.

Samtalen pekar ofta på att barn och ungdomar som berövats sin värdighet kan hamna ytterst skevt i tillvaron. För att sammanjämka värdighet och lycka krävs som Habermas uppmärksammat (1979:92-94) en öppen, jämlik och oinskränkt kommunikation. Ensamhet och utanförskap kan i sin tur skymta fram bakom märkvärdiga poser, lustiga upptåg och olagliga tilltag. Man kan, som en gängveteran uttryckte saken, ”stjåla för att det skulle stjålas”. För en undanskuffad ung människa kan det bjärta och iögonfallande gänget ta vid, begränsa etikens räckvidd, pressa tillbaka ensamhetskänslan och upprätthålla ett motstånd som går på tvärs mot självets etiska hörnstenar. Abnorma shower och självbekännelser på religiösa och profana scener kan, liksom braskande tidningsrubriker, personundersökningar och rättspsykiatriska utlåtanden som viker ut personligheten till naken beskådan, också hjälpa till att förvrida och föröda självbilden. Men sådana tillställningar kan även ge tillfällen till uppmärksamhet. En kvinna minns med beklagande hur en tidigt aktiv veteran, som börjat handlat med narkotika i den något större skalan, fick schavottera på löpsedlarna med både foto och namn när ”knarkhysterin” var som störst. Ett sådant utpekande ger naturligtvis inte de bästa förutsättningarna för en återställning eller reparation med syfte att inlemma någon i mer ordinära kretsar.

Flykten från smärtsamma, nedsättande och vanmäktiga villkor kan av intervjuerna att döma göra ensamhetskänslan permanent, även om avvikaren i många stycken börjat leva sedesamt. För dem som placerades på 1960-talets ungdomsanstalter kunde situationen, efter en längre tids häktning i en trist och tradig liten ensamcell, där den unge fången i sin ensamhet för en spottstyver fick klistra kuvert eller montera klädnypor, förstärkas genom ytterligare isolering på någon av dåti-

¹¹⁰ Jämför hur Layder (1996:82-83) under rubriken Situated activity skildrar en typ av återkommande avbrott och aktiviteter som kan förekomma på en arbetsplats för att komma tillrätta med monotona arbetsuppgifter.

dens många hårdföra barn- och ungdomsanstalter. På 1960-talet hade samhället egentligen bara en metod för att återföra unga män och kvinnor vid avvikelsefronten till ordningen: Avskilja och straffa. Kombinationen av nedvärdering och isolering var kriminal- och socialvårdsstandard även vad det gäller mycket unga avvikare.

Blott femtonåriga pojkar kunde sitta häktade och isolerade i månader i en ca sex kvadratmeter stor ensamcell, med utsikt mot ett rutnät och ett taggtrådsstängsel, på Skogomeanstalten i Göteborgs utkant. Isolering, negligering och en ofta ytterst kränkande rättegång blev i alltför många fall samhällets svar på de handlingar som tillkommit just för att råda bot på eller bekämpa tidigt förvärvade mindervärdighets- och ensamhetskänslor. Under häktningstider var helgdagar liksom påsk- och julafton snarlika alla andra dagar. Perioderna kunde flyta fram i en gråglåmigt flack och tidlös ström. Sådana förhållanden bidrog sannolikt inte till att utveckla någon mellanmänsklig tillit eller utveckla någon social kompetens hos redan illa sargade pubertetsynglingar. En man uppvuxen i en söndertrasad familj berättar om sin ungdoms perioder av häktning och isolering: ”Det var hemskt! Man är avskuren från kontakt. Det fortsätter och det sätter sina spår i relation med andra människor.”

En man, medlem av det tidigare skildrade gatugänget i Majorna, berättar om sin tunghäfta och varför han i vuxen ålder bor kvar hos sin mor: ”Om jag bor ensam i en lägenhet så har jag inte mer tjejer för det, eftersom jag inte pratar då va.” Samma man påminner mig också om att flera andra unga män i fattigkvarteren har haft likartade problem. Även om han själv är speciellt tydlig i detta avseende så lyckades många andra gatpojkar heller aldrig upprätta någon hållbar relation med det motsatta könet utöver sin mor och inte ens detta ville alltid lyckas. Allt eftersom kamraterna föll undan, antingen de trots allt lyckades skaffa flickvänner, hamnade på anstalt eller gick ur tiden, nödgades dessa män söka nytt umgänge.¹¹¹ De nya kamraterna, vanligtvis andra män med en torftig och utsatt uppväxt, hade även de ofta varit medlemmar i något gatugäng och i en hel del fall även varit intagna på anstalt.

Gatpojkar i Göteborgs västra stadsdelar var ständigt på driven genom annorlunda situationer och constellationer. Dålig tillknytning på ett håll kunde skapa samhörighet på ett annat. Typiska tillfälligheter kantade deras flackande väg genom livet även om villkoren samtidigt kunde förena. Samtliga unga män jag själv umgicks med under min tonårstid hade anstaltserfarenheter. Trasproletära reaktioner och

¹¹¹ Humphries (1984:179) skildrar ett samtal med en gänganknuten man i Storbritannien född 1909: ”Most fellows started going out with girls and that was the finish of ’em. If you was in the Black Hand Gang, the girls didn’t approve of it, and out you ’ad to come, and strange how it was, there was only three of us left, and we was all bachelors, three of us.”

relationer skänkte mening åt våra tilltag och den ena stigmatiserande institutionen och situationen avlöste den andra.¹¹² En man uppvuxen i en utarmad arbetarfamilj funderar över varför det gick som det gick och finner en plausibel förklaring: ”Man hade ingen att hålla i handen då”. En av de övriga männen påpekar att han fortfarande är ”en ensamvarg” och säger ”jag umgicks aldrig med mina syskon egentligen. Jag var oftast ute och det är jag än idag.”

Även om kvinnorna också uppenbarar påfallande ensamhetskänslor och kontaktproblem verkar kontakten med mödrarna i deras fall att ha varit något bättre i den tidiga barndomen. I förpuberteten har spänningarna tilltagit och efter hand har även flickorna sökt sig ut i gängen och börjat sällskapa med utsatta och belastade unga män. Så här skildrar en av dessa kvinnor ensamhetens gissel och hur hon kunnat ge sig ut och driva: ”Ja, jag är väldigt negativ och väldigt ofta deprimerad /.../ Och så började jag med dom här nojorna då. Jag kunde inte vara hemma, jag stod inte ut med att vara ensam. Jag fick ge mig ut på stan då eller någonstans.” Denna kvinna har under årens lopp haft sällskap med två av ungdomsnarkomanins mer framträdande veteraner. En av de övriga kvinnorna målar också upp sin tonårstid som en period när hon ”stod utanför” och mådde ”jättedålig psykiskt”. Även denna kvinna försökte ta sitt liv. Hon följde inte de ”gängse stora stråken” utan försökte gå ”den svåra banan”. Även som vuxen har hon haft svårt att känna sig ”som en i den stora gemenskapen”.

En kvinna berättar att även om hon med amfetamin i kroppen ibland kunde bli hög och känna sig komfortabel så övergick tillståndet ofta i att hon blev ”dämpad” och ”sorgsen”. Hon hade svårt att ta sig ur relationen med sin make och sökte hjälp hos en terapeut med orden: ”Jag vill bara veta varför jag inte kan gå när det är det enda jag vill.” Denna kvinna släppte under sitt decennium som gangsterbrud och narkoman aldrig kontakten med mer ordinära människor. Hon hade, troligen därför, en stark upplevelse av att stå med ett ben på vardera sidan. Men ”jag förstod mig aldrig riktigt på mentaliteten”, säger hon om pundersällskapet. Hur fastsnärjd hon än var i relationen med sin make så lyckades hon ändå till slut bygga upp en mer ordinär tillvaro parallellt med hans. Trots att maken dröjde sig kvar som beroende så fick hon det ändå ”att gå ihop på något sätt”. Långt om länge insåg denna kvinna att hon ”själv måste gå” eftersom maken uppenbart aldrig skulle lämna förhållandet självmant. Separationen underlättades av att hon bytte sexuella preferenser och

¹¹² Jfr Abrams (1982:269–271) och den respons på responsen som kan producera sekundära avvikelser.

lyckades upprätta en intim relation med en partner av sitt eget kön. ”En kort period var jag tvungen att få ett litet återfall i mansvärlden men sedan gick jag tillbaka”, berättar samma kvinna.

Vid dryga fyrtio års ålder är en av de övriga intervjuade, en f.d. gatpojke, kompetent kassaskåpsskärare, inbrottstjuv och injektionsnarkoman, ytterst försupen och psykiskt söndertrasad, men han håller sig huvudsakligen inom lagens ramar. På så vis är han anpassad. Kontakten med anhöriga har i stort sett upphört och på frågan om de träffas alls, säger han att ”då får jag väl bli inbjuden först”. Mannen försörjer sig med förtidspension och har sporadisk kontakt med hemtjänsten och socialvården. Själv har han aldrig varit någon våldsman men är numera utlämnad åt umgänget med en grupp alkoholiserade män som ”folk är rädda för”. Sedan barndomen har kontakten med modern varit bräcklig och han har nästan ”växt upp” hos sin mormor eftersom ”gubben och kärringen skilde sig”. Under tonåren har han långa tider varit intagen på en rad olika ungdomsanstalter och därefter på ett flertal belastandeanstalter för vuxna. Vårdinsatserna har med ett skrämmande uttryck inkapaciterat honom både som rövare, injektionsnarkoman och äktenskapspartner. Angående att leva mer anpassat menar han att ”det kan jag väl om jag vill men jag känner inte för det.” Mitt under samtalen kan han blotta groteska förföljelsemanier utan någon som helst förvarning eller självdistans. Dessa stunder hotar vår tillit, blockerar ömsidigheten och begränsar sannolikt också hans möjligheter till ett mer anständigt och återupprättande umgänge.

Gemenskap

Både Georg Simmel (1965:157–163) och George Herbert Mead (1974:253) avbildar människan som en självmedveten varelse med en grundläggande socialitet. I det mänskliga val- och viljedramat kan en känsla av egenvärde understödja kontaktbarheten. Men de karaktärsmasker vi i dagligt tal kallar trevliga kan också uppåddas genom en renodling och ritualisering av interaktionerna och därmed urholka tilliten. Åsidosatta och ensamma, samtidigt med ett interaktivt behov, har de människor som intervjuats accepterat de umgängesformer som stått till buds. Psykiskt och fysiskt söndertrasad menar en man att hans förhållande till andra människor under de allra värsta åren egentligen ”inte varit någonting”. Gentemot påståendet ”du sa att du försökte få ut något när du stal”, säger samma man att han gjorde det ”för att få ett erkännande som människa”.

Många s.k. pånyttfödda kristna uppger att de lever i daglig gemenskap med Gud och att de därvid har en relation som ger dem kraft att förändra sina liv (Edin 1973, Magni 1967). Den symboliska interaktionismen tillskriver istället den generaliserade

och internaliserade andre en sådan umgängesförmåga och förändringskraft (Mead 1974:154). Psykoanalysen tilldelar i sin tur överjaget (den internaliserade fadern) sådana konverserande och etiska egenskaper (Freud 1950:733–738). Gemensamt för dessa förståelseformer är att de räknar med någon form av inre dialektik mellan själv och andra vilken kan förstärkas av utanförstående konversationspartners.

Fördomar, stämplor och stigman kan krympa umgänget och livsrummet men en stämplingsbar människa kan också värna om sin handlingsfrihet genom att dölja sina skamfläckar både inför sig själva och andra. Hon kan också, ibland med stöd av ett gäng eller en grupp, förpassa andra människor bortom anständig behandling och tillskriva dem diskvalificerande egenskaper. På så vis kan mer välanpassade personer uteslutas från möjligheter till påverkan. Alternativ gemenskap och ett vänligt bemötande kan vidga umgänget, ge vårt inre öga nytt ljus och väcka ett slumrande eller blockerat samvete till liv. En intervjuad man berättar om en välvillig och omtänksam familj som fick en stor betydelse för hans förändring. ”Jag var nog hemma hos dom fan-i-mig en tre fyra kvällar i veckan vet du. För att prata hette det. Men där fick man ju käk och kaffe och allt man ville ha. Jävla snälla människor /...../ det blev ju aldrig något tjuvaktigt mer.” Andra intervjuade framhåller pojk- respektive flickvänner, eldsjälur och vidsynta kamrater som viktiga i tider av uppbrott och självförändring.

De flickor som förekom i kretsarna runt det arbetarklassbaserade gatugäng i Majorna som skildrats i del 2 klarade sig i vuxen ålder betydligt bättre än pojkarna i samma gäng. Bara en av dessa numera vuxna kvinnor har intervjuats mer regelrätt även om jag under åren haft kontakt med flera av dem. Några av dessa flickor använde för en tid också narkotika och hade dessutom sällskap och kontakt med ett antal veteraner varav några var mina vänner. Sporadiskt kunde dessa kvinnor prostituera sig men även gängets värst utsatta flickor skaffade sig till sist både arbete och bostad. Därefter har de levt i äktenskap eller under äktenskapsliknande former och har både fått och fostrat barn. Under långa tider har de också haft nära kontakt med någon väninna med rötter i det ursprungliga gänget. Även om flickorna tidvis kunnat vara ganska intensivt insyltade och även haft sällskap med en och annan gängmedlem så utvecklade ingen av dem någon långvarig förbindelse med en sådan man. Män utanför gänget med en liknande bakgrund och livsstil förekommer dock som långvariga partners och makar. Uppgifter från personer både inom och utom intervju-materialet tyder på att samtliga dessa flickor har överlevt femtioårsstrecket.

Som ung nygift insåg en av de kvinnliga pionjärerna att hennes make använde narkotika. Barn tillkom ganska snabbt och för en tid gick det ”ganska hyfsat”. Gamla synder hann emellertid upp maken. En rättslig prövning lurade runt hörnet och i samband med dessa påfrestningar slutade han arbeta. Kvinnan själv använde till att börja med ingen narkotika alls. Hon ”tänkte över huvudtaget inte på att det var

något knark då”. Men bara något år efter giftermålet dömdes hon för narkotikabrott även om det på den tiden som hon påpekar ”var mest bara lek”. Beroendet intensifierades och paret relation kom i hög utsträckning att präglas av denna verksamhet. Mitt i förödelsen försökte hon ändå hålla familjen samman. Vid denna tidpunkt var makarnas umgänge mer bohemiskt och ”tjyvarna kom först senare.”

Med erfarenhet av sina föräldrars relation antog en intervjuad kvinna att äkten-skapliga konflikter inte går att lösa. ”Det finns bara helvete.” Om mannen framför andra i sitt liv berättar hon: ”Jag kände en väldigt stark intuition att jag skulle vara tillsammans med honom. Det fanns väl stunder då också när jag tyckte att det var Guds mening.” Långa tider lät mannen sin drogförbrukning klinga av och skötte därtill sitt arbete. På kvällar och helger kunde han dock supa till och festa loss ordentligt. Han kunde också röka på eller ta en spruta. Kvinnan berättar om sin oro i samband med dessa eskapader. ”Jag trodde jag skulle hitta honom död i lägenheten då. Han fick en överdos.” Efter ett drygt decennium lämnade hon så sin make som hon träffat i början av 1970-talet. Vid den tidpunkten hade han börjat injicera på nytt. Efter separationen fungerade livet bättre men paret flyttade åter samman och ännu en gång började tillvaron knaka i fogarna. Mannen trappade ner sin narkotikaförbrukning på nytt men då tog flaskorna över istället. Berusad blev han sexuellt klumpig och kunde även vara irriterad och brutal. Efter att en långvarig relation med ytterligare en av veteranepokens framstående män upphörde fick den devis hon fångats upp av i sin ungdom, ”det finns bara helvete”, ytterligare näring och kunde därmed underhålla hennes depressioner.

En kvinna har haft en långvarig relation med en make som representerat en drog- och rövarkultur, medan fadern som hon också haft fortlöpande kontakt med, representerat vad som ibland kallats arbetaradeln. Kvinnan själv förmådde under sina stormigaste år egentligen aldrig släppa taget om någon av dessa delaktigheter. När hon väl kommit på fötter med arbete, ordnad ekonomi och en anständigare bekantskapskrets bodde hon ändå kvar med sin make som fortfarande var ett namn att räkna med bland stadens narkomaner och gängbrottslingar. Under denna period gjorde hon en hel del ansträngningar för att få honom på fötter. Framgångarna lät emellertid vänta på sig. Senare inledde hon intima relationer med en kvinna och i samband med detta kunde tillknytningen till maken lösas upp: ”Då började jag verkligen bearbeta honom samtidigt som jag sa till henne att problemet med mig är att jag kommer nog aldrig att kunna lämna honom men vi kan väl försöka ändå.”

Trots markant tunghäfta i kvinnligt sällskap hade en av de intervjuade männen en hel del vänner av manligt kön. Man umgicks i vått och torrt, stal öl, skrot och annat säljbart gods samt drev omkring, drack sprit och sniffade thinner. Mannen minns hur umgänget med en barndomsvän tynade bort när denne lyckades skaffa en flickvän

och hur de sniffirus som varit knuten i deras umgänge fick rinna ut i sanden. Likt en av kvinnorna och flera av männen i liknande situationer återupptog han då kontakterna med sitt gamla gäng. I det sällskapet blomrade alkoholkonsumtionen ut på nytt och han hamnade till slut i ett deliriskt tillstånd. Mannen lyckades dock återhämta sig och bli nykter på egen hand. Därefter upprättade han en vänskap med en annan ensam och utsatt ung man. Denna gemenskap var inte upphängd på droger trots att man fortfarande drev omkring eller hängde på caféer och ”gick på chinne*.”

Änglar och syndabockar

Förälskelser, på engelska ”falling in love”, kan liksom upplösningstillstånd av annan art, skapa svindlande känslor och öppna möjligheter för förändring av hållningar och handlingar (Francesco Alberoni 1986:70). En inbiten injektionsnarkoman och rövare berättar om de känslor för en ny flickvän som fick honom att avbryta ett femtonårigt flackande ut och in på landets fängvårdsanstalter. ”Så hade jag aldrig känt, den där riktigt djupa grejen, tidigare.” Ytterligare en man beskriver en sådan upplevelse: ”Jag har aldrig vart med om någonting liknande vet du. Jag hade ju trott många gånger innan att jag hade varit kär och så där och det hade jag kanske varit.” Men denna förälskelse var ”som om en bomb” slagit ner.

Även om de inte blev livslånga upprättades ofta relationer med mer anständiga flickor och kvinnor under de intervjuade männens återhämtningsförsök. Då kunde en svårartad bakgrund bli ett intresseväckande kapital. ”Man kan ju berätta på ett sådant sätt att det blir spännande och så kan man ju lägga fram det så att dom tycker synd om en”, säger en man med en usel barndom och en räckta trassliga förhållanden med det motsatta könet att se tillbaka på. Även välanpassade och välutbildade unga kvinnor kunde gång efter annan söka sig unga män med en söndertrasad bakgrund, intensiv drogkonsumtion och digra anstaltserfarenheter. För vissa av dessa kvinnor har den fortlöpande samvaron med grava avvikare fungerat som vatten på en gås. Inga bandade samtal med sådana kvinnor förekommer i avhandlingen, även om jag under åren fört ett flertal samtal med några av dem. Möjligen har de mer gynnsamma statuspositioner dessa flickor fört med sig in i relationerna skyddat dem mot en degraderande anpassning. För en tid har de istället kunnat tillgodogöra sig den känsla av frigjord och fördomsfri märkvärdighet en sådan relation kunnat tillföra. En del sådana kvinnor har haft ett antal liknande relationer på rad utan att låta sig ryckas med av männens eskapader.

Kvinnliga veteraner, speciellt gäller detta de prostituerade, har ofta haft en serie relationer med avvikande unga eller nyligen vuxna män som inte måste vara, och vanligtvis heller inte var, deras hallickar. En och annan sportlovsnarkoman, respek-

tive konstnär eller beatnik, kunde på den tiden också förekomma som pojkvän eller ingå i de prostituerade kvinnornas beundrarskara. En intervjuad man med en utarmad uppväxt berättar om en komplicerad relation med en prostituerad och narkotikaberoende ung kvinna: ”Du vet hon bara försvann. Hon var ute. Hon hade gått på gatan en del. Hon gick ut och tog en torsk ibland som hon sa. Det gjorde ju inte mitt förhållande och min relation till henne speciellt mycket bättre. Jag blev hatisk. Jag blev vansinnig. (C: På henne?) Hm, allt hatet vräktes ut.”

Flickvänner och andra närstående eller mindre bekanta har ibland fått fungera som syndabockar. Trots den skepsis mot terapier som redovisats på flera håll i intervjumaterialet bestämde sig ändå en utsatt kvinna under sin återhämtning för att delta i en sådan verksamhet. ”Jag var förbannad varenda gång jag var där”, säger hon. ”Jag passade på och tog ut det på dom.” Våldet kan sällan förnekas men det kan avledas om ilskan får sätta tänderna i någon ställföreträdande, ibland kanske helt oskyldig, människa (René Girard 1986:2). Likt barndomens oskyldiga herrar som i många fall kunde råka illa ut vid ett möte med de intervjuade männen har fruar och flickvänner också kunnat hamna i skottgluggen. ”Jag har givit igen alltså fast på fel sätt, tjejerna har fått ta den stöten”, säger en av männen.

Men med hjälp av intensiva relationer i form av den stora kärleken har flera män försökt och faktiskt även lyckats få rätsida på sina liv. I flera fall har sådana relationer kombinerats med välvillig medkänsla från andra eldsjälar. En man med trasproletär uppväxt, som efter en kortare relation med en skötsam flicka ur en småborgerlig familj lyckats upprätta en livslång relation med en kvinna ur arbetarklassen, framhåller om denna kvinna, sitt livs stora kärlek, att hon ”varit ett fruktansvärt stöd i tillvaron”. Utstött, bortstött och misstänkt minns istället en av männen hur hans moder tidigt och aktivt försköt honom till förmån för sin nya man och deras gemensamma barn. ”Jag kände mig väldigt ensam”, minns han. Själv fick han tidigt barn med flera olika flickor men upprättade inte någon bärkraftig relation med någon kvinna förrän i trettioårsåldern. Då grep förälskelsen honom emellertid så häftigt att han var beredd att lägga om sin livsföring och byta ut sina roller som beryktad kåkfarare och injektionsnarkoman. ”Det var väl kvinnan i mitt liv då och det är väl så jag tänker fortfarande”, menar han tio år senare.

Pryoperioder och partnerkonsumtion

Kärlek, omsorg och tålmod kan luckra upp de motståndformer en bristfällig och nedsättande uppväxt uppammat och ett värdigt bemötande kan ge grava avvikare utrymme för en bärkraftig förändring. Efter flera decennier ville en man, gripen av en uppflammande förälskelse, inte fortsätta att åka ut och in på landets kåkar längre.

Gamla synder hann emellertid upp honom vilket inte varit helt ovanligt under de intervjuades återhämningsperioder. Trots påtaglig förändringsbenägenhet lyckades han ändå dra på sig ett långvarigt fängelsestraff. Den nya flickvännen, ”hans livs stora kärlek”, besökte honom emellertid regelbundet. Hon ”missade aldrig något sånt”. Steg för steg började han inrätta sig för ett liv i frihet ”av hänsyn till mina känslor för henne då”. Den nya relationen hade emellertid föregåtts av ett långvarigt förhållande med en drogberoende kvinna av borgerligt ursprung som ändå kunnat tillföra honom något ”mjukt och fint”, men som även varit ”väldigt modersbetonad”. På så vis kan, liksom i flera andra fall, ett slags pryoprocess urskiljas även i denna mångåriga injektionsberoende kåkfarares återhämningsmönster.

Efter en depressiv tonårstid med dålig status, självmordsförsök och mentalvård började en av de intervjuade kvinnorna sällskapa med några bohemiska konstnärnaturer. Av dessa ägnade sig speciellt en, som också haft viss framgång på den officiella märkvärdighetens arenor, åt att experimentera med tunga droger. Denna man förde även med sig sin flickvän in i dessa vanor. Kvinnan berättar om sin entré i det sena 1950-talets annorlunda och spännande konstnär- och artistkretsar där cannabis så smått börjat florera. ”Man är ung, man suger åt sig, man ser upp till alla som är lite etablerade.” För hennes egen del var det fråga om en ”kometkarriär”. Hon var ”liksom konstnärstudierande och jävligt märkvärdig” och hennes talang gjorde att hon som väldigt ung fick ”mycket uppmärksamhet av äldre och bra mycket mognare konstnärer”.

Sällskap med originalitetsjäktande konstnärnaturer och förväntningar hon inte mäktade med att leva upp till kom efter hand att förändra hennes livsstil och självuppfattningen förvandlades troligen också i detta växelspel. Efter att ha brutit upp från ett långvarigt och drogimpregnerat förhållande började samma kvinna istället att sällskapa med några tungt kriminella och drogberoende unga män. En av dessa kom trots allt att fungera som en stötta i den hysteriska och drogsmittade epok som tog vid i slutet av 1960-talet. Under sin återhämningsperiod hade samma kvinna sällskap med en ”haschande hippie” och därpå en bisexuell man. Beroendet klingade av och till slut lyckades hon upprätta en långvarig förbindelse med en mer välanpassad man. Cirkeln var sluten och på nytt kunde hon bäddas in i en borgerlig tillvaro.

Från tonåren och framåt har en av kvinnorna, tillika en av de intervjuade som inte brukat illegal narkotika, haft långvariga relationer med ett par tungt belastade män. Båda dessa män har haft decennier av tungt narkotikaberoende bakom sig. Hon har samtidigt haft ett stort antal tillfälliga förbindelser med andra mer eller mindre välanpassade karlar. En av de övriga kvinnorna som haft ett liknande förhållande med en man blev istället ”kanonkär i en kvinna” som hon träffade på en fest. Då valde hon att bli lesbisk och den kvalitativt annorlunda relation som upp-

kom blev till förmån för hennes frigörelse och återhämtning. Därför funderade jag över om en sådan möjlighet även kunde ha gagnat denna kvinna. Under ett av våra samtal frågade jag henne faktiskt om hon någon gång haft ett sådant förhållande. ”Jag hade väl ett väldigt nära förhållande till en flicka”, berättade hon. ”Hon är väldigt sensuell också med omfamningar och kyssar och hon uppträdde gärna naken. Henne har jag ju längtat efter i så fall.”¹¹³ Men även om trohet aldrig haft någon framskjuten plats i denna kvinnas tillvaro så gick hon aldrig till botten med de samkönade relationernas möjligheter.¹¹⁴ Om sig själv och sin mest långvariga pojkvän berättar hon däremot: ”Det finns nästan ingen i vårt umgänge som vi inte har försökt byta partner med. Det har hänt saker på fester och i fyllan och så”. I detta fall ändade partnerkonsumtionen dock inte i något långvarigt förhållande med någon mer problemfri manlig partner.

En man beskriver hur han under sin långa och svajiga återhämtningsperiod kunde lapa engagemang hos sina många flickvänner. ”Jag sög väl bara”, och när de tröttnade ”valde man ut ett nytt offer”. Några av dessa flickvänner sällskapade både före och efter honom med andra anstaltserfarna och problematiska unga män, varav några lyckades komma väl på fötter. Samtidigt kunde sådana flickor själva utbilda sig, sköta sina jobb och hålla sig inom lagens ramar. Vidsynta flickor med tilltagande sociala erfarenheter kunde på så vis hjälpa till att luckra upp negativa generaliseringar och förändra de utsatta unga männen på ett sätt som kunde komma senare relationer till godo. På samma vis kunde även vissa beroende ungdomar med en anorlunda, kanske mer godartad uppväxt, tillföra nya dimensioner till svårt belastade trasproletära injektionsnarkomaner.

Även om de många perioderna med olika kvinnor kunde fungera som pryopass och inlärningsprocesser så ingick detta förfarande, vad det gäller de aktuella männen, sannolikt inte i någon planerad återhämtningsstrategi. Man bör också påminna sig att någon av de intervjuade männen inte har haft några mer intima relationer alls, innan han gjorde sorti. Genom ett pryortat förfaringsätt behövde emellertid inte samma partners ta alla stötar. Efter hand kunde tillvaron plana ut och i flera sådana processer kunde mer hållbara förhållanden etableras. Trots i vissa fall ganska många försök och träningstillfällen kunde flera arbetarpojkar ändå aldrig upprätta någon långsiktig intim relation med en kvinna. Endast två, av mig väl kända, så-

¹¹³ Ytterligare en intervjuad kvinna uppger att hon haft vissa lesbiska kontakter men avvisar tanken på sig själv som lesbisk eller bisexuell.

¹¹⁴ Även om några kvinnliga pionjärer och veteraner var uppenbart lesbiska eller bisexuella så kunde de samtidigt prostituera sig heterosexuellt.

dana män har lyckats få till stånd något mer ordinärt äktenskap med i dessa fall hus, fast arbete, fru och barn. De flesta intervjuade ur denna grupp har dock återhämtat sig ganska väl och kontakter och relationer med det motsatta könet har inte behövt vara verkningslösa på så sätt. Så länge en skötsam flickvän varit den huvudsakliga relationen har flertalet aktuella män därtill bättre kunnat hålla sig på mattan än under perioder då gängmedlemmar dominerat umgänget.

De intervjuade kvinnorna har bättre klarat av att leva i äktenskap eller under likartade former, även i perioder då deras makar varit kraftigt beroende. Varken under samtalen eller under genomgång av mina minnesbilder uppenbaras däremot några anpassade män, vilka haft förhållanden med en eller flera narkotikaberoende och söndertrasade flickor i följd utan att själva falla till föga för den drogimpregnerade livsstilen. Empirin och mina minnesbilder rymmer däremot flickor som kunnat trappa ner sin narkotikakonsumtion eller växlat över till alkohol samtidigt som deras män fortsatt att injicera narkotika. Uppgifter om flera flickor utan eget drogberoende som levt tillsamman med en eller flera manliga högaktiva injektionsnarkomaner förekommer som sagt också i intervjusamtalen.

Flera intervjuade män har, även under sina drogaktiva perioder, haft relativt lätt att få till stånd förhållanden med kvinnor som inte haft någon egen illegal drogkonsumtion eller annan påtaglig belastning. I en hel del fall har dessa kvinnor ändå kunnat vara till hjälp och stöd (Goldberg 2010:100). En man i den borgerliga kretsen träffade i slutet av 1960-talet en flicka som ”tämligen omgående” blev med barn. Under perioden som pappa upplevde han att han bara ”jobbade och sov”. Han kunde röka ”lite hasch” men var i övrigt en ”renlevnadsman”. Att vara pappa kunde vara nytt och spännande men att leva avhållsamt kunde vara ”jävligt jobbigt emellanåt”. Flickvännen som själv inte använde narkotika var ”sjukligt misstänksam”. Efter en tid bröt förhållandet samman. Mannen hade också försökt förverkliga vissa utbildningsplaner men även den saken gick i stöpet när relationen upphörde och efter någon tid var han åter tillbaka i träsket.

Senare träffade han ”en jävligt bra tjej” som redan hade barn. De flyttade samman, men mannen kände sig pressad och blev osäker och svartsjuk. Förhållandet nöttes ner och mannen sökte sig på nytt ut i kvartarna. Återfallet varade några år och där-efter träffade han ännu en flicka. Detta förhållande var heller inte problemfritt men skulle ändå bli ganska långvarigt. Under de första åren höll han sig ”ganska bra på mattan” och ville satsa på förhållandet, som var ”det finaste och mest mogna” han hade haft dittills. På skolan där han fått plats gick det också skapligt och han hade en hygglig närvaro. När även denna relation började knaka i fogarna återupptog han ännu en gång sitt knarkande. ”Sådana nojor har jag aldrig haft alltså som jag hade då”, minns han. Efter en tid träffade han en ny kvinna och ingick äktenskap. Ännu

en gång blev han far och åter började han hålla sig på mattan. Istället för att leva parallellt försökte han denna gång dela livets villkor med sin hustru, relationen kunde stabiliseras, paranoiorna klingade av och förhållandet blev varaktigt.

Efter många turer av och an i träsket träffade en av de borgerliga männen en arbetarflicka och deras relation höll i sig under nästan tre decennier. Med alkohol i kroppen kunde han bli aggressiv och i början kunde han även ge sig på sin flickvän. Hon fick en ”fruktansvärd chock”, men relationen överlevde. De var ”enormt kära” och känslorna var ”otroliga”. Flickan blev gravid och ”plötsligt” skulle han bli pappa. Mannen trappade ner sitt knarkande men istället blev det en hel del alkohol och han kunde då och då dra sig undan för att röka en pipa hasch. Med hans perspektiv framstod detta som en högst måttlig försyndelse. Flickvännen teg och led. ”Jag bar mig nog jävligt dumt åt många gånger”, menar han. Spänningar i fråga om vem som skulle bestämma förändringens mått och inriktning hängde ständigt i luften. Men mannen mognade till efter hand, ansvaret växte och familjelivet fick bli allt viktigare.

Sammanfattning av kapitlet och del 3

I många fall framstår de intervjuades avvikande handlingar som ett slags medel i kampen om (märk)värdighet och gemenskap. Dålig tillknytning på ett håll har fogat samman ungdomarna på ett annat. En usel barndom samt avvikelser och f.d. avvikelser har även använts som kontaktmedel i relation till mer anständiga partners och medmänniskor. Flyktiga relationer och begränsade umgängeskretsar har kunnat hejdas av den stora kärleken. Partnerkonsumtion, pryoprocesser och intensiva parförhållande framträder som viktiga inslag i tider av återhämtning. Sådana förhållanden har kunnat tillhandahålla ytterligare anständiga och utvecklande relationer.

Flera samtal tyder på att de personer vilka trots drogintensiva perioder ändå lyckats upprätthålla någon anknytning utanför narkotikans subkultur haft lättare att återhämta sig än personer som huvudsakligen varit hänvisade till kontakter inom det avvikande sällskapet. Tillsammans med barnen har de intervjuades partners också kunnat tillhandahålla ställföreträdande mening i tillvaron. Samtidigt som männen många gånger betonar sina kvinnors fina sidor och sätter dem på piedestal har de också kunnat gå igång och överskölja dem med skällsord och aggressioner. På så vis har samma kvinnor fått fungera som både änglar och syndabockar.

Under sina pry- och återhämtningsperioder har flertalet intervjuade män haft en eller flera förhållanden med av droger och kriminalitet obelastade kvinnor. De intervjuade kvinnorna har under sådana perioder inte haft liknande erfarenheter av obelastade män. Ökad distans till eller frånvaro av negativt belastade manliga

partners har istället framstått som viktiga villkor vid kvinnornas återhämtning. Att hamna i dåligt sällskap får ofta förklara varför vissa ungdomar utvecklar oacceptabla handlingsmönster. Att hamna i gott sällskap används inte lika ofta för att förstå varför samma ungdomar, om så blivit fallet, lyckats komma på fötter. Analysen av mina samtal gör ett sådant talesätt lika befogat.

DEL 4

Kriser, övergångar och bestående men

Akkumulerade avvikelser kan utlösa både acceptabla och oacceptabla förändringar. En kritisk händelse kan tvinga fram en valsituation man kanske hellre avstått från eller önskat skjuta på framtiden. Varje överträdelse kan dessutom bana väg för den nästkommande. Ett återkommande drogintag kan bryta upp en blockerande psykisk skorpbildning och bringa självinsikten att gro. Tiden från det att ett tvivel börjar gro fram till dess att en bestående förändring kommer till stånd kan variera i både längd och intensitet.

KAPITEL 8

Förändring

När tillvaron fräts sönder av skuld och skam kan det kännas frestande att dra sig undan och när livets mening tunnas ut känns tillvaron sällan komfortabel. Vad det gäller de intervjuades sortier har psykotiska upplevelser, livshotande tillstånd, en nerkörd fysik och relationer som upphört eller kommit till stånd framstått som utlösande tilldragelser. Ofta har återhämtningen skett i pryotade etapper där avslagna återfallsförsök kunnat ingå som betydelsefulla steg i förändringsprocessen eftersom sådana upplevelser har kunnat stabilisera en självuppfattning som ordinär.

Medvetandet är inget enkelt resultat av stimulus och respons (Charon 2001, Mead 1974). Det lämnar möjlighet till val och kontroll av en människas handlingar. Tillkommande djupa och identitetsgivande roller, såsom moderskap, faderskap, accepterad homosexualitet eller en långvarig mentalsjukdom kan bilda nya identitetsfundament, bryta upp tidigare fastlåsningsmen även cementera självet i begränsande formationer. Man kan både mogna och brådmogna i trångmåls skola. Tidstypiska sociala förhållanden har liksom utbildningsbidrag, arbetsmarknadsåtgärder, kommunal vuxenutbildning, folkhögskolor, tillgång på bostäder och rikliga arbetstillfällen underlättat pionjärernas och veteranernas övergångar från en umgängeskrets till en annan.

Kritiska perioder och uppbrott

En omgivning som brister i respekt för ett barn och inte aktar en vuxen människa värdig kan föröda den utsattes tillit. Ett sådant bemötande kan också undergräva förutsättningarna för en positiv självbildning. Osäkerhet kan hålla uppriktighet i schack för när tilliten skadas kan det vara svårt att visa upp sitt verkliga själv i ljuset. Gynnsamma relationer kan tvärtom utveckla känslan av värdighet, generera tilltro och uppmuntra ett mer autentiskt framträdande. Att redan som barn stämpas som illvillig, dum, ful eller kanske något ännu mer belastande kan vid sidan av att tillhandahålla tillförlitliga hållhakar också försätta en människa i ett hopplöst underläge. Valet att gå ur tiden för att undfly en smärtsam marginalisering kan av omgivningen i sådana fall uppfattas som en önskvärd form av självsanering även om den mening

människan själv fäster vid akten kan vara bevärdigande. Under osäkra förhållanden kan pajaskonster, buspojksfasoner, kåkfarartilltag, promiskuitet eller en omåttlig drogkonsumtion ligga nära till hands. Men social frikoppling kan också göra det möjligt att driva iväg från ogynnsamma villkor och situationer.

Utän eftertanke, kanske i desperation, kan en utstött eller utsatt människa söka lindrande sensationer i de gemenskaper och verksamheter som står till buds. En hel del av de stöldturnéer, rymningar och drogseanser de intervjuade deltagit i vill jag tolka som sådana undanflykter. När avvikande roller och handlingsmönster väl etablerats får omgivningen möjlighet att förhålla sig till en inövad mask som kan dölja mer sanningsenliga och ursprungliga drag i personligheten. ”Den där andra delen var för mödosam. Det skulle ju vara någon form av heltidsjobb”, minns en pionjär då hans möjligheter att erhålla legal narkotika började klinga av och han tvingades ut på en tidskrävande illegal marknad med mer nedsättande situationer och positioner. ”Jag har egentligen aldrig lagt av. Livet har ställt mig i sådana situationer att det inte passat”, menar han.

”Bland de många tragedierna i problematiska konsumenters liv ingår att de dagligen bryter mot normer som de själva betraktar som riktiga” (Goldberg 2010:160). Någon effektiv neutralisering av samhällets normer måste enligt denna författare alltså inte äga rum. En period brukade en intervjuad amfetaminveteran opiat-ter och använde från och till även hallucinogena droger. När han bara rökte hasch räknade han sig nästan som renlevnadsman. Trots perioder då han avstod från att injicera tog paranoian ändå överhand och till sist blev han ”klart sinnessjuk”. Tilltagande psykoser blottade undanskuffade värdeföreställningar som dittills mest legat och molat och på så vis skapat mer diffusa tvivel och osäkerhets känslor. Förvridna manifestationer av sådan art kunde uppamma skräcktillstånd och bidra till att skrämja bort honom från hela hanteringen. ”Dels för dom här hemska upplevelserna och sedan blev jag ju så jävla rädd för vad jag hade kunnat ställa till med.” Mannens vakendrämmar antog fruktansvärda former och återfallsförsöken trappade upp skräcktillstånden till det olidliga. Till sist nödgades han inse att hans tid som injektionsnarkoman var förbi.

En skräckinjagande psykos som under beroendeperiodens slutskede får bågaren att rinna över kan vara lättare att ta sig förbi eller acceptera så länge drogerna har kvar något av sin euforiska kraft. När beslutet att dra sig ur eller ta några steg tillbaka tar vid kan fysiken dock vara i sådant skick att det är för sent. I detta dilemma hamnade minst en av de intervjuade. Innan drogerna brutit ner honom hade han under många år satt sig över anständighetens och förväntningarnas krav och tagit stöd för detta i en gatpojks- och rövarkultur. När han i tjugooårsåldern fick smak på amfetamin var han redan väl etablerad som ”yrkestjyv” och hade även

hunnit arbeta upp ett gott renommé i den branschen. Med pundarrollen som ett förmildrande, uppluckrande och prövande mellanled kunde en och annan namnkunnig rövare emellertid lägga tidigare avvikelserformer bakom ryggen.

Narkotikans långsiktiga effekter var under 1960-talets första del ännu ganska okända i Göteborgs yrkeskriminella kretsar. Även om de samtidigt tonade ner sin kriminalitet så förpassade de nya drogerna en del tidigare kompetenta egendomsbrottslingar in i en psykotisk dimma. En tung narkoman och därefter svårt alkoholiserad man berättar om ett avgörande ögonblick i livet när det uppenbarades att han ådragit sig så allvarliga skador att han måste stanna upp och förändra sin tillvaro. ”Man får väl se men jag har fått min dödsdom /...../ levern är delvis förskrumpnad så den kan inte ta emot blodet.” Samma man beskriver även ett antal andra allvarliga komplikationer som tillstött under åren som injektionsnarkoman och kunde göra sig gällande trots att han lyckats återhämta sig i övrigt. En av de övriga männen beskriver en period när han både hade smugglat och använt amfetamin och att han brukade smussa med detta. Men även i övrigt hade han gjort ”saker och ting som inte var bra”. På detta stadium uppbådade skuldkänslorna dock ingen hållbar förändringsvilja och istället för att ta sig i kragen löste han sitt dilemma genom att återvända fullt ut till gängen och det subkulturella stöd han kunde tillgodogöra sig på så vis.

Han berättar om denna period i livet att han inte hade en enda ”vettig människa att prata med” och att detta fick förödande konsekvenser. Ett fängelsestraff, med en riklig tillgång på narkotika, och en i omedelbar anslutning frivillig tid på ett mental sjukhus fick avrunda perioden. Under det skede som följde lät han barndomens tros- och värdeföreställningar komma till tals igen. Han erbjöds nytt umgänge i en frikyrkoförsamling och hade samtidigt sällskap med en räckta skötsamma flickor. Genom att utbilda sig, skaffa arbete och bostad samt etablera en ny mening i tillvaron lyckades han steg för steg komma på fötter även om fysiken bar på många djupa spår av vad som hade varit. På 2000-talet kan han fortfarande besöka ett eller annat möte för anonyma narkomaner eller alkoholister även om det inte var på den vägen han i begynnelsen lyckades komma på fötter.

Från mitten av 1960-talet och fram emot detta decenniums slutskeden var en av urvalets i begynnelsen ganska bohemiska och beatnikinspirerade unga män heltidsengagerad som hippie, pundare och narkotikalangare. Skarven mellan sextio- och sjuttioalet blev emellertid en brytningstid. Liksom så många andra amfetamin-konsumenter fick även denna man till slut svårigheter med att skilja ut drömmen från verkligheten. Under slutskedet av sin tid som injektionsnarkoman fick han så förnyat stöd av sin mor som brutit upp från förhållandet med hans far. Han fick även bistånd av arbetsvårdande myndigheter även om han själv var ”helt handlingsför-

mad”. I väntan på plats vid en folkhögskola söp han till ganska hårt. Efter ett kvalifikationsår på annan ort och skola tilldelades han så, en vidlyftig alkoholkonsumtion till trots, den utbildningsplats han eftertraktat. Med en rejäl bit hasch i bagaget for han så iväg till sin nya skola vars omständigheter skulle bli av avgörande betydelse för hans återhämtning.

Flera intervjuade hade syskon som artade sig väl medan andra hade syskon som också hamnade i svårigheter. Alla intervjuade utvecklade inte någon intensivare gemenskap med sådana avvikande syskon även om detta förekom i några fall. På frågan om han någonsin stal tillsammans med sin bror utbrister en tungt belastad man, vars bror också blev en framträdande egendomsbrottsling, ”nej inte alls”. Vid intervjutillfället på 1980-talet föreföll den aktuella brodern dock att ha kommit på fötter och blivit återinlemmad i familjen. Den intervjuade mannens egna relationer till samma familj förblev ytterst knackiga. Även om han inte funnit någon anledning att sluta stjäla så var fysiken så nedsatt och psyket så kaotiskt att någon sådan verksamhet svårligen skulle ha fungerat. Som ung hade denne man varit mycket aktiv och energisk. Han hade rymt från fängelser, gjort storskaliga stötar och framgångsrika kassaskåpskupper samt haft en rad relationer med mer eller mindre anständiga flickor. Men han lyckades aldrig hamna i någon situation som möjliggjorde en genomgripande förändring även om hans roll som yrkeskriminell under åren som förtidspensionär fick falla tillbaka högst väsentligt. En krävande livsföring, tung medicinering, en räckta hårda straff och värddomar lyckades till slut inkapacitera honom och föröda hans livsvilja även om han aldrig frånsade sig möjligheten att förändra sin livsstil.

Denna man hade aldrig valt att fostras med hugg och slag, eller att försättas på drift och han hade heller aldrig valt att få se sin mor fara illa. Utan egen förskyllan fick han växa upp i ett illa beryktat bostadsområde även om just hans hyreslänga inte tillhörde de allra värsta. Under tonåren var alkohol aldrig något större nummer i hans tillvaro trots att han tidvis var inbakad i ett hårt alkoholiserat och kriminellt gatugäng. Men injektionerna kom till att börja med bara att fungera allt för väl. I detta fall hade samma familj genererat två framträdande ungdomsbrottslingar. En återhämtade sig, möjligen med bistånd från en förälskad kvinnlig vårdare. Den andra brodern dröjde sig, trots ett långvarigt psykotiskt och skräckfyllt kristillstånd, kvar i träsket och förblev hårt marginaliserad fram till sin död.

Kvinnornas hållningar, reservationer och relationer

Kvinnorna har tolkat rollen som pundare på ett annorlunda sätt än männen. Även om livsföringen periodvis kunnat vara halsbrytande så har kvinnorna inte använt euforiska flyktmedel på ett lika självförödande och dödsföraktande vis som flertalet av männen.¹¹⁵ ”Vissa, det såg man ju, dom brände sig så jädra hårt” säger en långvarigt drogberoende, numera återhämtad, kvinna. Kvinnorna har heller inte på samma sätt som flera av männen vandrat in i någon vidlyftig alkoholkonsumtion när de väl gjort sig av med sina injektioner. Minst hälften av männen har i övergångsskedet hamnat i sådana återvändsgränder.¹¹⁶

Flertalet kvinnor har, vad det än kan bero på, hankat sig fram betydligt längre i tillvaron än många av männen. Ingen av kvinnorna uppenbarar några framträdande erfarenheter av sig själva som exrollsinnehavare eller f.d. narkoman. Samtliga kvinnor har barn och möjligen har modersrollen kunnat motverka sådana roll- och identitetskonstruktioner. ”Nej jag identifierar mig inte som någon före detta narkoman”, säger en kvinna klart och tydligt.¹¹⁷ En annan kvinna, djupt identifierad med sin uppväxt som ”arbetarunge” men även som kvinna, är speciellt försiktig och mån om sin integritet d.v.s. sin mentala avgränsning. Inte heller hon vill vidkännas någon identifiering med en exroll som narkoman.

Kvinnorollen kan, på ett mindre tvetydigt sätt än rollen som narkoman, beskrivas som en djup roll vars betydelse kan förnyas då någon annan roll klingar av eller faller bort. För kvinnornas del har pundarverksamheten vanligen varit avhängig någon nära relation med en man. När ett sådant förhållande upphört har följdriktigt vissa avvikande vanor och handlingsmönster kunnat avta. Samtliga intervjuade kvinnor ur den första narkomangenerationen uppenbarar negativa bindningar till det motsatta könet. Ibland lyser bitterheten fram mot de män som introducerat dem i verksamheten. Nu efteråt kan en av dem säga ”fan liksom vad dum man var eller

¹¹⁵ Andersson (1991:93) noterar att flickor använder mindre kvantiteter alkohol och narkotika samt att deras konsumtion (likt de intervjuade kvinnorna i detta arbete) ofta är förknippad med ett förhållande till någon man. Se även Kristiansen (1999:48).

¹¹⁶ Även om jag själv kan se viss användning som en form av självmedicinering betraktas enligt svensk lag all användning av illegal narkotika, oavsett frekvens och följdverkningar, som missbruk. Bruket av alkohol måste däremot vara både betydande och medföra sociala och medicinska konsekvenser för att betraktas på så vis (Kristiansen 1999:25).

¹¹⁷ Biernacki (1986:25) som intervjuat avhållsamma föredettingar skriver: ”Over time, the addict identity can, in some cases, become so deemphasized and distant relative to the articulation of current identities that definitions of the self as addict or junkie, along with cravings for the drug, can become almost or totally nonexistent.”

vad dum han var”. Trots nära kontakt med ett stort antal inbitna narkomaner bröt en av de mest långvarigt narkotikakonsumerande kvinnorna vid sin makes frånfälle upp från en högst belastad miljö och lät många års drogvvanor falla tillbaka. En kvinna minns att när hennes man fick ett fängelsestraff så skrev hon till honom: ”Jag skall inte leva det här livet, det är fel”. Detta var hon ”helt övertygad” om ända ”tills han kom ut”. En annan tidigt involverad kvinna berättar att maken först efter bröllopet tillstod att ”han använde narkotika”.

Vad det gäller den grupp prostituerade unga kvinnor som ingick i det ursprungliga sällskapet förefaller deras beroende i många fall att ha varit av en mer självständigt natur i förhållande till sina många män eller fästmän (Svensson 1996:191–196) än de kvinnor som levde i etablerade parförhållanden. Detta innebär bl.a. att vissa sådana kvinnor kunde fortsätta att injicera narkotika även efter det att relationen med en beroende man hade upphört men också trappa ner eller växla över till alkohol samtidigt som de upprätthöll en relation med någon narkotikakonsumerande ung man. Trots långvariga förbindelser med flera tunga narkomaner har en intervjuad kvinna själv aldrig konsumerat narkotika men hon har ett livslångt bruk av anti-depressiva läkemedel att se tillbaka på. Många år efter att hon själv tagit sig ur sitt vanemönster är en av de övriga kvinnorna fortfarande sambo med en aktiv narkoman. Det var dock inte ”varje dag” eller ”varje vecka” hon injicerade, säger kvinnan om sitt eget aktiva decennium tillsammans med denna man. Hon ”mådde inte riktigt bra av det” men det blev ändå ”tvångsmässigt” på något sätt.

Livfullt skildrar en av kvinnorna sin entré och hur det började ”röra på sig” i skarven mellan 1950- och 1960-talet. ”Då hade det ju liksom inte slagit igenom riktigt det här med hippies och flower power och den psykedeliska tiden. Men det började liksom, och precis då började jag också, då när Marocko och haschet kom.” Samma kvinna minns också hur en under dessa år mycket framträdande pionjär och partner kunde överdriva sitt beroende ”som en slags snobbism på något vis”. Själv använde hon ”aldrig sådana där vråldoser som en del tryckte i sig. Så att öronen trillade av och ögonen gick i kors och de blev vrålgalna”. Trots en mer ”försynt” konsumtion körde det ihop sig även för henne till slut. Hon tålde inte knarket längre utan blev bara ”sjuk i huvudet och var olycklig”. Men ”det fanns naturligtvis lysande undantag.”

Som ung kunde en intervjuad kvinna beundra de lite tuffare ungdomarna. Hon kunde också fascineras av de ”originella” pundarnas ”märkliga klädsel och deras sätt att prata”. Det fanns även reservationer och hon antar att den omsorg och självbild föräldrarna lyckats inpräglade hos henne givit ett visst skydd mot en subkulturell påverkan och identifikation. Föräldrarnas samlevnadsformer kan därtill ha rustat henne för att överleva i en parallell tillvaro med sin make. Oavsett djup förnedring och att hon under många år levit tillsammans med en tung kriminellt belastad

narkoman har hon ändå till slut lyckats upprätta ett anständigt och självständigt liv. Parallellt med sin f.d. man, vilken hon fortfarande har kontakt med, har hon ordnat en egen ekonomi, förändrat sin vänkrets, skaffat körkort och bil, samt etablerat sig inom en aktad profession. Om sin nuvarande hållning poängterar hon att hon inte ”tillåter” att man ”kränker” henne.

Berättelser om bekanta icke intervjuade pionjärer och veteraner av båda kön återkommer ofta i samtalen. En kvinna berättar att en avhållsam väninna, en veteran, kunnat hitta flaskor vilka hennes man hade smusslat undan och att han ofta kunnat ta sig ”lite extra”. Numera håller väninnan sin make ”stenhårt, så nu kan han dricka vin på helgerna”, trots att han varit alkoholist. Kvinnan som skildrar saken antar också att barnen, huset och jobbet är saker som han inte har ”råd att mista” och kanske inte sin hustru heller. Umgänget dessa två ganska garvade och erfarna kvinnor emellan, att de delar bakgrund och bekymmer, kan naturligtvis vara till gagn när det gäller att handskas med vardagens förtretligheter.

Trots långlivad depression och bestående ensamhetskänslor har en av kvinnorna gjort otaliga uppror mot samhällets köns- och klasstrukturer och samtidigt blivit stämplad som mentalsjuk. På kuppen har hon farit ganska illa och i vuxen ålder har hon svårt att lämnas ensam. Livet igenom har hon revolterat sexuellt och även förhållit sig kritisk till andra förväntningar. Möjligen har sexualiteten också fungerat som ett slags drog. Hon har till synes struntat i sitt rykte men aldrig prostituerat sig, även om möjligheten kunnat fascinera. Ett skäl till detta är att hon ”nöjer sig” med ganska lite och ”alltid” klarat sig på så vis. Under alla år har hon hållit en djup osäkerhet och ofta känt att hon ”hellre vill vara död än levande”. Ingen har egentligen förmått att dela hennes ångest och inga terapeutiska insatser har lyckats göra hennes tillvaro långsiktigt uthärdlig eller meningsfull. Var de mönster hennes man ur arbetarklassen ärvde av sin far skadligare för hans relationer med denna borgerligt fostrade flickvän än de hållningar hon själv förde med sig från sin mor? Är det överhuvudtaget acceptabelt att göra föräldrarna och samhället medskyldiga till de intervjuades tillkortakommanden i vuxen ålder? Mycket tyder på att dessa två makar, vilkas habitus¹¹⁸ så uppenbart kolliderade, ändå älskade varandra och även var fästa vid sina barn. Trots detta avled mannen i efterdyningarna av sin hårdföra livsstil och lämnade barnen faderlösa. Kvinnan gick också bort ganska tidigt och lämnade då samma barn utan mor.

En väl etablerad kvinna minns hur hon redan under återhämningsperioden

¹¹⁸ I alla och envar, i varierande grad, finns ofrånkomliga delar av vår gårdag (Bourdieu 1986:79).

kunde värna ganska svartsjukt om sin integritet och hur det hela avlöpte när hon ”fick för sig” att hon skulle gå i gruppterapi. ”Lite fladdrig” rusade hon in. ”Vad händer nu då?” Men tillställningen ”ballade ur”. ”Åh en reaktion”, tyckte terapeuten och ”skulle börja sådär”. ”Nej det bjuder jag inte på”, tänkte hon och skyndade ut därifrån. Samma kvinna berättar också om hur hon till slut fick nog av sitt äktenskap med en långvarigt beroende man och hur hon avslutade den mångåriga relationen i hastigt mod. ”Jag rasade som en furie. Gick in och tog en bultsax. Klippte av alla trådar. Rafsade ihop alla sladdar. Rafsade ihop alla apparater. Slängde i soptunnan. Gick in och låste dörren. Släppte aldrig in honom mer.”

I slutet av 1960-talet var denna kvinna därtill oerhört trött på sitt liv som pundarbohem. Helt sonika skaffade hon sig således ett jobb och försökte samtidigt trappa ner sin drogkonsumtion. Under någon period fick dessa aktiviteter gå om lott. Ledsen och besviken skällde hon under samma period ut en knarkgrossist för sin nya, betydligt mindre belastade, pojkväs räkning. Uppträdet försvårade hennes chanser att få nya dealrar trots att hon hade hög status och var bekant med de största i branschen. Stegvis backade hon ur sitt långvariga engagemang. På en folkhögskola som tog sig an ett betydande antal avvikande och drogkonsumerande ungdomar, totalt sex stycken av de intervjuade men betydligt fler ur 1960-talets sällskap, kunde hon upprätta nya relationer med människor, om än inte alltid skurna enligt gängse mallar, som ändå hade andra intressen än droger.

Till slut satte hon stopp för sitt direkta engagemang bland människor som själva farit illa, men ändå brast i respekt för hennes ambitioner att lindra deras nöd, berättar en intervjuad kvinna. ”Jag blir sällan arg men då var jag så arg att jag låg och hopade i sängen. Jag sa att nu skall dom jävlarna ut.” Hon hade fått nog av att hållbara söndertrasade själar som kunde suppa till och hålla igång ganska rejält under de perioder då de inte nyttjade opiater eller centralstimulantia. Den uppflammande hållningen innebar emellertid inte att hennes känsla och omsorg för de mest utsatta upphörde helt. Fortfarande kan hon gräma sig över att hon inte grep in när en gammal pundarikon verkligen behövde hennes hjälp. Ingen av dessa kvinnliga fördettingar är egentligen någon fullvärdig representant för den delgrupp narkomaner med närmast ödsliga nätverk som Skårner (2001) skildrar. Trots att en av kvinnorna ändade sitt liv på egen hand och att minst ytterligare en försökte, framstår de ändå som mer interaktivt kompetenta än de intervjuade männen, framför allt de män som vuxit upp i trasproletära familjer.

Från alkohol till narkotika och åter till alkohol

De intervjuade pionjärernas och veteranernas drogkonsumtion har varit måttlig till intensiv, i flertalet fall gäller det sista, även om kvinnorna varit mer måttliga än männen. Kanske kan det, även för de mångåriga narkomanernas del, vara mer befogat att tala om ett begär än om något särpräglad beroende. Många har dock, hur man än vill se på saken, blivit dömda för narkotikabrott, under långa perioder injicerat tung narkotika, och därtill sålt en hel del illegala droger. En av männen har vid sidan av en ganska väl tilltagen gängkriminalitet och en intensiv ungdomsalkoholism också under flera år sniffat thinner. Däremot är hans egen erfarenhet av narkotikakonsumtion ganska blygsam även om ett stort antal nära vänner och bekanta, när detta ställde sig möjligt, trappade ner sin alkoholkonsumtion till förmån för de centralstimulerande injektionerna. När denna man i de övre tonåren avslutade sin ”epok” som sniffare tog istället en flödande alkoholkonsumtion vid. En annan man uppger att han egentligen aldrig gillat alkohol och därför levde ganska nyktert fram till dess att han fick smak på amfetamin. Själv säger han om tiden före jungfrusilen att han stal och ”det var väl det som var drogen då”.

”Jag har aldrig använt några andra droger än amfetamin”, påpekar också materialets enda arbetarklasskvinna, även om hon numera kan dricka något glas vin. En luttrad kvinna anser trots sin livslånga erfarenhet av narkomaner, narkomani och återhämtningsprocesser att ”alkohol är värre än knark.” ”Sedan börja han suppa mer och mer och det var tamejfan värre” säger en annan kvinna om sin man när han efter många år började trappa ner sina injektioner till förmån för alkohol. Jag frågar en av de kvinnliga pionjärerna om hon angående en av 1960-talets mest inbitna och namnkunniga gatunarkomaner tror att han någonsin tänkte på att sluta. Med ett djupt andetag antyder hon att frågan är svår. ”Långa perioder höll han upp men då drack han istället”, säger hon. ”Jag vet inte om det är bättre”.

Flera intervjuade män har återupptagit en intensiv alkoholkonsumtion när förbrukningen av narkotika klingat av. En man, själv aldrig injektionsnarkoman, men vars uppväxtvillkor innehåller en hel del likheter med övriga intervjuade inom den kategorin, berättar att han söp en hel del när han muckade från sin ungdomsvårds-skola och att man ”faktiskt tog tillbaka honom” på grund av detta. På den ort och i de kvarter där han växte upp saknades det emellertid narkotika även om hans gäng på många andra sätt liknade de ungdomsgäng i Göteborg som producerade ett antal klassisk rövare. Många av dessa rövare blev senare tunga injektionsnarkomaner. Om sin situation i dagsläget berättar samma man att han aldrig dricker två dagar i rad och att det brukar gå tre, fyra veckor mellan varven. En trasproletär som i tonåren ändå umgicks med beatniks och bohemer berättar att han egentligen aldrig ”stulit” och att det för hans del var ”vindrickande för hela pengan” innan tjacket kom in

i bilden. Han liksom så många andra veteraner ”räknade aldrig det där haschet”, vilket för hans del mest var att jämföra med en cigarett eller en skvätt vin.

De alkoholvanor många intervjuade upprättat under tonåren och som även präglat deras fäders livsstil har i flera fall kunnat återupplivas när narkotikakonsumtionen klingat av. Under sådana övergångsskeden har alkoholkonsumtionen kunnat bli fullständigt måttlös. En man, tvångsintagen på en alkoholistanstalt under en sådan period, uppger att vårdpersonalen ”aldrig sett något liknande”. Sprit och hasch räknades liksom inte i hans kretsar men en omåttlig alkoholkonsumtion kunde ändå spä på de skador injektionerna redan tillfogat honom. Långa tider levde denna veteran med ikonstatus tillsammans med en flickvän som i många stycken beundrade honom även om hon samtidigt hade sexuellt umgänge med en rad andra män.

Efter en återhämtning tog den aktuella mannen körkort, köpte bil och båt samt skaffade hund men blev också far. Under flera år lyckades han därtill hålla drogkonsumtionen i schack. Men ibland släppte han loss och ”tände på” ordentligt. Efter hand tog en elakartad alkoholkonsumtion, vilken också satt djupt i hans ursprungliga familjekultur, överhand. Mannen avled trots ett antal framgångsrika pryoperioder och ett sista allvarligt återhämtningsförsök av de skador han ådragit sig under åren som storskalig narkotika- och alkoholkonsument. En stor skara vänner och bekanta från ungdomsåren, många numera med en högst ordnad och välsituerad tillvaro, deltog vid gravsättningen. Begravningen framstod som ett slags happening till avsked för en av de mer framträdande trendsättarna på Avenyn under de hektiska åren på 1960-talet.

Minst fyra fäder till de personer med borgerlig bakgrund vilka jag intervjuat hade alkoholproblem. Vad det gäller droger tog deras söner och döttrar till sig likartade konsumtionsmönster. ”Vi söp ju till och med i skolan”, berättar en sådan man. I slutet av tonåren mönstrade han av från en båt och började därefter dricka ”våldigt ihärdigt”. Ett syskon ville ”rädda honom undan spriten” och fick honom över på Preludin. Påtänd och hög kunde han känna sig ”skarp” och han ”visste alltid var det fanns tjack”. Genom att bli fixare och förse andra ungdomar med åtråvärda droger kunde han även sörja för sitt eget behov. Så länge kickarna bet höll han sig huvudsakligen till centralstimulerande droger men när dessa miste sin sälta kunde han återvända till flaskorna. Kort efter det att en annan av männen förälskat sig blev flickvännen gravid även om det fanns uppenbara skäl att vänta med ansvaret för ett barn. Förfaringssättet delar han med flera andra intervjuade män. Efter att ha blivit ren vad det gäller amfetamin tillbringade han en hel del tid med idrott och politik. I början av sitt faderskap deltog han även på ganska blöta fester. Under 2000-talets samtal förefaller han väl medveten om sina tillkortakommanden och försöker även kompensera tidigare brister. Andra intervjuade har också under kortare eller längre

perioder, ibland för alltid, kunnat brista i ansvar för sina barn och andra närstående.

I femtonårsåldern kom en av de intervjuade männen ur borgerliga led i lag med ett gäng i kvarterets närområde. På liknande sätt gick det också till för två av de övriga männen ur sådana familjer.¹¹⁹ Man gjorde småfuffens och skaffade alkohol. I de mer bohemiska vinpimplargängen runt Götaplatsen som han senare sökte sig till tilldrog sig tyngre droger ett ökat intresse. Verksamheten växte till och förde, för att ekonomisera de illegala njutningsmedlen, med sig en hel del ljusskygga födkrokar. ”Så fort jag började injicera gick jag ner mig väldigt fort”, berättar han. På ett tidigt stadium introducerade en gatuprostituerad flicka honom och en hel del andra mindre bevandrade och belastade unga män i de tyngsta kretsarna. I skarven mellan 1960- och 1970-talet var han likt så många andra veteraner svårt nedsatt av hepatit och paranoia. Han ”mådde dåligt”, började inse att ”det gick åt helvete” och längtade efter att få ”komma från det hela”.

En av de män som tidigare upprätthållit en stor del av sitt trasproletära umgänge med hjälp av thinner och alkohol berättar om hur han efter ett utbrott av delirium och en därpå följande åttaårig period av avhållsamhet så smått börjat grogga igen. ”Sprittarmen har jag än idag. Den blir du aldrig av med. Den känner jag av och jag tycker fortfarande att det är gott med en grogg. Men jag ville känna att det var under kontroll då va och det var det. Sedan dess dricker jag som man skall då va. Dricker vid festliga tillfällen och så. Jag känner att jag inte behöver det.” Handlingen har blivit medveten och lasten är surrad. Mannen har därtill lärt sig att leva med och acceptera sin ensamhet och droger som thinner och alkohol är trots hans svårartade blygsel inga kontakt- eller flyktmedel längre.¹²⁰

Under 1980-talet träffade jag, p.g.a. av ett gemensamt båtintresse, ofta denna person i mer vardagliga och all dagliga sammanhang. Allting pekade på att han fortfarande kunde driva omkring samt att han fick mat, husrum och umgänge genom kontakt med sin mor. Istället för att som förr skaffa kontanter med hjälp av kortare påhugg, såsom byggjobb, industrijobb, städjobb och anläggningsarbete försörjde

¹¹⁹ I det fjärde fallet förefaller mannen ha inträffat i de ljusskygga drogernas kretsar först i tjuugoårsåldern.

¹²⁰ Carter Sobell (1997:8) pekar, trots det hot mot ”sjukdomsmodellen” detta innebär, på att naturligt återhämtade f.d. drogberoende senare kan upprätta en ickeproblematisk lågriskförbrukning av de aktuella drogerna. I liknande riktning pekar flera intervjusamtal i denna avhandling.

han sig vid samtalstillfällena med hjälp av en förtidspension.¹²¹ Skildringen av en i övrigt anständig och nykter tillvaro föreföll vara tillförlitlig även om hans livsstil och kultur fortfarande innehöll många rester från vår uppväxtmiljö. Med ledning av denna mans liv och leverne kan en träning i ensamhetens konst framstå som ett icke föraktligt motmedel mot en vidlyftig drogkonsumtion och andra umgängesskapande excesser.

I mitten av åttiotalet hade materialets troligen allra mest härjade man, tidigare framgångsrik rövare och inbiten injektionsnarkoman, en dunk rödsprit stående under sin säng. Han drack dess innehåll med kräkmedel och allt. I tonåren hade han festat loss vid enstaka tillfällen men han tillhörde aldrig den gren av gänget som ”gick på drecken” och hade alkohol som huvudsaklig sysselsättning och identitetsmarkör. Samma förhållande som gällde för den man som antog att stölder tidigare varit hans drog gällde sannolikt också denna man. För dessa båda män kan deras beroendeutveckling fångas bäst i tresteget stölder, narkotika och alkohol. Fram till jungfrusilen hade den aktuella mannen trots sin ungdom varit en framstående, omsusad och duglig inbrottstjuv och kassaskåppsskärare. När Preludinet gjort entré blev injektionsverksamheten omedelbart en heltidssysselsättning och stölderna fick falla tillbaka ganska drastiskt.

Vid intervjutillfället hade denne man avverkat flera decennier fyllda av ungdomsvård och kriminalvård och därtill tillbringat en hel del tid på tungt belastande mentalvårdsanstalter för vårddömda kriminella. Hans svårartade psykoser var välkända i sällskapet och en intervjuad pionjär berättar att man på många håll var rädd för honom. Speciellt varnade mig denna man för hasch eftersom detta medel gynnade ”arabstaterna” vilket jag förövrigt borde ”begripa” själv. Däremot tvekade han aldrig att använda hippiedrogen LSD, direktimporterad från USA, vilken han ansåg vara ”grymt uppåt”. Mannen berättade också att den tvångsmedicinering han utsatts för som vårddömd varit både smärtsam och kränkande. På frågan om varför han levt som han gjort blev svaret ”jag har väl inte haft nått att leva för egentligen”. Strax efter intervjutillfället avled, några och fyrtio år gammal, följdriktigt denna svårt fysiskt och psykiskt sargade och tungt alkoholberoende människa i sviterna av sin hårdföra livsstil.

¹²¹ Mannen berättade vid våra samtal på 1980-talet också om en av oss båda välbekant gammal gängmedlem och polare som, ”för nervös för att stanna länge på ett jobb”, behållit en liknande livsstil. Däremot hade denna vår gemensamma vän gjort sorti från sitt narkotikabruk i samband med att han under en hel natt samtalat med en man som var död. Vid upptäckten av detta fick han en våldsam skräckupplevelse. Denna händelse fortplantade sig i form av en kraftfull paranoid psykos som fick honom att avstå från vidare amfetaminkonsumtion.

Från läkemedelskonsumtion via missbruk till rekreation

Med kännedom om de inblandades tankevärldar och uppväxtvillkor vill jag påstå att de hade alldeles tillräckliga skäl för att iscensätta sina i flera fall ganska långdragna självförtäringar. Deras självförbrännande livsstil var på sitt vis både skrämmande meningsfull och förståelig. På så vis kan avhandlingens resultat och intentioner sägas ligga i linje med Webers förståelsesociologi. I hans fall var avsikten att försöka förstå meningen i ett socialt handlande för att på så vis kunna klarlägga förloppens orsaker och verkningar (Weber 1983:3-5).

P.g.a. anskaffningsmetoderna, den sporadiska tillgången och verksamhetens innebörd bör pionjärernas konsumtion, i avsikt att förgylla och märkvärdiggöra eller avskärma tillvaron, kanske hellre kallas läkemedelskonsumtion än narkotikamissbruk. Eftersom begreppet missbruk sällan kopplas till måttlösa stöldturnéer, intensiva slagsmål, överhettad sexualitet eller liknande eskapism, används denna term även vad det gäller bruket av tunga droger sparsamt i avhandlingen.¹²² Missbruk är för övrigt en term en av de mest erfarna pionjärerna värjer sig mot och betecknar som felaktig: ”För vad är knark avsett för om inte att tända på med?” Även om Christie och Bruun (1985:190) skriver att narkomaner: ”Om de ser sig i spegeln och frågar vem de är, får klara svar: De är eller har varit drogmissbrukare”, så kan en av de mest långvarigt beroende pionjärerna inte uppleva sig själv som stigmatiserad eller identifiera sig på så vis. Han påpekar också att detta att narkomaner förvandlats till missbrukare egentligen är en ganska ny företeelse. Utsagor från andra intervjuade pekar också på att någon identifiering med rollen som narkoman inte måste etsa sig fast eller ligga kvar som något livslångt predikament vilket redan Biernacki (1986:25) insåg.

En tidvis legaliserad veteran nämner namnet på en person som också ”tillhörde dem som fick legalt”^{*} och som numera är ”en jättepråktig lärare”. När ”man inte fick legalt längre så la han ner det”. Under mitten av 1960-talet blev alltså ett antal unga narkomaner i Stockholm och Göteborg officiellt legaliserade och kunde därför kvittera ut sina droger per recept. Ett slags inofficiell legalisering genom vissa läkares försorg hade dock kunnat förekomma betydligt tidigare. Någon intervjuad ingick i 1960-talets legala skara och några hade partners som fick så väl tilltagna ransoner att de kunde hålla både sig själva och sina makar samt i vissa fall en del andra bekanta på fötter. ”Och därför blev det en sådan väldig brytning när det här legala bara upphörde pang så va.” En legal veteran minns att ”det var som en ny värld”.

¹²² I sin avhandling *Att förstå missbruk* utvecklar Anderssons (1991:10) en definition av missbruksbegreppet.

Urvalets äldsta mansperson, även han för en tid legaliserad, anser sig numera varken vara eller vilja framstå som någon nykter narkoman och menar sig ha full kontroll över sina högst sporadiska intag. När som helst kan han dock, om andan skulle falla på, sätta fyr på ett opiumkök eller stoppa sig en pipa hasch utan att försättas i något slags drastisk eller manisk återfallssituation. Mer eller mindre explicit försöker han också undkomma bilden av sig själv som något slags exmissbrukare eller fördetting. Numera använder han sällan narkotika men kan fortfarande känna lust inför tanken och i studiesyfte eller som rekreation t.o.m. röka ett grand heroin. Han kan också kosta på sig att drömma om en ”elegant orientalisk opiumhåla” där han under sakkunnig ledning avnjuter en väl tillredd pipa opium. Men känns förhållandena förnedrande får det hellre vara. Av sådana skäl kommer han sannolikt aldrig att hittas död på någon offentlig toalett p.g.a. en överdos. Med hans smak och hållning i åtanke förefaller det mer möjligt att han hittas insomnad på sin divan tagen ur tiden av ett väl avvägt och njutbart preparat och med en klassisk aria strömmande ur sin musikanläggning. Denna person visar heller inget egentligt skuldmedvetande angående sitt förflutna och tillstår inga speciella skamkänslor. Hållningen kan tyda på att pionjärernas förbrukning under den inledande epoken inte var lika stämplande och belastande som intaget kom att bli senare.

Innan de politiska kampanjerna för att etablera narkotikan som ett samhällsproblem tog ordentlig fart (Lindgren 1993:156–158) fanns en mängd olika preparat att välja på i apotekens sortimentskataloger. I många fall utvecklades pionjärer och veteraner till ett slags finsmakare vilka kunde bläddra i läkemedelsförteckningar likt vinkännare i årgångslistan. När den illegala narkotikahandlingen nådde ut till ytterområdenas lågstatuskretsar gavs emellertid nya tider. Attityderna hårdnade, handlingen degraderades, sjaskigheterna tilltog och drogförbrukningen blev en mer ensidig och elakartad aktivitet.¹²³ ”Vi kände inte någon samhörighet med dom egentligen” säger en veteran angående de fulltatuerade ynglingar från stadens ytterområden som i skarven mellan 1960- och 1970-talen började sprida oro i de mer bohemiska och hippiebetonade ungdomskretsarna i centrum.

Att epokens legala tillförselvägar efter hand täpptes till medverkade sannolikt till att förråa och kriminalisera handlingen. I samma veva tappade följdriktigt flera veteraner ur den beatnik- och boheminfluerade kretsen intresset. ”Då blev det lite farligt tyckte jag”, säger en kvinna som också beskrivit sin väg från ett mer ”ombo-

¹²³ I slutet av sextioalet infördes vad som kom att kallas en extra restriktiv narkotikapolitik (Lindgren 1993:183). Tilltagande psykosor, en skarpare juridik och en mer proletär mentalitet samverkade också till att skapa ett mindre inbjudande socialt klimat.

nat” liv som läkemedelsförbrukare och vidare in på den degraderande och kriminella narkomanins domäner. I samband med dessa förändringar kunde en verksamhet som tidigare tillfört artister, konstnärer, bohemer och en del annorlunda existenser en ytterligare doft av märkvärdighet och exklusivitet alltså få en förändrad innebörd. Nya droger och konsumtionsmönster måste därefter till för att fylla tomrummet efter amfetaminets märkvärdiggörande och exklusiva funktioner.¹²⁴

Utan löften om renlevnad har flera veteraner efter många års ihållande konsumtion ändå kunnat upphöra med eller trappat ner sin droganvändning till en fråga om rekreation eller ett minimum. Numera kan flertalet intervjuade bruka allehanda droger med urskillning och distans samt utan några återfallsförpliktelser (Goldberg 2010:51–52). Flertalet av de flickor i mitt ursprungliga gäng, som på 1950- och 1960-talet kunde sniffa thinner och dricka sprit samt senare även pröva en och annan injektion, bildade under 1980-talet familj, skaffade arbete och utvecklade av allt att döma en ganska ordinär livsstil. Efter sortin har i alla fall en intervjuad pionjär både rökt och injicerat heroin utan att drivas in i något grandioöst återfall. På frågan om varför det inte blivit så svarar denna person. ”Jag tror inte att folk gör det i gemen. Tänk på alla människor som faktiskt får smärtlindring som det heter på sjukhusen. Inte farao etableras några narkomanier av det.” Samma person vidkänns ändå att hans verksamhet som drogterapeut kan ha varit ett slags efterdyning av hans förflutna. På så vis har bakgrunden, trots en i andra stycken distanserad och egensinnig hållning, ändå satt sin prägel på hans tillvaro.

Värdighetens demarkationslinjer

I tillvarons viljedrama kan det situationsbetingade rolltagandet forma våra framträdanden men att handla i enlighet med rollförväntningar kan också bli en medvetet vald motståndsform: Okej, ni har ju själva sagt att vi är ”jävlongar” så visst skall vi jävlas! Men fastlåsningar och strukturella krav kan också brytas upp av samma motspänstiga attityd. Tykna gatpojkar stjälar kanske sällan på order även om flera personer berättar om hur de ställt upp på tilltag och hängtt med på äventyrligheter de egentligen inte känt för eller sympatiserat med. En man påpekar att han egentligen aldrig var någon buse utan bara en ”sån där som rövar med”. Detta kan tyda på att han varit beredd att offra en hel del av sitt själv för att lindra sin ensamhetskänsla. En

¹²⁴ Lapidus (2006) skildrar Stockholms brats* och deras drogimpregnerade eskapader på 2000-talet.

annan man påpekar mer framt att han ”gjorde det för att få vara med” och minns sin skräck för att bli ”en skit igen” när han skulle börja umgås med vanligt folk.

Ensamhet kan alltså utvecklas till ett gissel som driver en drabbad människa att söka lindring varhelst sådan står att få. Men personlig resning kan också avslöjas genom en obönhörlig hållning. Sin tid på den sista hårdhispan* kommenterar en av de intervjuade männen med orden ”den var inte fager den hispan det kan jag tala om för dig”. Jag tar för givet att han har jämförelsematerial nog för att veta vad han talar om. Hur djupt han än varit inblandad i gängbrottslighet och narkomani kunde han ändå aldrig förlika sig med mentalvårdens våldsmän och mördare. Han föredrog hellre att sitta isolerad för att hjälpligt kunna vårda sin värdighetskänsla. ”Nej, det sa jag bara: lås in mig, jag orkar inte med det här”, berättar han och blottar därmed en av anständighetens demarkationslinjer. Den äldsta intervjuade mannen växte upp i ett av Göteborgs bättre bostadsområden, fick högre utbildning och började först i tjugooårsåldern fifflla med recept för att köpa ut narkotika på stadens apotek. När pundarrollen kriminaliserades och mödan att skaffa knark blev alltför krävande bröt han med sitt månåriga konsumtionsmönster. Trots mångårig förbrukning kan och vill denna man ändå inte identifiera sig med någon roll som narkoman. Han ”har inte ens någon förståelse för den typen av självidentitet”.

Komplicerade avvägningar mellan att lindra sin ensamhet och bevara sin värdighet framträder ofta i samtalen. Någon vägrar att fuska bort sin modersroll och någon vägrar bli gangster för att upprätthålla sin tillhörighet och sina euforier. En veteran minns sina skräckupplevelser som narkotikakurir på traden Stockholm-Göteborg. ”Då var man jätterädd när man gick där på Stockholms gator och hade stoppat tusen kabbar* innanför jackan och tänkte att vad händer nu om jag åker dit alltså?” Innan dess, på den tiden när hon var legal, var det ”ingenting sånt, inga polisnojor”. Men även om man inte behövde vara ute och ”jaga” under legaltiden så kunde även denna beroendeform bli till en livsstil där det nästan bara var fråga om ”metadon och amfetamin” minns hon.¹²⁵

Den man som skildrar sig själv mest sarkastiskt reser också frågor om vårt kärnsjäl och våra innersta värden. Han har haft ”svåra identifikationsproblem” och ibland sålt sin självrespekt för en grynvälling. Hans komplexa rollspel förefaller ändå inte att ha snittat upp honom i någon multipel personlighet¹²⁶ även om hans utspel

¹²⁵ Metadon nämns som ett medel för smärtlindring och som ersättning för heroin vid beroendebehandling men veteranerna uppger också att de använde denna substans som ett njutningsmedel i sin egen rätt.

¹²⁶ Multipel personlighet är en numera ifrågasatt diagnos.

periodvis kunnat vara nog så egenartade. En tilltagande psykos under pundarepokens slut och i skarven till den mer hårdföra erans intåg i skarven mot 1970-talet tvingade fram ett förnyat ställningstagande till ett antal mer eller mindre medvetandegjorda värden. Att han på 2000-talet väljer att inte ställa upp för en återintervju kan vara ett tecken på att han med åren lärt sig att värdesätta sin integritet och bevaka sin värdighet framför att som i unga år falla undan eller vara till lags och spela med.

Tillbakadragen, ängslig, lättledd och försagd, drogs en av de intervjuade männen ändå in i pojkgängens småfiffel för att till slut avancera till fixstjärna bland innerstadens pundarhippies. Med ett gäng omkring sig kunde han etablera alternativa roller och samtidigt markera sitt avstånd till familjens och omgivningens onåbara och därmed nedsättande förväntningar.¹²⁷ Privilegierad och med uppväxtförhållanden som i många stycken avviker från övriga intervjuades anser sig en annan av material-ets borgerligt präglade män helt ha undkommit stigmatiserande skamfläckar. Tro-ligen har hans tillgång till alternativa hållhakar och identitetsmarkörer gjort honom så unik att detta också har kunnat vara till ett värn (Goffman 1972:63–65). ”För under all den här tiden jobbade jag”, minns han. Även om denna man under de friflytande samtalen förefaller nog så öppenhjärtig så har jag ändå en stark känsla av att han väljer sina ord och endast berättar vad han själv vill och anser vara lämpligt.

Sammanfattning

I högre utsträckning än kvinnorna har männen både vad det gäller introduktion och tillförsel av narkotika tagit hand om ruljangsen. I högre utsträckning än kvinnorna har de också introducerat sina partners i verksamheten. Möjligen hade bilden blivit annorlunda om ett antal prostituerade kvinnor, under denna period ofta ganska självständiga, funnits med i urvalet. Även om föräldrar och andra personer kunnat överföra bristfälliga mönster så har de samtidigt fostrat sina barn enligt accepterade normer och värderingar. Förhållandet mellan rekreativkonsumtion, självmedicinering och missbruk blir viktigt. De intervjuade som under sina drogmättade perioder lyckats vidmakthålla några delar av ett anständigt umgänge har, som det framstår, haft lättare att hålla avvikande identifieringar ifrån sig.

¹²⁷ I resonemanget och tolkningarna angående varför denna man anslöt sig till gatugängen lutar jag mig en hel del mot Merton (1968:216), vilken framhåller en begränsad och ojämlig tillgång till medel för att uppnå kulturellt värderade positioner som en möjlig orsak till brott mot föreliggande normer.

Om en ung människa ideligen skuffas undan eller reduceras kan känslan av osäkerhet och orättvisa växa sig stark. Under sådana omständigheter kan en motståndsbegäret undergräva troheten mot internaliserade värden och därmed göra den utsatte mer mottaglig för en avvikande subkultur. Samtidigt kan den självuppfattning och självrespekt som grundats på mer accepterade etiska fundament komma till skada. Speciellt under pubertala faser kan sådana tillstånd förstärkas och försämrats med hjälp av utespring och allehanda flyktmedel. Känslor av smärta och sorg baserade på värdeföreställningar som ställts på undantag kan också driva upp förändringsviljan även om inte all mänsklig förändring kräver något mentalt sammanbrott för att komma igång. Förstärkta av paranoida förföljelseidéer och en personlig moralisk panik kan inre stridigheter motivera seriösa förändrings- och återhämtningsförsök. Under sådana perioder kan religiösa och politiska paradigmer transformeras från en samhällelig till en individuell nivå och medverka till en radikal personlighetsförändring.

KAPITEL 9

Kraftkällor och andra omständigheter vid förändringen

Genomslagskraften i de intervjuades uppfostran har liksom påbudens art betingats av föräldrarnas sociala position. De former i vilka föräldrarnas etik och förväntningar överförs till barnen har kunnat väcka olust och motstånd. Förstärkta av paranoidea förföljelseidéer och personlig moralisk panik har inre stridigheter kunnat motivera seriösa förändringsförsök. Trots vissa likheter vad det gäller uppväxtens villkor måste pionjärernas och veteranernas entréer och sortier inte nödvändigtvis vara tidsmässigt eller likvärdigt strukturerade.¹²⁸ Detta till trots har en i barndomen internaliserad etik kunnat återupplivas under perioder av upplösningstillstånd och ultimatum. Möjligheten att leva klivet i förhållande till både anständiga och oanständiga handlingar gör sig, liksom den parallella tillvarons möjligheter att undkomma närståendes påverkan, också gällande. För att ge kött på dessa ben presenteras först några borgerliga kvinnors förkortade livshistorier. Därefter jämförs två borgerliga veteraner, varav en man och en kvinna, med varandra.

Några intervjuade kvinnors livshistorier

Här presenteras, delvis på nytt, fyra av de intervjuade kvinnornas sammanfattade livshistorier. Hur val och öden flätas samman vid deras entréer på och sortier från avvikelsernas estrader står i fokus. Under tonåren gjorde två av dessa fyra kvinnor allvarliga självmordsförsök. Vid flera tillfällen senare uttryckte åtminstone en av dem en kvardröjande dödslängtan. Under sin första mer tydligt självmordsbenägna period ”mer eller mindre” tvingades hon av sin mor att göra slut med sin lågstatus-

¹²⁸ Becker (1973:23) skriver: ”The variable which disposes a person to take a particular step may not operate because he has not yet reached the stage in the process where it is possible to take that step.” Fuchs Ebaugh (1988:23) hävdar att sortier ur en viss roll har ett bestämt förlopp: ”There are identifiable sequences of events which occur regardless of the role being exited.”

pojkvän. Kvinnan nämner också att hon tidvis uppfattat det förhållande med en hårt belastad man ur arbetsklassen som hon senare träffade såsom varande ”Guds mening”. I hennes värld gick äktenskapliga konflikter emellertid inte att lösa och ett mångårigt förhållande med make nummer två bröt också samman. När betydelsen av hennes hustru- och modersroll i medelåldern klingade av fullbordade hon så sin avsikt.

Denna kvinna hade gjort en manisk ungdomsrevolt med sexuella övertoner i kamp med en mor som ville bestämma allt. ”Men om jag låg med en kille det kunde hon inte göra någonting åt. ”Hon minns också att hennes far både kunde falla undan och ordna ett ”eget liv” vid sidan av sin familj. Liknande parallella samlevnadsformer kan även skönjas i både denna kvinnas och flera andra intervjuades äktenskapliga förbindelser. Om relationen överlevt har en sådan samvaro dock efter hand kunnat utvecklas till en mer ömsesidig samlevnadsform. När denna flicka revolterade bröt hon mot normer som i mina kvarter skulle stämplat henne som en slyna och i dåtidens socialvårdregister som promiskuös. I detta fall tolkades normbrotten dock som en åkomma lämplig att bota med mentalvård.¹²⁹ Att hennes motstånd och döds-längtan höll i sig kunde därefter, vilket naturligtvis inte måste vara felaktigt, tillskrivas läkekonstens bristfälligheter. Några år senare blev frisläppt kvinnlig sexualitet emellertid något av ett mönster i radikala ungdomskretsar.¹³⁰ Kvinnan som livet igenom var beroende av antidepressiva medel höll förutom tobak andra droger kort. Trots en avvisande hållning kom tunga droger, p.g.a. av makens och ytterligare en långvarig partners mångåriga injektionsberoende, ändå att prägla hennes tillvaro.

En annan i tonåren självmordsbenägen kvinna berättar om en krackelerande idyll i ett välrenommerat villaområde och hur föräldrarna var måna om att dölja sin ansträngda situation både för barnen och utåt. Någon gång brast förlåten och fadern blev ”psykotisk och galen”. Kvinnan berättar också om sina erfarenheter på drogernas estrader. ”Man kände ju att det var saker som började ta så stor plats i livet att allting annat fick träda tillbaka.” Efter något decennium beslöt hon sig så för att trappa ner sin opiatförbrukning men tog istället upp en intensiv konsumtion av centralstimulantia. I samma veva drog också maken, även han tidigare mest begiven på opiater, igång en intensiv förbrukning av amfetamin. Detta fick den unga kvinnan

¹²⁹ Många flickor intagna på en ungdomsvårdsskola där jag praktiserade i början av 1970-talet betecknades i sina akter som promiskuösa.

¹³⁰ Det handlar inte alltid bara om vad man gör utan även om när det görs och av vem. Stämplings-teoretiska inspiratörer som Charles Cooley har som det förefaller varit medvetna om detta redan för något hundratal år sedan (Goldberg 2010:149).

att tappa tålamodet och låsa honom ute för gott. Därefter lät hon sig svepas med av amfetaminboomen och tände på ”som en galning”. Mättnad uppstod emellertid också vad det gäller denna drog. Ett av hennes allra första steg på vägen mot ett mer avhållsamt och anständigt liv var att helt sonika skaffa sig ett jobb.

Val och tillfälligheter flätas in i varandra. Den aktuella kvinnan valde bort den ena drogen men lät sig samtidigt ryckas med i excesserna kring en annan. Kvarteret där hon bodde blev en betydelsefull marknadsplats för amfetamin och själv befann hon sig i orkanens öga. Till slut flydde hon från sin bostad och trappade ner sitt intag eftersom hon hade ”tröttnat och mådde dåligt”. Parallellt med sortin och sin längtan efter förändring hade hon börjat arbeta men på rasterna kunde hon ”klättra på väggarna” inne på toaletten. Trots sin avsikt att leva anständigt garderade hon sig med ”bakdörrar” för att undkomma känslor av fastlåsnig. Numera upprätthåller hon sin vardaglighet inbakad i ett anständigt sammanhang. ”Det blir starkare och starkare liksom”, men att hon fortfarande lever är ”våldigt mycket” makens ”förtjänst”.

När en av de övriga intervjuade kvinnornas män gick ur tiden valde även hon att trappa ner. Utan maken började hon arbeta och höll samtidigt undan för nitis-ka socialarbetare vilka kunde ifrågasätta hennes kvalifikationer som mor. Hon försökte samtidigt lappa ihop sin familj och få till en acceptabel situation för sina barn. Under denna period upprättade hon därtill en fristad för människor med narkotika-problem som behövde en tids reträtt i en hårdnande tillvaro.

En kvinna ur arbetarfamilj som varken under eller efter sin tid som drogkonsument kunde identifiera sig med rollen som narkoman eller exnarkoman har vid sin sorti inte bara renoverat sin modersroll utan även bejakat sig själv som lesbisk. Före sin tid som pundarbrud och sambo med en gängaktiv och injektionsberoende ungdomsbrottsling hade samma kvinna under fem år levt ett anständigt liv med bostad, arbete, skötsam pojkvän och barn. Därför återupptog hon sitt umgänge med stadens gängbrottslingar och narkomaner med en hel del förbehåll och reservationer.¹³¹ Återhämtningen blev, liksom tillvaron som pundarbrud hade varit, en ganska segdragen historia. Under långa tider levde hon anständigt parallellt med sin fortfarande drogberoende make. Upplevelsen av att svika barnen gjorde att ”självförtroendet inte alltid var på topp”. Hon led av ångest och var tidvis så hårt ansatt av sin egen etik att hon ”ville spy”. Tillståndet kulminerade inför hotet om ett fängelsestraff som hotade att föröda både moderskapet och familjen. I samband med denna kris

¹³¹ Hos Andersson (1991:50) påpekar en narkoman att ”konstigt nog, så har jag hela tiden känt att jag passar liksom inte in där”.

började hon ”staka ut” en ny väg genom livet.

Normaliteten och vardagligheten tilltog och inget egentligt vacuumtillstånd (Fuchs Ebaugh 1988:143) förefaller egentligen att ha inträffat. Eftersom hon aldrig låtit sig utlämnas helt åt gängen hade hon vid sin sorti en del anständiga kontakter att falla tillbaka på. Anständighetens värdemätare, förmedlad av hennes modersroll, var att bli omtyckt av sina barn. Med tiden klingade smärtan av och relationer med andra kvinnor, ordinarie och intimt, kunde fylla ut de sociala tomrummen. ”Det kändes som om ytterligare en bit föll på plats.” Vid sidan av sin tidigare identifiering med rollen som arbetarunge fördjupades också rollen som mor. På frågan ”är du en narkoman?”, ställd några årtionden efter hennes sorti, blir svaret kort och gott ”nej”. Inför påståendet ”men du är lesbisk” blir svaret mer nyanserat men ändå fullt tydligt: ”Jaa... precis som jag är kvinna ... precis som jag är en massa andra saker.”

Denna kvinna som på 1960-talet känt några av arbetarkvarterens mest belastade gatugång från insidan anser sig ändå vara privilegierad eftersom hon aldrig fick stryk och även hade förmånen att få känna sig älskad. Moderns beteendemönster med utesprång och droger blev trots detta en demon som även kom att besätta dotterns psyke och sitt ursprung var inget hon hade fått välja. På ett tidigt stadium i karriären försökte hon välja bort drogerna och uppmanades även av sin far att dra sig ur relationen med sin tidvis våldsamma och droginjicerande make. Det skulle dock dröja många år innan hon lyckades lösa upp sin tillknytning och kunde avbryta den självförödelseprocess som blivit följden. I samband med ett olaga hot lyckades hon så till sist avveckla denna samlevnad. Under ett tiotal år hade hon då försökt leva nykter vid sidan av med sin man och hans drogkonsumtion. I nästa skede försökte hon kombinera behovet av gemenskap och anständighet genom en parallell livsföring. Till slut kunde hon lösa upp motsättningen genom att para ihop sitt behov av anständighet med en kvalitativt ny relation med en kvinna.

Likheter mellan två borgerliga veteraner

Fadern till en av de intervjuade männen levde i bakvattnet av sin mindre accepterade konstnärliga ådra. Den intervjuade mannens egen talang har också blivit kvar någonstans på vägen. En intervjuad kvinna lyckades där denna man kom till korta och kom in på både läroverk och konsthögskola. Även om hon, vad gäller dessa utbildningar, skulle misslyckas så erhöll hon i alla fall de platser och möjligheter som gick om intet för mannen i jämförelsen. Ändå förefaller denna man att koppla ungdomens avvikelser till just sådana tillkortakommanden. Fanns det andra faktorer som förenade bakom det särskiljande? Både mannen och kvinnan hade barndomens bilder av idylliska villaområden att jämföra med de deklasserande hyreslägenheter

föräldrarna senare nödgades inkvartera sig själv och sina barn i. Båda hade fäder som brottades med allvarliga alkoholproblem, kom till korta i karriären och hade estetiska ådror vilka gick i arv till deras barn. Båda dessa fäder tog till slut sina liv.

Jämförelsens man och kvinna hade uppenbart också egna talanger men bortsett från ämnet teckning har deras skolbetyg varit måttliga. Kvinnan blev för en tid kvar i folkskolan medan hennes bästisar kom in på flickskolor, och mannen missade realskolan med knapp marginal. Av sådana skäl lyckades dessa båda ungdomar inte etablera sig i de vänskapskretsar som kunde förväntas. Både mannen och kvinnan hamnade under kritiska perioder i deklasserande sällskap och båda började umgås med ungdomar som hade en bräcklig eller belastande status. Båda gjorde allvarliga självmordsförsök och båda började i slutet av sin tonårstid injicera tung narkotika.

Ingen av dessa på den tiden unga människor kände sig dock hemma i det hårdföra klimat och den tilltagande kriminalitet som gjorde sig alltmer gällande i knarkträsket. Båda bröt slutligen upp från sin tillvaro som pundare och båda upprättade långvariga förhållanden med partners ur arbetarklassen, även om den tillkommande i kvinnans fall framgångsrikt lyckats korsa klassgränsen. Både mannen och kvinnan fick under de studieperioder vilka inledde deras återhämningsprocesser elevfackliga uppdrag vilka kunde få en revanschistisk innebörd och även ge dem tillfällen att lära sig uttrycka sig i grupp. I båda fallen hade möjligheterna till relativt långvariga estetiska utbildningar spolerats av den tilltagande drogkonsumtionen. Ingen av dem genomgick något terapeutiskt program när de väl beslutat sig för att förändra sin tillvaro. Båda började trots långvarig narkotikakonsumtion att arbeta på ett ganska tidigt stadium av sin återhämtning. ”Jag fick träna mig gradvis”, säger mannen. ”Man blir jävligt genomlyst när man inte går i terapi utan får slåss med sina demoner själv”.

Utmattade och nedslitna började både denna man och denna kvinna, liksom flertalet övriga återhämtade veteraner, förändra sin tillvaro medförande varsin bastant negativ barlast och obefintliga materiella tillgångar. Med hjälp av det intresse deras avvikelseformer kunde röna även i vissa tjänstemannakretsar under 1970-talet, generösa AMS-bidrag, mer anpassade flick- respektive pojkvänner samt ett antal anständiga kamrater kunde dessa båda ungdomar och ett antal av Göteborgs övriga pionjärer och veteraner till sist vända utvecklingen till det bättre. ”Det har tagit jävligt lång tid för mig att mogna”, menar dock mannen. ”Jag har varit jävligt orolig ibland.” Även om den intervjuade kvinnan i jämförelsen uttrycker sig något annorlunda så kan dessa ord sammanfatta bådas livserfarenheter. ”Jag skulle aldrig kunna sätta igång och knarka nu”, säger mannen, vilken liksom kvinnan vid det första intervjutillfället levde med sin familj i ett högst anständigt villaområde. Båda rökte tobak vid intervjutillfället även om mannen av hälsoskäl senare nödgats lägga denna

last på hyllan. Både menar sig numera kunnat ta några glas vin utan att behöva falla in i någon drastisk drogkonsumtion. Kvinnan i jämförelsen har egentligen aldrig avslutat sin konstnärliga verksamhet och har periodvis även haft den som huvudsaklig inkomstkälla. Mannen i jämförelsen är pensionär efter många års arbete med utsatta barn och ungdomar. Genom den stimulans han fått av vänner och bekanta uppger han sig hösten år 2012 vara starkt benägen att släppa fram sin konstnärliga ådra och ta upp sin skapande verksamhet på nytt.

Anpassning och motstånd

Människor som saknar träning i att argumentera som fullvärdiga varelser kan få svårt att fästa tilltro till sina egna önsningar utifrån blotta känslan. En utsatt familj kan därtill tilldela något av barnen en roll som syndabock. En sådan ställning kan nöta ytterligare på den självtillit en valsituation kräver. Sammantaget med övrigt bemötande kan en sådan mer primär stämpling bilda underlag för en negativ identifiering och framkalla en stigmatiserad självgestaltning. Ett sådant barn kan bidra till att familjen i övrigt fogas samman men även tillfoga påfrestningar om det skulle bli skötsamt. Att tillhöra fel kön, fel klass, att vara oäkta, mindre framgångsrik eller att reduceras som värdig varelse på annat vis kan som tidigare påpekats exponera barnet för allsköns avvikande kulturer och märkligheter. Barnets frustrationer kan därpå uppenbaras och i värsta fall utvecklas i handlingar som utlöser mer berättigade sanktioner hos aggressivt anständiga medborgare. Att bryta sig loss från en sådan ställning kan underlättas av att familjens och omgivningens syndabocksbehov (Girard 1986) reduceras eller byter objekt. Om familjen, speciellt fadern, får en högre position, kan en sådan förändring också underlätta barnets uppbrott från sin hämmande ställning.

En föreställning som finner stöd inom såväl strukturalistisk som interaktionistisk teori och även går att underbygga med det empiriska materialet är att det finns logiska kopplingar mellan människors uppväxtvillkor, deras sätt att vara unga på samt deras utveckling och eventuella mognad (Habermas 1979:70). Kriser, ödesdigra uppbrott och valsituationer har tillsammans med reaktiverade normer och värden emellertid gjort de intervjuade mindre benägna att driva med i tillvarons strömvirvar. Belysta av ett moralfilosofiskt tänkande (Taylor 2000) ger samtalen också fog för att tillmäta även svårt utsatta människor möjligheter att sätta sig över givna villkor och sovra bland sina handlingar. Såväl empiri som teoretisk logik pekar också på att förändringar kan utlösas om de intervjuade nödgas konfrontera sina handlingar med sin internaliserade etik.

Uttalanden förknippade med ödet, såsom att man stal väl mest för att ”det skulle

stjälas”, kommer ibland till användning när de intervjuade beskriver sin medverkan i gängen. En man säger att han ”hamnade” bland dom sämsta och ”hängde med”. Han säger också att han ”anpassar sig så in i helvete” och anser därtill ”att människan i stort sett är sådan”. När han efter några hårda och utarmade ungdomsår försattes i en mer anständig situation anpassade han sig följdriktigt även till denna. Uppvuxen i en trasproletär miljö berättar en annan man att skolans yrkesvals lärare en dag kallade in honom och meddelade att ”det finns en plats för dig på Götaverken”, ett av dåtidens många båtvarv i Göteborg. Själv minns han aldrig att han var ”sporrad” att göra någonting speciellt. ”Det blev Götaverken då.” Trots att klassens och barndomens mönster för underkastelse satt hårt åt lyckades han ändå på egen hand bryta med ett långvarigt thinnerberoende och en för sin ålder mycket grav alkoholkonsumtion. Till slut ”lyckades jag hamna i dåligt sällskap”, är istället det uttryck en man med borgerligt ursprung använder angående sin aktivt valda entré på en av dåtidens mer exklusiva avvikelsearenor. När han många år senare ”tröttnade” på den valda livsstilen fick narkotikan helt enkelt vara.

Auktoritära och repressiva miljöer stärker sannolikt inte förmågan att välja eller att ta ansvar. En man minns det oeftergivliga kravet på att lyda men säger att han samtidigt inte vågade följa faderns påbud och komma hem i tid eftersom han ”var så förbannat rädd”. På så vis kunde skrällen försätta ett redan illa utsatt och osäkert barn på drift och exponera det för ytterligare sanktioner. Kåkfårare, de totala institutionernas innevånare (Goffman 2007), som många sådana barn uppenbarligen utvecklades till, måste därtill lära sig att ta dagen och anstaltens påbud som de kommer. Den ena livsfasens förhållningssätt kan på så vis förstärkas av den andra. När en individ omsider är redo för ett återfall kan detta dock visa sig vara mindre angenämt eller stört omöjligt att få till stånd. Men kanske kan en motspänstig och egensinnigt rebellisk fånge lättare komma på fötter än en gråtjyv som varit foglig och fegat med i både fångenskap och frihet. T.ex. var en intervjuad man, vilken till slut lyckades förändra sitt liv, i nittonårsåldern intagen på en hårdför och auktoritär disciplinanstalt i Kristianstad, vilken på den tiden bl.a. härbärgerade Göteborgs mest omöjliga och motspänstiga ungdomsbrottslingar. Även på denna anstalt gjorde han motstånd och iscensatte avancerade rymningsförsök. Med sådana handlingar kunde hans motstånd och egensinnighet hållas vid liv till förmån för framtida val och ställningstaganden.

Ångest, panik och psykos

Krossas budorden på självet stentavlor kan personligheten rasa samman. I skepnad av en motpart i ett inre samtal kan överjaget, den generaliserade andre, samvetets röst, påbörja en så intensiv kritik av den drabbades avvikelser att dialogen tvingar fram en förändring.¹³² De inre motsättningar, som uppstod i skärningspunkten mellan de intervjuades familjekultur och drogernas subkultur, kunde amfetaminavtändningens insnöade störrande och en långvarig sömnbrist vidareutvecklas av och avsättas i form av en praktfull psykos. I detta tillstånd lever den drabbade i en bisarr värld av projektioner och vantolkningar (Blomquist 1969:309, Belin 1996:34). Sådana mardrömmar i vaket tillstånd kan bita sig fast i årtal.¹³³ Men sådana tillstånd har också kunnat ställa saken på sin spets och tvingat fram en förändring.

Nyupprättade handlingsmönster kan under sådana skeden visa vilka värden som egentligen hållits för sanna och blivit möjliga hållhakar för ett jag som för en tid tappat fästen och kommit på drift.¹³⁴ Motsättningar mellan internaliserade värden och tillvarons möjligheter, anomins och den subkulturella livsstilens upphov kan, som flera intervjuade skildrar, bilda grogrund för ett slags individuell moralisk panik.¹³⁵ De själsliga pesttillstånd som uppstår i sveket mot självet grundvalar bör med sådana utgångspunkter kunna mildras eller botas genom en större följsamhet mot internaliserade värdeföreställningar. Hit men inte längre kan bli den skräckfyllda valsituation som bildar vändpunkt och utgångspunkt för en återhämtning.

Skräck för träskets tilltagande våldsmentalitet, psykotiska vakendrömmar och dödsångest har blivit betydelsefulla styrmedel i de intervjuades liv. En mer beatnik- och hippieinfluerad man berättar om motiverande scenförändringar på knarkets est-rader. ”När det började bli sådär jävla tufft då tyckte jag det var jobbigt.” Han minns

¹³² T.ex. förde Miguel, intervjuad i Lalander (2009:211), djupt inne i ett heroinmissbruk dagligen ett inre samtal med en röst som ställde frågan: ”Vad håller du på med. Du förstör ditt liv.” Denna man kände också avsmak för rollen som heroinist ”Det lägsta man kan vara”.

¹³³ McKeachie och Doyle (1966:505) skiljer mellan organiska och funktionella psykos. Hos de organiska psykoserna är en fysiologisk skada eller sjukdom en viktig faktor. Hos en funktionell psykos föreligger inga bevis för en sådan skada. Se även Blomquist (1969:309).

¹³⁴ Angående bortstötande krafter, ”pushes”, men även krafter som medverkar till en anständigare livsstil, ”pulls”, se Brill (1972) *The De-Addiction Process* i Hedin och Månsson (1998:46–47).

¹³⁵ Här används begreppet moralisk panik för att beskriva ett individuellt tillstånd av skräck och skam även om de värdeföreställningar som utlöser det hela kan vara av kollektivt och universellt ursprung.

också att han i samma skede var ”ganska trött på det”.¹³⁶ Trots att han var sin mors älsklingsbarn berättar en annan man om hur han samtidigt fostrades med hugg och slag och drillades till lydnad. Föräldrarna förklarade och argumenterade egentligen aldrig. Upproret slog, liksom för så många andra utsatta barn och ungdomar, tillbaka mot honom själv. Vetskrämd och gravt psykotisk orkade han i slutskedet av sin tid som injektionsnarkoman inte med den tilltagande brutaliteten i träsket. Den skräck som en gång drivit ut honom på gatan blev till sist också den faktor som tvingade fram hans sorti. Gang efter annan försökte han, ibland efter ganska långa skötsamhetsperioder, återta sin plats i pundersällskapet men då tog psykoserna fart på nytt. Tillstånden antog outhärdliga former och tvingade honom gång efter annan tillbaka in i anständighetens led.

En tilltagande opålitlighet hade fått hans vänner och bekanta att dra sig undan. Störrig, deprimerad och psykotisk hade han lätt att få flickvänner men betydligt svårare att behålla dem. När han sökte in på en folkhögskola gjorde han ”säkert ett gott intryck”. Detta visar att när situationen så krävde kunde han fortfarande, trots en tidvis elakartad psykos, tillämpa mer gynnsamma manuskript och roller. När han väl kommit in på skolan söp han dock till ganska kraftigt. Återfallen kom i vågor och i varje ny kris intensifierades hans skräckinjagande vakendrämmar. Till slut nödgades han inse att avhållsamhet var den enda kvarstående möjligheten. Under långa tider innan dess hade han jagats av sin mer eller mindre effektivt undertryckta moral, till sist manifesterad i en känslostorm av skam och smärta. Han upplevde därtill ett antal skräckfyllda psykotiska perioder och skildrar, trots att han i övrigt inte uppvisar någon större religiositet, sin förändring som ett slags omvändelse (Berger och Luckmann 1967:156–157). Något decennium efter återhämtningen kan han fortfarande få för sig saker och ting men vid samtalen på 1980-talet är tillstånden inte värre än att han kan kontrollera dem.

Tilltron till omvärlden kunde förstärkas genom ett antal troende och vänster-intellektuella folkhögskollärare, några solidariska skolkamrater och ett antal flickvänner. På så vis har hans självplågeri i form av oupphörliga och nedsättande utspel kunnat klinga av till förmån för ett fördjupat förhållande till en omgivning som förmått se människan bakom all opålitlighet och alla märkvärdigheter. När han blir trött kan han fortfarande få för sig saker och ting men det ”instabila draget” har försvagats med åren. Han minns hur han tidigare ”sket i allting” och anser att han inte

¹³⁶ Biernacki (1986:53) beskriver liknande tillstånd: ”Some addicts, then, resolve to change their lives and stop using opiates when the option of continuing to use drugs entails consequences that are simply far too undesirable in terms of the view they have of themselves and their future lives.”

hade några ”moralbegrepp” alls med sig hemifrån. Psykosernas form och innehåll, de motsättningar han upplevt mellan sin avvikande verksamhet och sina mer eller mindre latent värden, vittnar dock om motsatsen.

På ett tidigt stadium greps en av de intervjuade, sannolikt den som hade de längsta och tyngsta anstaltserfarenheterna, av en ytterst elakartad psykos och hans storskaliga stötar fick klinga av till förmån för ett heltidsengagemang som ”nojad knarkare”. Mannen for mycket illa och lyckades aldrig upprätta någon intim relation med en mer etablerad människa. Mig veterligen greps han heller aldrig av den stora kärleken och han erbjöds aldrig några realistiska möjligheter till en meningsfull framtid. Under sin högaktiva tid som injektionsnarkoman fick han visserligen ett barn tillsammans med en gatuprostituerad kvinna men faderskapet kunde inte utvecklas eftersom barnet adopterades bort redan vid födseln.

Trots, eller kanske just på grund av, en mångårig intagning och tung medicinering på några av landets mest hårdföra institutioner för vård dömda, ville denna mans psykos aldrig släppa taget. En långvarig medicinering med antipsykotiska mediciner gjorde att han led av ett stelt och kantigt rörelsemönster. Tics och kramper gjorde ofta hans framträdanden groteska. Sannolikt blockerade detta även hans möjligheter till kontakt med både sitt själv och mer ordinära människor. Till sist gjorde han slut på tillvaro genom ett kopiöst intag av teknisk sprit. Sina sista ganska laglydiga men ändå mycket tragiska år i livet framlevde han i ett illa beryktat och starkt segregerat bostadsområde. Vid denna tidpunkt bestod umgänget, i den mån något sådant förekom, av några våldsbenägna och alkoholberoende män i stadsdelens a-lag. Att han avhöll sig från kriminalitet kan till stora delar tillskrivas hans nerkörda tillstånd. Mannen orkade helt enkelt inte med några komplicerade kassaskåpsskärningar eller lagertömningar längre. Med tunga mediciner och många års belastande vård bakom ryggen cementerades denna man istället i vad som i knarkarkretsar brukar kallas en noja.

”Jag tog ju även LSD”, berättar en mer bohemisk veteran som efter sin framgångsrika återhämtning utbildat sig till mentalskötare och bl.a. arbetat på en akutavdelning under flera år. ”Jag tog sådana trippar så att jag var helt sinnesjuk. Jag hade väldiga nojor och kände mig hotad till livet och så. Jag var väldigt, väldigt sjuk, klart sinnesjuk alltså.” Om en senare period i livet berättar mannen vidare: ”så sjuk har jag aldrig varit i mitt liv alltså. Det var nog tur att ingen kom i min väg under den tiden för då var jag farlig. Då var jag enormt psykotisk. Det var psykotiska rus nästan ända från början och till slut och jag agerade ut mina nojor helt öppet.”

En av männen säger tydligt och klart att han ”förträngt” en hel del men att hans ”dåliga samvete” har kommit upp i psykoserna. Mycket pekar i hans fall på att etisk renovering blivit ett verksamt medel mot sådana tillstånd. Andra berättelser

tyder också på att moralisk upprustning tillsammans med ett nedtrappat drogintag kunnat hejda driften att flacka, och samtidigt lindrat ganska elakartade vanföreställningar. De paranoida psykosor veteranerna skildrar kan med dessa utgångspunkter beskrivas som ett slags individuella tillstånd av moralisk panik, vilka kunnat lindras eller undanröjas av förändrade relationer och ett tilltagande bevärdigande. De inre rösternas kakafonier dämpas, psykoserna klingar av och fallet bromsas upp när de utsatta börjar leva i samstämmighet med sina grundläggande värden.

Bottenlös skräck samt bisarra och verklighetsförvrängande tillstånd kan på så vis förebåda det första steget på väg mot en mer fredlig samlevnad med överjaget, alternativt den generaliserade andre eller för en troende människa Guds röst, och därmed signalera att den långa flykten har börjar lida mot sitt slut.¹³⁷ Mer eller mindre explicit framträder alltså de intervjuades paranoida och psykotiska tillstånd som ett slags etiskt inspirerade och skräckinjagande vakendrömmar. Man orkar till sist inte med de samvetsqual avvikelserna genererar även om dilemmat tar gestalt i förträngd och förvriden form (Freud 1958, Jung 1978:23). Betraktade som etiska kriser framstår dessa psykosor emellertid som möjliga att förstå och åtgärda med andra medel än de elektro- och insulinchocker eller den isolering i ensamcell många pionjärer och veteraner utsattes för på 1960-talet.

De psykosor som uppammats med hjälp av amfetamin kunde en påföljande alkoholkonsumtion omstöpa i ett tillstånd av delirium tremens. För en av männen kulminerade den kris som utlöste förändringen på ett fängelse där narkotikan formligen flödade. Den mentala överbelastningen motiverade ett sökande efter alternativ. ”Vi hade fullt hus och narkotikakriminalen gick därinne som byggnadsinspektörer.” När mannen släpptes fri från sitt straff fortsatte han självmant ”direkt in på psyket” eftersom han ”måde dåligt” och ”var pajad”. På så vis kunde fängelsets rikliga tillgång på narkotika och de förryckta tillstånd detta förde med sig bli av avgörande betydelse för hans avhållsamhetsbeslut. Vid flera tillfällen tidigare hade han sökt umgänge i drogberoende kretsar eller alternerat med alkohol. När han väl bestämt sig för avhållsamhet kunde han utan att falla tillbaka genomföra sin utbildning på en skola där många elever fortfarande hade drogproblem.

Terapeutiska och professionella resocialisationsagenter lyser oftast med sin frånvaro i de intervjuades återhämtningsberättelser. En kvinna uppger att hon, vad värdet i övrigt än kunde vara, deltog i en terapigrupp och passade på att avreagera sig när

¹³⁷ Detta motsäger inte att psykotiska sjukdomstillstånd, även vad det gäller narkomaner, kan ha andra orsaker.

hon var där. Några intervjuade har varit intagna på mentalsjukhus men i dessa fall synes vården mest ha varit av den skola som handlat om medicinering, insulin-kurer och elchocker. Med en ihållande känsla av mindervärde drömmer en kvinna, långvarig socialvårdsklient och mentalvårdspatient, samtidigt om en lantgårdsidyll med många barn och djur. Drömmen går aldrig i uppfyllelse. Parallellt med att hennes barn flyttar hemifrån upphör också en långvarig relation med en man som sedan unga år tampats med svåra drogproblem. Viktiga roller och relationer både som partner och mor dunstar bort och inga andra roller och relationer finns att damma av eller blir möjliga att arbeta upp för att kompensera en intensiv ensamhetskänsla. Möjligen nedsätts hennes kontaktbarhet också av en livslång medicinering. Trots mångårig kontakt med mental- och socialvård ebbar tillvaron ut i en outhärdlig känsla av ångest och intighet.

Statuskamp och acceptabel rekreation

En man berättar att han samtidigt som han fostrades med skräckinjagande metoder också förväntades vara familjens lilla gulliga pojke. Han skulle därtill vara en framgångsrik elev och ett föredöme i slakten. Under de tidiga skolåren var han en glad liten lustigkurre men bakom framträdandet doldes en sängvätande och ångestfylld dagdrömmare. Skolprestationerna räckte inte till för en plats på något läroverk och den unge mannen fick motvilligt fortsätta ett nionde och tionde frivilligt skolår som en förlängning på dåtidens åttaåriga folkskola. På så vis kunde hans tillkortakommanden hjälpligt sopas under mattan. Efter skoltiden fick han ett flertal enklare anställningar men sysslorna fogades ideligen samman med en föreställning om att han skulle ”gå den långa vägen”. Faderns förväntningar kom emellertid på skam och när tiden var mogen blev den unge mannen ett lätt byte för den spirande drogkulturens alternativpositioner.

Känslan av att inte duga till hade varit en ständig följeslagare men med narkotika i kroppen kunde han känna sig både skarp och häftig. I kampen om att bli accepterad satte han sig över sitt själv och i detta svek låg både självföraktet och omgivningens reservationer på lur. När dimmorna började skingras och det märkvärdiga rollspelet dunstade bort återstod bara sorg och tomhet. En plats på en folkhögskola öppnade nya möjligheter och umgänget med innerstadens ungdomsnarkomaner fick falla tillbaka till förmån för mer anständiga gemenskapsformer. Mödosamt började han upprätta en ny integritet och konstruera ett acceptablare själv men sprutorna fick fortfarande komma till tals när han inte hade något fast förhållande med en flicka.

Likt flertalet övriga veteraner växte han upp i en familj med starka inre spänningar. Livet blev en misslyckad cirkus och han själv en tragikomisk ”pajas” i manegens mitt,

manipulerad av en mor som försökte styra med kravet på att han inte skulle vara lik sin far. ”Det är klart att jag har haft en knepig uppväxt på många sätt” menar han. I slutet av tonåren hamnade han så i gränslandet mellan olika ungdomsgrupper och blev på kort tid en namnkunnig fixare som levde på att hålla sig underrättad om var droger fanns att få fram just för den dagen. I förhållande till ett äldre syskon, djupt inblandat i verksamheten, kände han sig ibland som det femte hjulet under vagnen. För att ha något eget och sensationellt att komma med uppträdde han bl.a. som scientolog men kunde samtidigt flumma runt och spela hippie. När vänstern grasserade under 1970-talet befann han sig också ombord på det taget.

Under sitt dryga decennium som läkemedelskonsument lyckades en av de borgerliga veteranerna också upprätthålla en hel del anständiga verksamheter och relationer. Dessa aktiviteter gav honom viss position i acceptabla kretsar. Engagemangen har förmodligen bidragit till att han aldrig fullt ut behövt identifiera sig med någon roll som pundare eller knarkare och heller aldrig upplevt någon kraftfull alternation. Sin färdighet att bruka droger har han omhuldat och utvecklat till en profession för begränsning av drogrelaterade skador. Numera utövar han sitt föräldraskap, är kreativ och aktiv samt upprätthåller ett flertal andra verksamheter. Omvälvande relationer eller ögonblick av pånyttfödelse lyser inte fram på samma tydliga vis i denna mans berättelser som hos en del andra återhämtade veteraner.

Under pionjärtiden var pundarrollen inte nödvändigtvis någon huvudroll men i sin strävan att skaffa narkotika kunde pionjärer och veteraner däremot spela patienter. Sådana mindre belastande rolltyper kan också ha tonat ner risken för identifiering. Efter något decennium som morfinkonsument lät sig en av pionjärerna avgiftas och passade samtidigt på att konvertera till amfetamin. Även denna drog skulle han tröttna på och i det skedet gjorde han en mer slutligt sorti. Under sin aktiva tid som narkotikakonsument hade han flera långvariga och intima relationer med det motsatta könet och samtidigt tillgång till ett antal alternativa positioner. När rollen som pundare devalverades, när marknaden antog en karaktär som både tidsmässigt och mentalt hotade att sluka tillvaron, när amfetaminet därtill höll på att mista sin euforiska kraft avstod han helt enkelt från injektionerna.

Där pionjärerna kanske i första hand sökte märkvärdiggörande och intressanta upplevelser och rollkomplement för sina konstnärliga och bohemiska framträdanden har det för ungdomarna från stadens dåtida ytterområden i högre utsträckning kunnat handla om självmedicinering mot de känslor av olust och underlägsenhet som ledsagat deras mentala och materiella armod. Efter hand har en hel del intervjuade funnit mer acceptabla medel mot sådana kval. ”Gud vad det betyder mycket att trötta ut sig”, säger en intervjuad kvinna. En man lägger avsevärd tid på långdistanslöpning och en annan tillbringar mycket tid i sin segelbåt; en tredje beskriver fotboll

som en njutningsfylld konstart. ”Ibland är det skönt att bli riktigt full”, säger en kvinna angående nutida flyktvägar, men framhåller först av allt skapandets euforiska flow som ”det härligaste en människa” kan få uppleva.

Tilltro och förvandling

Tilltro kan ses som en inre övertygelse om vissa människors välvilja och omsorg, ibland orsakad av förälskelse och kärlek men även av delade trosföreställningar eller politiska övertygelser. Val och nyval av umgänge kan förändra roll- och värdekonstruktioner. Tillitsfulla relationer kan krävas för att acceptera det själv det egna jaget inte alltid mäktat med att bestyrka. Innan en av de intervjuade männen inledde sin segdragna pryoprocess, omgiven av mer alldagliga kamrater och en räcka flickvänner, ”kände han folk överallt”. Men som han själv säger: ”jag hade inte någon vän” och förtydligar ”en vän är väl någon som man kan vara sig själv ihop med och dela både sorg och glädje med”. Som kontrast till sin ungdoms roller har han i mognare ålder skaffat mer tillförlitliga band och åtaganden som han ”binder upp vardagstillvaron med”. Ett barn tar t.ex. ”mycket tid”. Tidigare, om han kände sig pressad, kunde han ”bara dra iväg” och fly från allting. Det var ”ett jävligt inövat beteende”. Men vad han hela tiden egentligen längtade efter och till slut också lyckats förverkliga var ”en ordnad tillvaro, ett hem och ett vanligt jobb”.

En annan intervjuad man, vilken startade sin första termin på en folkhögskola med en avsevärd bit hasch i bagaget, lyckades trots detta använda studietiden för att komma på fötter. En annan av samma skolas elever gjorde sorti i samband med att han vad det gäller psykotiska tillstånd nått en botten. Detta tillstånd hade han tidvis lyckats kväva med hjälp av opiater. När han hälsade på hos skolans rektor för att söka plats var han ”fruktansvärt påtänd”. Men det hela gick bra. Han ”uppförde sig städat och gjorde säkert ett gott intryck”. Under det inledande läsåret var frånavaror hög. Han ställde till det för sig och ”söp rätt mycket”. Under sitt första sommarlov vill han också minnas att han använde en hel del droger. Relationen med en anständig flickvän kunde emellertid intensifieras och paret skaffade bostad utanför elevhemmen. Termin tre och fyra gick ”skapligt”. Han höll drogerna kort och det blev ”ett år av glädje”. Även om kraftiga bakslag förekom så minns han denna tid

som sin vändpunkt.¹³⁸ Under samma period lärde han sig också att umgås med folk av ett slag som han ”inte hade varit i kontakt med på flera år”, väldigt ”fina” och ”underbara” människor. Flickvännen förde också in ”ganska mycket friskt i hans liv”. Liksom några unga entusiastiska och idealistiska lärare underblåste hon därtill också ett politiskt intresse. ”Det var jävligt lyckliga år”, minns han. ”Det var som en pånyttfödelse kan man nästan säga. Man blev mottagen som en jämbördig.”

Flera kvinnor redovisar, trots att de samtidigt uppvisar relativt vidsträckta kontaktnät, en ihållande känsla av ensamhet. Sådana tillstånd vill en intervjuad arbetarflicka egentligen inte kännas vid. ”Jag vet att min pappa alltid har älskat mig. Och jag vet att min mamma älskade mig också men det är klart att hon svek mig /.../ När mamma var hemma så var hon ju väldigt mycket mamma också, skötte hemmet och vi var ute och man skulle vara hel och ren.” Däremot kan hon erinra sig en känsla av utanförskap i knarkargängen. Att hon undsluppit påträngande ensamhetskänslor tillskriver hon därför sin fars och i någon mån även sin mors omsorger. Hon antar också att känslan av att vara älskad kan fungera som ett slags vaccin.

Flera borgerliga ungdomar minns hur föräldrarna inpräntade foglighet men samtidigt hade ”jävligt stora förväntningar” på att barnen skulle vara framåt och skaffa sig bättre positioner. När de inte lyckades leva upp till de dubbelsidiga kraven kunde föräldrarna bli både spydiga och kränkande. ”Vi hade ett jävligt bra förhållande med farsan när vi var små”, minns en sådan man vilken senare kom till korta, gjorde manifesta självmordsförsök och även i övrigt levde ytterst självförbrännande. Att driva omkring och försöka hålla sig hög blev ett uthärdigare alternativ när familjens förväntningar och de egna förhoppningarna kom på skam. Efter något decennium som beatnik, bohem och knarkarhippie stod han så vid vägs ände. Fysiken var nerkörd, psyket demolerat och hoppet ställdes till en folkhögskola där en hel del vänner och bekanta vid denna tidpunkt var på god väg att komma på fötter.

Vid intervjutillfället på 1980-talet hade denna man hunnit bli både make, far och tjänsteman. Han var politiskt aktiv, fysiskt tränad och hade bostad i ett hyggligt villaområde. Liknande förhållanden gäller även vid det sista intervjutillfället under 2000-talet även om hans kropp börjat visa många spår av ungdomens hårda tider. Han skjuter upp vårt möte eftersom han lovat vara läxhjälp åt sin son, men har inget emot en fortsatt kontakt utanför själva intervjusituationen. En ung människa

¹³⁸ Linde (1993:56) skriver: ”Operating from some folk notion of turning points or major landmark events, we might expect education, marriage, childbirth, major illness, ideological or religious conversion, divorce, and major geographical moves to be part of the life story.” Lindes påpekande bekräftas av intervjusamtalen.

med bekymmer ringer mitt under vårt samtal upp honom för att få stöd och råd och vi nödgas skjuta på vår pratstund. Kicksökeriets egocentriska fokus har uppenbart klingat av till förmån för en mer ansvarsfull och omhändertagande livsstil, även om hans äktenskap till slut har havererat.

Äktenskapliga relationer, barn och annat umgänge

Sin trasproletära uppväxt till trots har en av de intervjuade männen ändå lyckats upprätta en långvarig relation i form av ett äktenskap, med barn, arbetskamrater och inslag som villa, bil och körkort. Han är också förankrad i en vänkrets och har därtill skaffat sig viss position inom ortens föreningsliv. Likt flera andra intervjuade blottlägger han samtidigt ett mycket starkt behov av integritet. Han värnar om sitt hem och där är det minsann ingen ”som springer in och ut i dörrarna så där utan vidare”. Samtidigt minns samma man hur han i unga år kunde anpassa sig till det yttersta i samvaro med människor han egentligen inte sympatiserade med. Numera är det familjen, arbetskamrater och vänner i en folkrörelse som gäller och som ekonomisk bas har han sedan många år tillbaka ett kvalificerat hantverksyrke.

Trots att en amfetamininjektion kan förstärka sensualism och sexualitet till det yttersta så har tafatthet och blockeringar i många fall hållit pundarnas möjligheter till sexuella excesser och sensuella flyktmöjligheter i schack. Två intervjuade män i den proletära kategorin saknar vid intervjutillfällena både barn och intima relationer. En man med borgerlig uppväxt delar dessa villkor. En med den tidens mått mycket uppseendeväckande och intresseväckande person var, vilket både en av hans flickvänner och han själv omvittnar, bakom fasaden egentligen en ganska timid och tillbakadragen människa. Långt upp i tjugoårsåldern var flickkontakterna blyga och försynta och i tonåren var han rentav tafatt. Vackra flickor, bland annat en fotomodell, kunde dock visa honom stort intresse. Men mannen som förblev inåtvänd och självupptagen menar att han under den här perioden huvudsakligen var förälskad i sin drog. Mest var det ”lösa förbindelser” med pundartjejer men till slut var även han mogen för förändring. ”Jag var trött och rädd och mådde dåligt psykiskt”, minns han. I samband med sortin från ett tillstånd präglad av nedsatt fysik och ett läkarutlåtande som förutspådde en för tidig död lyckades han så inleda en långvarig förbindelse med en välanpassad ung kvinna. De två ”blev enormt kära” och ”otroliga känslor” uppstod. Snart föddes deras första barn och pö om pö utvecklades relationen till en mer vardaglig familjebildning.

Skräckslagen på grund av auktoritära och våldsamma uppfostringsmetoder var han ändå en provokativ revoltör. Mannen som berättar detta skildrar också anstaltens kvävande förväntningar: ”Man skulle sitta tyst i ett hörn och vara snäll. Det är

lättast att jobba med sådana.” Om möjligheterna att ta ansvar efter en sådan uppväxt frågade han sig redan under en intervju på 1970-talet: ”Vad fan har jag haft för ansvar hittills?” En veteran berättar om hur han, efter många år på tunga straffanstalter, bestämde sig för ”att ta sig i hampan” eftersom flickvännen ”betydde väldigt mycket” och han blev ”väldigt förälskad i henne.” I tillstånd som kamratskap och förälskelser kan en självförändring alltså ligga på lut, men kärlekens och vänskapens fanatism och emotionalism kan inte bara lösa upp beteendemönster utan även avgränsa socialiteten. ”Det var liksom bara vi två, jag såg bara henne” berättar en av männen. Kanske kan en sådan begränsning av umgänget, åtminstone i ett inledande skede, vara av nöden för en människa som löper återkommande risk att hamna i stämplande och stötande situationer om hon exponeras för ett bredare umgänge.

Om sin tidiga barndom berättar en kvinna att det var en riktigt ”borgerlig medelklassidyll” och hon hade anständiga och välsedda kamrater. Senare deklasserades familjen men flickan lyckades för en tid upprätthålla ett umgänge i nivå med familjens ursprungliga ställning. Ytterligare en familjekris inträffade och då förändrades flickans kamratrelationer till det sämre. Hennes egna handlingar började också gå i negativ riktning. Senare än vad som borde vara fallet, om hon kunnat upprätthålla umgänget med mer välsedda flickor, blev hon antagen på ett läroverk. Väl där fick hon sänkta betyg i både ordning och uppförande. I tonåren kom hon så i lag med en grupp konstnärligt sinnade och bohemiskt anstrukna människor, varav någon hämtade cannabis i Marocko. Hon blev också sexuellt utnyttjad av en äldre konstnär. När hon senare önskade lämna det tungt kriminella och droginriktade sällskap hon efter hand dragits in i och den livsstil hon både blivit skrämdd av och var hjärtligt trött på pryade hon sig, liksom vid entrén, fram via mer godartade udda existenser. Efter ett stegvis förändrat leverne åt det skötsamma hållet lyckades hon så upprätta en bärkraftigt och långvarig relation med en man som kunde återupprätta hennes tillit och förverkliga hennes barndoms bilder i en klassisk villaidyll.

För kvinnornas del har valet av livsledsagare ofta fått ödesdigra men inte alltid förutsedda konsekvenser. Vid makens frånfälle passade en av dem på att göra sorti från sin narkotikaimpregnerade livsstil. Därtill lyckades hon återhämta sig och kunde även få sina barn på fötter. Bakgrunden kom ändå att färga av sig. Likt så många andra fördettingar omsatte hon sina erfarenheter i en omvårdnadsverksamhet riktad mot tunga drogkonsumenter. Hon engagerade sig även politiskt och blev därtill aktiv som mor, farmor och mormor. Utan att låta sig slukas av någon ex-roll upprätthåller hon på 2000-talet ett vänskapsnät med eldsjälar och portalgestalter från 1950- och 1960-talen. På den ort där hon etablerat sig har dubierna emellertid varit många mot hennes verksamhet och engagemang. Omgiven av veteraner, eldsjälar och politiska aktivister har hon hur som helst ridit ut sina stormar. Men umgänget i mogen ålder

hade sannolikt fått en annan karaktär om hon levtt tillsammans med en mer ordinär man än den hon kom i lag med i sin ungdom.

Rollrester och kvardröjande men

Ex-roller med stjärnstatus kan liksom rester från mindre publika roller försvåra och fördröja en återanpassning. Drogrelaterade sammanbrott kan permanentas i bisarra tillstånd även om andra delar av handlingsmönstren samtidigt blivit mer anständiga. Långmodighet, osjälvständighet och en parallell livsföring kan också hålla förändringen i schack även när avvikarens längtan efter en annorlunda tillvaro vuxit sig stark.

Under de centralstimulerande preparatens rus, vilka kunde hålla människor vakna i dygn, blev nikotinintaget ofta måttlöst och flertalet intervjuade röker vid våra samtal fortfarande tobak. Någon kvinna försöker aktivt sluta men har hittills inte lyckats. Likt flera andra intervjuade dricker hon gärna ett glas vin men slår energiskt ifrån sig vad det gäller möjligheten att denna vana skulle kunna bli ett första steg på vägen mot något återfall. ”Det har med ålder att göra liksom med hela det sociala sammanhanget”, antar hon. ”Det blir starkare och starkare liksom.” Om hon mot förmodan skulle få för sig att konsumera någon dos amfetamin antar hon att detta skulle kunna leda till något dygns hyperaktivitet. Men att hon som förr skulle börja ”flacka” eller ge sig ut och jaga tjack i samband med ett sådant rus finner hon mindre troligt. ”Det skulle bara se patetiskt ut”. Även om känslan av utanförskap bitit sig fast och depressioner fortfarande kan göra sig gällande fyller denna kvinna ändå ut den borgerliga bilden av anständig ståndsmässighet på en rad väsentliga punkter. Hon upprätthåller anständigas umgängesformer och förmedlar samtidigt en hel del finkultur i intresserade kretsar. Tillvaron förefaller heller inte att hägnas in av någon identifiering som ex-narkoman. Bakgrunden redovisar hon sällan eller aldrig och sin man kan hon irriterat avvisa när han visar närgånget intresse angående hennes förflutna.

Trots att samtliga intervjuade män från arbetarkvarteren genomfört betydande rollförändringar så har en hård livsföring krävt tribut och flertalet har gått bort i förtid. En av dem hade allvarliga lever- och strupskador och var tidvis också paranoid. Livet igenom upprätthöll han därtill en omåttlig konsumtion av cigaretter. Drogkonsumtionen slog till sist tillbaka och i fyrtioårsåldern lämnade han tillvaron, ett sista återhämtningsförsök till trots, i sviterna av sin självförbrännande livsstil. En av de övriga männen ur samma kategori dras liksom så många andra f.d. narkomaner med allvarliga leverskador och en hel del andra förslitningssymptom. Därtill måste han handskas med en ytterligt bräcklig självuppfattning och en degraderande själv-

känsla. En man uppvuxen i ett proletärt gatugäng har haft delirium. Han lider av minnesförlust, har hjärtsvikt och får ofta tunghäfta. Trots hans framgångsrika förändring, utan inslag av institutioner eller terapeuter, har hans tillvaro på många andra sätt präglats av en defensiv och undfallande hållning. Denna man, i tonåren mest begiven på thinner, misstänker att detta medel tillsammans med floder av teknisk sprit har satt ner hans funktionsförmåga: ”Jag var nog rätt skärpt i skolan och en tid efteråt. Sedan har jag alltid haft dåligt minne, jag har inte kunnat läsa riktigt och nu går det i princip rakt igenom.”

Hade urvalets två mest utpräglade hippies, uppvuxna i borgerliga miljöer, hamnat i centrumgängen om de fått adekvat stöd i sitt skolarbete och kunnat ta plats på någon av de skolor konvensen föreskrev? Männens skildringar av sina uppväxtvillkor och deras förmåga att koppla samman orsak och verkan tyder inte på några intellektuella brister. Att en av dem ändå accepterat sig själv som ”utan läshuvud” har fått ödesdigra konsekvenser. Under tiden som beroende byggde han vidare på barndomens nedvärdering och kompenserade sin bristfälliga position med allehanda märkvärdigheter. Han drar sig dock till minnes att ”det tomma snacket” under dessa år kunde ”äckla” honom. ”Jag föraktade mig själv”, säger han.

Barndomens förväntningar till trots, avbröt samma man en senkommen möjlighet till studier och tog istället ett enkelt industrijobb. Möjligen kan detta tillskrivas hans bristfälliga självtillit men också vittna om ett kvardröjande motstånd mot uppväxtens förväntningar. Även om hans uppskattning av arbetarklassens lägre skikt inte varit speciellt hög så kan hans socialistiska engagemang ändå ha fungerat som ett bålverk mot uppväxtens krav på att ”bli något”. Vid intervjutillfället är en ståtlig byst av Lenin placerad på en framskjuten plats i vardagsrummet men hans tillvaro utstrålar också en hel del ordinär vardaglighet. I denna mans berättelse går skeenden och perioder in i varandra. Han är inte ensam om att beklaga sina minnesluckor och anser det fullt möjligt att han ”bränt ut en hel del hjärnceller”.

Trots att han kommit hyggligt på fötter förblir den proletära man som lyckats etablerat den mest stabila och ordinära situationen djupt stigmatiserad. När han känner sig illa behandlad kan det flera decennier efter återhämtningen föresväva honom att det beror på hans bakgrund. Hans år som omhändertagen har avsatt ett intensivt intresse för mediala inslag som uppehåller sig vid sådana företeelser. ”När det handlar om fängelse och sådana här grejer så vill jag gärna se det”, säger han drygt tjugo år efter sin sorti. Den sista av männen ur arbetarled har liksom flertalet övriga redan lämnat tillvaron. Så länge vi hade kontakt förblev han utstött ur sin familj och hans relation med sin ”stora kärlek” bröt slutligen samman den också, även om han i övrigt fraktade sig relativt skapligt.

Oavsett att kvinnorna kan vara nog så tystlåtna angående sin bakgrund så kan

fakta sparka. Någon minns en gammal knarkarbrud och tics eller minspel kan avslöja vad som en gång varit. Hållningar och ordval kan också lämna social information (Goffman 1972:51). Om inriktningen på sin nuvarande verksamhet berättar en kvinna att hon ”någonstans alltid varit inne på det här hjälpanDET” och antar att detta är typiskt för ”barn som växer upp med föräldrar som har missbruksproblem”. Likt så många andra fördettingar har hon drabbats av sin bakgrund i form av ett yrke. Hon antar att hon på vissa områden fortfarande är känsligare än andra människor. Hon har lätt att ”gå igång”, kan bli ”livrädd i nya situationer” och påpekar att ”allt dumt man har gjort kan man inte få gjort”. Numera kan hon dock känna ödmjukhet och försonas med sig själv som ”en liten arbetarunge”. Barlasten har inte hindrat henne från att mer generellt engagera sig i i köns- och klassfrågor. Likt flera andra intervjuade visar hon trots en påfallande öppenhjärtighet samtidigt ett tydligt behov av integritet. Hon är vänlig och meddelsam men på sina egna villkor.

Långa tider har en av kvinnorna intagit en passiv, negativ och deprimerad hållning. Trots uppenbar tillgång på partners har hon aldrig beaktat de annorlunda livskvaliteter en lesbisk relation skulle kunna erbjuda. Det stöd ett sådant engagemang kunnat tillföra under en period när Grupp 8 och Lesbisk front fortfarande var aktiva i Göteborgs kunde därför inte komma till nytta. En annan kvinna minns hur hon i sin barndom kunde känna sig liten och gullig. I tonåren kände hon sig mer som en outsider och följde inte ”de gängse stora stråken”. I samband med ett ungdomligt självmordsförsök behandlades hon med både insulin- och elchocker. ”Fy farao vad dom pulade i en och experimenterade.” Bland skapande talangfulla människor kunde hon tidvis både trivas och prestera. Ängest har dock alltid funnits med som en underton i tillvaro. Numera lever hon ”praktiga livet” med familj och barn samt därtill villa, ateljé, bil och sommarstuga. Skapande ögonblick och stunder av lycka kan fortfarande skänka avlastning. ”Då är det härligt. När man liksom plötsligt tittar upp och så har tre, fyra timmar gått och man liksom undrar vart den tiden tagit vägen. Men det är inte så ofta nu måste jag säga. Jag tycker att jag har jävligt svårt att komma igång.” Vid sådana tillfällen kan maken dock gripa in och sätta fart på henne.¹³⁹

Samma kvinna berättar att när hon kommit en god bit på väg i sin återhämtning dök kriminalpolisen plötsligt upp på skolan där hon fått plats för att förhöra henne under förödmjukande former. ”Fan, tänkte man då, inte ens här.” Även utan narkotika kunde livet svaja och hon kastade sig ofta in i nya projekt. Hals över huvud dök hon under sin återhämtningsperiod och efter flera misslyckade förhållanden in i en

¹³⁹ Topor (2008:120) påtalar också de kreativa uttrycksmedlens läkande kraft.

relation med en dittills obekant man. Relationen skulle trots tillvägagångssättet visa sig bli livskraftig. Rädd för att fångas in eller låsas fast och med ett hett temperament kunde hon också bli ”vansinnigt förbannad”. Tillvaron blev så småningom stadigare även om hon fick dras med rester från sitt ”paranoida liv”. Svårigheter att känna sig hemma i mer ordinära sällskap har dock dröjt sig kvar.

Många år efter sortin kunde en av kvinnorna fortfarande vara mycket temperamentsfull. I motstånd mot konvensans och översitteri har hon t.o.m. kunnat ta sig ett pulver. Efter den mer helhjärtade sortin har hon emellertid bara en enda gång känt sig manad att köpa en påse*. I detta fall för att bjuda en nedsättande domare motstånd. Om förhållandet till droger efter sin återhämtning berättar hon att hon ”under årens lopp tagit då och då” men utan något som helst behov av att fortsätta. Att beskriva denna kvinna som en sober narkoman är att förenkla saker och ting eftersom hon uppenbarar ett självständigt och avspänt förhållande till allsköns droger. Vid de få tillfällena beteendet upprepats efter återhämtningen har hon brukat doserna med både integritet och distans. På fråga om hon kunnat må gott och blivit hög när hon tillfälligtvis tagit något pulver säger hon att det varit så ”några gånger”. Hon är befriad från alla återfallsförpliktelser och trots en djup och långvarig erfarenhet av injektioner blottar hon, likt flera andra veteraner, en inställning som skiljer sig väsentligt från all beroendemytologi och alla slaveriföreställningar. Vid samtals-tillfället har hon inte tagit narkotika på drygt ett decennium men får fortfarande dras med en kronisk leverinflammation.

Sammanfattning

Vad det gäller flertalet intervjuade kan det efter återhämtningen vara mer relevant att tala om förekomsten av rollrester än om några väletablerade ex-roller. Vid en granskning av de intervjuades rollinnehav förefaller klass- och könsroller att ha präglat deras självuppfattning i högre utsträckning än de drogimpregnerade rollerna. Klass- och könsroller har därtill kunnat få förnyad aktualitet när rollen som pundare dunstat bort eller hängts åt sidan.¹⁴⁰ Men även i mogen ålder lyser egensinniga hållningar fram som betydande inslag hos flera intervjuade.

¹⁴⁰ Guntrip (1986:448), lärjunge till W.R.D. Fairbairn och D.W. Winnicott och med dryga tusentals terapiesessioner bakom sig, citerar Fairbairn: ”The basic pattern of personality once fixed in early childhood, can't be altered. Emotions can be drained out of the old patterns by new experience, but water can always flow again in the old dried up water courses. You cannot give anyone a different history.”

Val och öde

De människorna som skildras i denna avhandling har aldrig valt att växa upp under ansträngda och ovärdiga förhållanden. Även om kreativiteten vad det gäller valet av medel varierat så har motmedel mot beledsagande ensamhet, uppgivenhet, ångest och depression ofta fått sökas i vad som stått till buds. I idyller som rämnat och familjer som rasat samman har de intervjuade satt sig över sitt själv och försökt bota sitt armod och utanförskap med avvikelser och excesser. Sådana strategier kan betingas av tillfälligheter men rymmer samtidigt ett mått av valfrihet. Uppväxtens logik och dialektik kan bl.a. skönjas i kritiska situationer. Tränad i ensamhet och underordning kan ett utsatt barn nödgas lära sig leva solitärt eller parallellt men även motverka sitt predikament genom ett alternativt umgänge. Vanan att vara ensam kan å andra sidan, liksom en självständig egensinnighet, begränsa den naturliga driften till ett umgänge som i sämsta fall leder till kriminella aktiviteter.

Etikens betydelse för sorti och återhämtning

Om gamla värden fräts ner och om ensamhetskänslan gör gemenskapsbehovet mer akut än behovet av värdighet kan balansen mellan värdighet och gemenskap förskjutats. Signifikanta människor och händelser kan dock understödja invanda värdemönster och motivera till omvandling. Grundläggande värden och medfödda förutsättningar kan också rekonstrueras och fördjupas med hjälp av nya eller återupprättade åtaganden och relationer. Positioner baserade på en mer universell etik kompletterar efter återhämtningen ofta mindre omfångsrika roller och rollrester i de intervjuades mentala strukturer.

Kriser och trångmål

Orättvisor, svek och tillkortakommanden kan uppbåda sorg och förtvivlan medan tilltro och tillförlitlighet kan fortplanta hopp och förflytta berg. Tvivelsmål kan dränera handlingskraft och i depressiva tillstånd kan tillvaron framstå som fåfänglig. Etiska påbud som hålls för sanna kan stigmatisera, segmentera och avskilja. Men sådana påbud kan också motivera nya avstamp. Den typ av psykoser många intervjuade omvittnar analyseras som ett slags inre stridigheter vilka de drabbade periodvis försökt undkomma eller lösa upp med mer eller mindre drastiska metoder. Några pionjärer har, troligen understödda av ett mindre belastade åtagande som läkemedelskonsumenter, bättre kunnat hålla sådana kriser ifrån sig. Till slut har samvetet dock kunnat hinna upp även dem och även för deras del har sådana inträffanden

kunnat utmynna i psykotiska tillstånd (Helldin 2005). Dessa tillstånd har i sin tur kunnat föranleda långsiktiga och framgångsrika strävanden efter förändring.

Tilltro och rollskiften

Med pundarrollen som ett förmildrande mellanled, i randzonen mellan märkvärdighet och kriminalitet, har en och annan kåkfarare under 1960-talet kunnat lägga mer värdighetsberövande roller och gemenskapsformer på hyllan. Omvandlande situationer har också kunnat upprättas i förälskelser, kärleksförhållanden och mer konforma sällskap. Kvaliteten i sådana relationer har kunnat befördra tillit och tilltro. Under sin återhämtning har en del intervjuade återupptagit samvaron med sina anhöriga. Sviterna från de grava åren har dock kunnat fortleva som bitterhet eller avståndstagande bland de närmaste under många år och även ställt till en hel del andra bekymmer. Många intervjuade har engagerat sig för andra utsatta och vissa har upprättat ny gemenskap i roller som eldsjäl, pånyttfödd kristen eller vänster-radikal. Efter hand har drogkonsumtionen blivit rekreationsinriktad och anständig men vid intervjutillfällena röker flertalet fortfarande tobak. Få eller ingen har, trots att många lever högst anständigt och några arbetar med drogbehandling, hemfallit åt någon ex-roll som sober narkoman, nykter alkoholist eller f.d. kriminell. På så vis lyser det som en gång varit med sin frånvaro även om bakgrunden kan spåras på andra sätt.

KAPITEL 10

Bevärdigande

Kapitlet skildrar bl.a. hur påfund och euforier som hållits vid liv med hjälp av subkulturell gemenskap kan bli fränstötande eller mista dragningskraft och hur sådana skeden kan ge utrymme för mer accepterade värden och handlingsmönster. De skrämnskott som måste till för att utlösa viljan att säga upp ett kriminellt eller drog-mättat engagemang kan, och måste kanske också ibland, vara vidrigt skarpa. Moraliska frön som under decennier hållits torra och undertryckta kan under sådana skeden få bättre betingelser och börja gro. Under vissa förhållanden kan händelser av detta slag bli av så genomgripande natur att de drabbade finner skäl för att tala om en pånyttfödelse

Flera intervjuade har begåvats med speciella talanger vilka kunnat underlätta omgivningens acceptans och bredda deras roll- och handlingsregister både under och efter deras avvikelseperioder. Således kan frågor rörande vad som medförts av positioner och talanger in i en subkulturell gemenskap också vara av värde. Vad återstår av sådana tillgångar efter en förändringsprocess och vad kan återupplivas eller renoveras vid en återhämtning?

Nya hållningar i gamla förpackningar och gamla hållningar i nya

Alla intervjuade utom en har gjort sorti från vad som blivit nedsättande och belastande roller men en hel del ingredienser från mer ursprungliga positioner får de uppenbarligen bära med sig livet igenom. Således finns det skäl att beskriva vissa roller, av särskild art och styrka, såsom djupa. Moderskapet, socialitetens mittpunkt, värnar om livet, medan rollen som dråpare definieras av att innehavaren har satt sig över tillvarons a priori. Du skall icke dräpa, du skall älska din nästa och du skall vårda dina barn kan vara ytterst betydelsefulla maximer vad det gäller en människas självbild. En kvinna som satt sig över eller misslyckas med att leva upp till modersrollens ideal kan, liksom den person som mer direkt hotat eller förkortat en annan människas liv, få svårt att undkomma gärningens sociala och mentala konsekvenser. Sådana upplevelser kan utkräva självförändring och anpassning.

Redan från början har materialets arbetarpojkar tilldelats bristfällig status och inget tyder heller på att deras ställning skall komma att förändras. Några gör halvhjärtade utbildningsförsök men faller snabbt tillbaka i sina fäders fotspår. En arbetarpojke slutför en längre teoretisk utbildning men lyckas aldrig få fotfäste inom avsett yrkesområde. Under senare år har han dock fått vissa administrativa arbetsuppgifter inom en folkrörelse. En man ur en trasproletär familj gör sig tidigt av med alla aspirationer och tar dagen som den kommer även om han i vuxen ålder väljer att hålla sig nykter och leva inom lagens rāmärken. En av männen med mångåriga fängelsevistelser bakom sig finner en oåtkomlig nisch i grāzonen mellan anständighet och skumrask. En annan man med ett trasproletärt ursprung försörjer sig under något tiotal år som vårdare och elevassistent men hamnar till sist i ett mer renodlat arbetaryrke. En man ur arbetarfamilj med uttalad talang och idrottsintresse blir efter flera år som traditionell lärling en efterfrågad yrkesman. På fritiden spelar han fotboll och efter flera år som aktiv rekryteras han som a-lagets tränare. På så vis lyckas han avancera från sin ursprungliga ställning som trasproletär och rycka åt sig en position inom arbetaradeln vilken förstärks av hans uppdrag som tränare för representationslaget.

Att en arbetarkvinna framgångsrikt fallit in i leden förklarar hon med att hon egentligen aldrig varit riktigt ensam. Under tonåren hade hon under en längre period inrättat sitt liv enligt normerna för en skötsam ung arbetarkvinna.. Att hon känt sig älskad, haft en fungerande modersroll och en anständig och tidvis även praktiserad klasskultur att falla tillbaka på kan vara till hjälp för att förstå hennes framgångsrika återhämtning. Under de stormiga åren försökte hon, vilket också kan vara betydelsefullt, hålla viss distans till andra utsatta. ”Jag ville helst vara hemma med mig själv eller i min egen lägenhet och inte ha en massa spring där”, minns hon. Numera är självkänslan kopplad till en mer orubblig värdighet och självtilliten håller också på att återupprättas. ”Jag är värd respekt” och ”jag är värd kärlek”, betonar hon och kan som chefstjänsteman, politiker och mor påvisa att dessa anspråk har förvekligats i praktiken. Hon beskriver därtill sig själv som en i grunden välidentifierad människa. Tidigt kunde hon vara motspänstig när någon försökte trycka ner henne och hon försöker fortfarande hålla ”huvudet högt”. Ungdomsrollen som talangfull konstnär har istället blivit en identifierande tillgång för en av materialets borgerliga kvinnor. ”Jag tror att jag identifierade mig mer med den rollen än med någon narkomanroll”, menar hon.

Den foglighet många fäder trummat in i sina barn kan ha bidragit till en osjälvständighet som gjort det lättare för dem att hänga med på både acceptabla och oacceptabla tilltag. Trestepsraketen bohem, pundarhippie och vänsteraktivist, som flera intervjuade använt under sin resa genom livet, kan möjligen ses som ett tecken

på en följsamhet för vad som ligger i tiden. ”Det är någonting grått över allt”, säger en man med ytterst påvra uppväxtvillkor i arbetarkvarteren och antar att den upplevelsen har följt honom genom livet. ”Jag har aldrig haft något mål utan jag har levt för dagen.” Samma man som därtill har en långvarig och djupgående erfarenhet av thinnersniffning och som även efter sin återhämtning umgås i trasproletära kretsar har aldrig, likt läkemedelskatalogernas pionjärer och veteraner, varit någon finsmakare. Han har således aldrig valt och vrakat i några förteckningar över aktuella thinnertyper eller klistersorter. I tonåren drog han i sig vad som fanns till hands och när han delade en ”kvotter brännven” hade årgången ingen som helst betydelse och avsikten behövde inte döljas bakom några vinprovarmaner. Fördelningen av dropparna och sättet att få dem i sig var däremot viktig. Rättvisemärket ristades in ytterst noggrant. ”Man gjorde det där jacket i mitten på etiketten och så hävde man det på ett svep”, påminner han mig.

En borgerlig veteran redovisar å sin sida en ganska negativ syn på gamla knarkare som blivit a-lagare och parkbänksalkoholister. Trots säregenheter och klassmarkeringar inser en invigd ändå att också han själv har en bakgrund som pundare. Vissa värden och uppfattningar har uppenbarligen hängt med genom åren. Så här beskriver han den sorts medelålders män som brukar stå och manga* utanför Systemet: ”Redan när man har fått ihop den första femtiolappen så köper man en flaska öl eller en Morbror David. Där går kanske skillnaden mellan behandling och icke behandling. Det är jävligt få som behöver sitta i terapi /.../ Det är så mycket annat dom behöver /.../ lära sig att vara lite borgerliga om man säger så.”

En radikal självtransformation måste inte förändra de mest djupgående beteendemönstren i alla stycken. Att vara f.d. läkemedelsberoende kan skilja sig avsevärt från att ha varit knarkare. Klass- och könsbetingade habitus kan därtill vara mer fundamentala än både medvetandet och språket. Sådana strukturer kan mycket väl dröja sig kvar bakom roller som beatniks, bohem, vänsteraktivist, eller varför inte sociolog eller socionom. Framträdandet bland de intervjuade med borgerlig bakgrund skiljer sig avsevärt från det som kommer i dagen bland de intervjuade ur arbetarklassen. Att leva ur hand och i mun fungerar inte i ett umgänge som karriärplanerar och finner det naturligt att lägga undan till barnen eller semesterresan. Att arbeta sporadiskt, ”att börja gara”³ och ”gå på drecken” kan också bli en nagel i ögat på mer ordinära medborgare. Leverinfektioner, förbruskade vener och mentala utmattningssymptom är däremot predikament som förenar över klassklyftorna.

Även om avvikaren lyckas bryta med ett oacceptabelt eller illegalt handlingsmönster så måste han kanske också bryta med sin familjs djupaste traditioner och föreställningar för att bli accepterad inom de samhällsskikt han senare kommer att hamna i eller placeras inom. En sådan rotamputation kan göra det lättare att ånyo försättas

på drift. När en tidigt engagerad pionjär numera roar sig en smula med att tända lågan under ett opiumkök för att dagen efter återgå till sin ordinära tillvaro dröjer sig en av de yngsta veteranerna kvar i månader vid sina, om än mycket sällsynta, återbesök i träsket. Den borgerliga veteranen tonar i språk och klädsel fram som en man ur den övre medelklassen. Den några decennier yngre mannen som inträffade i sällskapet när de äldsta veteranerna höll på att göra sorti eller redan gått ur tiden framträder istället som en luttrad kåkfarare med bister blick och djupa rötter i trasproletariatet. Vid samtalen med veteranen tonar klassisk musik fram ur en musik-anläggning och utvald konst pryder hemmets väggar. Vid samtalet med den yngre mannen dånar Rolling Stones "You'll never make a saint of me" ut från hans getto-blaster och det står en halvöppnad literflaska coca-cola på bordet. Inte bara typen av bostadskvarter utan även heminredningen, ja människans hela uppenbarelser, ger trots deras mångåriga narkotikakonsumtion tydliga vinkar om väsensskilda kulturella arv och självbilder.

Till sist och efter några decennier tillsammans med en narkotika- och alkohol-konsumerande man har en av de intervjuade kvinnorna lärt sig att avbryta sina ohållbara relationer istället för att som tidigare i livet tålmodigt gå och vänta. Efter hand har hon också blivit bättre på att handskas med sin ilska även om hon fortfarande kan "gå igång". Uttrycket antyder att hon i vissa situationer har svårt att kuva sina emotioner. Själv tilliten har vuxit till sig. Hennes mest identitetsgivande roll är fortfarande arbetarungen även om kvinnorollen med åren blivit en viktig identitetsmarkör. Numera har hon makt och kan uttrycka åsikter eller åstadkomma förändring utan att saken måste slå tillbaka mot henne själv. "Så jag är väl som en sån där leksak som man försöker putta ner men som alltid åker upp igen", menar hon och blottar därmed en rollrest från sin tid som tyken och motspänstig arbetarunge.

En kvinna berättar om sina tillkortakommanden i den klassiska borgerliga flickrollen: "Det var konstånkning (fniss) men där platsade jag ju inte riktigt då men jag gick väl ett halvt år. Sedan skulle man ha en sån där tyllkjol eller vara fin då och det funkade ju inte riktigt. Så det blev ju inget mer med det. Sedan var jag på ridskola några gånger och så kastade hästen av mig och sedan ville jag inte rida mer." Under upprymda perioder i tonåren kunde denna kvinna leva "mer som en kille". Hon tog för sig sexuellt bland traktens unga män, tränade basket och tyckte att det var mycket roligare att spela med pojkar än med flickor. Perioden slutade i en akut depression och hon blev tvångsintagen för mentalvård. De lyckligaste åren i sitt liv fick hon på en folkhögskola. Där kunde hon studera på dagarna och var aktiv på fritiden. Hon kunde samtidigt "knulla både morgon och kväll" för "det ville hon allt". En sexuell frikostighet och ett frekvent byte av partners har dröjt sig kvar genom åren även om samlivet med den första maken alltid framstått som det mest tillfredsställande. På

”det viset” har hon varit ”bunden till honom”.

I tonåren sökte sig denna kvinna likt så många andra intervjuade ut i ungdomsgången. Samtidigt som hon satte sig över familjens övriga förväntningar tappade hon också bort sin skolgång. Medicinerad och apatisk kändes livet meningslöst. Likt flertalet övriga kvinnor hade hon inte hunnit växa in i någon hållfast vuxenroll då hon träffade sin då fortfarande tungt narkotikaberoende make. Ett barn och en modersroll gav senare tillvaron förnyad mening. Hon hade fött något ställföreträdande värdefullt. ”Det var ju fantastiskt då att ha detta lilla spädbarn /.../ En lust och en lyckokänsla. En upplevelse att vara behövd och att vara viktig.” Svanesången kom likt berättelsen om ungdomsåren mest att handla om bakslag och besvikelser. Med bristande självförtroende och återkommande sammanbrott fick hon kämpa för att mäktas med sitt moderskap och i medelåldern fullbordade hon så sitt lopp och valde bort sin tillvaro.

Efter sortin har en av urvalets kvinnor valt att tysta ner sin bakgrund till förmån för en högst borgerlig livsstil. Med viss framgång har hon också återkvalificerat sig som konstnär. Sortin från positionen som illegal knarkare gick via en haschrökande och musicerande hippie och därpå en man med bisexuell läggning för att slutligen landa hos en välutbildad och etablerad man med goda inkomster. När rollen som pundare vittrade ner kunde rollen som konstnär återupplivas och en tillkommande modersroll blev ett betydelsefullt komplement i repertoaren. Ett mellanled i framförandet blev den erfarna men samtidigt sårbara unga kvinnan som varken ville rida på eller stoltsera med sin intressanta bakgrund. Flickor av det slag som under puberteten dominerat umgänget har i hög grad fasats ut till förmån för mer anständiga och etablerade damer. Efter sortin har hon återkommande drömt om narkotika men vaknat upp just innan hon skulle till att ta en injektion. Hon har fortfarande svårt att trava runt i vardagslunken och kan svårligen tänka sig att gå och harva på samma jobb år ut och år in. Kreativ och skapande verksamhet återkommer ständigt, blottrar bestående personlighetsdrag och har tillhandahållit en långvarig möjlighet till identifiering. Numera ”är det etablerat liksom med föreningsliv och tennis och lite bridge ibland”.

Universella hållningar och etiska avgränsningar

Gängnormens världsbild är lokal och egocentrisk men en ömsesidig, vänskaplig och likaberättigande kultur kan göra sympatin till en känsla av högre ordning än begäret. Även om källorna till vissa sentiment finns att söka i biologiska förutsättningar så kan en interaktiv symbolisering ändå bryta den omedelbara naturligheten och skapa en differens mellan tillstånd och tanke. Förhållandet gör det möjligt att sätta sig

över sina omedelbara emotioner och begär. Då kan våldets och maktens men även exploateringens sensualism transformeras till något mindre tvingande eller något mindre lustfyllt. Den intensiva njutning som kan uppstå ur konsten att göra fel och att vara oanständig kan därvid omvandlas till en känsla av skuld och skam men också underblåsa en mer mogen och ansvarsfull hållning.

Äkta vänskap måste baseras på frihet och vara anständig i sina förbindelser (Alberoni 1985). Lika och uppriktiga relationer ger en läkande jordmån och bär på en upprättande kraft. Svek och blåsningar i begärets kölvatten kan däremot lösa upp de vänskapsband som tillit och respekt en gång samverkat för att få till stånd. På 1960-talet hade många kåkfarare en dödspolare, någon man delade tillvaron med i vått och torrt. Därutöver var det inte alltid så väl förspant med närkontakterna. Å andra sidan: hur många anständiga människor har egentligen begåvats med något vänskapsband liknande det med en dödspolare?

Angående de goda värdenas självbildande egenskaper skriver Taylor (2000:34):

”But we are only selves insofar as we move in a certain space of questions, as we seek and find an orientation to the good.”

Många intervjuade har en utmärkt förmåga att peka ut anständighetens förutsättningar. En man ur arbetarklassen beskriver företagarparet på en av sina ungdoms arbetsplatser som ”jävligt fina och snälla” människor vilka kom att få stor betydelse för hans återhämtning. Att skolbetygen i puberteten kom att sjunka drastiskt betecknar han som en ”katastrof”. Han beskriver sig själv som socialist och säger att grundtanken är riktig: ”Vi skall hjälpa varandra och den som har skall ge till den som har det sämre”. En man med ett likartat förflutet redovisar istället sin etik i en omkastad syn på barnuppfostran. ”Jag skall försöka vara tvärt emot vad folk har varit mot mig alltså.”

Modersrollen har i detta arbete beskrivits som en djup roll vilken värdebestäms av förväntningar om att värna om liv. Men att brista i rollen som mor är inte detsamma som att brista mot barn i allmänhet. Ställs som exempel den kvinnliga soldatens roll mot hennes tillkommande roll som mor, och har hon därtill redan hunnit få blod på sina händer, kan skuldkänslan kännas övermäktig. Konflikter inom och mellan sådana roller kan naturligtvis förstärka benägenheten att försöka undfly en naggande känsla av skuld med olämpliga medel.

Avhandlingens kvinnor ger emellertid inget belägg för att narkotikans inåtvända och förryckta tillstånd måste bita sig fast eller leva vidare i någon extremare form av självupptagenhet eller psykopatologi. Även under de mest kaotiska åren försökte flera av dem faktiskt upprätthålla sina familjebildningar. Först när ett långvarigt för-

hållande med någon narkotikakonsumerande man upphört har de kunnat exponeras ordentligt för drokkulturens brutalaste sidor även om detta förhållande också kunnat förstärka en vilja till förändring. En kvinna har en kluven bild av sin mor som både kunde svika och ”vara väldigt mycket mamma”. Utsagan pekar på förväntningar om att en mor bör vara närvarande och pålitlig. Men modersrollen som ramar in kravet på att älska och hysa omsorg sätter samtidigt de egna barnen i fokus. ”Gud vad jag har fått ändå som jag aldrig trodde”, menar dock en kvinna som efter sin återhämtning tagit på sig ansvaret för flera barn vilka inte är hennes egen avkomma.

Värdighetskällor

”Jag känner mig oerhört respekterad inom mina områden” säger en man som vid sidan av sitt yrkeskunnande även använt idrott som en umgänges- och värdighetskälla. Hans verksamhet som fotbollstränare kräver både split vision och självständigt tänkande. Därtill har verksamheten skapat både mening och njutning. En annan man är numera tjänsteman och alltiallo i några frikyrkoförsamlingar. Med tioåriga mellanrum har han fått kortvariga återfall som varat från ett par och i något fall upp till ett tiotal månader. Karaktären på dessa återfall tyder inte på att han med någon större framgång lyckats återidentifiera sig med rollen som knarkare. Samtalen ger därtill vid handen att han numera känner sig ganska respekterad och att han har etablerat en viss aktning och position inom sin verksamhetskrets och sina arbetsområden. En av de övriga tungt anstaltsbelastade männen har funnit en nisch som varken gör honom fullt sober eller till rövare längre. Periodvis har han levt i gränslandet mellan skötsamhet och kriminalitet och är rutinerat svåråtkomlig för alla slags myndigheter. Under sina sista år har han enligt andra intervjuade huvudsakligen försörjt sig med hjälp av ett hantverkaryrke.

Efter ett antal förnedrande och förödande år var en av de borgerligt fostrade männen, likt så många andra intervjuade, dödligt trött på sin tillvaro. I samband med att han blev intagen för mentalvård upptäcktes en hepatit och han överfördes därför till stadens epidemisjukhus. Flera decennier senare genomgår han en interferonkur¹⁴¹ för att försöka bromsa sin leverinfektion. Trots en halsbrytande livsstil har denne man aldrig suttit i fängelse eller varit intagen på något behandlingshem. Vid sin sorti erbjöds han, likt många andra intervjuade, en flerårig betald utbildning genom arbetsvårdens försorg. Mannen skaffade sommarjobb och inledde också

¹⁴¹ Läkemedel använt för att bromsa eller bota hepatit.

sitt första ”mogna” förhållande samtidigt som han fick kontakt med ”vanligt folk”. Under sin långdragna och tidvis ryckiga återhämtningsperiod hade han ett antal flickvänner varav flera gav honom nya chanser när han kom till korta. Han fick även kontakt med en nära anhörig som kände till den typ av problem han kom att ställas inför. Efter utbildningstiden blev han industriarbetare. Trots återfall fick han vara kvar i sitt politiska parti men uppmanades samtidigt att hålla sig passiv under sina kritiska perioder. Till slut tröttnade han på jargongen på sin arbetsplats, kompletterade sin utbildning, och sadlade om till ett värdeyrke för att senare bli tjänsteman. Men han har som det förefaller aldrig tagit körkort även om familjen haft bil, ägt sin bostad och även i övrigt varit anpassad sig till en mer ordinär tillvaro.

Även om roller som bohem, beatnik och knarkarhippie på sitt vis kunnat innebära alternativa möjligheter så öppnades nya dörrar när en aktuell man till slut önskade ta sig ur sin tillvaro som injektionsnarkoman. Fristående idealister och ordinära tjänstemän, ställde upp, ordnade anställning och utbildning. Vid sin sorti fick han först ett enkelt AMS-jobb och därefter plats på en avsides belägen folkhögskola. Efter något år fick han plats på en mer närbelägen skola med högre intagningskrav och flera attraktiva utbildningslinjer. Han lotsades förbi en hel del blindskär av skolans rektor samt ett antal vidsynta lärare och skaffade i förlängningen en yrkesutbildning på högskolenivå. Den nya flickvännen var ytterst tålmodig. Paret skaffade bostad och barn. Mannen vikarierade inom områden som fångade hans intresse och en av hans praktikplatser kom att utvecklas till en fast och långvarig anställning.

Efter flera decennier av kriminal- och mentalvård är den mest anstaltsbelastade mannen alltför söndertrasad för att orka söka alternativa möjligheter. En hårdför livsföring har med ett skrämmande uttryck inkapaciterat honom både som människa och motståndsmän. Långvarigt psykotiska tillstånd blockerar därtill hans möjligheter att upprätta läkande relationer. Under åren som kåkarare och narkoman, långa tider i ensamcell, har hans umgänge även i frihet snävats in. Att han trots uppenbar intellektuell kapacitet någonsin skulle ha erbjudits några alternativa möjligheter framgår varken av våra många samtal eller vår långvariga närbkontakt. Ömsesidighet och socialitet begränsades vid våra möten ofta av hans psykotiska tillstånd. Att han injicerat centralstimulantia under perioder när han varit efterlyst och intensivt jagad har förmodligen påskyndat och underblåst hans inträde i förföljelsemaniernas rike. Den av en av Göteborgs mer framstående pundarikoner omedelbart introducerade vanan att överdosera substanserna har sannolikt också gjort sitt till för att föröda hans själsliv. Denna man har egentligen aldrig givit upp sitt motstånd eller försökt anpassa sig men han har heller aldrig avvisat tanken. ”Det har bara inte blivit så”, menar han.

Under tiden som läkemedelskonsument och legal narkoman har en av de äldre

männen haft fortlöpande kontakter med mer ordinära verksamheter och därtill upprätthållit en hel del andra aktiviteter och relationer. Djupgående erfarenheter och insikter öppnar vid återhämtningen inkomstillfällen och blir en bas för hans övriga kompetens. Under samtalsperioden håller han, vid sidan av sitt arbete för brödfödan, kurser inom ett alldeles speciellt problemområde. P.g.a. sin förmåga att utverka receptförskriften narkotika exponerades denna man relativt sent för den illegala marknaden. Han kunde emellertid inte acceptera åtagandet i dess nya former. Då endast den brutala och illegala marknaden återstod valde han att lämna saken därhän. I många sammanhang håller han tyst om sin bakgrund ”eftersom folk skulle kunna lyfta på ögonbrynen” och även av ”praktiska skäl eftersom saken fått så dålig klang”. I hans fall är uttrycket *harm reduction* mer adekvat för att belysa och beskriva hans skäl för att överge sin mångåriga drogförbrukning än begrepp som sorti och exit.

Nedtonande överträdelser och moralisk utveckling

Samtalen tyder på att många intervjuade vid sin entré på gatan hade om än undertryckta så ändå ganska allmängiltiga värdeskalor att mäta sig med och luta sig mot. Sättet på vilket en händelse skildras kan emellertid reducera dess moraliska innebörd både inför sig själv och andra. En kvinna berättar om hur hon i tonåren var ”ute och stal små bilar och åkte på små utflykter tillsammans med en kille”. Då fick hon ”komma till Brättegården och gå på skola där”.¹⁴² Ordvalet reducerar bilstölderna till ett slags barnliga upptåg och tiden på ungdomsvårdsskolan framställs som en fråga om utbildning. När samma kvinna beskriver sin tillvaro som ung vuxen och beroende kan språket bli betydligt råare. Tolkningen av kvinnans ordval är bara en bland många möjliga men ger ändå en vink om vilka normer hon internaliserat när det gäller att bedöma sina handlingar som ung och som vuxen.

Handlar denna kvinnas ungdomliga tilltag kanske mest om ett slags ofog i lekfullt oförstånd och bör först hennes vuxna gärningar betraktas som omoraliska eller kriminella? Kanske formar vårt samspel utsagorna. Min fråga ”du åkte fast för lite brott också” kan tillsamman med intervjuens interaktiva klangbotten också ha styrt svaret. För en godartad tolkning av tilltagen talar att denna kvinna efter sin tid på ungdomsvårdsskolan under flera år levde anständigt tillsammans med en skötsam ung man. Därtill vårdade hon sig om sitt barn och skötte också sitt arbete. När för-

¹⁴² Angående denna ungdomsvårdsskola för flickor se Runquist (1999).

lovningen med pojkvännen upphörde och hon samtidigt fick uppleva sin första injektion ställde hon ännu en gång ansvaret och anständigheten på undantag. ”Gud det här vill jag ha mer av”, tänkte hon, även om hon vid detta tillfälle ”levde väl-ordnat och hade det mesta tryggt”. Jungfrusilens kick blev en betydelsefull upplevelse som fick både henne och flera andra intervjuade att växla världar. Brottet mot modersrollen byggde emellertid upp en smärta, det ”gjorde ont” och såret höll sig öppet länge. Under rusens inflytande kunde hon både brista i ansvar för sig själv och ifrågasätta sin hållning: ”Varför håller jag på med det här jävla amfetaminet? För att kunna ställa upp på både det ena och det andra.” Även männen kan i ordval tona ner sitt ansvar genom en modifiering av avvikelsernas innebörd. En veteran hänvisar till sin ”vilda ungdom” när hans nötta och broskiga vener väcker vårdcentralens uppmärksamhet. Att ”falla ur ramen” eller att göra ”snedsprång”, uttryck som en annan man väljer, låter troligen mindre belastande än att vara kriminell och att långa knark.

Sammanfattning av kapitlet och del 4

Med en bristfällig eller undergrävd självkänsla kan det vara lätt att ge vika. Nedvärderade och besvikna, med en inställning till livet som oönskat och pådyvlat, har många intervjuade sökt gemenskap och värdighetskompensation i aparta sällskap och excesser. Barndomens internaliserade värdemönster har samtidigt kunnat sättas på sparlåga. Blockeringar och flyktstrategier, som kommit till för att hålla barnomens regler och trauman på mattan, har dock kunnat mista kraft när psyket och fysiken satts ned av långvarig isolering, intensiv drogförbrukning eller andra självförödande och avskalande tilldragelser. Sådana tillstånd har kunnat kulminera i paranoidea psykosor. Denna förklaring ger hyggliga förutsättningar för en narrativ tolkning som pekar på att avvikaren i grund och botten varit anständig men ändå på grund av olyckliga omständigheter hamnat vid sidan av.

Mellan orsak och verkan skjuts för människans del alltid det fria valet och frågor om personligt ansvar in. För att orka leva med ungdomens avvikelser kan det, tillsammans med ett ordval som ger sådana tilldragelser en barnlig och oansvarig innebörd, också vara gynnsamt att skildra sina ogynnsamma uppväxtförhållanden. Sådana utgångspunkter kan hjälpa till att bevärdiga tillvaron både före och efter en återhämtning. Vid sina sortier har en del intervjuade tagit vara på latent möjligheter och åsidosatta intressen medan andra sökt nya vägar. På senare år har någon skaffat levebröd inom estetikens domäner. Någon har slagit mynt av sin livserfarenhet och påtagit sig uppgifter inom områden där få kunnat mäta sig med denne. Någon har blivit chef och kommunpolitiker, några har funnit intresseväckande idrottsgrenar,

någon är aktiv inom kyrkan och flera har framgångsrikt engagerat sig inom andra folkrörelser.

Habitus och djupa roller har, även om exrollsbegreppet använts sparsamt, trots mental upplösning kunnat fortleva och vidareutvecklas i ex-konstruktioner och rollrester. Pådyvlad långmodighet och påtvingad foglighet har tillsammans med en självbevarande motståndsmentalitet kunnat underlätta förflyttningar mellan anständighetens och oanständighetens slagfält. Samhällets försök att med ytterligare tillskott av ensamhet och isolering bota sådana tillstånd har inte varit speciellt framgångsrika. Under tider av återhämtning har de förändringsbenägna, även om folkhögskolor, kommunal vuxenutbildning och arbetsmarknadsåtgärder ofta kommit till användning, sökt andra vägar än dem som social- och kriminalvård institutionaliserat. Hållhakar som strukturerar tillvaron för mer ordinära människor har också kommit till användning.

Iögonfallande roller och avancerad scenkonst har inte tagits i bruk på samma sätt vid återhämtningsprocesserna som då de intervjuade kom på drift, även om vissa rester av ett bohemiskt liv och en rövarmentalitet samt ett grand kult- och idolstatus kunnat medföras även under perioder av återhämtning. Antagandet att de sociala avvikare som intervjuats haft lättare att överse med sina föräldrars brister och tillkortakommanden än deras mer skötsamma syskon kan vara befogat. Alla föräldrar har däremot inte mäktat med att acceptera sitt svarta får eller orkat glädja sig åt den förlorade sonens återkomst. Flera intervjuade har vid intervjutillfället ingen som helst kontakt med sina anhöriga och i andra fall är relationerna bittra eller frostiga.

Utan någon föreställning om viljans frihet tappar etiken mening. Så är då ansvar en förpliktelse som skall utmätas likvärdigt, eller bör tålmodet vara större vad det gäller sargade människor med en bristfällig eller nedsättande uppväxt? Frågan besvaras inte explicit i denna avhandling. En avsikt är ändå att försöka öka toleransen och även förmedla viss respekt vad det gäller sådana barn och ungdomar. Som den sannolikt sista manliga överlevaren i det rövargäng jag tillhört i min ungdom kan jag emellertid inte påstå att övriga gängmedlemmar drog några underliga slutsatser, gjorde några kognitiva felslut (Beck m.fl. 2004) eller fick till några märkvärda val. För vad hade vi i ljuset av våra erfarenheter egentligen att förlora? Ändå kan jag trots mer än fyrtio års funderande ännu inte besvara den för etiken högst väsentliga frågan: Kan barndomens miserabla förhållanden rättfärdiga att man bär sig illa åt mot sig själv eller andra människor om man trots allt lyckas överleva gatukriget in i vuxen ålder? Kanske kan min farmors ord, hon som serverade i bordellkvarteren, fick barn i löska-läge och dog förvärt och förlamad av reumatism sedan hon mist halva sin familj i en sjöolycka, kasta ett mildrande ljus över min och

mina polares hållning. Kanske kan hon även skänka mening och hopp inför framtiden med sina plågade ord: ”Jag hamnar inte i helvetet för jag har haft mitt här!”

DEL 5

Interaktion och rekvalifikation

Även i denna fördjupande del används klasser, skikt och statusgrupper för att finna likheter och skillnader mellan intervjuade pionjärer och veteraner och för att urskilja deras vägar in i och ut ur de avvikande gemenskaperna. Begrepp som roll, identitet, själv och jag får komma till ytterligare användning för att fånga deras avvikelse- och återhämtningsprocesser på det inre planet. Normbrytande och värdeöverskridande handlingar kan som tidigare framhållits manifesteras som psykotiska kriser¹⁴³, medan varaktighet och trohet, då det gäller relationsbaserade självbildnings- och återhämtningsprocesser, bildar sammanhållande länkar. Efter en genomgripande förändring kan vacuumtillstånd och rollrester vittna om vad som en gång varit.

¹⁴³ Cullberg (2003:19) skriver: "Ett psykiskt kristillstånd kan man sägas befinna sig i då man råkat in i en sådan livssituation att ens tidigare erfarenheter och inlärda reaktionssätt inte är tillräckliga för att man skall förstå och bemästra situationen."

Hierarkier, roller och självbildning

Upplevelser av helhet, enhet och differens, beaktas som ursprungliga och självbildande konstanter. Kapitlet pekar också på den möjliga förekomsten av en fleridentitetsproblematik. Jaget, en situationsbetingad synpunkt på självet, kan lokaliseras genom val och handlingar. En komplex, rolldifferentierad och hierarkiskt uppbyggd självsammansättning kan emellertid fortleva parallellt med en känsla av enhet och helhet. Mänskliga värden stabiliserar självet men tillåts inte alltid omsluta mer än ett fåtal andra medmänsklikor.¹⁴⁴ Normbrottens intensitet, varaktighet och innehåll kan vara av vikt för en alternativ statuskamp. Men avvikelser kan också etablera stämplande och stigmatiserande roller vilka skövlar förtroende och smittar av sig på det övriga rollinnehavet. Kapitlet avslutas med en grafisk konstruktion, en generaliserad avbildning av ett själv, i form av en mandala.

Strukturer, roller och kritiska övergångsställen

Störningar och kriser kan avtäcka strukturer som upprätthåller ingående personligheter i en grupp eller ett sällskap, t.ex. en generation ungdomsnarkomaner. På nästa nivå kan de strukturer blottläggas som upprätthåller själva gruppen eller sällskapet. Förmedlingen mellan individuella och kollektiva nivåer kan ske med hjälp av roller. Med rollernas hjälp kan sociologi och psykologi kopplas samman via socialpsykologi. Om ett sällskap utvecklas på ett sådant sätt att med möda och sociala investeringar upprättade positioner tappar relevans eller devalveras kan medlemmarna antingen anpassa sig till de nya villkoren eller söka umgängen som stämmer bättre överens med de värden som upprätthåller deras självbilder.

En övergångsmöjlighet och räddningsplanka till en mer anständig tillvaro, under den period då pundaren förvandlades till knarkare, kunde för en del hårt belastade

¹⁴⁴ Att sådana avgränsningar inte måste vara något exklusivt för sociala avvikare antyds bl.a. av den kristna maximen ”du skall älska din nästa såsom dig själv”.

pionjärer och veteraner bli de hippiegrupper som uppstod i Göteborgs centrum i slutet av 1960-talet. Under slutskedet av den första generationens epok etablerades dock ett antal mer trasproletärt och kriminellt präglade knarkargång i stadens nytillkomna ytterområden. De förändringar som tillkom under 1960-talets senare del förpassade droger som morfin och amfetamin från märkvärdighetens och de munviga patienternas domäner till kriminalitetens interna slagfält. Sådana omständigheter kunde också motivera en del sortier och på så vis blottlägga de formella och informella regler som dittills styrts pionjärernas och veteranernas självbilder, val av umgänge och handlingsmönster.¹⁴⁵

Självetvets förutsättningar och rollernas djup

Teoretiskt men även i praktiska sammanhang förekommer det ett antal ibland motsägelsefulla sätt att avbilda identiteter och självidentiteter på. Självet kan i dessa skildringar framträda som en ensartad kvalitet (Kohut 1986) men också som ett antal samexisterande identifieringar inom en och samma personlighet (Calhoun 1996). En del teorikonstruktioner gör gällande att manlig och kvinnlig identitetsutveckling skiljer sig åt (se t.ex. Frithiof 1985, Cullberg 2003), medan andra framhåller att vårt samhälle formar människor utan fast förankring i sig själv (Ziehe 1986).

Självidentiteten, jagets syn på och känsla av själv, omfattar två sfärer, varav en socialt och en kroppsligt betingad. Archer (2000:136) skriver:

”Each one of us has to follow the same personal trajectory of discovering, through private practice and by virtue of our common human embodiment, the distinction between self and otherness and then that between subject and object, before finally arriving at the distinction between the self and other people – which only then can begin to be expressed in language.”

Självtutvecklingen kräver således både en kropp, en relation och ett språk. På så vis kan en självläkningsprocess eller naturlig återhämtning, vid sidan av vad ett gott läckkött ger, även vara interaktivt betingad. Ett ytterligare antagande i detta arbete är att den grundläggande upplevelsen av sig själv som en avskild enhet står att finna i några fundamentala drag såsom förmågan till identifiering (genom urskiljning) och

¹⁴⁵ Jfr Matilda White Rileys (1963:64–67) strukturalistiska analys av William Foote Whytes (1943) *Street Corner Society* där föreställningen om att strukturella kriser kan avslöja rollförväntningar ingår i förklaringsmodellerna.

differentiering (genom avgränsning). Dessa förmågor kan ha lust- eller olustkänslor som drivkrafter och hjälper till att bygga upp och avgränsa själv från andra. Självfunktioner som vilar på sådana hörnstenar kan vara svåra eller omöjliga att radera och bör därför kunna ligga till grund för att strukturera en återhämtningsprocess under ganska kaotiska skeden i livet.

Vad individen identifierar sig med i olika situationer kan framstå som något högst komplext (Calhoun 1996:13). Men möjligheten att antalet själv blir lika stort som antalet alternativa andra kan upphävas av en generalisering. Berger och Luckmann (1967:133) skriver:

”He now has not only an identity vis-a-vis this or that significant other, but an identity in general, which is subjectively apprehended as remaining the same no matter what others, significant or not, are encountered.”

Tidiga upplevelser av enhet och skillnad kan utveckla identitetsprocessen medan hållpunkter av social och kulturell art senare kan ge självet substans. Med hjälp av hur och vad hon väljer och gör kan handlandet, inte responsen, karaktärisera den självmedvetna människan.

Kulturellt förankrade värden kan stabilisera ett själv men de kan också luckra upp beteendemönster och propa på förändring. Då jag låter värden framträda som viktiga identitetsmarkörer och som självbyggnadsmaterial behöver jag samtidigt upprätta något slags värdehierarki och då får omsorg om livet framträda som ett yttersta bud. Vad det gäller den beredskap och de handlingsmönster jag förknippar med de allra djupaste rollerna (pundare eller knarkare måste inte räknas dit) antar jag att man sällan eller aldrig kan undfly dem helt, även om man sedan länge övergivit vidhäftande aktiviteter och lyckats neutralisera påträngande minnen och andra identifikatorer. En sådan tankegång stöds av Fuchs Ebaugh (1988:149):

”In a very real sense, the process of becoming an ex involves tension between one’s past, present and future. One’s previous role identification has to be taken into account and incorporated into a future identity.”

Somliga narkotikaförbrukare gör aldrig deltagandet i den narkomana världen till någon central roll utan förblir även under ganska intensiva sådana perioder förankrade i andra sociala världar (Biernacki 1986:22). En sådan distans finner också stöd i mitt intervjumaterial, där en intervjuad pionjär inte har ”någon förståelse alls” för en sådan identifiering.

När en ung människa fjärmas från sin familj avskiljs hon också från den själv-

kritik som de närståendes invändningar kan understödja. På så vis kan t.ex. en misslyckad student lättare bli en framgångsrik injektionsnarkoman. Djupa roller kan fastställa handlingsutrymmet och genomsyra självuppfattningen på ett avgörande sätt och vissa handlingar har en alldeles speciell förmåga att upprätta sådana roller. Situationen avgör vilken rollpositions aspekter som kommer att ställas i fronten och överordnas även om det är de djupa rollernas speciella förmåga att penetrera självidentiteten som särpräglar dem i förhållande till mer strukturalistiska rolltyper.¹⁴⁶ Främst använder jag begreppet djup roll för att beskriva roller som uppstår genom att överskrida i för vårt samhälle centrala värden, t.ex. rånaren som går över gränsen för äganderätten och integriteten, den prostituerade flickan som överskrider sexualmoralens gränser, den försumliga modern som brister i omsorg om sina barn eller mördaren som ändrar liv.¹⁴⁷ Detta hindrar inte att en anständig modersroll kan tränga lika djupt och prägla självbilden lika intensivt som en försumlig sådan.

De mest djupgående rollernas förmåga att sluka, gränsa ut eller undertrycka alternativa handlingar och identifieringar gör att man inte omedelbart kan förutsätta att de ingår i eller innehåller någon rolluppsättning (Merton 1968). I strukturalistisk anda föreställer jag mig dock att vissa ganska djupa roller kan uppträda som uppsamlade huvudpositioner och även förgrenas i en uppsättning. Så kunde en tungt belastad person i rollen som rövare verka som både tjuv, våldsmän och narkoman. En intensivt injicerande ung kvinna kunde under de aktuella åren i sin tur underordna sin roll som gnoa* under den mindre belastade positionen som pundarveteran. Kanske var det av självbyggnadsskäl en av Göteborgs under 1960-talet mer framträdande och framgångsrika gatflickor agerade så energiskt som vägledare och introduktör åt ett antal pundaraspiranter.

¹⁴⁶ Inom nutidens s.k. mc-gäng kan rollpositionen som hårding och kriminell t.o.m. bita så djupt att den, såsom i mc-gänget Bandidos fall, slår ut etniciteten: "Det var västen som gällde." Se Wierup och Larsson (2007:149).

¹⁴⁷ Möjligen kan rollen som mentalpatient också innehålla sådana egenskaper att den förtjänar att placeras inom denna kategori.

Avgränsad etik och värdighetskamp

Taylor (2000:4) skriver:

Perhaps the most urgent and powerful cluster of demands that we recognize as moral concern the respect for life, integrity, and well-being, even flourishing, of others.

Den hållning Taylor redovisar kan reduceras av kulturellt och socialt konstruerade gränser vilka får omgärda dem vars liv och integritet man väljer att respektera. På så vis kan en subkultur upprätthållas. Om maffian skriver t.ex. Dickie (2007:220) att den är beroende av vad som skiljer ”ärans män” från mer all dagliga människor. På fängelset i Tidaholm fanns på 1960-talet, precis som bland människor i allmänhet, ganska generösa och välmenande individer. En hel del av dessa kunde samtidigt uppfatta sig som hårdföra förbrytare och hade fått den saken bekräftad och cementserad i ett antal rättegångar och kåkvoltor (Aubert 1970:63). En del interner var vita, andra var svarta och en del var av vad som kommit att kallas den kaukasiska rasen.¹⁴⁸ En del var resande och påfallande många hade vuxit upp i rännstenen. Några var stortjuvar, andra satt inne för relativt obetydliga saker. Vissa gjorde tid för mord. En hel del hade alkoholproblem och några var redan på den tiden i färd med att knarka sig sönder och samman. Särskiljande personlighetsdrag och biroller kunde avtecknas i statuspositionen som kriminell men värdigheten kunde också förstärkas genom den hållning som ibland kallas resning.¹⁴⁹ Exempelvis golade en högstatusrövare aldrig, även om tystnaden kunde bestraffas med en s.k. durksväng.*

De avgränsningar, den värdighetskamp och det komplexa hierarkiska spel som kunde förekomma även inom institutioner av total karaktär (Goffman 2007), kan i någon mån avtäckas genom att skärskåda de äkta resandeklanernas¹⁵⁰ hållningar och predikament visavi oäkta resandefolk.¹⁵¹ En kockalotavring* i bemärkelsen oäkta resande var en person, ofta mindre framgångsrik kåkfarare, som i tal och åtbörder ville ge sken av att härstamma från något äkta resandesällskap för att med hjälp av denna anseendesnyltning försöka stärka sin sociala ställning. Mer blåblodiga

¹⁴⁸ Jacobson (1998:2, 13, 17, 34) påvisar hur en ny ras, kaukasierna, för att fånga upp äldre föreställningar, uppstod i kölvattnet av de gamla rasernas fall.

¹⁴⁹ Kraften och förmågan att upprätthålla sin värdighet och integritet även i pressade situationer.

¹⁵⁰ Äkta resande: Resandefolk med hemvist i något speciellt sällskap (Måwe 1958, Lindholm 1955).

¹⁵¹ Med resande, i folkmun ofta tattare, avses här en grupp som av någon orsak kommit att stämplas med hjälp av detta tillmäle. Även blåblodiga och långvarigt släktförankrade resande kan ingå i denna grupp (Lindholm 1995:12).

resande¹⁵² valde ofta att tiga still om sin tillhörighet och detta i situationer där en kockalotavring mycket väl kunde spela över och vad gäller åtbörder och språk börja uppträda högst iögonfallande. Möjligen kan viljan att vara mer än att synas, liksom inom vissa grenar av överklassen, också vara en uppskattad hållning inom vissa blåblodiga resandesällskap. Förmodligen kunde en sådan nedärvd position därtill reducera behovet av värdighetskamp och ge innehavaren av ett sådant socialt kapital bättre möjligheter att vila trygg i sitt kött.

Trots att en hel del personer inom Göteborgs första generation ungdomsnarkomaner var resande så fanns det inom pionjärernas och veteranernas krets inga strukturella förmåner knutna till just den positionen. Det fanns heller ingen annan benämning för en narkoman, oavsett kön, klasstillhörighet eller genetisk hemvist än de gängse. Däremot kunde en sedan länge aktiv narkoman menande och näsvist fråga en novis (resande, bohem, prostituerad eller trasproletär): ”Du har väl inte hållit på så länge va?”¹⁵³ Att en ”lång och trogen tjänst”, både under 1960-talet och senare, kunnat krönas med en position som legal narkoman ger emellertid anledning att fundera över amfetamin- och metadonprogrammets medaljerande egenskaper, meningsgivande förmåga och karriärbefordrande möjligheter (Faupel 1991:36–37).

Ur övergripande värden som trohet, omtanke och tillförlitlighet kan mer specifika normer härledas. Tillägg och specifikationer kan dock begränsa värdeföreställningarnas räckvidd: Du skall inte stjäla, *från vänner och bekanta*. Du skall icke dräpa *närstående*. Var schyst mot en polare, trogen din make o.s.v. En av veteranidens mest namnkunniga ikoner får exemplifiera avgränsningens komplexa etik. Under sina glansdagar satte denna man i system att introducera unga flickor i amfetaminets euforier för att därefter exploatera dem sexuellt. ”Han var ful på det viset”, minns en pionjär. En av hans långvarigt bekanta berättar: ”Honom hatade verkligen polisen eftersom han tände på alla unga tjejer och förförde dom.” Mot henne själv, en av sällskapets mer statustyngda veteraner, kunde han däremot vara både omtänksam och generös. ”Han hade alltid tjejer som han kunde skicka ut på gatan och gno ihop lite åt honom” och själv fick hon ett generöst erbjudande: ”Jag kan skaffa dig någon tjej också, sa han. Han var fin. Jag gillade honom någonstans. Det är ju så. Det är liksom inte

¹⁵² Måwe (1958) visar att tillhörigheten som resande* och medlemskapet i ett sådant sällskap kan förvärvas eller gå till spillo genom ingifte, bortgifte och tillgifte under ett antal generationer. I detta fall kan ett stigma alltså både breda ut sig och fördjupas, respektive krympa och blekna bort, genom kontinuerliga valhandlingar och relationsstrategier.

¹⁵³ Detta att vara först eller tidigt ute framstår också som viktigt för de unga heroinister Lalander (2001:160–161) skildrar.

svart eller vitt va.”

En kvinna minns hur samma man kunde behandla henne som sin mor och hur han kunde bli mycket irriterad om hon satte sina biologiska barn i främsta rummet. Mannens klivna och komplexa hållning väcker frågor. Under vilka förhållanden var han vit, under vilka förhållanden var han svart och mot vem riktade han sina förväntningar och sin omsorg? Högst oanständig brukade han vara när han förförde unga oerfarna flickor med hjälp av sina injektioner och blåste nytillkomna aspiranter runt om i stadens knarkarkvarter eller ställde framgångsrika egendomsbrottslingar på överdos. Pundare med hög status och långvariga traditioner, liksom ”yrkestjyvar” med gott anseende, kunde han i andra situationer behandla både anständigt och respektfullt. Ställdes valet mellan att vara schyst och den sista påsen amfetamin kunde han troligen blåsa vem som helst. Troligen var det detta karaktärsdrag som gjorde att han senare hittades död i ett offentligt utrymme.

Insikt, förändring och bakslag

Även om dandyns besök i en elegant opiumhåla¹⁵⁴ kan få en annan innebörd än de rus som meningsbestäms av ett gäng höghuspojkar på drift eller en grupp bekräftelse-törstande ungdomar från stadens villakvarter som kommit till korta, så måste vissa praktiska förutsättningar ändå till för att skilja ut rollen som narkoman och dess lokala varianter från andra roller. När positionens kallelse omsätts i handling får omgivningen därtill möjlighet att jämföra scenkonsten med en mer eller mindre väl etablerad rollmodell.¹⁵⁵ Således kan sportlovsnarkomanen framstå som en ganska löjlig figur om han försöker köra sin show bland mer erfarna knarkare. Kockalotavringens yviga utspel kan i sin tur verka fjanligt bland blåblodigt resandefolk även om gemene man låter sig förföras. De handlingsmönster en grupp avvikare med viss möda upprättat kan därtill bli förlegade och sågas av en senare avvikargeneration. Detta kunde drabba de pionjärer och veteraner som försökte göra comeback på 1970-talet.

¹⁵⁴ En opiumhåla av sådant slag avbildas i Shantys bok *Maffia. Den kompletta historien* (2010:29)

¹⁵⁵ För en avvikare, med dålig anknytning till sin ursprungsfamilj kan gathörnet bli en viktig skådebana för gängets bedömningar. Följaktligen är det också där och inte i fantasin som de mest verksamma sanktionerna kan fördelas. Status och renommé kunde i mina kvarter etableras genom att slå ner någon erkänt duglig café- och gatuboxare (Högberg och Hesslind 1979). Men värdighet kunde också erhållas genom inkomsterna från något storskaligt inbrott. Pundarens gängstatus kunde istället etableras och upprätthållas genom att aspiranten började skjuta i sig maximala doser amfetamin eller morfin.

Med tilltagande självkänedom kan en människa bringas till insikt om att hennes handlingar och hållningar bärs upp av både val och strukturer. Vanor och rutiner kan emellertid också föra över medvetna handlingar till det omedvetnas skumrask även om de även fortsättningsvis manifesteras i roller. Djupt liggande värden kan i sin tur framträda som samvets kval och göras medvetna genom kriser och mognadsprocesser. Även om självets hållhakar internaliserats på individuell nivå så kan de sökas kulturellt eller socialt men också inom kroppsliga och arketypiska domäner. Vår självuppfattning behöver dock bara vara partiell eftersom jaget väljer ur självets arkiv med betingade ståndpunkter och perspektiv. Valet av livsstil kan också vara framtvingat, och som ultimatum har några intervjuade fått beskedet: ”Antingen slutar du upp med att knarka eller också kommer du att dö inom en snar framtid.”

Bohomer, skådespelare och konstnärer, överklass och underklass, kvinnor och män, prostituerade och kriminella, alla skulle i begynnelsen samsas under benämningen pundare. Om de överlevde festen och lyckades göra sorti kunde de senare återanknyta till sina ingångsroller och jagpositioner men även komplettera dem med en del nya. Dagens invandrarheroinister hamnar förmodligen i ett mer svårlöst dilemma.¹⁵⁶ När rollernas ingångsvärden är låga kan deras utgångsvärden bli miserabla. Vid sortin från rollen som jonkare eller horsare, två mer sentida benämningar på en heroinist, kan spegeln fortfarande visa fram en svartskalle eller blatte för det betraktande jaget. Numera inte bara socialt ifrågasatt utan också fysiskt och psykiskt förödd och därtill med ännu en skamfläck, men nu utan motbilder från någon subkultur (Lalander 2001:170).

Självets enhet och splittring

Även om strukturfunktionalismens rollteori inte är någon självteori så ger den utrymme för både sammanfogande och splittrande självteorier (Linton 1936).¹⁵⁷ Calhoun (1996:9, 13) påpekar att distinktionen mellan själv och andra, liksom mellan vi och dem, förefaller att vara universell. Han framhåller också den enhetliga iden-

¹⁵⁶ Jacobson (1998:9) formulerar en liknande föreställning med sentensen ”race is not just a conception; it is also a perception”.

¹⁵⁷ För att blott nämna några, kan människan identifiera sitt själv genom differenser, enheter, känslor, medvetenhet, tilltal, tankar, roller, handlingar, normer, värden, verksamheter och biografier. Dessa hållhakar kan vara självbildande på ett mer eller mindre genomgripande sätt. Till dessa möjligheter kan läggas bl.a. identifiering med en samhällsklass, ett kön, en etnicitet, ett medborgarskap, en religion, en politik, en kultur eller en vanföreställning.

titetens sammanbrott i modernitetens tidevarv. Med ett rollteoretiskt synsätt tycker han sig också se en möjlighet till multipla identiteter. Möjligen kan innehavet av en stämplande roll göra sådana rollkonstellationer mer komfortabla. Traditionellt favoriserar den symboliska interaktionismen en syn på självet som en odifferentierad enhet (Statham och Stryker 1985:324) men skolbildningen rymmer också möjligheten att bryta upp enhetliga självupplevelser (Mead 1974:144). Genom att koppla identiteten till en ”livsvärld” eller en social värld, t.ex. ”opiatberoendets värld” (Biernacki 1986:22), istället för att använda begrepp som grupp eller sällskap, kan vad som inom strukturalismen kallas multipla roller istället beskrivas som multipla identiteter.

Multipla självidentifieringar och fleridentitetsproblem kan emellertid motverkas av att de bottnar i gemensamma värden eller sammanfaller i någon betydelsefull och uppsamlande huvudposition. Framträdande eller multipla roller kan även förskjuta nytillkommande rollers status. Den verbala överklassflickans estetiskt inramade läkemedelsberoende framträder kanske på så vis inte i samma grådaskiga ljus som den romaniracklande¹⁵⁸ och hemmatatuerade anstaltspojken paranoida knarkmissbruk. Det måste heller inte ge samma statusproblem eller bakslag vid en återhämtning. Under tider av sammanbrott kan splittringstendenser prägla ett psyke som efter återhämtningen trots allt visar upp ganska sammanhållna och enhetliga drag. Vissa identifierande hållhakar har förmåga att överleva ganska radikala sortier och förändringsförsök. Exempelvis kan en kvinna i utsatta situationer trots ett återupprättat moderskap, en övergiven knarkarroll, ett byte av sexuella preferenser och sin etablering i en ansedd profession fortfarande ”gå igång” och identifiera sig som en ”arbetarunge”.

Baksmällor, vakuumtillstånd och avlösning

Vandringen mot en mer ansvarsfylld och insiktsfull livsstil kan trots en uppenbar förändring ändå störas menligt av baksmällor från det förflutna (Fuchs Ebaugh 1988:149–150). Stigman och stämpningsprocesser kan återupplivas eller dröja sig

¹⁵⁸ Rackla romani här i betydelsen prata tatar- och kákslang mer än att använda sig av (rota) den sorts romani som används inom de djupaste (äldsta och mest blåblodiga) resandeklanerna.

kvar och fjättras i form av en ex-roll.¹⁵⁹ En svårforcerad vakuumkänsla kan uppstå i glappet mellan biografien och framtidsanspråken. Även efter aktörens sorti kan tidigare skarpt avvikande handlingar bli något påtagligt, möjligen ångestreducerande, att hålla sig till i en era där moderniteten håller på att förtära den kulturella basen och lämnar flytande själv i bakvattnet (Ziehe 1986:19–20).

En hel del litteratur inklusive vår Bibel ger vid handen att andliga upplevelser kan skänka avlösning och befria en av Gud kallad människa från oket av sina tidigare tillkortakommanden och skamfläckar.¹⁶⁰ Liksom Den korsfäste för en pånyttfödd kristen kan det kapitalistiska systemet bli den syndabock som befriar en nyomvänd socialist från skuldkänslor för vad han tidigare företagit sig och därmed frigöra energi för en omvandlingsprocess.¹⁶¹ Men kapitalistiska värdeföreställningar kan också skänka råg i ryggen åt en framgångsrik knarklangare med möjlighet att uttrycka sina framgångar genom iögonfallande penningströmmar och en vidlyftig konsumtion (Veblen 1899/1979).

De personer som intervjuats har i flera fall inlemmats i politiska och kristna sällskap även om människor med andra återhämtningsstrategier och tillhörigheter också kommit till tals. Förändringsprocesser, i båda riktningar, kan vara utdragna och stegvisa (Becker 1973, Biernacki 1986, Fuchs Ebaugh 1988) och underlättas av en trappstegsliknande och pryoad transformation. Sådana sortier och exitprocesser avsätter troligen inte lika djupa spår och ärrbildningar som de mest brådstörtade omvändelserna eller rollamputationerna. Men även en ex-roll kan vidmakthålla ett självförtryck (Börjeson 1979:35–37), speciellt om alternationen skett snabbt som vid

¹⁵⁹ I mitt fall förutsatte en hel del frikyrkligt engagerade människor, även en hel del andra faktiskt, att jag ”som varit så ute i synden” hade fått en alldeles speciell kallelse att ägna mig åt avsikkomna och förtappade själar. Därtill förväntades jag på ett mycket tidigt stadium också delta ”on stage” i ett slags frikyrkornas egen ”Freak Show” (Bogdan 1988) för märkliga personer som blivit omvända. Detta var inte speciellt besvärligt med tanke på min kvardröjande psykos samt mina tics och kramper. Möjligen hade Kamratföreningen Länkens maxim ”Som du själv blev hjälpt skall du hjälpa andra” även slagit rot inom frikyrkorörelsen. Attackerna mot de alternativa statuspositioner jag själv efter hand försökt lägga mig till med har tidvis kunnat vara högst brutala.

¹⁶⁰ Se t.ex. Rodriguez och Schonauer 1978, Lemon och Knowlton 1987, Edin 1973, Lindgren 1974a, 1974b och 1976. För en annorlunda och av de svartas villkor präglad religiös omvändelse se den före detta hallicken, narkotikalangaren och kåkfararen Malcolm X i Kumm (1967).

¹⁶¹ Duhm (1977:176) påpekar att marxistisk psykologi inte bör undersöka psykiska fenomen utan att sätta dem i förhållande till den materiella basen, rådande produktionsförhållanden och den mänskliga praktiken.

vissa religiösa omvändelser¹⁶², abrupt nykterhet, illa förberedda könsbyten, oväntade frigivningar, läkarutlåtanden som fastställt tidpunkten för döden eller förlorade vårdnadstivster. Långt senare kan kroppsliga och mentala rester därtill väcka uppmärksamhet och aversioner hos omgivningen. Den återhämtades självbild bör emellertid inte omedelbart kopplas samman med någon socialt eller biologiskt betingad rollrest även om minnesbilder alltid utgör en del av självet.

Sammanfattning

Med hjälp av avvikelser och excesser kan människor undfly viktiga val men friheten kan också undvikas genom att institutionalisera framtiden. På så vis kan ett stort antal f.d. narkomaner låsas fast som återanpassare på behandlingshem eller inom andra institutionella ramar. Om självbildningen förankras i värden tillkommer en viktig fråga: Vilka möjligheter finns att tillföra, utvidga eller förstärka en värdeföreställning i avsikt att reformera en avvikande människa och vidga hennes handlingsramar? Hur försvarar man ett sådant företag? Kan avskiljning, psykoterapi, hjärntvätt eller påtvingade paradigmskiften och pådyvlade ex-roller betraktas som legitima eller ens effektiva verksamheter för att vidga motspänstiga människors solidaritet och förstärka deras vilja att följa påbuden? Eftersom trohet mot intima relationer t.o.m. kan vara en medfödd drift bör en så djupt präglad disposition hur som helst kunna bli en effektiv hjälpreda vid en resocialisationsprocess.

När jag försöker ordna mina tankar med hjälp av strukturalistiska och interaktionistiska perspektiv och korsbefruktar dem med mitt intervjumaterial känns det rimligt att beskriva de intervjuades återhämtning med hjälp av begrepp som jag, själv, roll och värde, även om de yttersta förutsättningarna för rekonstruktionen kan vara kroppsliga och medfödda och även om klass och kön utgör svårfrånkomliga förutsättningar. Jagupplevelsen, medvetandets blotta existens, fångar sitt innehåll inom självet och det sociala landskapets domäner. Individen är medveten om att han är medveten. Detta medvetande om medvetandet ligger nära kärnpunkten i identitetsupplevelsen (Börjeson 1979). Jagets placeringar inom personlighetsstrukturen kan lokaliseras via individens roller, handlingar och interaktioner. En jagposition utanför rollernas avgränsande sektorer kan vidga möjligheterna till personlighetsomvandling i en mer generell riktning. Genom en sådan lägesförändring bör en återanpassad

¹⁶² Nytestamentliga omvändelser är ofta plötsliga och grundläggande. Människan övergår från död till liv (Joh. 5:24, Apg. 9:3–5) och därefter kan hon indela sitt fortsatta (eviga) liv i ett förr och ett nu.

ungdomsbrottsling eller narkoman lika gärna kunna bli finanskapitalist, präst eller fastighetsägare som eldsjäl eller återanpassare.

I denna avhandling framställs självet som en värdegrundad, relationsbetingad och förändringsbar men även motståndskraftig mental funktion vars djupt inbäddade värdeföreställningar och fysiska hemvist kan fokuseras av jaget och uppåtda en påträngande regelmedvetenhet som underblåser en förändringsvilja. Tidiga känslor och drifter kan grundlägga individens identifiering samt bli till viktiga hörnstenar vid en återhämtning. Djupa roller från tiderna före avvikelsen kan återuppväckas och roller som bildats under tider som avvikare kan dunsta bort under förändringsprocessen. Etiska värden och normer, vidhäftande roller och djupa roller, samt de klass- och könsstrukturer sådana enheter sammansätter får liv och påverkas genom signifikanta och generaliserade andra. Dessa förhållanden är väsentliga vad gäller både avvikelse- och återanpassningsprocessernas handlingsmönster.

Jagpositioner och självstruktur presenterade i en mandala

Nedan presenteras en grafisk bild, med C.G. Jungs (1978) begreppsapparat en mandala.¹⁶³ Bilden har vuxit fram och kommit till användning som ett kartblad över teman och frågeställningar lämpliga att hålla i åtanke under intervjusamtalen och vid en bearbetning av texterna. Till sin form, inte till sitt innehåll, är mandalaformationen alltså inspirerad av Jung (Almqvist 1997:37, 72). Men likt hans mandalaformationer avser även denna figur att symbolisera det mänskliga psykets kollektivt betingade sammansättning och funktioner.

Jaget som position i en mandalaformation

I den generaliserade personlighetskonstruktionen, den mandalaformation som presenteras, ingår ingen omfattande jag-teori. Även om jaget i denna modell blir en utgångspunkt för handlingsval och social anpassning och dess positioner styrs av både yttre och inre omständigheter. Genom att låta jaget fångas upp och styras av roller och situationer kan en människa svika sina existentiella skyldigheter. Tillsammans med en glömd eller förträngd historia kan vanan liksom en institutionaliserad framtid samtidigt göra de dagliga vedermodornas grundvalar ogenomskinliga. Inspirerad av Habermas föreställer jag mig därtill att en hel del människor aldrig

¹⁶³ Mandala: Urtida hinduiskt begrepp betecknande magisk cirkel.

lyckas nå fram till eller orkar och önskar lägga sig till med någon mer självmedveten identifiering grundad på en universell etik.¹⁶⁴ Genom träning i konsten att bjuda motstånd, ökad medvetenhet och en tilltagande förmåga att låta jaget distansera sig från självet, kan gårdagens människa emellertid försvagas eller dunsta bort till förmån för en mer generell och anständig utveckling.¹⁶⁵ Tillknytning till för självbild- en mer gynnsamma grupper och personer kan underlätta en sådan utveckling.

I en tolkning av Jung skriver Stevens (1992:36): ”Jaget är också personlighetens bärare. Med sin placering i psykets yttersta skikt är jaget förmedlare mellan subjektiva och objektiva erfarenhetsområden.”¹⁶⁶ Jaget blir således en utgångspunkt vid urvalet inom självet minnesarkiv och en brygga mellan inre och yttre förhållanden.¹⁶⁷ Jagets avbildning av självet måste emellertid inte vara omedelbart eftersom avspeglingar från mellankommande personer och grupper likt buktiga speglar kan förvandla, förvilla och förutsätta. Därtill kommer att självet är mer rikt på innehåll än vad jaget momentant förmår hålla i sikte.

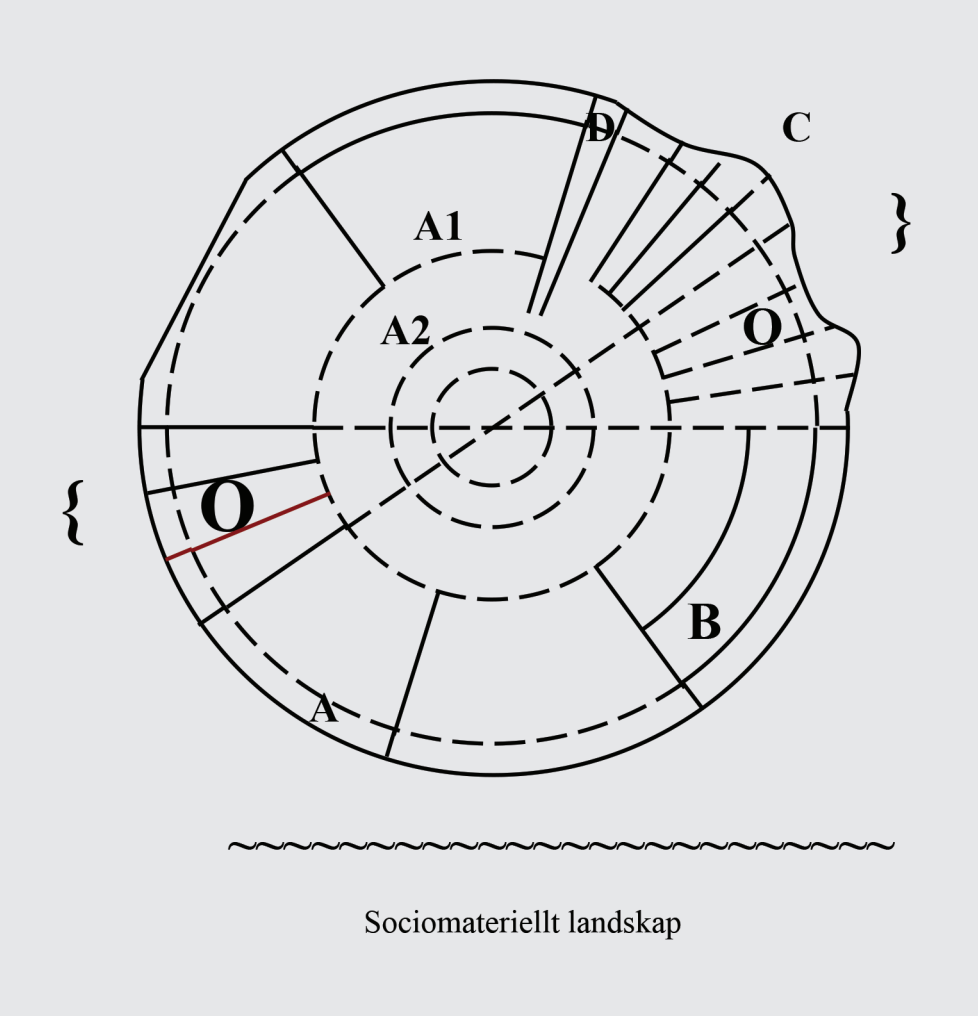
¹⁶⁴ Habermas skriver (1979:70): ”On the other hand, an autonomous ego organization is by no means a regular occurrence, the result, say, of naturelike processes of maturation; in fact it is usually not attained.”

¹⁶⁵ Taylor (2000:171) påpekar t.ex.: ”The subject who can take this kind of radical stance of disengagement to himself or herself with a view to remaking, is what I want to call the punctual self.”

¹⁶⁶ Jämför man Almqvists (1997:37) Jacobibaserade presentation av Jung så finner man en omkastad ordning gentemot det diagram av psykets Stevens (1992:35) presenterar i sin Jungtolkning. Hos Almqvist placeras jaget i diagrammets centrum medan Stevens förlägger det till periferin. I min mandala positionerar sig jaget ofta perifert. Se även Jacobi (1981).

¹⁶⁷ Hopcke (1991:88) skriver i sin Jungtolkning: ”Om vårt jag tappar kontakten med Självet så uppstår omskakande alienationskänslor inom oss – meningslöshet, kanske depression, en känsla av att vara på glid utan riktning eller hopp – känslor som så ofta verkar karaktärisera vår tid.”

Mandalans arkitektur

Figur 1: Mandalans arkitektur.

Jaget: **O** o

Jagcirkelnas diameter kan variera i storlek och anpassas efter rollernas vidd och handlingsbredd.¹⁶⁸ Jaget kan också placeras inom något rollsegment (**B**). I sådana fall kan jagupplevelsen bli mer flytande och diffus. En segmentering kan reducera rollens anknytning till mer kollektiva eller mer djupgående värden. Jagcirkels placering inom mandalafigurens omkrets visar alltså alternativa positioner för jaget. En analys av sådana positioner och deras frekvens kan avslöja självperspektiv och de personliga fronternas mer eller mindre situationsbundna orsaker.

A: Det kollektiva och medvetna planet i personligheten, strukturerat och avgränsat av roller men också genomskinligt genom vedertagna normer och värderingar för aktuella situationer.

A1: Det medvetna personlighetsplanet

A2: Det förmedvetna personlighetsplanet

⊗ Hjulkorset i mandalans centrum, den innersta och näst innersta cirkeln, representerar det vanligen omedvetet värdestrukturerade personlighetsplanet, själv-identifieringens centrum. Allt efter värdenas och de djupaste rollernas infallsvinklar kan gradantalet i hjulkorsets vinklar variera.

{ Skarpt differentierad rolluppsättning. Heldragna skarpt avgränsande radier

} Diffust differentierad rolluppsättning. Streckade radier

B: En ytlig och vid rolltyp med ett mindre djupgående segment

C: Cirkelns in- och utbuktningar illustrerar olika delroller i en rolluppsättning som ännu inte slipats av, anpassats till eller utvecklats fullt ut i det sociomateriella landskapet

D: Djup roll

¹⁶⁸ En konstnärligt begåvad och bohemisk pundare kunde på så vis se sig själv ur ett mer mångfacetterat perspektiv och få en mer differentierad handlingsram än vad de förväntningar som kom att fästas på en kriminell knarkare kunde tillåta.

Mandalan antas rulla fram, avsätta spår och formas i ett sociomateriellt strukturerat landskap. På så vis blir två strukturalistiska riktningar, en sociologisk och en mer socialpsykologisk, viktiga. Personlighetens nav, se hjulkorset i mandalans centrum, självets, kanske även kulturens djupaste utgångspunkt, kan i en sådan konstruktion fungera som en värdighetsdriven¹⁶⁹ generator. Vid sidan av att vara handlingsmönstrens minsta gemensamma nämnare och fästpunkt kan det även utlösa psykisk energi, libido,¹⁷⁰ till stöd för intentionernas förverkligande. Navet i centrum av det avbildade spänningsfältet upprätthåller och sammanfogar personlighetsstrukturen. Efter samtal och analys kan mandalan i enlighet med föreliggande roller och värdeföreställningar anpassas till en unik individs självrepresentation och självbild.¹⁷¹

Ett medvetet och handlande jag hämtar ofta vägledning för sina intentioner och attityder längre ut och mer perifert i de mentala fält som indelar mandalaformationens koncentrisk struktur i mindre segment och trianglar. Kroppen kan man inte kliva ur och handlandet påverkas av några möjligen medfödda och fysiskt grundade känslor som helhet, enhet och differens. Sådana känslor kan även på ett omedvetet plan avgränsa och hålla individen samman. Jagets vanemässiga och rollcementerade infallsvinklar kan begränsa och blockera möjligheterna till medvetenhet och generaliseringar men genom kriser, strukturförändringar och emotionella vidhäftningar kan personligheten öppnas för nya infallsvinklar och omstörtande perspektiv. Därmed kan både relativa och radikala förändringar av personligheten utlösas (Berger och Luckmann 1967:157-161). Vid kriser och uppbrott kan förhållandet mellan jag och själv ge upphov till extraordinära tillstånd som raserar mentala förskansningar och avsätter nya milstolpar i personlighetsutvecklingen. Under sådana faser kan mandalans nav och inre fält komma att inverka på jagets handlingsval i en högre utsträckning än vanligt.

Mandalan indelas i medvetandenivåer (**A, A1, A2**) från det medvetna över det förmedvetna till det innersta och omedvetna planet. Inom interaktionismen baseras,

¹⁶⁹ Värdighet är, skriver Taylor (2000:15), "our sense of ourselves as commanding attitudinal respect".

¹⁷⁰ I *Introductory Lectures of Psychoanalysis* skriver Freud (i Parsons m.fl. 1965:730): "The name libido, however, remains properly reserved for the instinctual forces of the sexual life, as we have hitherto employed it." Jung betraktar däremot den psykiska energin som något mer neutralt och substanslöst (Almqvist 1997:28). Trots Freuds kritik av sin lärjunge för hans antaganden om instinkternas ursprungliga enhet och all energi som framspringer ur dem som libido lämnas här företräde för Jungs föreställning.

¹⁷¹ I "The Sociology of Sociability" skriver Simmel (se Parsons m.fl. 1965:159): "A man, taken as a whole, is, so to speak, a somewhat unformed complex of contents, powers, potentialities; only according to the motivations and relationships of a changing existence is he articulated into a differentiated defined structure."

självbildningen på rolltagandet (Mead 1974:254–255). Strukturalismens roller styr istället handlingsurvalet (Parsons 1965). Generellt placerar jag de strukturalistiska rollernas tyngdpunkt ytligare i personlighetskonstruktionen, närmare de kollektiva sfärerna än de interaktionistiska. Ytliga roller, t.ex. rollen som göteborgare, kan uppträda som avgränsade segment (**B**) inom dessa mentala sektorer. Djupare roller (**D**), t.ex. klass- och könsroller eller andra djupa och rotfasta roller upprättade t.ex. genom att man ådragit sig någon kraftfull skamfläck, kan tränga genom självkonstruktionen, föröda självuppfattningen, snäva in handlingsregistret och fungera som ett slags missvisande kompassnål som frusit fast mot en magnetisk nordpol. På så vis kan personligheten nybildas, ombildas eller frysa fast på ett sätt som blir av avgörande betydelse för självbildens och värdighetskänslans utveckling och egenskaper.

Vid sidan av medvetandenivåer indelas mandalaformationen alltså i sektorer och segment för att avbilda mer eller mindre väl avgränsade och mer eller mindre djupgående roller. Dessa kan också differentieras och uppdelningen av vissa sektorer i mindre trianglar (tårtbitar) avbildar en rolluppsättning. Streckade linjer (radier) utgör mer diffusa och överlappande roller medan heldragna linjer (radier) avbildar mer skarpt avgränsade roller och rolluppsättningar. Rollernas radier kan också markera deras situationsbetingade avgränsningar ut mot den sociala och materiella omgivningen. Även om vissa roller kan förefalla både väsensskilda och särskilda så kan de ändå, som t.ex. läkare och mor,¹⁷² betingas av likartade värdeföreställningar i självet centrum.

Oregelbundenheter i mandalans ytterkant utgör karaktäristiska, mindre väl anpassade eller oslipade personlighetsdrag eller skador som åstadkommit genom krockar med det omgivande sociala landskapet. Den innersta cirkeln omsluter värdegrundens och identitetsfunktionens vanligtvis omedvetna centrum. En expansion, mer eller mindre omedveten, av en värdeföreställning kan vidga den innersta cirkelns omkrets och ge en djupgående roll större moralisk träffyta. En sådan förändring kan manifesteras i omsorgen om ett utökat antal medmänniskor. Mandalan konstrueras alltså i koncentrisk cirkel från självet värdegrundade centrum och vidare ut genom rollernas avgränsningar mot kollektiven i det omgivande sociala och materiella landskapet. Till sitt innersta väsen framträder självet i vad personen känner och anser sig vara i förhållandet till vissa betydelsefulla värden.

Djupa roller (**D**) kan bildligt vara strikt avgränsade, ensartade och vassa och därmed kan de också, effektivare än mer ytliga och segmenterade roller, påverka själv-

¹⁷² Ytterst upprätthåller och värnar båda dessa roller om livet.

uppfattningen och självkänslan. Möjligen kan vissa sådana roller t.o.m. klyva personlighetens kärna och avsätta en splittrad eller psykotisk personlighet. På grund av sina speciella självbildande egenskaper kan sådana roller även styra självuppfattningen och realitetsanpassningen på ett avgörande sätt. I Mertons (1957:110–113) anda föreställer jag mig att även mycket djupa roller i vissa fall kan förgrenas i en rolluppsättning, exempelvis kan våldsmannen uppträda som legosoldat, dråpare, mördare, även om det är djupet, förmågan att tränga in och penetrera självidentiteten, som särpräglar denna uppsättning roller i förhållande till strukturfunktionalistiska roller.

En personlig hierarki kan bildas av mer eller mindre signifikanta roller vilka lagrats på varandra i mer eller mindre väl avskilda segment. En underliggande, möjligen smärtsam roll, som blockerat men även fortsätter att störa personlighetsutvecklingen, kan bringas i dagen och göras medveten när en roll med en ytligare tyngdpunkt eller ett rollsegment tappat signifikans. På så vis kan t.ex. en klass- eller könsroll få förnyad aktualitet och en mer framträdande plats när en mindre djupgående roll som t.ex. rövare eller pundare förs åt sidan, skalas av eller dunstar bort.

Betydelsefulla händelser, förvandling och rekvalifikation

Detta kapitel fördjupar del 5 och uppehåller sig vid vissa händelsers självförändrande kraft och drastiskt stigmatiserande förmåga. Möjligheterna att undfly sådana predikament får också utrymme. Godartade uppenbarelser och självfördärvande infernoskrällar kan vidga eller förtära handlingsutrymmen men även tillföra nya och förändrande umgängeskretsar. Säreigna upplevelser, annorlunda tids- och trosuppfattningar, iögonfallande rollrester och egenartade själsliga hållhakar kan även efter en återhämtning ge upphov till en komplicerad relationsproblematik.

När jag under 1980-talet på allvar började intervjua vänner och bekanta i färd med att återhämta sig efter många års avvikelser och drogkonsumtion uppenbarades det att kriser och ödesdigra ögonblick i en hel del fall hade utlöst deras förändringsbenägenhet även om de redan innan dess börjat tvivla och ifrågasätta sin tillvaro. Till sist tvingade situationen dem att ta ett språng ut i det okända och en hel del upptäckte då att det trots allt fanns människor som var villiga att sträcka fram en hand för att mildra nedslaget. Att sådana människor även hade förmåga att mobilisera samhällets resurser i form av arbetsmarknadsåtgärder, vuxenutbildning och relativt generösa studie- och utbildningsbidrag var naturligtvis också väsentligt.

Omstörtande händelser och radikala förändringsprocesser

Omfång och inriktning på de värden en människa internaliserat kan uppenbaras i val och handlingar men också via var hon faller undan och hur hon försöker skapa mening i tillvaron. Avhandlingen härleder både anständiga och oanständiga handlingsmönster ur mänskliga relationer och sociala strukturer. En desorientering i det moraliska rummet kan spilla över på det spatiala. Att befinna sig i de zoner som prövar gränserna för tillvaron, meningen och värdigheten och att drastiskt kliva ut ur ramarna kan ge svindlande upplevelser och meningsförluster. Grava avvikare kan tappa fotfäste i både tid och rum. Även om en påföljande verksamhet är både konkret, praktisk och realistisk så kan den ändå strida mot individens egenintresse. Så

långt behöver förståelsens sociologi inte vara problematisk. Men hur skall en liberal ateist kunna fästa tilltro till en tidigare gravt kriminell och psykotisk människa som uppger att hon blivit kristen eller marxist och börjat tänka och handla mer förnuftigt på grund av detta?

Skrällartade händelser och avvikande verksamheter kan även om de inte upptäcks av omgivningen, stigmatisera, cementera och avgränsa självbilder som dittills befunnit sig i utveckling eller varit under förhandling. Men kristillstånd och infernoskrällar kan också blottlägga självetvets hörnstenar, bryta upp handlingsmönster och ge en upplevelse av "hit men inte längre". Flera decennier efter sin sorti kan en stämplad och stigmatiserad människa dock falla in i ett handlingsmönster som en gång varit för att på så vis få en fastare och tryggare, om än degraderande, utgångspunkt i en osäker tillvaro. Till exempel kan en tidigare prostituerad bli vulgär och en f.d. våldsmän inta ett hotfullt kroppsspråk.¹⁷³ "Jag kan inte fly från mitt samvete", skriver en av 1960-talets mest beryktade unga våldsbrottslingar Gunnar Norgren (1967:136). Belägenheten klarnar när han avrättar en polis och det inre samtalet fastställer hans nyförvärvade ställning som mördare.

Insikter och förvisningar kan vara av logisk och rationell art men de kan också vara av estetisk och emotionell natur. Weber (1983:3) påtalar vikten av att förstå handlingarnas mening.¹⁷⁴ Men var kan man finna en ny livsmening när livet tömts på flyktvägar och surrogat och när ångest varit en mångårig cellkamrat? Och hur kan en existentiell upplevelse av meningslöshet underblåst av att även starka centralstimulerande preparat mist sin sätta uthärdas? Mystiska erfarenheter, syndafäll och pånyttfödelser kan, även om de i den språkdräkt som brukas av Berger och Luckmann (1967) kallas alternationer, liksom förhöjda medvetenhetstillstånd och känslor av "nu eller aldrig", vara obegripliga för människor som aldrig upplevt något liknande. Men sådana upplevelser måste ändå få komma till uttryck när en fördetting med sådant bagage redogör för sin förvandling.

¹⁷³ Enligt Biernacki (1986:121) kan t.ex. doften av en bränd tändsticka aktivera minnet av eufori hos en f.d. heroinist som hållit sig abstinent under många år.

¹⁷⁴ Med mening avser t.ex. Castells (1998:21) "en social aktörs symboliska identifikation med det syfte hans handlande har".

Handlingar som blottar etikens egg

Ett utsläckt liv kan inte tändas på nytt. Så kan en dråpare eller mördare någonsin bli en fördetting eller ett ex? Hur lång (straff)tid måste i så fall förflyta mellan dådets utförande och rollens utplåning? Även om ett dråp bara sker en enda gång och omgivningen aldrig får vetskap om saken så kan den generaliserade andre ändå bli en obönhörlig domare som fördärvar självidentiteten. Handlingen korsar gränsen för ett arketypiskt påbud: *Du skall icke dräpa*.¹⁷⁵ Eftersom varje människa är unik kan en överträdelse av denna art egentligen aldrig sonas. En förlust av tillvaron kan varken mätas eller ersättas med någon tidlig eller rumslig bot eller ens med gärningspersonens eget liv. Kanske går den inomvärldsliga gränsen för möjligheten att byta bort ett då mot ett nu, och att efter en sådan handling inrätta en hållbar ex-roll, precis där. I den f.d. knarkarens fall kan det uppenbart finnas mer fog för att tala både om en ex-roll och en utsläckt roll än vad det gäller en tung våldsmän. Problematiken blir viktigt om man betänker att en del av 1960-talets narkotikaveteraner hade grova våldshandlingar eller liv på sitt samvete och att tillgången på skjutvapen har ökat väsentligt i landets höghuset sedan dess.

Goffman ([1963]1972) har i sitt arbete *Stigma* förtydligat stämplingens och självstämplingens dilemman genom undertiteln *Notes on the management of spoiled identity*. Ett dråp kan förgifta självet på ett ögonblick. Fallet blir oändligt och erfarenheten kan återkomma som flashbacks (Öhman 1994:29–31). Leer-Salvesen (1990:14–15) som intervjuat ett antal morddömda interner skriver: ”Detsamma gäller den som dömts för att ha dödat någon. Han är en dråpare eller en mördare. Mer än för de flesta andra gäller för honom att han *är* det han har gjort.”¹⁷⁶ Även om betydelsefulla närstående kan sätta andra uppfattningar och egenskaper i förgrunden kan handlingen få livslånga konsekvenser. Gärningspersonen berövas sin mänsklighet när en sådan handling blir ett själsligt ankare. På så vis får våldsmannen exemplifiera hur en tillfällig händelse kan bilda en ofrånkomlig och identitetskapande roll grundad på överträdelsen av en uråldrig samlevnadsprincip.

Rollen som pundare, sedermera knarkare, som egentligen står i förgrunden i den-

¹⁷⁵ Kemp (1992:45) skriver i sin introduktion till Lévinas: ”Denne andra person vars blick lyser mig till mötes som bön och krav kan jag inte ta tag i som ett ting. Men jag kan mördra honom eller henne. Därför uttrycker ansiktet som sådant budet framför andra bud: *Du får inte döda!*”

¹⁷⁶ ”Filthy few”, den speciella utmärkelse som tilldelas en medlem av Hells Angels som dödat för ”gängets färger”. Den enskilda medlemmens identifikation och ställning, erövrade genom en våldshandling, kan genom denna utmärkelse och rätten att bära detta tecken förstärkas till det yttersta (Wierup och Larsson 2010:192–193).

na avhandling kan också tränga djupt och föröda. Den har emellertid en annan utsträckning och konsekvens vad gäller tid, innehåller en mer situationsbetingad etik och är därför i vissa avseenden lättare att undfly eller råda bot på än den djupa roll som kan etableras genom ett dråp eller ett mord (Biernacki 1986, Leer-Salvesen 1990). Morddömda, eller andra av sådana handlingar stigmatiserade människor, kan därtill visa upp ett skuldmedvetande som gör en utmätt påföljd meningslös. ”Jag kan inte fly från det jag gjort” säger t.ex. Gunnar Norgren (1967:26, 136) som under sin fängelsestid själv valt att skildra sitt förödda liv i romanform. Norgren avlossade under 1960-talet tillsammans med Clark Olofsson, sedermera storskalig narkotikasmugglare, en kula rakt in i ett strålkastarljus och lyckades på så vis avrätta en polisman. En viktig fråga dröjer sig kvar. Kan skuld känslans makt och insiktens herravälde, vad det gäller ett dråp eller ett mord, någonsin brytas och vem kan i sådana fall ta på sig rätten att förlåta eller försonas med den människa som tagit ett oskyldigt offers liv?

Kanske tvingas den erfarna våldsvetaren i högre utsträckning än gemene man eller t.o.m. än innehavaren av någon annan starkt avvikande roll att bli medveten om etikens djupaste förutsättningar. Något extillstånd i denna världen finns förmodligen inte när ett mord väl impregnerat självuppfattningen. Handlingen slukar identiteten. Det finns ingen reträtt, ingen exil, ingen försoning eftersom offret redan har gått ur tiden. Jack Katz (1988) lyfter fram den sensuella dynamik och dialektik som utspelas mellan förövaren och offret i det ögonblick då gärningen utförs och subjektiviteten går förlorad.¹⁷⁷ Kanske har våldet egentligen aldrig varit oprovoceerat men aktion och reaktion kan av bedömarna ha separerats i tid och rum på ett vis som förtingligar gärningspersonen och ger honom eller henne ett sken av irrationell och okontrollerad ondska. Katz (1988:10) skriver:

”Perhaps the ultimate criminal project is mounted by men who culminate a social life organized around the symbolism of deviance with a coldblooded, ”senseless” murder. Mimicking the ways of primordial gods as they kill, they proudly appear to the world as astonishingly evil” (Katz 1988:10).

¹⁷⁷ Ett avsnitt hämtat ur Lanes (1970:108) krigsskildringar visar också på handlingar av ett sådant slag att den moraliska ordningen går under i ett förhäxat nu och där möjligheten att sona sitt brott eller att någonsin orka återidentifiera sig själv med ett högre moraliskt värde kan sättas i fråga. Han skriver: ”De har en flicka där i gläntan, en söt flicka. Omkring henne står en del soldater och en kortväxt, tjock officer, en löjtnant. Flickan är naken och fastbunden vid två träpålar. Jag vet inte vad de har gjort med flickan tidigare, men nu slår de bensin över henne och tänder på.”

Sist men inte minst: kan dödscellfångnen Caryl Chessmans (1954:459–460) ursinniga lek med döden under biljakter och vid hårdföra våldsbrott betraktas som ett slags flyktmedel undan en tillvaro som tappat mening och bör de som drabbades av Chessmans våldshandlingar i så fall betraktas som ett slags syndabockar?

”Joo då, jag hade vistats på ungdomsvårdsskolor och suttit i häkten och fängelser största delen av mitt liv. Jaa, jag hade begått många, många brott och hade fått åtskilliga varningar om vad jag hade att vänta mig om jag fortsatte på brottets bana /... / Jag dristade mig till att säga, att efter det att man har tillbringat en längre tid i en djungelvärld, kanske man blir sån att man inte kan eller inte vill tro att det finns något bättre, i varje fall inte att det är uppnåeligt för en. Kanske hade hatet mycket att betyda i det här fallet.”

Att försvara sitt själv genom att utplåna yttre och inre antagonister

Hotet mot värdighetskänslan kan i bokstavlig mening motivera ett självförsvar och utlösa en lagöverskridande hämndgirighet. Reaktion på reaktion kan därpå undergräva självuppfattningen ytterligare och människan kan hamna i en värdighetskonsumerande våldsspiral. Under sådana skeden kan spännande rymningsförsök, djärva kupper, ursinniga slagsmål, högintensiv sexualitet, ett omåttligt intag av droger och andra excesser fungera som flyktmedel. Därtill kan en reducering av brotts-offren genom tillmälen som bengalo*, buro* eller knegarjavel snäva in deras rättighet att behandlas hederligt och anständigt.¹⁷⁸ Med en sådan reducering avslöjas, om än omedvetet, ändå en moral som måste neutraliseras genom att förringa eller förtingliga offret.

Även om ödet utrustat människan med en kropp och en känsla (Archer 2000) och kastat in henne i en värld med vissa givna betingelser så måste hon också tillägna sig ett språk och upprätthålla sitt medvetande inom någon social ordning. Samtidigt måste hon, för att få mening och struktur på sin tillvaro, hålla vissa värden högre än andra. Tillägnade värden kan heller inte tillåtas att gå förlorade på anständighetens slagfält. Tråkigt nog kan man heller inte begära nåd eller förlåtelse med hänvisning till att de stölder man utfört aldrig drabbat någon fattig, även om någon intervjuad försökte sig på detta lindrande konststycke.

Låt mig i detta sammanhang ännu en gång citera Gunnar Norgren (1967:121–

¹⁷⁸ Romaniuttryck: Bängalo ungefär dumhuvud. Buro ordinär men ej signifikant varelse.

122) när han beskriver en av sina mest kraftfulla psykotiska pundarperioder:

”Jag kunde tillbringa två dygn med att springa omkring i Stockholm som en idiot och försöka lura mina förföljare. Jag monterade in små mikrofoner lite varstans i lägenheten och jag kopplade dem till en förstärkare i en garderob. Sedan kopplade jag bandspelare till telefonen. En gång när jag var som värst kom två grabbar från Roxtuna och hälsade på. Jag höll på att gasa ihjäl dem med råttgift och salpetersyra.”

Vill man begripa tillstånd av denna art kan en insikt grundad på egna upplevelser av psykotiska vanföreställningar och förföljelsemanier förmodligen vara av värde. Ett talesätt säger att ”inför Gud är vi alla smålänningar” och ett annat att ”genom sig själv känner man andra”. Själv propagerar jag gärna för livserfarenheternas betydelse. Weber (1983:5) låter istället den emotionella mottagligheten vara avgörande.

”Ju mer vi själva är mottagliga för sådana emotionella tillstånd som ängslan, vrede, äre- girighet, avundsjuka, svartsjuka, kärlek, entusiasm, stolthet, hämndlystnad, vördnad, lo- jalitet och begär av alla de slag och för de irrationella handlingar som är en följd av dem, med desto större evidens kan vi leva oss in i dem.”¹⁷⁹

Gunnar Norgrens båda besökare från ungdomsfängelset vid sjön Roxen framstod förmodligen som ett slags illasinnade och omänskliga ränksmidare eller bödlar vilka borde oskadliggöras så fort som möjligt. Den medfödda intuition eller instinkt som säger att vi varken skall skada eller dräpa våra medmänniskor, en föreställning Norgren själv uppenbarar i samband med sin skildring av mordet på en polis, hade på något sätt satts ur spel, troligen genom att han demoniserat dessa båda besökare (Taylor 2000:4–5, Norgren 1967:26, 136). Att gaskammartricket och råttgiftsinci- denten skildras i samma bok som beklagar Norgrens polismord kan styrka antagan- det att etiken slog tillbaka och satte ned hans känsla av värdighet ytterligare när han väl tagit sig ur sitt psykotiska tillstånd.

Relationer och situationer förvridna av lidelser och mindervärde kan som synes sätta bråddjupa budord ur spel. En demonisering kan därtill begränsa etikens räck- vidd och en syndabock kan få ta upp stöten från en frustrerad desperado. Problemet bland dåtidens mest intensiva ungdomsbrottslingar, de som på 1960-talet satt allra

¹⁷⁹ I grekisk psykologisk teori har sådana mindre stoiska tillstånd kunnat betraktas som demoner vilka kunnat ta människan i besittning (Cahill 2001:184).

längst in för de allra grävsta och mest frekventa brotten, var inte alltid att de saknade medkänsla eller moral. Problemet var att de lät sådana sentiment omsluta ett mycket begränsat antal personer. Men när det gällde värdighetens yttersta bastioner kunde även en mångårig vänskapsrelation sättas ur spel.¹⁸⁰

Mindervärde och förödmjukelser fräter. Tillståndet kan utlösa ett språng förbi etikens yttersta markeringar. Människan övervinner sitt innersta väsen, de egna smärtförmimmelserna slås ut och hon griper till våld för att fortleva som värdig varelse. På så vis kunde t.ex. en av Majornas på 1960-talet mest beryktade gangsters genomföra ett antal boxningsronder på Europeanivå med ett avslaget käkben. Även mer renodlade gatukämpar kunde kräva oerhört mycket våld för att ligga kvar eller tvingas att ge upp. Därtill kunde den egna farligheten ge en kick i sig. Att beröva eller skriva ner ett offers mänskovärde eller tillskriva henne delaktighet i skulden kan åtminstone för stunden ställa känslan av orättmätigt våld åt sidan. Men bakslaget förtingligar, våldsmannen blir vad han gjort och det är den förbannelsens slutpunkt.

Att förtränga nedärvda ideal

Att hålla tillbaka eller förtränga sina nedärvda värdeföreställningar kan vara en nödvändig strategi för att mäka med ett avvikande handlingsmönster. Att söka skydd och ta stöd i en subkultur kan åtminstone för stunden ge en sådan form av motstånd näring. Flera intervjuade skildrar de kluvna känslöstämningar sådana strategier kunnat föra med sig. I slutändan har djupt liggande värdeföreställningar dock kunnat slå tillbaka och underblåsa en gryende strävan efter anpassning. Familjens ställning inom en släkt, en klass eller ett skikt kan också uppamma hållningar som står i strid med universella värdighets- och jämlikhetsideal. Det kan t.ex. vara finare att vara adlig och överordnad än medmänniska och jämställd (af Kleen 2009) och en blåblodig resande tutar* kanske hellre någon buro än han blåser en medlem av den egna klanen.

Ett flertal tecken, symboler¹⁸¹ och inbillade tilltal i de psykotiska vakendrämmar många ungdomsnarkomaner omvittnat kan sannolikt tillskrivas en egen inte fullt medveten kritik av den egna oärliga, brutala och kringflackande livsföringen. Tidigt tillskrev Freud sådana företeelser intention och mening (Medard Boss 1963:85–87).

¹⁸⁰ Jämför Leissners (1978:20) skildring av den latent oroligheten bland alkoholisterna på det nedersta pinnhålet vid Klubb Osborn i Göteborg, vilka när som helst kunde brista ut i ett bråk.

¹⁸¹ Till skillnad från signaler anses symboler inte vara genetiskt determinerade. På så vis kan de kombineras och kombineras om begränsat, flexibelt och subtilt (Lenski och Lenski 1974:18).

1960-talets mer bohemiska och antivåldspräglade pundarroll kunde emellertid för en tid avrusta och avlasta ett antal rövare handlingar med hemvist i deras tidigare roller som yrkestjuvar eller våldsmän. I sådana roller hade slagsmål, rymningar och stöldturnéer istället för knark, åtminstone för stunden, kunnat hålla begynnande ångestillstånd och samvetskval på mattan. Så vill jag tolka många gängmedlemmars desperata tilltag. När amfetaminet efter några smekmånaders lyckorus började luckra upp de mentala förskansningarna kunde tidigare överträdelser dock omvandlas till en sorts sällsynta vidriga psykosor och paranoior.

Skamfläckar som värdighetskällor och tvångströja

Typifikationerna som mördare, rånare, tjuv, rötägg, luder, uteliggare, blatte, tiggare, tattare, knarkare, idiot m.fl. kan innesluta en människa i en handlingsbegränsande tvångströja. Hon kan därmed förutsättas vara brutal, våldsam, oärlig, ryggradslös, lösaktig, otillräknelig, mindervärdig, lat, opålitlig, omåttlig eller ansvarslös. Anstaltspojken som tidigt nödgats lära sig stänga till för att hålla nedsättande attacker ifrån sig kan därtill förstärka fördomen om sig själv som en oberörd och känslökall psykopat.

Flertalet intervjuade i detta arbete har varit medlemmar i ett eller flera subkulturella gäng och sällskap. Oavsett vilka kategorier de fångats upp av och vilka skamfläckar de nödgas släpa på har utsatta människor sannolikt någon insikt i de omständigheter som trycker ned dem då de åtminstone i vissa stycken delar föreställningar med omvärlden.¹⁸² Att också vara delaktig i mer accepterade normsystem innebär t.ex. att nog så hänsynslösa gangsters och kåkfarare samtidigt kan visa påtagliga aversioner mot pedofiler eller hallickar men också medverka till sin egen stämpling och att även kvinnliga interner kan stöta ut medfångar med ett oacceptabelt syndaregister (Lindberg 2005).

Stöld, våld, drogförbrukning och andra avvikande handlingar kan även inom respektive del- eller subkultur värderas enligt ganska komplexa värdeskalor. Stöld måste t.ex. inte vara någon renodlad eller värdighetsreducerande avart i ett yrkesskrå eller ett trasproletärt sällskap. I vissa lägen kan sådana avvikande verksamheter även försvaras av släktens och klassens traditioner (Humphries 1984:151). Positionen som rövare, stortjyv eller pundarveteran kunde också vara statusgivande och markera

¹⁸² Goffman (1972:16) skriver: ”Den stigmatiserade individen tenderar att hålla sig med samma föreställningar och värderingar som vi.”

alternativ tillhörighet. Men rester från sådana positioner förefaller ändå vara lättare att undfly eller undvara, om så önskas, än rollen som livsfarlig eller dråpare.

Identitetsförändring

Den första injektionen, det första betalda samlaget, den första misshandlade människan eller det första knäckta kassaskåpet kan liksom andra minnesvärda handlingar vara rollbildande, fungera som initiationsriter och bli av avgörande betydelse för att känna sig hemma och bli ett namn i subkulturella kretsar. Om en individ grips mer genomgripande av en roll baserad på sådana handlingar kan det finnas fog för att tala om en självidentitet. Rollbildning kan vara ett steg på väg mot en sådan identifiering (Berger och Luckmann 1967:91). Ett tecken på att en roll börjat övergå i en identitet är att innehavaren håller fast vid handlingsmönstret även utanför rollens relevanta situationer. Mer autentiska personlighetsdrag kan emellertid träda fram och få förnyat utrymme när främmandegörande roller skalas av eller faller samman. Under återhämtningsfasen har flera pionjärer och veteraner enrollerats i 1970-talets socialistiska småpartier med de chanser till en förändrad självuppfattning känslan av att tillhöra ett avantgarde kunnat ge. Någon har istället blivit omvänd och känt sig kallad till evigt liv. Vissa roller och rollrester har samtidigt kunnat dröja sig kvar genom livet.

Under 1950- och 1960-talen häktades ofta mycket unga brottslingar för att under långa tider placeras i ensamcell. Väntan på rättegång kunde för en inlåst femton-åring, isolerad på ett fåtal kvadratmetrar, utsträckas till månader. Flera män med sådana erfarenheter finns representerade i intervjumaterialet. Att i senpuberteten försas in bakom taggtrådsklädda murar, bastanta galler och tjocka gröna pansardörrar för att efter månader av ensamhet isoleras på nytt, också denna gång i någon gallerförsedd liten cell vid intagningen på något av landets barnfängelser, kunde bana ytterligare väg för negativa avbilder och självbilder.¹⁸³ Därtill kunde sådana bilder nitas fast genom rättegångarnas iscensättning och barnanstaltarnas konfirmerande

¹⁸³ Under dessa år var, förutom anstaltsarkitekturens utformning, även anstaltens dräkt, vanligen i något gröngrått tyg samt en gråblek urtvättad skjorta, att jämföra med Guantanos orangea overaller, också en kränkande och förödmjukande del av bestraffningen. Enhetlig klädsel med ytterst begränsade möjligheter att uttrycka någon identitet eller personlighet var standard både på de mer hårdföra ungdomsvårdsskolorna och ungdomsfängelserna samt på landets rixanstalter. Tillalet "han", aldrig "du" och aldrig något namn, bidrog också till mental utradering och gjorde fången till en statlig ägodel (Ash 2010, Foucault 2003).

intagningsritualer (Garfinkel 1956:420–424). Att en pubertetspojke därefter i timmar, under personalens taktiska frånvaro, kunde misshandlas gravt av barnfängelsets äldre pojkar kunde nagla fast känslan av värdelöshet och förtingligande ytterligare. Sådana brutaliteter kunde därtill ge kraftfull näring åt ett redan pyrande hat, underblåsa blodgirigheten och förstärka de drabbades behov av syndabocker.

Ett försök att framhålla vissa djupt typifierande och stigmatiserande rollers förmåga att förgifta självuppfattningen är att avbilda dem som vassa cirkelsektorer i en mandala (se kap.11). Fuchs Ebaugh (1988) pekar på att även sådana identifikationer måste bakas in i en ny identitetskonstruktion vid en exit- eller en återställningsprocess. Huruvida friheten i förhållande till de allra djupaste rollerna och de allra grövsta avvikelserna sträcker sig längre än så, alltså till något tillstånd efter ex, förblir en öppen fråga. Vad det gäller rollen som dråpare eller mördare finns det kanske inte ens någon socialt accepterad ex-konstruktion annat än i Bibelns värld. När individer växlar världar och förvandlingen uppfattas som närmast total använder Berger och Luckmann (1967) uttrycket *alternation*.¹⁸⁴ Denna omvandling liknar i genomslagskraft den primära socialisationen även om en del subjektiva realiteter kanske aldrig kan raderas hos en människa som mognat i trångmålsens skola.

Trots att kriser kunnat bilda brytpunkter och givit ny kraft och förändringsmotiv åt människor som skyggt för och försökt undfly sitt lidande så kan vad som en gång varit också begränsa framtida interaktioner. Även om språket gör historia av handling så kan andra mekanismer göra nutid av dåtid och tvinga en människa att stå och stampa. Våld, stölder och droger kan liksom fasta, bön och botgöring bli betydelsefulla symbolhandlingar som cementerar eller löser upp och förändrar komplicerade sentiment, även om gamla minnesbilder, rollrester och fördomsfulla förväntningar också kan dröja sig kvar och fräta på självbilden. Men världen kan också rasa samman och struktureras upp på nytt av en gudomlig uppenbarelse eller en infernoskräll orsakad av en enda överskridande handling. Viktiga tilldragelser och ritualer kan fastställa bilden av en brutal slagskämpe, en nerdekad knarkare, men också av en självupppoffrande pingstvän eller en blid och timid nunna.

Situationsbetingelser kan förlösa men också konfirmera och inkapacitera. En

¹⁸⁴ Lindgren (1976), omvänd alkoholist, menar att i nykterhetspolitiska sammanhang brukar man räkna med hopplösa fall men det gör inte Gud, enligt hans tro och upplevelse. Eldridge Cleaver (Otis 1977:172), frontfigur i Black Panther Party, beskriver i sin tur hur hans liv ”vridits i 180 grader” efter en andlig upplevelse och Alf Andersen (Klason 2002) skildrar en grav våldsverkares omvändelse.

¹⁸⁵ Uttrycket får inte blandas samman med att *ta för* sig av livets goda. Att *ta för* sig betydde i gängsammanhang att stanna kvar och möta motparten med aggressioner och våld.

våldsman som i hotfulla sammanhang kan uppträda ytterst självsäkert och inte tvekar en sekund inför att stanna upp och ”ta för sig”¹⁸⁶ kan i andra situationer gripas av både blygsel och tunghäfta. Under pionjärepoken innefattade pundarrollen dock varken våldsamt eller stöder. ”Make love not war”, ett av 1960-talets slagord, kunde därtill för en tid göra en tidigare uppskattad våldskompetens fränstötande och rikta nya och förvirrande förväntningar mot arbetarklassens ungdomsnarkomaner.¹⁸⁶

Ett kloster, ett fängelse, ett mentalsjukhus eller en knarkarkvart kan förtydliga en personlighetsförändring, men konstruktionen av ett nytt själv kräver egentligen inga sådana arrangemang (Goffman 2007). Vissa handlingar kan skära igenom självet djupskikt på ett ögonblick och tilldelas ytterlig signifikans i ljuset av ett urtida påbud. Liket vuxendopet kan invigningen i ett ordenssällskap, intagningen på en fångvårdsanstalt eller att få huvudet nerkört i barnfångelses toalett, vilket också var ett slags inlemmande och därtill även kallades för ett dop, liksom andra initieringsriter utlösa eller bekräfta nya förväntningar. På så vis kan självupplevelsen förändras även om inte alla minnesbilder från tiderna före omvandlingen lämnas därhän.¹⁸⁷ Den med tvång intatuerade logotypen från ett barnfängelse får den drabbade kanske också bära med sig för alltid. Men vägen in i eller ut ur ett förslavande predikament kan också anträdas stegvis och pryöartat och en fortlöpande internalisering av signifikanta andra kan underlätta en sådan utveckling.¹⁸⁸

Kriser, passager och hållhakar

Chockartade och omstörtande händelser kan förebåda alternationer och pånyttfödelser.¹⁸⁹ Nya böjelser och handlingsbenägenheter i uppbrottens spår kan transformera narcissistiska narkomaner till kollektiva socialisterna och grova våldsverkare till fridsamma kristna. Men man bör vara sparsam med uttrycket återupprättelse bland människor som sällan eller aldrig tilldelats någon värdig position.

Om en människa råkar ut för en händelse eller händelsekedja som hotar hennes fy-

¹⁸⁶ Lalander (2009:251–256) skildrar liknande dilemman när unga chilenska män hamnar i bryderier.

¹⁸⁷ Vid sidan av att bli omdöpt i vuxen ålder, eftersom mitt barndop i Svenska kyrkan inte ansågs vara tillfyllest inom frikyrkan, blev jag efter några år som sober även invigd som storlogetemplare i nykterhetsrörelsen IOGT-NTO vid en ålderdomlig och pampig ritual.

¹⁸⁸ Becker (1973:31) påtalar den icke avslöjade gärningspersonens möjlighet att brännmärka sig själv. Man måste inte ha tillgång till någon reell publik för att slukas av ett stigma.

¹⁸⁹ Att även en inbiten maffioso kan hamna i en själslig kris som får tidigare illgärningar att slå tillbaka mot honom själv vittnar Nino Gioéó som blev pentiti, en golare*, om i samband med sitt självmord (Dickie 2007:37).

siska existens eller underminerar hennes sociala identitet kan hon hamna i en psykisk kris (Cullberg 1973:3). Ibland kan ett sådant tillstånd avläsas i den tilltagande benägenheten att söka nytt umgänge. Vissa nyförvärv av roller kan också påverka umgängesvalet och stöpa om självbilden. Övergångar mellan positioner som upprätthåller olika självbilder och handlingsmönster kan effektiviseras genom att planlägga mötesplatser och stimulera till kontakt med betydelsefulla medmänniskor. Viljan att vara följsam i rollernas utvecklingskedjor kan dock begränsas av djupare liggande roller och värdefundament. Så kunde villigheten att växla roll från läkemedelsintresserad och bohemisk konstnär till pundarhippie, eller att upprätthålla en sådan roll, avta när interventionerna från ytterområdenas nytillkomna ungdomar började skriva ner pundarpositionens status till knarkare.¹⁹⁰

Från rollen som narkoman eller kriminell avskedas man inte men hänger det grova våldet i luften återstår kanske bara att gå i exil, även om man fortfarande finner lust i träskets excesser. Så hur kan psyket och fysiken upprätthållas i väntan på ett lämpligt övergångsställe eller ett lägligt förändringstillfälle? Program för utbyte av sprutor och kanyler kan möjligen begränsa injektionsburna infektioner men när är en krisintervention viktig och när kan en normalisering av tillvaron med hjälp av syntetiskt morfin vara befogad? Är det acceptabelt att hålla narkomanernas psykoser på mattan med hjälp av legala läkemedel även om man på så vis begränsar deras motiv för förändring? Och när är det lämpligt att helt enkelt låta saker och ting ha sin gång?

En betydelsefull och identifierande handling kan reduceras eller pulvreras av en annan. I de intervjuades utvecklingskedjor har rollen som bråkmakare eller rötägg efter hand kunnat transformeras till rollen som sup- och dängare* eller rollen som stöldturnerande ungdomsbrottsling. Sistnämnda roller har kunnat initieras genom den första offentliga fyllan eller det första riktiga inbrottet och cementerats genom ett omhändertagande för fylleri eller en domstolsförhandling. För den första generationen ungdomsnarkomaner kunde jungfrusilen istället fungera som en statuspassage och upptakt till en roll med förmåga att lösa upp, neutralisera eller sluka tidigare rollförvärv eller åtminstone för en tid sätta dem på undantag. Klass- och könsroller har liksom andra djupa roller emellertid kunnat få förnyad aktualitet och betydelse

¹⁹⁰ Lalander (2001:151–153) försöker med en del citat från intervjuade heroinister visa att dessa anser sig stå över de klassiska amfetaminpundarna. ”Petter” säger t.ex. att ”på nåt sätt är det skitigare att va amfetaminist idag än va det är å va heroinist. Tvärtom kanske för tjugofem år sedan”. Därpå skildras vad jag skulle kalla en trasproletär pundare som med cykel irrar omkring för att göra smånbrott till höger och vänster.

när en överlagrande roll skalats av, dunstat bort eller när situationen så krävt.

Framställningen igenom framträder de intervjuades avvikelser, även i deras gravt psykotiska former, som etiskt betingade och meningsfulla. Denna tolkning ligger också i de tillämpade huvudteoriernas natur. Roller av djupgående typ och de handlingar som ledsagar sådana kan uppenbart också nagla fast sina innehavare i en livslång identifiering. Men såväl positivt som negativt laddade huvudroller kan föga samman ett ganska splittrat själv. Högt respektive lågt värderade statuspositioner kan på så vis bilda hållhakar för psyken som hotats av flytande tidsskeden, förvridna motståndformer, centralstimulerande droger eller psykotiska genombrott. Även för innehavare av sådana positioner kan våldshandlingar eller andliga upplevelser generera extraordinära tidsmedvetanden, omedgörliga identifikationer och påträngande insikter om etikens existentiella djup.¹⁹¹

Tidsuppfattning

För en religiöst eller filosofiskt skolad människa kan tidsligheten upplevas som ett avbrott i evigheten och för en klassiskt skolad psykolog kan tillvaron framstå som en drift mot intet. Vid en häftig stigmatisering kan framtiden gå förlorad som meningsfull föreställning. Nuet förhäxas i återerinringens limbo och livet kan mättas av meningslöshet och ångest. Avhandlingen visar att människor som tror sig sakna anständiga framtidsutsikter lär sig leva för dagen och att en sådan hållning kan blockera en förändring till det bättre. ”Jag har aldrig planerat, aldrig i mitt liv planerat för framtiden, vet du”, säger en intervjuad trasproletär som föddes i en ökad tråkå, blev tonåring i ett trångbott solgårdskvarter och som trots sina syskons påtryckningar likt flera av sina kamrater bodde kvar hos sin mor långt upp i åren.

Att gränsas ut av en cell och hänvisas åt sig själv ger dubbelt ödesdigra möjligheter eftersom bristen på umgänge och meningsfull verksamhet kan föröda tidsupplevelsen och cementera ett utanförskap ytterligare. Tidsuppfattningen kan också förryckas och förskjutas av droger. ”Nu plötsligt slutade man att gå hem, man hade inga tidsbegrepp längre”, minns en bohemisk veteran som kommit på drift och börjat tända på mycket intensivt i mitten på 1960-talet. Att benämna de villkor som uppkommer efter avtjänat straff för ”frigivning” kan också vara att förväxla vardags-

¹⁹¹ I en berömd fotnot till *Being and nothingness* påpekar Sartre (2001:412): ”These considerations do not exclude the possibility of an ethics of deliverance and salvation. But this can be achieved only after a radical conversion which we can not discuss here.”

människans tidsliga och rumsliga uppfattningar med cellfångens. Så här uttrycker en morddömd människa den saken:

”Det finns ingen försoning eller förlåtelse för den typ av brott jag har gjort mig skyldig till, så på ett sätt har broarna bränts både bakåt och framåt. Det fängelse jag sitter i nu kommer att bli lite rymligare när jag kommer ut men det finns där ändå.”

(Leer-Salvesen 1990:134)

Kanske är det först när vi blir medvetna om tiden genom att nödgas värdera den i ljuset av ett ödesdigert ögonblick, ett brott mot livet eller beskedet om vår förestående bortgång, som vi uppfattar dess svårfångade och rackliga essens (Peter Noll 1995:75–76). Vid en religiös omvändelse kan evighetsperspektivet upprätta en förmildrande tidsuppfattning. En kollektivt utlöst alternation där individen växlar över från konkurrens till komplettering kan också mildra den individuella upplevelsen av tillkortakommanden till förmån för ett hopp om en bättre gemensam framtid. Redan här och nu kan paradigmskiften dock göra det meningsfullt att förändra tillvaron med siktet ställt på en annorlunda framtid eller ett rike bortom den förödmjukande tiden. Ny gemenskap med en så signifikant person som Vår Herre kan därvid skänka avlösning och förändra upplevelsen av tid och rum även i de fall där grova våldshandlingar finns med i repertoaren. Hur som helst kan en avvikande tidsuppfattning skapa nya relationskomplikationer även efter en återhämtning (Johansen 1984:9, Åkerström 1981:150). Man bör t.ex. inte komma när man kommer eller dyka upp några dagar eller månader senare än förväntat bland människor som fastställt sitt värde via fullteknade timdagböcker.

Avvikelser som motståndshandlingar eller reträttstrategier

När helst döden överraskar oss, är den välkommen,
förutsatt att vårt stridsrop når ett lyssnande öra
(Che Guevara i George Otis 1977:38).

Förklädd till huligan kan en ung rebell göra oacceptabelt motstånd, men ensamhet och utanförskap kan också döljas bakom en sådan roll. En motreaktion utlöst i en felaktig situation kan få en logiskt betingad och psykiskt berättigad handling att fram-

stå som en negativ personlig egenskap.¹⁹² Medlemskapet i ett gatugäng eller en motståndsgrupp kan under sådana perioder förändra handlingarnas innebörd och blockera mottagligheten för omgivningens missnöje och sanktioner. Att lyda utan prut var en hållning som pådyvlades många av 1940- och 1950-talets barn i relation till auktoritära vuxna. Men partiell laglöshet kunde också råda i de trasproletära familjerna och situationen fick avgöra vilka normer som skulle gälla. I barnrikehusen brukade motspänstiga och upproriska ungar kallas uppkäftiga eller tykna och med denna sorts tillskrivna egenskaper kunde de i förlängningen stämplas som elaka eller stygga. En man och gängmedlem minns att alla solgårdssungar ”levde djävulen mer eller mindre” men kunde också mönstra ut mer tvättäkta ”jävlongar”.

Om barndomen givit att vuxna män kommit att uppfattas som generellt elaka och kränkande kan detta få konsekvenser för hur det utsatta barnet sedan som vuxen bemöter det manliga könet, oavsett om detta ibland slår tillbaka mot honom eller henne själv. Liknande förhållanden kan naturligtvis också prägla en trasproletärs förhållande till medelklassen medan motsatsen kan gälla barn som kontinuerligt utsätts för en positiv självförstärkning. Även under övermäktiga och skräckinjagande förhållanden kan ett barn, mer eller mindre uppenbart, dock börja förhandla med övermakten eller sticka sig undan. För ett sådant barn finns som sagt en uppenbar risk att negativa och socialt blockerande uppfattningar kan fortleva långt upp i vuxen ålder. En man säger om en bonde och fosterfar som behandlade honom illa: ”han var ju samma typ som farsan ungefär.” Han minns också att rektorn på en ungdomsvårdsskola ”kom med samma jävla attityder. Folk har följt upp varandras sviniga attityder.” Dessa erfarenheter har han kopplat samman till en generell hållning. Därmed kan han också finna taskiga avsikter hos eller hålla sig undan människor som trots allt försöker behandla honom schyst.

Vid 1960-talets slut var Skanstorget i Hagakvarteren en plats för rebeller och innovatörer på reträtt. Deras motståndsformer och situationsanpassningar bör inte trivialiseras med hänvisning till några pubertala övergångar. Flertalet medlemmar i det proletära pojkgäng som skildras och en hel del människor runt sagda torg brydde sig aldrig om att invänta några kroppsliga förutsättningar för sina sturm-und-

¹⁹² Journalisten Peter Linne hävdar i en artikel (*Göteborgs-Posten* 3.4.2003), baserad på ett samtal med ledaren för Original Gangsters, att deras understundom våldsamma agerande inte alltid präglas av en önskan att nå ekonomisk vinning. I stället gäller det att försvara begreppen respekt och heder och att markera att ingen ostraffat trycker ner eller förolämpar en invigd.

drang-perioder.¹⁹³ Tyvärr hörde ingen de förklädda ropen från de gängmedlemmar jag minns eller intervjuat, varken när de satte sig upp mot övermakten eller sökte hjälp i sin ensamhet, och ingen lyckades heller tillföra dem några föreställningar som kunde hejda deras motstånd och ge omsorgen om livet någon egentlig mening.¹⁹⁴ En gängmedlem hade redan i förpuberteten försökt hänga sig i sin egen livrem och deltog ovanligt tidigt i intensiva fylleslag och avancerade stöldturnéer. Först efter en stormig skoltid och en för sin ålder ovanligt omfattande kriminalitet lyckades han så i sjuuttonårsåldern genomföra sin avsikt i en cell på ett gammalt nedslitet ungdomsfängelse.

Att likt mig själv ha som referensgrupp ett gäng underklassgrabbar, vilka tidigt förkastade tillvaron och gick bort i förtid, kan ha sina avigsidor. Skammen över att för egen del ha fuskat bort den slutgiltiga lösningen, den värdighet och resning som kan finnas i att leva farligt och att dö ung, rättmätig med avseende på givna förutsättningar, kan pudra tillvaron med en doft av svek. Humphries (1984) betraktar vår typ av motstånd ur ett klassperspektiv och beskriver arbetarklassens gatpojkar som rebeller. Åkerström (1981:160) pläderar för en mer liberal och individualistisk syn när hon påvisar det oberoende draget i många vuxna kriminellas livsstil. Själv har jag ofta känt på mig att det ofog jag själv och många av mina pubertetspolare ägnade sig åt borde betraktas som envetna, om än något förvridna former av motstånd (Willis 1983:53) i en ödesmättad insikt om att allt ändå var ämnat att gå åt helvete. Samtal och intervjuer med gamla gängmedlemmar och polare har underblåst den uppfattningen. Efter hand utvecklades emellertid vår motspänstighet till en mer våldsamt och renodlad kriminalitet. Därmed hade vi också satt oss i stånd att tillhandahålla de avbilder som behövdes för att kunna sortera, låta pryglas och straffa oss mer oförblommerat.¹⁹⁵ Sedermera utmynnade vår hållning i den sorts tunga drogavvändning som så ofta följer i utsatta barns och ungdomars kölvatten.

¹⁹³ Även om anatomiska och fysiologiska förhållanden är betydelsefulla under livscykelns så styrs puberteten och dess inverkan på den vuxna människans, även om fasen är övergående, av individens plats i den sociala strukturen, menar A.B. Hollingshead (1952:26).

¹⁹⁴ Jfr Durkheim i Parsons (1965:213) angående självmord betingade av bristande integration och anomi.

¹⁹⁵ Även om jag råkade överleva minns jag hur det känns att bli ett objekt för hat och att dränkas i våld. En afton, sexton år gammal, blev jag under flera timmar misshandlad av barnfängelsets kung (en några år äldre intagen) och hans tre ståthållare på en av landets många ungdomsvårdsskolor. Sparkar, hugg och slag samt glödande fimpar träffade min kropp oupphörligt. Saken tilläts passera. Plitarna önskade uppenbarligen ingenting se och passade därför på att ta en längre kaffepaus.

Inkapslade roller, exroller och freak show

När livet tinar upp och tjälskott uppstår i permafrosten mellan jag och själv kan tövädret mynna ut i en social kompromiss, vad strukturalistisk rollteori kallar att bli ex. Kroppsspråk, språkbruk, omgivningens hållning, antipatier och bristfälliga värdighetskänslor kan samtidigt överleva som livslånga belastningar. När en signifikant position dräneras på tillämpningar och rycks loss från sin praktik kan dess förmåga att sluka eller förtränga historien förstärkas eller förvanskas av en avbild, t.ex. den av en knarkare. En kvinna påpekar att inte ens denna roll är ”svart eller vit” ty även helvetet kan ha sina nivåer. På så vis kan emellertid en gammal rövare börja beskriva sin bakgrund i mer ensidigt missgynnande termer samtidigt som han i andra stycken fortsätter att förhålla sig som förr. Denna inkapsling och förvanskning kan möjligen förklara varför vissa ex-missbrukare och f.d. kriminella har hamnat i ältandets kvicksand och anpassningsindustrins gungfly. Självet tillåts aldrig blomma utan får finna sig i att komma till tals i förhållande till en mer eller mindre medvetandegjord bakgrund och i relation till kvardröjande avvikare. Återanpassningsgeschäftet kan på så vis bli en livslång internering och bilda en ny kast, med enastående förmåga att binda fördettingar till sig genom obönhörliga förväntningar, projektioner och omskrivningar.¹⁹⁶ Detta förhållande kan leda till att utsatta människor inte erbjuds möjligheter att generalisera sin socialitet utan nödgas begränsa sin tillvaro och självbild i relationer till kvardröjande avvikare och exavvikare.

Detta att bli ex och att göra sorti måste alltså inte alltid leda till någon egentlig mental avlastning. Från att ha varit en person som drabbats av en speciell skamfläck kan avvikaren istället förvandlas till en person som, i värsta fall utan framgång, försöker undkomma en sådan skamfläck (Goffman 1972:18). Därvid kan lösningen att bli ex utgöra en fjättrande social kompromiss. ”Vissa identiteter är svårare att göra sig av med än andra, och att ha varit en psykpatient är en sådan svår identitet. *Före-detta-skapet* riskerar att bli ett nytt kroniskt tillstånd”, skriver Topor (2008:77).¹⁹⁷ Predikamentet kan möjligen lindras av att stigmabäraren blir återanpassningshjälte och gör ett yrke av sina forna blamager eller skamfläckar. Samtidigt kan en således stämplad hjälpa till att bära upp sitt eget stigma genom att tillåta sig impregneras av

¹⁹⁶ Genom att studera den verksamhet (*Freak Show*) som skaffade inkomster genom att samla ett antal underliga, abnorma, säregna människor under samma tak, människor som var längre, kortare smalare, tjockare, sammanväxta, deformerade eller tatuerade, och låta dem framträda som showartister, belyser Bogdan (1988) hur vi kategoriserar och rangordnar. Genom att påvisa hur en del av dessa människor lyckades få ett visst fäste i det ordinarie samhället uppenbaras även något av acceptansens sociologi.

¹⁹⁷ Jfr även *Tokfurst* av Elgard Jonsson (1986).

eller rent av dela omgivningens uppfattningar. Sådana förhållanden kan emellertid innebära att anspråk på fullt socialt erkännande går om intet för all framtid.¹⁹⁸

Genom att inta de andras ståndpunkt och omtolka sin biografi i ljuset av dessa kan avvikaren emellertid också få tillträde och nåd samt ge röst och tröst åt sin omgivning. ”Han som själv har varit en sådan måste väl veta” förstärker självstämplarens tillförlitlighet när han framhåller sina egna och andra avvikares brister och skyldigheter bland lärare, socialarbetare, och andra. ”Vårt fel är det i alla fall inte”, menar föräldrar i FMN, Föräldraföreningen mot narkotika. År efter år kan estradtjuven och fördettingen på så vis nödgas förkunna ett mot sig själv och andra utsatta fientligt och självförnedrande budskap för att på så vis beviljas tillträde och betald uppmärksamhet på anständighetens estrader.¹⁹⁹

Inom ramen för de perspektiv som tillämpas i denna avhandling kan det således finnas skäl för att vara kritisk mot de sociala konstruktioner som sätts i sjön av institutionsbehandlade narkomaner och som därefter kan bilda skola inom återanpassningsindustrin. Det empiriska materialet tyder därtill på att de veteraner som under tider av marginalisering lyckats bevara någon kontakt med den anständiga världen har haft lättare att komma på fötter än de narkomaner som saknat eller lyckats föröda alla sådana tillgångar. Av angivna skäl kan de minst inlemmade, möjligen

¹⁹⁸ Goffman (1972:27) skriver om den stigmatiserade personligheten: ”Varje potentiell källa till obehag för honom när han är i sällskap med oss kan bli till något som vi känner med oss att han är medveten om, och medveten om att vi är medvetna om, eller till och med medvetna om att vi är medvetna om att han är medveten om; allt är då upplagt för ett perpetuum mobile av ömsesidiga hänsynstaganden”.

¹⁹⁹ Se artikel i *Göteborgs-Posten* 5.3.2003. ”Missbrukarna har ett ansvar.” Angående ett sprutprojekt där narkomaner i förebyggande syfte får byta ut gamla sprutor och kanyler mot nya förklarar en ex-fånge och före detta narkoman, Christer Karlsson, från anpassningsorganisationen KRIS: ”De som idag kommer för att hämta rena sprutor där försöksverksamheten har pågått gör det inte för att de vill sluta med narkotika”./.../ ”Två heroinister som delar på en kapsel väljer också att dela på en spruta för att inte gå miste om något heroin. De som missbrukar har ett eget ansvar.”

I en senare debattartikel i samma tidning 11.3.2003, ”Gå inte missbrukarna till mötes” skriver en annan ex-fånge, f.d. narkoman och estradör, Lasse Strömstedt: ”Den liberala narkotikafalangen har helt enkelt inte förstått att det är heroinet, amfetaminet eller kokainet de kommunicerar med och inte människan. De tror att narkomanen är en jämlike som man kan tala med, övertyga och motivera. Men narkomanen lever under bannet av sitt missbruk och har utvecklat överlevnadsstrategier som bygger på manipulation, lögn och att skapa förståelse för sin situation. Varje eftergift från samhällets sida tas som en intäkt för ett fortsatt missbruk.”

De citerade påståendena kommer från två av landets mer namnkunniga ex-kåkförare och narkotikaförbrukare. Den ena utsagan betonar narkomanernas viljelöshet och den andra poängterar deras fria vilja. En åsikt förenar de båda ex-rollnehavarna och det är att man varken skall gå narkomanerna till mötes eller lita på dem.

samtidigt de mest värdighetsberövade, vid sina återhämtningsförsök²⁰⁰ bli utlämnade åt institutionella eller sekteristiska gemenskaper, exploaterande terapier och affärsinriktade förklaringsmodeller.

Huruvida veteranernas och andra f.d. beroendes engagemang bland människor med liknande problem skall tolkas som utflöden av en strukturstyrd och normerad socialitet i en institutionaliserad ex-roll eller som ett mer val- och värdestyrt engagemang är en komplex fråga. Ty arbetet med att återställa narkomaner och rehabilitera interner blev även en ganska populär och trendig sysselsättning och frontverksamhet bland mediamänniskor och politiska karriärister under 1970-talet. Att en hel del tidigare beroende människor kommit att ägna sig åt institutionell återanpassningsverksamhet, tyder ändå på att den extrema individualism och antiempatiska hållning som tillskrivs de så kallade psykopaterna (Hare 1997) inte är ett karaktärsdrag som måste utmärka alla tunga drogkonsumenter eller gängkriminella.

Sammanhagen väcker frågor med relevans för både roll- och exit-teorier. Har en nykter alkoholist, sober narkoman, f.d. kriminell eller tidigare mentalpatient som lever upp till förväntningarna om att efter sin återhämtning hjälpa olycksbröder på fötter verkligen lyckats hoppa av? Lever han kanske när allt kommer omkring i ett svårforcerat exiltillstånd, inkapslad i en exroll, utan att kunna bryta fullt ut med vad som en gång varit och med dagliga möjligheter att (nödgas) återleva sitt eget öde om än utan att behöva kliva ner i de mest förödmjukande dyhålen? När, var, hur och varför uppstod för övrigt försanthållandet att f.d. avvikare skulle vara speciellt lämpade att i en roll som behandlare hjälpa andra avvikare på fötter? Och kan inte sådana förväntningar vara till skada för förändringsbenägna avvikare med en önskan att bryta sig loss från ett umgänge de hunnit bli innerligt trötta på?

Reproducerad praktik, handlingsfrihet och rolldistans

I sin strävan att placera analyserna inom handlingens referensramar kan även traditionella strukturalister utgå från att valet mellan alternativa värderingar och handlingsmönster måste vara åtminstone delvis fritt.²⁰¹ I annat fall borde det vara mer skä-

²⁰⁰ Till viss irritation bland personalen på ett nyupprättat kristet behandlingshem var jag själv, som naturligt återhämtad narkoman sedan något halvår tillbaka, inte benägen att låta mig inlemmas i deras nystartade verksamhet, så tolkade jag själv saken, som något slags återanpassningsmodell och stjärngosse. Istället avvisade jag inviterna för att helt fräckt skaffa mig ett alldagligt jobb inom äldreomsorgen. Begär, psykosor och kåkfaramaner fick därefter klinga av i sin egen takt och i mera alldagliga miljöer.

²⁰¹ Jfr Rundblads (1970:236) presentation av Parsons.

ligt att tala om beteenden och reaktioner (Goldberg 2010:16–17). Giddens (1982:117) låter rollbegreppet falla tillbaka till förmån för konceptet reproducerad praktik, vilken för hans del konstituerar ett socialt system. Böjelsen att mer direkt koppla praktiken till självet utan förmedling av någon roll, eller likt Giddens med hjälp av ett svagare rollbegrepp, kan också anas i svenska arbeten om narkomaner där pundartillvaron får framträda mer som en livsstil än en räkna situationsbetingande roller.

De människor jag samtalar med har aldrig valt sina uppväxtvillkor ur någon livets meny. På så vis har tillvaron varit ödesbunden.²⁰² Deras avvikande engagemang har grundats på praktiskt förvärvade insikter och sitt oblida öde har de i många fall inte trott sig kunna rå på.²⁰³ ”Född att förlora”, som den spretiga pojkhemstatueringen förkunnade. Möjligen kan deras desperata attacker på tillvaron tolkas som ett slags ursinniga försök att själva välja det oundvikliga genom att rusa händelserna i förväg. En meningsskapande attityd kan också uppenbaras i den hållning många gatpojkar valde att gestalta och flertalet också verkställde i praktiken. Många pojkar på Ivarsbergshemmet, i min ungdom ett ökänt pojkhem för stadens mest vanartiga pubertetspojkar, definierade tidigt sitt öde och säkrade övertygelsen om att tillvaron saknade långsiktigt värde, ibland med en hafsigt tatuering: ”Lev farligt. Dö ung”. Med denna övertygelse angående tillvaron gjorde de ett mer medvetet val än vad som måste framkomma i samtal med barnavårdande myndigheter och i många fall var de skrämmande bredvilliga att betala priset för detta ställningstagande. Med Sartres (1964:56) ord: ”Att leva som existentialist innebär att betala för denna doktrin och inte att anbefalla den i böcker.”²⁰⁴ De satte sig över sina pådyvlade villkor och försökte med hjälp av rymningar, fortkörning, överdoser och allehanda annan kriminalitet ta ut den njutning de kunde få fatt i här och nu. En del av dessa ungdomar blev ihjälslagna, andra körde ihjäl sig, några dog under thinner- och klisterrus medan andra förgiftade sig med alkohol eller knarkade ut sig ur livet.²⁰⁵

²⁰² En av de intervjuade tillhör en speciell frikyrka. Vid våra samtal uppger han att det inom hans troskrets finns personer som tror att man valt sina livsvillkor före inträdet i livet. Att han valt så taskiga uppväxtvillkor som han kommit att få har därför kunnat skänka viss beundran.

²⁰³ Westergaard och Resler (1976:145) skriver: ”In fact no control could be firmer and more extensive than one which embraced the minds and wills of its subjects so successfully that opposition never even reared its head.”

²⁰⁴ ”Alla jag känner är antingen döda eller sitter i fängelse”, skriver en italiensk pojke i ett ungdomsfängelse. Själv vill han bli camorraboss och dö som ”en riktig man”, alltså bli mördad (Saviano 2007:155).

²⁰⁵ Lalander (2001:95) skildrar en grupp unga heroinister i Norrköping och menar att vetskapen om ”att döden finns någonstans i närheten” också ger verksamheten karaktär och låter den ”sticka ut” i förhållande till andra aktiviteter.

För mig blir det också klarare varför vissa narkomaner, både under och efter sina rus, kunnat växla front och börja uppträda som knarkare eller medelvensson, alternativt ”stortjyvar” eller konstnärer, om hänsyn tas till den distans som även en ganska djup roll kan tillåta. Jag kan också påminna mig hur vissa unga prostituerade kvinnor med en i andra sammanhang nog så rå jargong och outfit kunde klä upp sig och börja uppträda som propra och studerande familjeflickor för att falla någon mer anständig pojkväns föräldrar på läppen. Det omvända förhållandet kunde också inträffa då en pundare med rövarbakgrund försökte framstå som något slags konstnärlig bohem för att bättre falla någon familjeflickas föräldrar i smaken. Det är dessutom svårt att föreställa sig utvecklingen av rollen som pundare i Göteborg utan att para den med ledsagande roller som konstnär, bohem, rövare, gattflicka eller hippie. Med en mix av pundare, hippie och lösläppt sexualitet kunde emellertid den modell som rockikonen Janis Joplin iscensatte också bli till avlastning för en och annan av Göteborgs gatuprostituerade unga kvinnor. De skillnader i beteendet som kunde förekomma bland långvarigt beroende då de under veterantiden agerade på olika arenor gör det emellertid svårt att hitta någon annan gemensam nämnare än rollen som pundare.

Förutsättningar för rekvalifikation

Primitiva akter och renodlade interaktioner kan förekomma omedvetet även om någon social ordning måste till för att skapa medvetna och handlingskapabla människor (Mead 1974:18). I detta arbete har sociabilitet framstått som en ursprunglig impuls vilken på gott och ont gör det onaturligt att hålla sig undan (Simmel 1965:157–163). Det materiella, tinget i sig, reagerar emellertid aldrig i enlighet med hantverkarens sociala status. Att utveckla en icke antagonistisk ömsesidighet på handlingsnivå tillsammans med en nedvärderad människa där två subjekt genomför ett gemensamt projekt, genom att behandla ett materiellt och därmed rättvist objekt, kan tillsammans med det naturliga i att umgås, på så vis utgöra en viktig terapeutisk tillgång.²⁰⁶ Möjligen kan det också vara lättare för en hårt ifrågasatt människa att återhämta sig och bygga upp sin värdighetskänsla genom att vara kompetent och verka smart än genom att försöka framstå som hederlig eller trevlig.

Att de skildrade pionjärernas och veteranernas kriser och förändringsprocesser

²⁰⁶ I samma riktning går ett uttalande av en av de flickor Berglund (1998:299) refererar till när han skriver: ”Behandlingen berörde henne inte. Däremot utnyttjade hon arbetsträningen för att bygga upp sitt eget självförtroende.”

inträffade under en epok när lagstiftningen var mindre repressiv och klimatet på gator och torg något mer idylliskt än vad som skulle komma att bli fallet senare framstår som väsentligt. När gängklimatet hårdnade och lagstiftningen medgav hårdare tag blev och förblev en del förhållanden inom andra samhällssektorer mer gynnsamma. Tillgången på enkla arbetsuppgifter var god och många jobb var fortfarande ganska lättillgängliga. Arbetsmarknadsutbildning, kommunal vuxenutbildning samt linjer och yrkesutbildningar vid landets folkhögskolor tillhandahölls också mycket generöst. Studiebidrag, studielån, utbildningsbidrag och sjukersättningar var också relativt lättillgängliga. Tillgången på billiga lägenheter och rivningskontrakt i Göteborg var samtidigt goda. Inom den mediala och kulturella eliten och inte minst inom vissa akademiska kretsar var det under de aktuella åren också ganska trendigt att visa stridsvilja och lägga sig ut för utsatta och utslagna människor.

Avrundande sammanfattning

Bakom framställningen vilar ett antagande om att de intervjuades livserfarenheter, om inte annat, skänkt dem en skäppa visdom om än ganska mörk. När människan skakas av abstinens, attackeras av psykosor och rycks isär av inre motsättningar kan den utsatta ändå uppleva att något påtagligt i henne själv lyckats överleva. Det verkar finnas mentala hållhakar som inte ens de värsta excesserna kan rå på. Sådana hållhakar kan tillsammans med hoppet om en bättre framtid göra sig gällande som en känsla och motivera en långlivad strävan efter att förbättra sina villkor och hålla sin personlighet samman.

Även om transformationen till gärningsman kan uppamma svindel och katastrof-känslor så kan åtföljande stämplor och stigman också etablera trygga taggar i köttet. Vissa upplevelser ger en orubblig insikt om vilka roller man därefter förväntas spela och vilka händelser man måste bygga upp sin livshistoria och självbild på.²⁰⁷ Jag antar att det kan vara svårt för en människa som inte stämplats som ovälkommen, elak, illvillig, ovärdig, omöjlig, obildbar eller ful redan i koltåldern att leva sig in i hur den visshet är beskaffad som cementeras genom sådana upplevelser. Kanske kan fasta hållpunkter av sådan art ligga till grund för ett nytt utanförskap bland senmoderna

²⁰⁷ Laing (1976:36) skriver om ontologiskt trygga personer i förhållande till personer med brist på betryggande visshet: "Det är ofta svårt för någon, som har en sådan känsla av sitt integrala jag och sin personliga identitet, en känsla av tingens bestånd, naturförloppens pålitlighet och substantiella natur och andras fysiska existens, att försätta sig i en sådan individs värld, som kanske totalt saknar varje självklar, självbestyrkande visshet."

människor med mer positiva, lättflytande och förändringsbara självupplevelser.²⁰⁸

Människor som under långa tider varit på drift kan få angöringsproblem när de önskar fastare mark under fötterna. Att reparera vad som en gång brustit i förhållandet till anhöriga och andra människor, vilka kanske också farit illa och därtill hunnit bli till åren eller t.o.m. gått ur tiden, ställer sig kanske inte ens möjligt. Förmågan att lägga negativa händelser och relationer åt sidan lyser emellertid fram på många håll i intervjumaterialet. En del intervjuade hyser fortfarande starka antipatier gentemot nära anhöriga men många mäktar också med att inte bara uppmärksamma föräldrarnas negativa sidor. Bitterheten förefaller heller inte alltid vara starkast hos de barn som farit mest illa. Att tvingas se sina egna bristfälligheter i vitögat har möjligen underlättat en sådan förlikning.

²⁰⁸ Den moderna människans bräckliga och flytande själv diskuteras t.ex. av Ziehe (1986) och Giddens (1997).

DEL 6

Avslutning

Sammanfattning och slutord

Detta kapitel blickar tillbaka på arbetets huvudtankar och sammanfattar de erfarenheter som motiverat avhandlingens tillblivelse. Ett antal på 1950- och 1960-talen unga avvikare, pionjärer och veteraner på Göteborgs tidiga drogarenor, har i form av livsberättelser tillhandahållit avhandlingens kärnmaterial. Ett antal livsberättelser, publicerade i bokform och på samma tema, har förstärkt materialet. Sammantaget vill avhandlingen visa att projektet återhämtning, trots usla uppväxtvillkor, varit fullt möjligt. Därtill har arbetet genererat en hel del antaganden om varför en unik grupp unga människor efter mångåriga grava och iögonfallande avvikelser kunnat komma på fötter och leva anständigt under flera decennier eller livet ut. Vid sidan av att ge perspektiv på intervjuerna med dryga dussinet en gång mycket illa utsatta ungdomar har ett urval teorier och koncept också hjälpt till att problematisera och strukturera deras ganska komplicerade sortier och återhämtningsprocesser. Även om nytillkomna relationer blivit betydelsefulla under perioder av återhämtning förefaller känslor av armod, ångest och skräck initialt att ha varit förändringsbenägenhetens mest motiverande drivkrafter.

Avhandlingens motiv, material och metod

Ursprungligen har mina tankar och texter sprungit fram ur ett behov av att härda ut och ge någon mening åt det arbete med mycket illa utsatta barn och ungdomar jag hänvisades till efter min egen återhämtning. Nedslående erfarenheter från utarmade ytterområden i många av rikets städer, stora som små, har givit mig anledning att fundera över men även hämta kraft ur det faktum att ett antal bekanta, med uppväxtvillkor liknande dem som så många barn och ungdomar kommit att möta i dessa områden, ändå har lyckats komma på fötter. En känsla av att ha varit delaktig i en alldeles speciell epok som smög sig in i Göteborgs avvikande ungdomskretsar under 1950-talets sista halva och eskalerade under 1960-talet har också inspirerat arbetet. Av naturliga skäl har mina egna känslöstämningar och minnesbilder i begynnelsen varit mer styrande för arbetets inriktning och utformning än den text och de indelningar i kapitel och underrubriker som presenteras i slutversionen.

De första unga injektionsnarkomanerna började dyka upp i Göteborg under mitten av 1950-talet. I detta arbete kallas ungdomar som initierade och deltog i verksamheten så tidigt för pionjärer även om de också intog en framskjuten plats under 1960-talet. Veteranerna, en kategori som av integritetsskäl ibland får innefatta både pionjärer och övriga medlemmar i den första generationen unga narkomaner, har således kunnat ingå i verksamheten från mitten av 1950-talet och fram till decennieskiftet år 1970. Vid den sistnämnda tidpunkten hade sällskapets karaktär och situation förändrats i så väsentliga stycken att det finns skäl att tala om en generationsväxling och kanske även om ett paradigmskifte. Den tidsanda som rådde då de personer som intervjuats för detta arbete tog sig an uppgiften att komma på fötter var i många stycken annorlunda jämfört med dagens. På sina håll kunde pionjärer och veteraner bli nästan uppburna. Det nya, vad det gäller unga människor, uppblussande problemområdet gjorde att rättsväsendet i begynnelsen nödgades söka stöd inom annan lagstiftning än den som något decennium senare kom att utformas för att avskräcka från hanteringen.

Under 1960-talets första halva innefattade sällskapet i Göteborg, baserat på bohemiska konstnärer och beatnikinspirerade ungdomar, en fraktion prostituerade unga kvinnor samt en del rövare med tunga droger och injektioner på repertoaren, grovt skattat 100 till 200 personer. Samboförhållanden, långvarigt kamratskap och många andra band och samband mellan sällskapets medlemmar har kunnat fortleva långt senare. Personurvalet bakom intervjumaterialet har i huvudsak styrts av kriterierna grav avvikelse, betydande återhämtning och självförändring samt ett medlemskap i Göteborgs första generation ungdomsnarkomaner. Tio av femton intervjuade har deltagit aktivt och haft centrala roller i detta sällskap. Av dessa kan åtta betraktas som centrala aktörer redan under den skildrade epokens första årtionde (1955–1965). Två personer av de tio, en man och en kvinna, kom in på arenan först under 1960-talets andra halva. Av de övriga fem har tre stått sällskapet mycket nära och haft mångårig kontakt med ett betydelsefullt antal, i många fall tongivande, pionjärer och veteraner. En av dessa tre har haft speciell möjlighet att ge en bred överblick över sällskapets deltagarförteckning under den aktuella epoken. En fjärde person har valts ut för att belysa medlemskapet i ett kriminellt och alkoholberoende gäng på en ort som saknade egen narkotikamarknad under 1950- och 1960-talet. Annars visade detta gäng stora likheter med de gatugäng som vid sidan av mer konstnärliga och bohemiska kretsar levererade deltagare till det ursprungliga sällskapet i Göteborg. Slutligen har en femte person tagits med för att ge en glimt av tillgången på tung narkotika i svenska glesbygder något halvsekel efter storstadsintroduktionen.

De intervjuade personer som inte varit författarens omedelbara vänner eller bekanta har, med något undantag, åtminstone varit bekantas bekanta. Ömsesidighet

och en känsla av att vi levit under samma ok har vad det gäller pionjärer och veteraner eftersträvats av såväl etiska som metodiska skäl. Även om de i mer eller mindre uttalad och utvecklade form redan förekommit i de intervjuades medvetande bygger avhandlingen ändå på berättelser som författaren hjälpt till att bringa i dagen och konstruera. Ytterligare förtydliganden och analyser av utsagorna har genomförts under arbetets gång. Författarens egen bakgrund, kanske den mest belastade jämfört med urvalet i övrigt, kan sannolikt göra förfaringssättet svårt att använda och upprepa för människor med en mer ordinär uppväxt. Publicerade livshistorier och vad andra forskare avhandlat har också kommit till användning för att utveckla mer allmänna och generaliserbara föreställningar. Några författare till refererade verk, publicerade i romanform, har varit avhandlingsförfattarens vänner eller bekanta. Överföringen från band till text har skett med hög trohet även om vissa omtagningar samt uttryck som änna och la har kunnat uteslutas i citaten.

Individualiteten kan beskrivas som en tillfällig komposition av de kulturella och sociala arvens arketyper. Men repertoarer, bestämda sätt att tala på och handla, växer fram under livets gång och befruktas av förekommande interaktioner och situationer. De generella och individuella delar av personligheten som sådana förhållanden kan reproducera har jag skisserat i form av ett mandala i kapitel 11. För den modellens teoretiska förutsättningar har jag sökt stöd inom strukturalistisk och interaktionistisk teori men även inom psykoanalysens samt vissa av filosofins och teologins grenar.

Det sociala klimatets förändring och marknadens kriminalisering

De skildringar av drogpsykosor och upplösningstillstånd som förekommer i intervju-materialet pekar mot att en djupgående moralisk intuition, åtminstone under vissa skeden i beroendeutvecklingen, kan medverka starkt till att driva grava avvikare till återanpassning. I avhandlingens senare del använder jag grova våldshandlingar och den existentiella kris som kan uppstå i deras kölvatten för att beskriva och i någon mån även analysera förekomsten av och kraften i de djupgående etiska föreställningar som även mycket gravt avvikande personer kan uppenbara. Med sådana utgångspunkter försöker jag i någon mån också belysa återhämtningens gränser och villkor.

Under de första åren var ungdomsnarkomanernas skara i Göteborg ganska fåtålig och relativt sluten. Detta gjorde att de läkare som i begynnelsen skrev ut de aktiva recepten kunde undvika köbildning. Åren 1965–66 tilldelades så ett urval av Göteborgs narkomaner morfin och amfetamin legalt. Projektansvarig läkare skrev ut recept och patienterna hämtade sin tilldelning på stadens apotek. Perioden blev en

avslutande höjdpunkt på ett decennium där begär och behov för många pionjärer och veteraner kunnat täckas med läkarbesök och legal receptförskrivning. När verksamheten upphörde degraderades och deformerades ett antal tidigare huvudsakligen legalt beroende ungdomar till illegala knarkare. Under 1960-talets senare del skärptes narkotikalagstiftningen samtidigt som behoven i huvudsak måste täckas med smuggelgods. På en hårdnande marknad kom pundarrollen att nedsättas ytterligare av lågstatushandlingar såsom gatuvåld, rån, stölder och prostitution. Äldre prostituerade kvinnor har kunnat påminna sig hur det första decenniets mer självständiga gatuprostituerade, som samtidigt kunde injicera narkotika, efter hand kom att ersättas av vad en sådan kvinna kallar tjackhoror, alltså flickor som undergivet gjorde allt för en spruta.

I slutet av 1960-talet förändrades det sociala klimat som omgav Göteborgs första generation ungdomsnarkomaner ganska drastiskt. Samtidigt hade överlevarna, framför allt de med en borgerlig uppväxt, vid denna tidpunkt i många fall hunnit tröttnat på att blåsa och flacka runt. Till slut hade de psykotiska vakendrömmar och den nedsatta fysik som tidigare mest varit de trasproletära knarkarnas gissel börjat drabba också dem. Gamla ikoner som i minne och stil dröjt sig kvar i de maner som en gång varit kunde därtill, när hippiefestens färgsprakande prakt och märkvärdighet dunstade bort, framstå som ett gäng mossiga fossil för en ny och mer hårdför generation knarkare. Med tilltagande ålder och förslitning mäktade många trasproletära veteraner heller inte med narkotikahanteringens flackande spektakel. Flera sådana veteraner rundade istället av tillvaron i en mer klassisk position som a-lagsmedlemmar i grannskapet runt någon systembutik.

Klassroller, könsroller och de avvikande rollernas variationer

Avvikelse- och återhämtningsprocesser har inhägnats av klass- och könsstrukturer. Dessa kringverk kan, samtidigt som de präglas av en sammanhållande kärna av drogkonsumtion, ge rollen som pundare varierade framträdelseformer. Uppväxtvillkor, alternativa statuspositioner och tillgång till andra verksamheter kan också bidra till utformningen. Även stil, språk, graden av självbevarelsedrift och drogförbrukningens intensitet kan särskilja. Hållningar som var acceptabla inom ett gäng, exempelvis sniffare, rövare eller slagskämpar, kunde väcka anstöt eller löje i ett annat. Istället för att anpassa sig till en kultur som inte kändes hemtam kunde ett etablerat gäng baka in en nytillkommen drog eller annan aktivitet i sin egen gängkultur. På så vis kunde en billig a-lagsbetonad muckarsvid* på 1970-talet kombineras med en hippiebetonad joint*.

Enligt Andersson (1991) kan kvalificeringen som narkoman ingå i formandet av en traditionell typ av manlig individualitet, baserad på självhävdelse via driftighet och risktagande. Flickornas kvalificering och delaktighet kan bidra till en kvinnlig individualitet byggd på självupppoffring, menar samma författare. I den grupp jag själv skildrar och mot bakgrund av den förståelse jag fört med mig från gatan blir bilden mer tvetydig. Den handfasta driftighet och det risktagande vilket rövarna, oftast unga män ur arbetarklassens lägre skikt, kunde synliggöra genom storskaliga stötar, rån av knarksmugglare eller inbrott i läkemedelsförråd, kunde prostituerade kvinnor istället uppbåda för att blåsa sexköpare, förfalska recept eller föra läkare bakom ljustet. Men även om pundarrollen för en tid också kunde ge ett skimmer av mystik och ett mått av prestige åt unga trasproletärer så förklarar min studie inte varför vissa ungdomar, då de väl kommit på drift, tog till sig just denna form av avvikelse.

Ungdomar med något bättre statusstillgångar och en mer städad stil kunde i början av 1960-talet forma andan och relationerna inom pundarsällskapet i högre utsträckning än vad de mäktade med på längre sikt. Ute i kvartarna kunde dessa ungdomars verbala och iögonfallande originalitet för en tid leva sida vid sida med rövarnas aggressioner och tunghäfta. På sikt skulle rövarmaneren dock visa störst livskraft. Vid scenförändringar som reducerar aktörens möjligheter att upprätthålla en acceptabel självbild kan dissonansen driva fram ett flyktförsök eller en mer definitiv sorti. Detta gällde ofta de mer konstnärligt och bohemiskt sinnade unga narkomanerna i Göteborg då gettokulturen började ta över i skarven mellan 1960- och 1970-talen.

I merparten fall har vägen in i gängen påskyndats av frånstötande fäder och spänningsfyllda familjer. Nedsättande strukturer har kunnat manifesteras i tillmälen som "ongé" eller "jävlonge". Föreställningar om att det ändå inte skulle bli något av någon har också medverkat till utstötningen. Många intervjuade har därtill haft en svag eller ansträngd anknytning till sina mödrar. Auktoritära krav på underkastelse har kunnat medverka till att göra ungdomarna mindre motståndskraftiga mot avvikande motståndformer och kemiska euforier. I andra stycken har samma ungdomar, vad det gäller familjens och omgivningens förväntningar, kunnat vara nog så motspänstiga. Fostran kan fungera som vatten på en gås om barnet samtidigt förväntas vara elakt och uppkäftigt. Etiska krav och tillbakahållande motspänstigheter kan på så vis bakas in i samma uppfostran. Kritik kan också gå spårlost förbi en människa som skyddas av alternativa statuspositioner. Överklassflickans vidlyftiga sexualliv eller skabrösa umgänge måste därför inte avsätta en lika negativ självbild som underklassflickans vägval i dessa stycken.

De trasproletära männen i gatugängen präglades vanligen ganska tidigt av de beteendemönster som auktoritära, sporadiska, repressiva och alkoholberoende fäder kunde förmedla. Svag tillknytning, outvecklade interaktioner och obetydlig omsorg

har framför allt utmärkt dessa mäns uppväxt. För de borgerligt fostrade ungdomarna förefaller det i begynnelsen ha varit mer av en bristande förmåga att leva upp till familjens och omgivningens krav, än någon vilja att kopiera fädernas utspel, som underblåst utanförskapet. De intervjuade kvinnornas tidiga barndom har i regel förflutit relativt väl och först i puberteten har deras problem kommit till tydliga uttryck.

Även om några medelklassungdomar iscensatte ganska iögonfallande självmordsförsök så utmärks materialets trasproletära ungdomar av mer obevekliga former av självförödelse. Betraktas även de former av avvikelser som kunnat uttryckas i rollen som rövare eller gattflicka som en form av flykt undan armod och utstötning har klass- och könstillhörighet till synes avgjort om de intervjuades avvikelser kommit att behandlas på straffanstalter eller mentalsjukhus. Där uppväxtvillkoren är kända har de intervjuade ur samtliga kategorier dock kunnat känna sig kränkta och ensamma samt sökt sig till, eller själva medverkat till att skapa, alternativa umgängesformer.

I många fall förefaller de intervjuades köns- och klassroller ha avsatt djupare spår än deras avvikande roller. En renovering av sådana djupa roller bör därför kunna vara av värde vid såväl mer självständiga som institutionsstyrda förändringsprocesser. Under återhämtningsperioder har vissa av sällskapet medlemmar, även ur de prostituerades led, kunnat återupprätta och vidareutveckla betydelsefulla talanger. Min insiderposition har därtill förmedlat insikten att vissa injektionsberoende kvinnor åtminstone sporadiskt fortsatt att prostituera sig även efter sin återhämtning och att vissa av sällskapet män även efter sin återhämtning som narkotikakonsumenter kunnat upprätthålla en eller annan roll i gråzonen mellan anständighet och oanständighet. Andra fördettingar i det aktuella sällskapet har istället förflyttat sig mellan mer välsedda roller t.ex. gymnasist, högskolestudent, tjänsteman och cheftjänsteman. Med sådana utvecklingsförlopp i åtanke kan det finnas skäl att skilja mellan horisontella förflyttningar mellan statusmässigt likvärdiga positioner och strukturellt mer vertikala förändringsprocesser.

Exklusivitet eller flykt

Växelspelet mellan motsatspar som ensamhet och gemenskap och att lyckas eller misslyckas har i stora stycken format de intervjuades tillvaro. Med sådana utgångspunkter kan den tunga ungdomsnarkomanin tolkas som en företeelse på två ben. Det ena benet utgörs av ett behov av flykt och självmedicinering och det andra av

en strävan efter märkvärdighet och exklusivitet.²⁰⁹ Medan ungdomarna från trasproletära och/eller invandrantäta områden med en mer utarmad och hopplös uppväxt kanske främst söker medel för flykt och självmedicinering kan ungdomar med en något bättre utgångspunkt attraheras av alternativen märkvärdighet och exklusivitet. Sådana former av värdighetskamp kan konversationen med Göteborgs pionjärer och veteraner också styrka. Att ta till våld i utsatta situationer för att rädda det sista uset värdighet kan dock, vilket avhandling också försöker belysa, utvecklas till en vana som försvårar en identitetsförändring och ett återinträde i en mer ordinär tillvaro.

Trots att heroinet introducerades i Norrköping ett 40-tal år senare än morfin- och amfetaminintroduktionen i Göteborg så uppvisar de grupper som initierade respektive form av drogkonsumtion i dessa båda städer en hel del likheter. Lik de borgerliga ungdomarna i min avhandling närde även de heroinpionjärer Lalander (2001) skildrar vid sidan av en böjelse för exklusivitet också en viss strävan efter respektabilitet. Lik de borgerliga ungdomarna i min avhandling kunde också dessa ungdomar visa ganska nedlåtande attityder gentemot mer nergångna och hårdkonsumerande narkomaner (Lalander 2001:151–153).

Bristande självaktning har förmått en del intervjuade att spela pajas i ren nervositet. Men man påtalar också möjligheten att ”bli ett namn” inom en verksamhet som i begynnelsen inte var lika negativt belastad som den skulle bli senare. På så vis kunde det tidiga sällskapets gemenskapsformer också bilda transitroller för vissa hårt belastade kriminella och våldsbenägna unga män som tröttnat på rövarrollen och dess medföljande anstaltstillvaro. När sällskapets sammansättning tillsammans med en allt råare och mer kriminell aktivitet kom att sammanföra rollerna som bohem, konstnär och pundare och reducerade dem till knarkare och kriminell och samtidigt berövade positionen dess tidigare lyster och exklusivitet valde en del mer bohemiskt sinnade ungdomar att lämna scenen. De män ur arbetarled som lämnade sällskapet under samma period anger i högre utsträckning utarmningstillstånd och nya relationer som drivkrafter.

Flertalet intervjuade, så vill jag tolka saken, var tidigt på flykt undan smärtsamma och svårhanterbara omständigheter. För de borgerliga ungdomarnas del har utanförskapet gått från att i barndomen vara relativt anpassade till att i tonåren bli udda och märkvärdiga. Därefter har de för en tid kunnat spela med i mer renodlat kriminella aktiviteter. Under reträtten har de kunnat återgå till att vara udda och excent-

²⁰⁹ I välorganiserade kriminella sammanhang baserade på människohandel, sexslaveri och drogdistribution har drivkrafterna istället beskrivits i termer av njutningslystnad, penningbegär och makthunger (Cacho 2011).

riska för att till sist mäktas med en mer ordinär tillvaro. De arbetarungdomar som drogs in i 1960-talets narkotikakretsar kunde i sin tur gå från att vara missanpassade skolbarn till att bli gatflickor eller slagskämpar och rövare för att därefter för en tid spela med som udda och märkvärdiga drogbohemer.

Narkotikapreparat kan liksom andra droger tjäna som bromsmediciner mot ångest och depressioner eller ängslighet och mindervärde, samtidigt kan sådana medel förstärka alternativa gemenskaper och rollkreationer. En hel del arbetarungdomar har före sin jungfrusil medicinerat sig själva med tinnertrator, vildsinta slagsmål, intensiva stöldturnéer samt nikotin och alkohol. Avskärmade, desperata och hyperaktiva har sådana unga män kunnat dra på sig mängder av brott. Med lånade eller inhyrda bilar har de farit land och rike runt på formidabla stöldturnéer. Arbetarklassens flickor har istället försökt göra alternativ karriär i positioner knutna till sitt kön. Till slut har en intensiv och avvikande livsstil tillsammans med narkotikans förödande egenskaper kunnat framkalla krisartade upplösningstillstånd och psykotiska skrämnskott av sådant slag att de kunnat utlösa en sorti.

Gemenskap, relationer och socialitet

Känslan av ensamheten har kunnat förmå Göteborgs pionjärer och veteraner att hålla tillgodo med umgängesformer de egentligen inte sympatiserat med. Därför lyfter min avhandling fram socialiteten som en avgörande drift. Åsidosatta och besvikna har de intervjuade kommit på glid och på drift. Djupt inlemmade föreställningar och en återkommande längtan efter ett anständigt liv har under sådana förhållanden kunnat hållas nere med hjälp av de avvikande subkulturernas gemenskapsformer även om vissa värden och åtagande också strukturerar den typen av sällskap. När umgänget med avvikande människor sviktat har de intervjuade följderiktigt kunnat återfalla i skötsamhet.

Upplevelser av enhet, helhet och differens kan liksom respekt för livet vara förnuftiga hörnstenar vilka kan ligga till grund för mänsklig integritet, valförmåga och mognad. Strukturer, relationer och situationer är handlingarnas upphov och jordmån. De ger samtidigt tillvaron mening, riktning och innehåll. Missgynnad, uppgiven och ensam måste en ung människa inte nödvändigtvis dra sig undan eller börja smyga runt och skämmas. Ungdomsnarkomanins ursprungliga sällskap bestod, om inte i samtliga fall, av ett betydande antal människor som tyckt sig finna en lösning på sådana predikament. Sällskapet var ett komplicerat nätverk där många kände varandra och där vänskapliga och intima relationer kunde förekomma både kors och tvärs. Acceperades bara morfin- och amfetamininjektioner var det relativt lätt att ta plats även om klyftor tidigt kunde skönjas mellan dem som

kom över sina doser legalt och dem som redan från början hade att förlita sig på illegala metoder. För fjorton ungdomar, placerade på ungdomshem, vilka Berglund (1998:226, 232) intervjuat visade sig längre parrelationer vara välgörande. Hos dem jag själv intervjuat har benägenheten till förändring förstärkts av uppflammande förälskelser och positiva relationer. Under den aktuella perioden kunde unga män med ett trasproletärt ursprung därtill få sällskapa med flickor från bättre familjer och unga prostituerade kvinnor kunde under samma period ha sällskap med unga män upp vuxna under mer gynnsamma omständigheter.

Motstånd och etik

Oupphörliga kränkningar kan utmynna i ett nedsättande umgänge och fortplanta ett oacceptabelt handlingsmönster. Ökad insikt om sådana förhållanden kan frigöra nya möjligheter men även skänka smärtlindring och avlastning. Även om tilltagen inte alltid vill lyckas så kan en uppflammande desperation ändå ge förnyad kraft åt ett flyktförsök undan svåra eller outhärdliga situationer. Under långvarigt tryck och som följd av en självförbrännande livsstil kan mentala bålverk till slut börja rämna och överjagets röst, den generaliserade andre, kan få nya möjligheter att göra sig hörd i det inre samtalet. Nya och förnyade eller expanderade värden kan samtidigt förmå en avvikare att förhålla sig på ett nytt sätt till sin familj, sina vänner eller mänskligheten i stort. På så vis kan positiva umgängesspiraler underblåsas.

Känslan av värdighet kan undergrävas av handlingar som går stick i stäv med den egna etiken och därmed göra livet mindre meningsfullt att leva. Kritiska ögonblick och faser kan liksom transartade tillstånd (Bjørn Wormnes m.fl. 2000) bryta ner motsägelsefyllda motståndformer samt utlösa klagörande reflexioner. Psykisk utmattning kan också skapa utrymme för den etik en illa utsatt människa försökt hålla ifrån sig för att mäkta med sin avvikande tillvaro. Latenta värdeföreställningar kan frigöras i akuta psykoser och kritiska händelser kan påvisa mer av hedersbegrepp hos gravt avvikande människor än vad man dittills fått anledning att förmoda. Utvecklingskedan och samhällsförändringar kan samtidigt frikoppla sådana människor från en långvarig strukturell fångenskap och bana väg för annorlunda samvaroformer och interaktioner.

Efter en återhämningsperiod kan även ytterst söndertrasade individer med mycket digra syndaregister uppvisa påtagliga tecken på både andlig och etisk intuition. Sådana människor kan, vilket intervjusamtalen visar, uppvisa avsevärd förmåga att skilja mellan rätt och fel, bättre och sämre, högre eller lägre på ett medvetet sätt. Så hur kan då de värden vilka tidigare bara fått omsluta någon enstaka dödspolare, en mor, något barn, en make eller maka, stimuleras att omfatta ett större

antal människor? Inom den tidiga kommunismen kallades sympatisörer för kamrater och vissa kristna församlingar kallar fortfarande sina trosfränder för systrar och bröder. Att inlemmas i ett sådant kollektiv kan naturligtvis förändra solidaritetens innebörd och gränser. Att knasa*, tjalla*, branda*, vattna* eller gola*, några av angiveriets många slanguttryck, accepterades inte inom kåkfararnas subkultur. Att avslöja och kritisera en medintagen kunde på 1970- och 1980-talen däremot uppmuntras och förväntas på ett behandlingshem och inom vissa idéburna kollektiv som arbetade med hjärntvätt, gruppträck, omskolning och personlighetstransformationer (jfr Hasselakollektivet och Englund 1976). Alla som vill återhämta sig måste emellertid inte vara villiga att börja gola eller låta sig påverkas av kollektiva behandlingsformer och trossystem. Kanske förblir de solidariska med sina gamla vänner och kanske önskar ensamvargen leva kvar i en sådan position även efter sin återhämtning.

Brist på respekt, kanske mest för sig själv men även för andra, blir tydlig på många ställen i intervjumaterialet. Att ge igen vid fel tillfälle och samtidigt utsätta sig själv för faror och skador är gängse erfarenheter för samtliga intervjuade. Att gå på gatan eller att låta sig utnyttjas sexuellt, där arbetarpojkar hävdade sig genom slagsmål och stölder, har ofta blivit arbetarflickors motståndformer. Även om samtliga flickor i sällskapet kunde vara sexuellt lättillgängliga så förefaller ingen av sällskapets borgerliga flickor att ha prostituerat sig mer regelrätt och de förefaller heller inte att ha bytt sex mot narkotika i någon större omfattning. Både borgerliga och proletära ungdomar har emellertid varit beroende av alternativa umgängesformer för att kunna upprätthålla sitt avvikande motstånd.

Den arketyppiska, nästan instinktiva, respekt för livet och integriteten som även mycket grova våldsbrottslingar kan bära på kan utvecklas och intensifieras genom kulturella delaktigheter. Upplevelsen av världen kan förändras om man t.ex. byter kön, sexuella preferenser, klass eller gäng men även av relativt harmlösa droger. Människor som redan tidigare varit vana vid att växla världar kan vara speciellt mottagliga. Så kunde t.ex. en våldsbenägen gatukämpe börja vända andra kinden till i kontakt med narkotikans mindre våldsbenäga veteraner. Det situationsbundna i förändringsbenägenheten kan också få oss att förstå varför redan tidigare avvikande ungdomar som med påfallande beredvillighet etablerat sig som narkomaner senare kunde bli pånyttfödda kristna eller brinnande kommunister.

Negativa förväntningar och tidiga tillkortakommanden kan inkapacitera en människa för all framtid. Ställd inför påstridiga och hotfulla krav kan en sådan person tappa fotfästet och gripas av både tunghäfta och ångest. På så vis kan en talangfull och begåvad ung människa falla långt utanför ramen. Den tålmodighet, förmåga att härda ut, som många barn i städernas slumområden nödgats utveckla kan därtill mynna ut i ett vardagsgrått tragglande och underblåsa en ödesmättad hopplöshet.

Avsöndrad, nedvärderad och existentiellt ensam fullföljer den utsatte sitt självförnedrande spår och lär sig acceptera det umgänge som står till buds. Men känslan av mättnad, att ha kommit till vägs ände, kan förr eller senare ändå uppstå vid bruket av mer eller mindre avvikande flyktmedel. Oupphörliga överdoser kan på sikt reducera euforins kraft och avtäcka självet kärnpunkter men en mångårig vana kan detta till trots hålla ett utjänt mönster vid liv. Nedsatt, tröttkörd och paranoid kan den drabbade fortsätta att traggla runt i sin egen fjättrande attityd eller en märkvärdig psykotisk historia. Denna avhandling handlar emellertid inte om alla dem som varken kunnat komma ur sina avvikande roller eller lyckats överleva sina excesser, utan om en grupp människor som lyckats överleva och lyckats lämna den typen av handlingsmönster och tillstånd.

Pryoperioder och återhämtande relationer

Under sina återhämtnings- och omställningsperioder har många intervjuade upprättat en räckta mer eller mindre hållbara relationer. Tillsamman med fristående eldsjälur har vidsynta pojk- respektive flickvänner gjort betydelsefulla insatser för att hjälpa pionjärer och veteraner på fötter. Eftersom de situationer och relationer som uppkommit under de intervjuades förändringsfaser ofta varit av ganska spontan och tilldelat natur har jag istället för att använda det strukturalistiska begreppet anticipatorisk socialisation (Fuchs Ebaugh 1988:108, 111, 181) valt att kalla dessa faser i förändringsförloppet för pryoperioder. Steg för steg, utan att någon enskild partner eller utpräglad rollinnehavare behövt ta hela stöten, har ett antal intervjuade under mer eller mindre medvetna och prövande former kunnat lära sig umgås med mer generell anpassade och anständiga människor. Många av de narkomaner som gjorde sorti när den första generationens tidevarv började lida mot sitt slut ingick därtill på ett relativt tidigt stadium äktenskap eller upprättade äktenskapsliknande relationer. Flera av dem krönte omedelbart dessa förhållanden med att bli föräldrar och fick därefter försöka lära sig föräldraskapets regler så gott de kunde.²¹⁰

Under perioder av återhämtning har nya bekantskaper och relationer medverkat till att upprätta och upprätthålla mer anständiga hållningar och handlingsmönster. Intimitetens och ömsesidighetens normer har dock kunnat upphävas eller hållits tillbaka av en parallell livsföring som blockerat både positiva och negativa förväntningar. På toppen av allt lyckas man, för att ta ett empiriskt exempel, varken ”bli en bra knark-

²¹⁰ Scheibe (1994:203) noterar ett samband mellan upprättandet av nya familjeroller och upphörandet med bruket av droger. Se även Blomqvist (2002:106).

are eller en bra mor”. De dilemman som kan uppkomma genom en sådan tragik kan bäras upp av att de inblandade i ett parförhållande eller en vänkrets aldrig låter sina livsbanor korsa varandra. Under sådana förhållanden kan de medverkande naturligtvis känna sig både ensamma, klivna och deprimerade. Andra fördettingars empati och kompetens kan samtidigt bli betydelsefulla tillskott och motiv för en återhämtning. Flera intervjuade vittnar om sitt engagemang i religiösa eller politiska grupper. Trossyskon i sådana församlingar kan få människor som spårat ur att trots allt känna sig accepterade eftersom sådana gemenskaper kan bygga på felbarhetens grund.

Lindberg (1998) påpekar att de narkotikabrukare som upplever sin behandling positivt relaterar detta till en känsla av gemenskap. De människor min avhandling bygger på var huvudsakligen verksamma under en epok då vårdapparaten inte var utbyggd i någon större omfattning. Under de värsta åren har många intervjuade hållit sina anhöriga ifrån sig. Sådana relationer har trots detta kunnat visa en förvånansvärd förmåga att överleva (Skärner 2001:346). Kanske är det just tillgången på eller möjligheten att återupprätta mer gynnsamma privata relationer som utmärker de återhämtade personer jag intervjuat. Man skulle kunna säga att denna grupp har genomgått en självläkningsprocess om man med detta menar att de kommit på fötter utan hjälp av de människor som samhällets vårdapparater knyter till sig.

Mot ett anständigt liv

Institutioner som mentalsjukhus, alkoholstalter, pojkhem, ungdomsvårdsskolor och fängelser förefaller inte att ha åstadkommit någon bärkraftig förändring. Flera intervjuade har aldrig varit intagna på någon avvärjningsinstitution eller anpassningsinstitution överhuvudtaget medan andra trots omfattande ungdomsvård och långvarig kriminalvård kunnat upprätthålla sin status eller rent av försämrat sitt tillstånd i samband med varje ny intagningsperiod.²¹¹

Även om professionella socialarbetare och behandlare inte påtalas som betydelsefulla under de förändringsprocesser jag skildrar så förefaller pojk- respektive flickvänner, idéburna eldsjälar, lärare och sedermera även andra återhämtade narkomaner ha utgjort verksamma inslag i umgängeskretsen både under och efter omställningsperioden. I sådana relationer har fördettingen istället för att spela med som klient, patient, pundare eller knarkare kunnat uppträda i roller som make eller

²¹¹ Några intervjuade använde emellertid en av dåtidens mentalvårdsinrättningar för att byta drog och istället för att som tidigare trycka i sig opiater började de under eller strax efter den aktuella perioden att injicera amfetamin.

maka, gammal polare, pånyttfödd kristen, kommunist, student, konstnär, vänsterintellektuell eller spännande och kontroversiell rebell.

Många intervjuade har, trots kaotiska pubertetsrevolter, erbjudits attraktiva och eftertraktade utbildningsplatser. I vissa former har dessa erbjudanden, även om de också orsakats av uppenbar studiebegåvning, kunnat gå på tvärs mot klasstrukturerade förväntningar. Arbetsmarknadsstyrelsen (AMS) hade tidigt goda framgångar när man placerade vad som i andra sammanhang hade betraktas som hopplösa ungdomar på vissa folkhögskolor. Ett antal eftergymnasiala och yrkesinriktade linjer på en av de mest aktiva och framgångsrika av dessa skolor förde med sig att de elever som fick plats där kunde komma vidare och bli eftertraktade inom på den tiden ganska populära yrkesområden.

Under den aktuella epoken var det relativt lätt att få ett jobb. Flera veteraner har redan under sin första tid som sobra börjat extraarbete och några skaffade sig helt sonika ett jobb mitt under brinnande injektionsnarkomani. Sådana strategier kunde också tillhandahålla nya infallsvinklar och umgängeskretsar. Under sin utbildningstid har flera intervjuade haft tillgång till eftertraktade bostäder i Göteborgs innerstad. Dessa lägenheter har även kunnat överlåtas till andra utsatta ungdomar. Pionjärer och veteraner kunde därtill, när nöden blivit akut, tipsa varandra om tillförlitliga eldsjälur och sakförare. Kontakter i avvikande kretsar kunde på så vis bli till nytta även för anständiga ansatser. Människor med egna belastande bakgrunder kunde också vara generösa och ta risker och smällar för att hjälpa olyckssyskon på fötter.

I den mån skräck istället för mättnad drivit en narkoman i exil kan lockelsen att återvända till avvikelsernas arenor naturligtvis intensifieras om situationen ser ut att förändras till det bättre. Flera intervjuade vittnar dock om trista och avslagna comebackförsök. På så vis har syndafallen, istället för att radera anständighetens landvinningar, kunnat stärka och cementera en spirande identitet som ordinär. Flera intervjuade har efter sin återhämtning förändrat sin hållning till alkohol och narkotika på ett vis som gjort det fullt möjligt att ta en sil eller svepa en grogg utan att tvingas in i något maniskt återfall. Andra har vid återhämtningen tagit sig upp ur askan för att istället stå på huvudet i flaskan. Först på lite längre sikt har dessa personer lyckats bemästra sitt begär efter alkohol vilket tidvis kunnat kompletteras med hasch. Även om någon intervjuad fått sporadiska återfall och även besökt organisationer som Anonyma Alkoholister eller Anonyma Narkomaner så kan de intervjuade som grupp, efter sin återhämtning, varken beskrivas som sobra narkomaner eller nyktra alkoholister. Fram träder istället ett antal egensinniga människor med ett distanserat och kontrollerat förhållande till allsköns droger, undantaget tobak.

Det förflutnas röst

”Det är vanligt att olika verksamheter inom missbruksvården anställer människor med egna erfarenheter av missbruk”, skriver Kristiansen (1999:74). Trots att oproportionerligt många av de avvikare han intervjuat kommit att ägna sig åt sådana yrken väljer Kristiansen ändå att kalla sin avhandling *Fri från narkotika*.²¹² Under årens lopp har en rad olika organisationer såsom RFHL och KRIS men även ett flertal kristna anpassningsverksamheter skaffat sin bas bland före detta avvikare.²¹³ Flera framstående medlemmar ur Göteborgs första generation ungdomsnarkomaner engagerades för en period inom sådana verksamhetsområden trots att deras egen återhämtning i huvudsak varit självinitierad (Blomqvist 2002:130). Även om flertalet av dem jag intervjuat innan de engagerades i de avvikande sällskapen visat mer av andra intressen så har sådana åtaganden efter deras sorti kunnat få en oproportionerlig plats i tillvaron. Men trots att ett sådant engagemang också kan beskrivas som frivilligt så kan hållningen fastna i en återvändsgränd. Någon intervjuad har mycket riktigt tröttnat på hanteringen och slagit bakut. Mycket tyder också på att rollen som narkoman, oavsett om den lämnat andra spår, inte måste dröja sig kvar som någon livslång identifiering. Efter hand har de intervjuades yrkes- och verksamhetsområden följdriktigt blivit mer differentierade.

Klass- och könsroller kan liksom ställningen som fördetting ta sig uttryck som ödesgivna benägenheter vilka vävs in i vardagen som habitus. Djupt mänskliga frågor såsom hur jag skall leva mitt liv, vilket liv som är värt att leva och hur jag skall förvalta mitt pund, har fått svar genom självbespeglning i klass- och könsstrukturerade omgivningar. Många gånger respektlöst och ovärdigt behandlade har de intervjuade trappat upp sitt motstånd och försökt lösa sina livsloppsproblem genom att fladdra fram längs relativt krokiga stigar. Arbetarklassens män har på ett helt annat sätt än dem som vuxit upp i borgerliga miljöer fyllt sina dagars mått med halsbrytande aktiviteter. Trots uppenbara, betydelsefulla och långvarigt hållbara återhämtningsförsök har flertalet sådana män p.g.a. detta gått ur tiden ganska unga. Eftersom förändringen ofta startat ur bottenläge har viss beundran och respekt dock kunnat inhöstas

²¹² Biernacki (1986:215) skriver i sin San Francisco-baserade studie angående det första tjugotalet naturligt återhämtade f.d. opiatmissbrukare han nått genom så kallad kedjesampling att ”en stor del av dem för närvarande arbetade i drogbehandlingsprogram”. Därför fattade han beslutet att exkludera sådana respondenter om inte speciella skäl fanns för att inlemma dem i undersökningen.

²¹³ I samband med avhandlingsarbetet har jag bl.a. besökt KRIS (Kriminellas revansch i samhället) avdelningar i Stockholm och Göteborg och även samtalat med verksamma inom RFHL. Därtill har jag besökt ett stort antal kyrkliga verksamheter inrättade för socialt utsatta och samtalat med både funktionärer och klienter.

från vissa håll så länge de trots allt varit i livet. Omsorg om grava sociala avvikare var för övrigt lite chict under de aktuella åren. Bemötanden med rötter i dessa trender har kunnat bevara en känsla av att vara unik och märkvärdig både under och efter återhämtningen.

Att svika känslan för plikt och anständighet kan nöta på vardagens värdighet men även sätta självuppfattningen ur spel. Att falla ur ramen eller att spränga moralens fundament kan ge svindlande och kaotiska upplevelser. Detta arbete har i många stycken kretsat kring värdighetens fundament och även handlat om hur självet kan förödas när en person kommit på drift och börjar göra oacceptabelt motstånd. Flyktstrategier undan ovärdiga eller förödande villkor kan, har det visat sig, hejdas om rebellen tappar motståndskraft eller bryter samman. Personer som lyckats ta sig igenom en allvarlig fysisk eller psykisk turbulens kan emellertid nödgas para de nya horisonternas förväntningar med rester från de gamla. Områden som religion, politik, estetik och idrott har dock kunnat tillhandahålla alternativt och meningsgivande självbyggnadsmaterial under de intervjuades förändringsprocesser.

Vilken inverkan kan psykiatriska verktyg såsom el- och insulinchocker få? Beror de intervjuades ibland besynnerliga minnesbrister på behovet av att hålla traumatiska bilder och upplevelser på mattan? Ingår tystnaden i ett förteget mönster eller har thinner, alkohol och starka injektioner skadat deras minnescentra? Hur ställer det sig för övrigt att under flera decennier gå och dra på en allvarlig hepatit? Dessa komplikationer och många andra spörsmål inom avhandlingens domäner finns det anledning att fundera vidare över. Vissa riktninggivande villkor under uppväxten har en intervjuad man med en i alla stycken påver uppväxt uppenbarligen aldrig funderat över förrän jag ställer frågan. På så vis har jag kanske bidragit till att forma och motivera en fortsättning på hans och även de övriga intervjuades livshistoriska berättelser.

Känslighet och osäkerhet, överraskande tunghäfta, överdriven misstänksamhet, att känna sig märkt och misstänkt, emotionalism och ticks, minspel eller jargong och den uppmärksamhet sådant väcker kan störa och stöta. Flera intervjuade män har tatueringar och i många fall ger motiven tydliga anvisningar om att inte vara resultatet av någon modetrend eller något sjömannaskap. Att ”gå igång” eller dra sig undan på ett mer eller mindre iögonfallande sätt kan också cementera predikamentet. En överdrivet avspänd inställning till tunga droger, att inte bli rädd i situationer där gemene man skulle ha dragit öronen åt sig eller att bli vettskrämd när man inte borde reagera alls och andra kvardröjande markeringar och ovanligheter kan också skapa avstånd och väcka förundran eller avsky. Observationer av sådana rollrester och baksmällor gör vissa kopplingar till Fuchs Ebaughs (1988) exrollsteori plausibla.

I takt med knarkhanteringens kriminalisering har även obetydligt belastade ung-

domar nödgats kliva ur ramen för att underhålla ett krävande vanemönster. Därmed har de också, vilket tydligt framgår, kunnat ta till sig de deklasserande språkbruk och perspektiv som skapats av trasproletära avvikare. Snedvridet eller bristfälligt ansvar, benägenhet för nya avvikelser, avsaknad av körkort eller utebliven värnplikt kan också ge upphov till frågor. Rättegångskostnader, utmättningsprocesser och fördröjda rättegångar kan många år efter återhämtningen dränera ekonomiska och sociala resurser. Åklagare och utmätare har uppenbarligen tillgång till syndaregister som borde vara överspelade för många år sedan. Nitiska poliser kan därtill ta sig för att göra återbesök, dra förhastade slutsatser eller agera stämplande många år efter det att anständigheten etablerats. En trasproletär familjekultur eller en nedsättande släktkrönika, kåkfararslang och resanderomani eller livsfarliga ögonkast underlättar sannolikt heller inte gemenskapen med gemene man.

Kvardröjande frågor och farhågor till trots beskriver detta arbete ett antal tungt belastade människor som uppenbarligen, även om döden ibland kommit emellan, lyckats ganska väl i sina anständiga uppsåt. De förhållanden som utlöst deras beslut att avveckla sitt beroende och sitt kriminella engagemang för att därpå ganska framgångsrikt hålla sig nyktra och hederliga gör emellertid att återanpassningsmodeller baserade på speciella steg och program eller institutionaliserade ingredienser och personalinsatser kan behöva nyanseras en smula.

Referenser

Litteratur

- Abrams, Philip (1982) *Historical Sociology*.
Somerset: Open Books.
- Ahl, Kennet (1974) *Grundbulten*: Prisma.
- Alberoni, Francesco (1985) *Vänskap*. Göteborg:
Bokförlaget Korpen.
- Alberoni, Francesco (1986) *Förälskelse och
kärlek*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- Almqvist, Kurt (1997) *Att läsa Jung. Om arketyper,
kultur, individuation, religion och politik*. Stock-
holm: Natur och Kultur.
- Andersen, Alf (2002) "Ryggsäcken är tung
men nåden väger tyngre" i Klason, Kerstin
Befriad. Huddinge: Lp-verksamhetens
ideella Riksförening.
- Andersson, Bengt, Mats Fridell, Kerstin
Nilsson & Kerstin Tunving (1984) *De första
heroinisterna. Opiatmissbrukare vårdade vid St Lars
sjukhus 1975–1977*. Lunds universitet: Psykia-
triska institutionen, St Lars sjukhus.
- Andersson, Berit (1991) *Att förstå drogmissbruk.
Praktiken, situationen, processen*.
Lund: Arkiv förlag.
- Archer, Margaret S. (2000) *Being Human:
the Problem of Agency*. Cambridge: Cambridge
University Press.
- Arvidsson, Markus (2006) "Med fantasi i
själen och operett i blodet. En sociologisk
och narrativ betraktelse över Johnny Bodes
liv" I: Prieto Héctor Pérez (red.) *Erfarenhet,
berättelse och identitet: Livsberättelsestudier*.
Karlstad: Karlstad University studies.
- Ash, Juliet (2010) *Dress behind bars. Prison
clothing as criminality*. London: I.B. Tauris.
- Asplund, Johan (1970) *Sociologiska teorier.
Studier i sociologins historia*. Stockholm:
Almqvist & Wiksell.
- Asplund, Johan (1987) *Det sociala livets elementära
former*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- Aubert, Vilhelm (1970) *Socialt samspel*.
Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Barker Andersen, Anita (red.) (2011) *Om en Gud
som bryr sig. 25 livsberättelser med starka över-
naturliga inslag*. Uddevalla: Omegaskrift.
- Beck, Aaron T., Arthur Freeman, Denise D.,
Davis m.fl. (2004) *Cognitive Therapy and Emotional
Disorders*. New York: Guilford Press.
- Becker, Howard S. (1973) *Outsiders. Studies in the
Sociology of Deviance*. New York: Free Press.
- Bejerot, Nils (1981) *Missbruk av alkohol, narkotika
och frihet*. Stockholm: Ordfront.
- Belin, Sverker (1996) *Vansinnets makt. Parallell-
processer vid arbete med tidigt störda och psykotiska
patienter*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Berger, Peter L. & Thomas Luckmann (1967)
*The Social Construction of Reality. A Treatise in
the Sociology of Knowledge*. New York:
Anchor Books.
- Berglund, Stig-Arne (1998) *Val av livsstil. Pro-
blemungdomars sätt att hantera verklighet och
konstruera identitet*. Umeå: Institutionen för
social arbete, Umeå universitet.
- Bertaux, Daniel (1983) *Biography and Society. The
Life History Approach in the Social Sciences*.
Beverly Hills, Calif.: Sage Publications.
- Bibel 2000*. Bibelkommissionens översättning
(1999). Stockholm: Verbum Förlag AB.
- Biernacki, Patric (1986) *Pathways from Heroin
Addiction. Recovery Without Treatment*.
Philadelphia: Temple University Press.
- Blomgren, Gunnar W. (1991) *På mammas gator*.
Göteborg: Tre Böcker Förlag AB.
- Blomquist, Clarence (1969) *Psykiatri*.
Stockholm: Läromedelsförlagen.
- Blomqvist, Jan (2002) *Att sluta med narkotika - med
och utan behandling*. FoU-rapport 2002:2.
Stockholm: Socialtjänstförvaltningen.
Forsknings- och utvecklingsenheten.

- Blomqvist, Jan (2007) "Self-Change from Alcohol and Drug Abuse: Often-Cited Classics" I: Harald Klingemann & Linda Carter Sobell (red.) *Promoting Self-Change from Addictive Behaviors. Practical Implications for Policy, Prevention, and Treatment*. New York: Springer Science + Business Media, LCC.
- Blomqvist, Jan (2011) "Att sluta missbruka - med eller utan samhällets hjälp" I: Börje, Olsson (red.) *Narkotika. Om problem och politik*. Stockholm. Norstedts juridik.
- Blumer, Herbert (1986) *Symbolic Interactionism. Perspective and Method*. Berkeley: University of California Press.
- Bogdan, Robert (1988) *Freak Show. Presenting Human Oddities for Amusement and Profit*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Boss, Medard M.D. (1963) *Psychoanalysis and Daseinsanalysis*. New York: Basic Books, Inc., Publishers.
- Bourdieu, Pierre (1986) *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brante, Thomas (1984) *Vetenskapens sociala grunder - en studie av konflikter i forskarvärlden*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Brill, Leonard (1972) "The De-addiction Process" I: Ulla-Carin, Hedin & Sven-Axel Månsson (1998) *Vägen ut. Om kvinnors uppbrott ur prostitution*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Börjeson, Bengt (1970) *Om påföljders verkningar. En undersökning av prognosen för unga lagöverträdare efter olika slag av behandling*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Börjeson, Bengt (1979) *Inre och yttre tvång. En principfråga vid vården av missbrukare*. Stockholm: Samarbetskommittén för socialvårdens målfrågor / Tidens förlag.
- Cacho, Lydia (2011) *Maktens slavar. Om trafficking och maffian*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Cahill, Thomas (2001) *Historien om Jesus. Mannen som förändrade vår värld*. Stockholm: Forum.
- Calhoun, Craig (red.) (1996) *Social Theory and the Politics of Identity*. Cambridge, Massachusetts, USA: Blackwell Publishers.
- Castells, Manuel (1998) *Identitetens makt. Informationsåldern. Ekonomi, samhälle och kultur. Band 2*. Göteborg: Daidalos.
- Charon, Joel M. (2001) *Symbolic Interactionism. An Introduction, An Interpretation, An Integration*. New Jersey: Prentice Hall.
- Chessman, Caryl (1954) *Dödsfall 2455 - En dödsdoms berättelse*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Christie, Nils & Kettel Bruun (1985) *Den goda fienden. Narkotikapolitik i Norden*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Chylicki, Pawel (1992) *Att upphöra med brott: Vägar ut ur den kriminella karriären*. Lund: Lund University Press.
- Courtwright, David T., Herman Joseph & Don C. Des Jarlais (1981) Memories from the Street: Oral Histories of Elderly Methadone Patients. *Oral History Review* 9: 47-64.
- Cressey, Donald R. (1972) "Teorin om den differentiella associationen" I: Kaj, Håkansson (red.) (1964) *De laglösa*. Stockholm: Bokförlaget Prisma/Föreningen Verdandi.
- Cullberg, Johan (1973) *Det psykiska traumat. Om kriteori och krispsykoterapi*. Stockholm: Svenska föreningen för psykisk hälsovård.
- Cullberg, Johan (2003) *Kris och utveckling: en psykodynamisk och socialpsykiatrisk studie*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Dahlström, Edmund (1968) "Normer, avvikelser och social kontroll" I: Joachim Israel (red.) *Sociala avvikelser och social kontroll*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Dahlström, Edmund (1971) *Klasser och samhällen. Teorier om social skiktning och social integration*. Stockholm: Bokförlaget Prisma.
- Dickie, John (2007) *Cosa Nostra. Historien om den sicilianska maffian*. Stockholm: Bokförlaget Fahrenheit.
- Duhm, Dieter (1977) *Angst og kapitalisme*. Copenhagen: Gyldendal.
- Dutsch, Morton & Robert M. Krauss (1965) *Theories in Social Psychology*. New York: Basic Books, Inc.

- Durkheim, Emile (1951) "Types of Suicide" I: Talcott Parsons, Edward Shils, Kaspar D. Naegele & Jesse R. Pitts (red.) (1965) *Theories of Society. Foundations of Modern Sociological Theory*. New York: Free Press.
- Durkheim, Émile ([1895] 1978) *Sociologins metodregler*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- Edin, Erik (1973) *Utslagna – mirakelräddade*. Stockholm: Harriers förlag.
- Ekberg, Peter (1965) *Leva livet*. Göteborg: Zindermans.
- Ekholm, Mats & Anders Fransson (1975) *Praktisk intervjuteknik*. Stockholm: AWE/Gebers.
- Eriksen, Thomas H. & Dag O. Hessen (2000) *Egoism*. Nora: Nya Doxa.
- Faupel, Charles E. (1991) *Shooting Dope. Career Patterns of Hard-Core Heroin Users*. Gainesville: University of Florida Press.
- Fornäs, Johan, Ulf Lindberg & Ove Sernhede (1984) *Ungdomskultur: Identitet och motstånd*. Stockholm: Akademilitteratur.
- Freud, Sigmund (1922) "Introductory Lectures on Psychoanalysis" I: Talcott Parsons, Edward Shils, Kaspar D. Naegele & Jesse R. Pitts (red.) (1965) *Theories of Society. Foundations of Modern Sociological Theory*. New York: Free Press.
- Freud, Sigmund (1939) *Moses and monotheism*. New York: Alfred A. Knopf.
- Freud, Sigmund (1950) "The Ego and the Superego" I: Talcott Parsons, Edward Shils, Kaspar D. Naegele & Jesse R. Pitts (red.) (1965) *Theories of Society. Foundations of Modern Sociological Theory*. New York: Free Press.
- Freud, Sigmund (1958) *Drömydning*. Stockholm: Bonniers.
- Frithiof, Patricia (1985) "Psykoanalytisk teori och kvinnors identitetsutveckling". *Kvinnovetenskaplig tidskrift* Nr 1: 18–33.
- Fuchs Ebaugh, Helen Rose (1988) *Becoming an EX. The Process of Role Exit*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Garfinkel, Harold (1956) "Conditions of Successful Degradation Ceremonies." *The American Journal of Sociology* Vol. 61, No 5: 420–424.
- Giddens, Anthony (1978) *The Class Structure of the Advanced Societies*. London: Hutchinson & Co (Publishers) Ltd.
- Giddens, Anthony (1982) *Central Problems in Social Theory: Action, Structure and Contradiction in Social Analysis*. London: The Macmillan Press Ltd.
- Giddens, Anthony (1997) *Modernitet och själv-identitet. Självet och samhället i den senmoderna epoken*. Göteborg: Daidalos.
- Girard, René ([1972]1986) *Violence and the Sacred*. London: The John Hopkins University Press.
- Glaser Barney G. & Anselm L. Strauss (1975) *The Discovery of Grounded Theory. Strategies for Qualitative Research*. Chicago: Aldine Publishing Company.
- Glaser, Barney G. (1978) *Theoretical Sensitivity. Advances in the Methodology of Grounded Theory*. San Francisco: University of California Press.
- Glenny, Misha (2009) *McMaffia. Brottslighet utan gränser*. Stockholm: Norstedts.
- Goffman, Erving (1959) *The Presentation of Self in Everyday Life*. Garden City, N .Y.: Doubleday Anchor Books.
- Goffman, Erving ([1963]1972) *Stigma. Den avvikandes roll och identitet*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Goffman, Erving (2007) *Totala institutioner. Fyra essäer om anstaltslivets sociala villkor*. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.
- Goldberg, Ted (2010) *Hur blir man narkoman? - och hur hindrar vi det*. Solna: Academic Publishing of Sweden.
- Gustavsson, Anders (1982) *Förtrogenhet vid etnologiska intervjuer*. Lund: Signum.
- Guntrip, Harry (1986) "My Experience of Analysis with Fairbairn and Winnicott (How Complete a Result Does Psycho-Analytic Therapy Achieve?)" I: Peter Buckley (red.) *Essential Papers on Object Relations*. New York: New York University Press.

- Habermas, Jürgen (1979) *Communication and the Evolution of Society*. London: Heinemann.
- Hagan, John (1994) *Crime and Disrepute*. Thousand Oaks, California: Pine Forge Press.
- Hare, Robert D. (1997) *Psykopatens värld. Utan samvete*. Lund: Studentlitteratur.
- Hasselkollektivet och Guy Englund (1976) *Tvånget till frihet. Alternativ fostran av drogskadade ungdomar*. Stockholm: Fritidsforum Nr 3 RSFH:s förlag.
- Hauge, Ragnar (1970) *Gjengriminalitet og ungdomskulturer*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hecksher, Dorte (2006) *Tidligere misbrugerers fortællinger. Identitet, forandring og strategier*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Hegeland, Hugo (1978) *Barhemsbarn. Min kollektiva uppväxt*. Stockholm: Natur och Kultur.
- von Heijne, Gunnar & Joachim Israel (1985) *Skapelsens herre eller genernas slav? En kritisk granskning av sociobiologin*. Stockholm: Ordfronts förlag.
- Hedin Ulla-Carin & Sven-Axel Månsson (1998) *Vägen ut. Om kvinnors uppbrott ur prostitutionen*. Stockholm: Carlsson bokförlag.
- Hellidin, Lars (2005) *Psykos: Förändrad verklighet. Trollhättan: Janssen-Cilag AB.*
- Hollingshead A.B. (1952) *Tonåringar*. Stockholm: Hugo Gebers Förlag.
- Hopcke, Robert H. (1992) *Jungs Psykologi. En resa genom C.G. Jungs samlade verk*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Humphries, Stephen (1984) *Hooligans or Rebels? An Oral History of Working-class Childhood and Youth 1889–1939*. Oxford: Basil Blackwell.
- Håkansson, Kaj (1972) *De laglösa. Kriminal-sociologiska studier samlade av Kaj Håkansson*. Stockholm: Bokförlaget Prisma/Föreningen Verdandi.
- Högberg, Bo & Anders Hesslind (1979) *Kontringen*. Malmö: Författarförlaget.
- Jacobi, Jolande (1981) *Jungs psykologi*. Stockholm: Berghs förlag.
- Jacobson, Matthew Frye (1998) *Whiteness of a Different Color: European Immigrants and the Alchemy of Race*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Jary, David & Julia Jary (1995) *Collins Dictionary of Sociology*. Glasgow: Harper Collins Publishers.
- Johansen Anders (1984) *Tid är makt, tid är pengar - tidsmedvetande, livshållning och samhälleligt tvång i historiskt och komparativt perspektiv*. Göteborg: Röda bokförlaget.
- Johansson, Anna & Peter Öberg (2008) ”Biografi och livsberättelseforskning” i Anna Meeuwisse, Hans Swärd, Rosmari Eliasson-Lappalainen & Katarina Jacobsson (red.) *Forskningsmetodik för socialvetare*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Jonsson, Elgard (1986) *Tokfursten*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Jonsson, Gustav & Anna-Lisa Kälvesten (1969a) *222 Stockholmspojkar. En socialpsykiatrisk undersökning av pojkar i skolåldern*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Jonsson, Gustav (1969b) *Det sociala arvet*. Stockholm: Tidens förlag. Folksam.
- Jung, Carl Gustav, M.-L. von Franz, Joseph L. Henderson, Jolande Jacobi & Aniela Jaffé (1978) *Människan och hennes symboler*. Stockholm: Forum.
- Kant, Immanuel (1993) ”Ur Grundläggning av sedernas metafysik” I: Willner Jan (red.) *FilosofiAntologin. Från Herakleitos till Foucault*. Stockholm: Bokförlaget Thales.
- Kant, Immanuel ([1781] 2000) *Critique on Pure Reason. A revised and expanded translation based on Meiklejohn*. London: Everyman.
- Katz, Jack (1988) *Seductions of Crime. Moral and Sensual Attractions in Doing Evil*. USA: Basic Books.
- Kemp, Peter (1992) *Emmanuel Lévinas. En introduktion*. Göteborg: Daidalos.
- Kerouac, Jack (1976) *På drift*. Stockholm: Rabén & Sjögren.

- Klingemann, Harald & Linda Carter Sobell (red.) (2007) *Promoting Self-Change From Addictive Behaviors. Practical Implications for Policy, Prevention, and Treatment*. New York: Springer Science + Business Media, LLC.
- Kohut, Heinz (1986) *Att bygga upp självet*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Korsgaard, Christine M. (1996) *Creating the Kingdom of Ends*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kristiansen, Arne (1999) *Fri från narkotika. Om kvinnor och män som har varit narkotikamissbrukare*. Umeå: Institutionen för socialt arbete, Umeå universitet.
- Kumm, Björn (1967) *Black power – Svart makt. Den svarta nationalismen i USA*. Stockholm: Bokförlaget Aldus/Bonniers.
- Kvale, Steinar (2001) *Den kvalitativa forskningsinterjun*. Lund: Studentlitteratur.
- Kälvesten, Anna.Lisa, Lena Bonnier, Marianne Cederblad & Stina Thulin (1973) *40 fosterfamiljer med Skåbarn*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Laing, Ronald D. (1976) *Det klurna jaget*. Stockholm: Aldus/Bonniers.
- Lalander, Philip (2001) *Hela världen är din. En bok om unga heroinister*. Lund: Studentlitteratur.
- Lalander, Philip (2009) *Respekt. Gatukultur, ny etnicitet och droger*. Malmö: Liber.
- Lane, Mark (1970) *Inte bara Song My. Amerikaner om Vietnam*. Stockholm: Bokförlaget Pan/Norstedts.
- Lapidus, Jens (2006) *Snabba cash. Hatet driver jakten*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Layder, Derek (1996) *New Strategies in Social Research. An Introduction and Guide*. Cambridge: Polity Press.
- Lee Raymond M. (1999) *Doing Research on Sensitive Topics*. London: Sage Publications.
- Lemon, Fred & Gladys Knowlton (1977) *Befriad! En förbrytares väg till frihet*. Örebro: Libris.
- Lenski, Gerhard & Jean Lenski (1974) *Human societies. An Introduction to Macrosociology*. New York: McGraw-Hill Book Company.
- Leer-Salvesen, Paul (1990) *Att döda. Samtal kring skuld och straff*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Leissner, Tom (1978) *Mot dryckenskap*. Göteborg: Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet.
- Lewis Oscar (1966) *La Vida. A Puerto Rican Family in the Culture of Poverty- San Juan and New York*. New York: Vintage books.
- Liedman, Sven-Erik (1999) *Att se sig själv i andra. Om solidaritet*. Stockholm: Bonniers.
- Liljeström, Rita (1973) *Uppväxsvillkor. Samspelet mellan vuxna och barn i ett föränderligt samhälle*. Stockholm: Allmänna Förlaget.
- Lindberg, Odd (1998) *Emotioner, sociala band och ritualer. En kvalitativ analys av narkotikakarriärer*. Göteborg: Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet.
- Lindberg, Odd (2005) *Kvinnorna på Hinseberg: en studie av kvinnors villkor i fängelse*. Norrköping: Kriminalvårdsstyrelsen.
- Linde, Charlotte (1993) *Life Stories. The creation of Coherence*. New York: Oxford University Press.
- Lindgren, Arne H. (1974a) *Svart dagbok*. Stockholm: Prisma.
- Lindgren, Arne H. (1974b) *Vägen till Kamien-Pomorski*. Stockholm: Prisma.
- Lindgren, Arne H. (1976) *Gud – den nödvändiga dårskapen*. Falköping: Gummessons.
- Lindgren, Sven-Åke (1993) *Den hotfulla njutningen. Att etablera drogbruk som samhällsproblem 1890-1970*. Stockholm/Stehag: Symposium Graduale.
- Lindholm, Gunborg A. (1995) *Vägarnas folk. De resande och deras livsvärld*. Göteborg: Idrottens tryckeri.
- Linton, Ralph. (1936) *The Study of Man: An introduction*. New York: D. Appleton-Century Company.

- Magni, Klas G. (1967) *Omvända alkoholister. En explorativ studie*. Forskningsrapport nr 47 (1967:10). Stockholm: Religions- och sociologiska institutet.
- Marx, Karl ([1867]1970a) *Kapitalet. Första boken*. Lund: Bo Cavefors Bokförlag.
- McKeachie, Wilbert James & Charlotte Lackner Doyle (1966) *Psychology*. Massachusetts: Addison-Wesley Publishing Company Inc.
- Mead, George H. (1918) "The Psychology of Punitive Justice", *The American Journal of Sociology*. Vol. 23, No 5: 577–602.
- Mead, George H. ([1934]1974) *Mind, Self, & Society: from the Standpoint of a Social Behaviorist*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Merton, Robert K. (1957) "The Role-set: Problems in Sociological Theory", *British Journal of Sociology*, Vol. 8, No 2: 106–120.
- Merton, Robert K. (1968) *Social Theory and Social Structure*. New York: Free Press.
- Messerschmidt, James W. (1993) *Masculinities and Crime. Critique and Reconceptualization of Theory*. Lanham, Md.: Rowman & Littlefield.
- Mezzrow, Milton "Mezz" (1982) *Dans till svart pipa*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Måwe, Carl-Erik (1958) *Studier i den sociala kontrollen i Östmark*. Uppsala: Appelbergs.
- Neurath, Carolina (2011) *Den stora bankhärvan. Finansparet Hagströmer och Qvibergs uppgång och fall*. Stockholm: Norstedts.
- Nordin, Svante (1995) *Filosofins historia. Det västerländska förnuftets äventyr från Thales till postmodernismen*. Lund: Studentlitteratur.
- Noll, Peter (1995) *Den utmätta tiden*. Stockholm: Bromberg's Bokförlag.
- Norgren, Gunnar & Sjöström Ernst (1967) *De tre skotten*. Stockholm: Bokförlaget Alekto.
- Olsen, Marvin E. (1968) *The Process of Social Organizations*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Otis, George (1977) *Ny frihet. George Otis om Svarta-panterledaren Eldridge Cleavers chockerande omvändelse*. Vällingby: Harriers.
- Parsons, Talcott, Edward Shils, Kaspar D. Naegle & Jesse R. Pitts (red.) (1965) *Theories of Society. Foundations of Modern Sociological Theory*. New York: Free Press.
- Parsons, Talcott (1965) "An Outline of the Social System". I: Talcott Parsons, Edward Shils, Kaspar D. Naegle & Jesse R. Pitts (red.) (1965) *Theories of Society. Foundations of Modern Sociological Theory*. New York: Free Press.
- Riley, Matilda White (1963) *Sociological Research I. A Case Approach*. New York: Harcourt, Brace & World, Inc.
- Roberts, Robert (1977) *The Classic Slum. Salford Life in the First Quarter of the Century*. New York: Penguin Books.
- Rodriguez, Cookie & Betty Schonauer (1978) *Låt mig få gråta!* Bredaryd: Förlaget Ordet.
- Rundblad, Bengt G. (1970) "Talcott Parsons" I: Johan Asplund (red.) *Sociologiska teorier. Studier i sociologins historia*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Runciman, Walter Garrison (red.) (1978) *Max Weber. Selections in translation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Runquist, Weddig (1999) *Brättegården 60 år. "Flickor kan, flickor vill" Om Sveriges äldsta flickinstitution – en socialhistorisk exposé*. Vänersborg: Brättegårdens skol- och behandlingshem, SiS.
- Runyan, William McKinley (1984) *Life Histories and Psychobiography. Exploration in Theory and Method*. New York: Oxford University Press.
- Sahlin, Ingrid (1999) "Preventionens innebörd och tillämpningar." *Nordisk alkohol- och narkotikatidskrift*, 16 (4–5), s. 231–249.
- Sahlin, Ingrid (2000) *Brottsprevention som begrepp och samhällsfenomen*. Lund: Arkiv förlag.
- Sartre, Jean-Paul ([1946]1964) *Existentialismen är en humanism*. Stockholm: Bokförlaget Aldus/Bonniers.
- Sartre, Jean-Paul (2001) *Being and Nothingness. An Essay on Phenomenological Ontology*. London: Routledge.

- Saviano, Roberto (2007) *Gomorra*. Stockholm: Brombergs Bokförlag.
- Scheibe, Karl E. (1994) "Cocaine Careers: Historical and Individual Constructions" I: Theodore R. Sarbin & John I. Kitsuse (red.) *Constructing the Social*. London: Sage Publications.
- Shakespeare, William (1923) *The Complete Works*. London & Glasgow: Collins Clear-Type Press.
- Shanks, Emelie (2008) *Utländsk bakgrund och tungt narkotikamissbruk – en kartläggning av levnadsförhållanden. Rapport i socialt arbete nr 125*. Stockholm: Institutionen för socialt arbete, Socialhögskolan, Stockholms universitet.
- Short jr, James F. & Fred L. Strodbeck (1965) "Grupprocess och gängbrottlighet" I: Kaj Håkansson (1972) *De laglösa*. Stockholm. Bokförlaget Prisma/Föreningen Verdandi.
- Simmel, Georg (1949) "The Sociology of Sociability". I: Talcott Parsons & Edward Shils, Kaspar D. Naegle & Jesse R. Pitts (red.) (1965) *Theories of Society. Foundations of Modern Sociological Theory*. New York: Free Press.
- Sjoberg, Gideon & Roger Nett (1968) *A Methodology for Social Research*. New York: Harper & Row Publishers.
- Sjöberg, Josef (2012) *Livsberättelser från S:ta Clara kyrka*. Gospel Media Sweden AB
- Skärner, Anette (2001) *Skilda världar? En studie av narkotikamissbrukares sociala relationer och sociala nätverk*. Göteborg: Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet.
- Sobell, Linda Carter (2007) "The Phenomenon of Self-Change: Overview and Key Issues" I: Harald Klingemann & Linda Carter Sobell (red.) *Promoting Self-Change From Addictive Behaviors. Practical Implications for Policy, Prevention, and Treatment*. New York: Springer Science + Business Media, LCC.
- SOU 2000:126 *Vägvalet. Den narkotikapolitiska utmaningen*. Slutbetänkande av Narkotikakommisionen.
- Starrin Bengt, Lars Dahlgren, Garry Larsson & Sven Styrborn (1991) *Från upptäckt till presentation. Om kvalitativ metod och teorigenerering på empirisk grund*. Lund: Studentlitteratur.
- Statham, Anne & Sheldon Stryker Sheldon (1985) "Symbolic Interaction and Role Theory" I: Lindzey Gardner & Elliot Aronson (red) *Handbook of Social Psychology. Volume 1. Theory and Method*. New York: Random House.
- Stenberg, Birgitta (1961) *Chans*. Stockholm: P.A. Norstedt & Söners Förlag.
- Stearn, Jess (1961) *Sisters of the night*. New York: Popular Library.
- Stern, Daniel N. (2000) *Spädbarnets interpersonella värld: Ur psykoanalytiskt och utvecklingspsykologiskt perspektiv*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Stevens, Anthony (1992) *Jung. Om hans livsverk*. Malmö: Gedins förlag.
- Strömstedt Lasse (1984) *Sanningens minut. Mitt liv del 3*. Stockholm: Hammarström & Åberg Bokförlag.
- Svensson, Bengt (1996) *Pundare, jonkare och andra. Med narkotikan som följeslagare*. Stockholm: Carlsson bokförlag.
- Taylor, Charles (2000) *Sources of the Self. The making of the Modern identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tyler, Leona E. (1969) *The Work of the Counselor*. New York: Appleton-Century-Crofts.
- Therborn, Göran (1973) "Det svenska klasssamhället 1930–70." Särtryck. Lund: Tidskriften Zenit.
- Thompson, E.P. (1977) *The Making of the English Working Class*. Harmondsworth, Middlesex, England: Penguin Books Ltd.
- Thompson, Paul (1980) *Det förgångnas röst. Den muntliga historieforskningens grunder*. Stockholm: Gidlunds förlag.
- Topor, Alain (2008) *Vad hjälper? Vägar till återhämtning från svåra psykiska problem*. Stockholm: Natur och Kultur.

- Veblen, Thorstein ([1899] 1998) *The Theory of the Leisure Class*. Cheltenham: Elgar, cop.
- Weber, Max ([1922] 1983) *Ekonomi och samhälle. Förståelsesociologins grunder 1*. Uppsala: Argos.
- Westergaard, John & Henrietta Resler (1976) *Class in a Capitalist Society. A Study of Contemporary Britain*. Harmondsworth, Middlesex, England: Penguin Books Ltd.
- Whyte, William Foote (1943) *Street Corner Society. The Social Structure of an Italian Slum*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Widerberg, Karin (2004) *Kunskapens kön. Minnen, reflektioner och teori*. Stockholm: Norstedts.
- Wierup, Lasse & Matti Larsson (2007) *Svensk Maffia. En kartläggning av de kriminella gängen*. Stockholm: Norstedts.
- Wierup, Lasse & Matti Larsson (2010) *Svensk maffia. Förtäring*. Stockholm: Reporto Förlag.
- Wilkerson, David (1974) *Körset och stiletten*. Örebro: Evangeliipress.
- Wilkerson, David (1976) *Förtäring*. Herrljunga: InterSkrift.
- Wormnes, Björn, Per Otto Hillestad & Per-Olof Wikström (2000) *Hypnos i teori, metodik och terapi*. Stockholm: Mareld.
- Willis, Paul (1983) *Fostran till lönearbete*. Göteborg: Röda Bokförlaget.
- Ziehe Thomas (1986) *Ny ungdom. Om ovanliga läroprocesser*. Stockholm: Norstedts.
- Åkerström, Malin (1981) "Time-Perspectives amongst Criminals". *Acta Sociologica* Vol. 24, No 3: 149–165.
- Öhman, Arne (1994) *Rädsla, ångest, fobi*. Stockholm: Scandinavian University Press.

Tidningsartiklar

- Andersson Rolf, Hanna Lindblad (2007.07.17) *Hederlig? Nej, för fan*. Artikel angående Clark Olofssons verksamhet efter sin frigivning år 2005. *Aftonbladet*.
- Bengtsson, Lisbeth (2006.05.29) Artikel angående att KRIS, Kriminellas Revansch i samhället som startat sin 24:e avdelning i Trollhättan. *ttela* (Trollhättans tidning m.m.).
- Bengtsson, Lisbeth (2008.12.13) Artikel angående Trollhättans socialchefs ambitioner att motverka negativa gängbildningar och oroligheter i stadsdelarna Kronogården och Lextorp. *ttela* (Trollhättans tidning m.m.).
- Eriksson, Lise-Lott (2008.12.30) Artikel angående de återkommande gängbråken i Trollhättan. *ttela* (Trollhättans tidning m.m.).
- Karlsson Christer (2003.03.05) Debattartikel angående sprutbyte för injektionsnarkomaner. *Göteborgs-Posten*.
- Linne, Peter (2003.04.13) Artikel angående gängbildningen Original Gangsters. *Göteborgs-Posten*.
- Länkkamraten*. Tidskrift. Nr 6. Årgång 56. 2009.
- RFHL:s tidskrift (2004) *Oberoende* nr 4 Angående dödlighet bland narkotikaberoende.
- RFHL:s tidskrift (2011) *Oberoende* nr 1 Wallbom, Sonja angående Hepatit C.
- Strömstedt, Lasse (2003.03.11) Debattartikel angående gratis utbyte av sprutor för injektionsnarkomaner. *Göteborgs-Posten*.

Ordlista

Absint:	Likör smaksatt med nervgift
A-lag:	Utslagna män i området runt någon spritbutik och med alkohol som huvudintresse
Blöta:	Ett thinnerrus erhållet genom att andas genom trasa indränkt med thinner.
Boffa:	Sniffa thinner, klister eller annat lösningsmedel
Bolle:	Grogg eller sup
Branda:	Ange någon för myndighetsperson.
Brass:	Slangord för hasch
Brats:	Överklassungdomar och aspiranter till denna livsstil med en penningkrävande eskapistisk livsstil
Bengalo:	Dumhuvud
Buro:	Ganska ordinär människa
Bös:	Nedsättande term för barn och ungdomar ur arbetarklasens lägsta skikt.
Centramin:	Liksom Preludin och Ritalin centralstimulerande tabletter populära att injicera på 1960-talet
Chinne:	Biografsalong, filmföreställning
Deal:	Slang för att förmedla knark ofta för någon grossists (krans) räkning. Kunde även kallas redovisning
Dealare:	Person som säljer narkotika
Dekadurier:	Oschysta fasoner
Dessäng:	Kriminell möjlighet, skumraskaffär eller liknande affärsförbindelse
Drecken:	Gå på drecken. Driva omkring påverkad av alkohol
De våras:	Tillhöra de våras. Att vara medlem i något resandesällskap
Durk:	Rum för avskild bestraffning, s.k. durksväng. På disciplinanstalterna mycket spartanskt med endast en hård trästol att sitta på under sysslösa dagar. Ibland utan fönster eller med ogenomskinligt glas
Filtreringspump:	Slang för kraftiga injektionsspruta använd för att filtrera en injektion
Fixare:	Person som fraktar sig (se detta ord) utan att direkt sälja ändå förmedla narkotika åt sig själv och andra
Fjolla:	Slang för man i kvinnokläder ibland men inte alltid homosexuell
Flåans:	Under min uppväxt, bland många andra, två pantbanker i Majorna
Frakta (sig):	Att ta sig fram och reda sig i tillvaron
Fullgaddad:	En kropp täckt av anstaltstatueringar
Gaddning:	(Anstalts) tatuering
Gadda:	Tatuera
Gara:	Smussla undan. Tillägna sig saker i gränlandet mellan att fynda och att stjäla

Gegg:	Centralstimulerande narkotika
Geggare:	Injektionsnarkoman
Gig:	Jobb ofta orkesterframträdande men kan även användas om en stöt
Gola:	Ange någon vanligen för en myndighetsperson
Gno:	Kvinnlig gatuprostitution
Gnoa:	Gatuprostituerad kvinna
Gräs:	Cannabis i form av marihuana
Gå på stritan:	Sälja sex på gatuplanet
Gångare:	Person vilken mot en sup eller annan ersättning köpte ut alkohol åt underåriga
Holk:	Haschpipa
Horsare:	Person som använder heroin
Hårdhispa:	Mentalsjukhus för (kriminella) personer vilka inte bedömts vara straffbara
Hög:	Eufori orsakad av narkotika
Joint:	Slanguttryck för en cigarett innehållande cannabis
Jonkare:	Sydsvenskt slanguttryck för heroinist
Jungfrusil:	Den första narkotikainjektionen
Jävlonge:	Hopplöst illasinnad unge
Kabbe:	Handelsdos amfetamin.
Kanylsot:	Hepatit orsakad av att man använt gemensamma injektionsverktyg
Kick:	Häftig euforisk känsla i samband med narkotikaintag
Knacka bögar:	Råna homosexuella män
Knappa:	Äta tabletter huvudsakligen av centralstimulerande typ. Ofta i samband med någon varm dryck
Knasa:	Ange någon.
Knark:	Narkotika
Knarkare:	Injektionsnarkoman
Knallsil:	En injektion centralstimulantia för att förstärka njutningen i ett samlag
Kockalorövare:	Smått misslyckad egendomsbrottsling. Kriminell på låtsas
Kockalotavring:	Resande på låtsas
Kran:	Senare tillkommet uttryck för langare av större knarkpartier
Kåkvolta:	Fängelsestraff
Lack:	Ilskan, förbannad
Legalit:	legalare: Person som under mitten av 1960 fick amfetamin eller morfin per recept.
Link:	Hallick
LSD:	Lysergsyrdietylamid. Narkotipreparat som framkallar hallucinationer

Lyst:	Efterlyst av polisen
Mackling:	Tavla av begränsat konstnärligt värde även ren förfalskning
Macka:	Narkotikainjektion vanligen amfetamin
Manga:	Tigga.
Minka:	Armbandsur
Muckarsvid:	Kostym i billigt snitt och material. Utkvitterad vid frigivning från anstalt
Najare:	Narkoman
Neråttjack:	Lugnande medel ibland taget för att kunna sova efter en centralstimulerad period
Nojad:	Paranoid, psykotisk
Novis:	Av resande ibland använd term för nybörjare och aspiranter
Onge:	Barn med mindre förmånlig placering i samhällsstrukturen
Pionjär:	Ungdomsnarkoman som var med och introducerade tung narkotika i Göteborg åren 1955–1960.
Plit:	Fångvaktare
Preludin:	Tabletter av centralstimulerande typ förpackade tjugo per tub. Mycket populära på sextioalet
P:	Slanguttryck för Preludin
Pulver:	Centralstimulerande narkotika
Pundare:	Ett tidigt slanguttryck för narkoman
Påse:	Marknadsdos amfetaminpulver i liten påsliknande förpackning
Påtänd:	Narkotikapåverkad
Rackla:	Prata ofta förknippat med att prata resande och kåkslang
Redovisning:	Att sälja knark åt grossist och betala i efterskott.
Resande(folk):	Tattare. Uttrycket användes ofta av tatterna själva
Resning:	Förmågan att vara ett kulturellt värde trogen även under ansträngda och pressade förhållanden
Romani:	Här i bemärkelsen kåkfarar- och resandeslang
Rövare:	Kriminell mansperson med grova stölder på repertoaren
Siskor:	Läroverks- och gymnasieungdomar
Sil:	Injektion. Även uttryck för själva sprutan
Skinnpaj:	Svart läderjacka
Skyddet:	Skyddsvärnet, institution för frivård av kriminella i Göteborg
Slagg:	Sextioalets centralstimulerande medel förkom ofta i tablettform. Måste filtreras, skiljas från ”slaggen”
Slyna:	Arbetarflicka, ofta en sexuellt oerfaren men med en lösaktig pose
Sne(d):	Ilskan, avogt inställd

Sne(d)tändning:	Intensivt obehaglig och psykosliknande upplevelse i samband med narkotikaintag
Sportlovs-narkoman:	Narkoman på låtsas
Sniffare:	Person som i berusningssyfte använder thinner eller liknande
Starkmeter:	En övermättad injektion centralstimulantia
Stritan:	Gata för prostitution. Att gå på stritan innebär således att sälja sin kropp
Stöt:	kupp eller inbrott
Sup- och dängare:	Berusade och våldsbenägna underklassungdomar
Svid:	Kostym
Tavring:	Alternativt uttryck för resande
Taxibög:	Gängbenämning för droskchaufför
Tjalla:	Ange någon för myndighetsperson
Tjack:	Slang huvudsakligen för centralstimulerande medel
Tjyv:	Under sextioalet uttalade mig bekanta rövare aldrig tjuv med u, samtliga bekanta sa tjyv med y
Tork:	Alkoholistanstalt
Tuta, tutning:	Att luras. Blåsa
Tända på:	Injicera, på den tiden huvudsakligen centralstimulantia
UF:	Förkortning av sextioalets ungdomsfängelser. UF som strafform kunde utan krav på ny rättegång, under ytterst slutna och kontrollerade former, utsträckas till maximalt fyra år
Uppåttjack:	Slang för centralstimulerande droger
Vaska:	Rena teknisk sprit från osmakliga tillsatser med hjälp av en hink vatten eller en brödlimpa
Vattna:	Ange någon för myndighetsperson
Veteran:	Ungdomsnarkoman under åren 1955–1970
Veve:	Gå handgripligt tillväga
Volta:	Fängelsestraff
Värsting:	Värst på att stjäla och slåss eller att på annat sätt vara omöjlig. Uttrycket användes inte på 1960-talet

Summary

Friendship, Values and Morals. Deviance and Strategies for Recovery Among the First Generation of Young Drug Addicts in Gothenburg.

This dissertation shows that recovery from substance misuse has been quite possible, in spite of miserable childhood conditions and severe deviance. In addition, the work has generated a number of presumptions on how and why a specific group of people, who were young in the 1960s, after many years of severe and spectacular deviant behaviour have succeeded to get on their feet and lead decent lives for decades afterwards. The core empirical material consists of the life stories of 14 individuals who were young delinquents in the 1960s and 1970s, and of information from one additional person with unique insights into the studied generation of drug users in Gothenburg. Published autobiographies on the same topic have served as additional data. A selection of theories and concepts have helped problematise and structure the interviewees' sometimes complicated processes of exit and recovery.

Aim, material and method

My thoughts and texts have sprung from a need to endure and give meaning to the work with very vulnerable children and young people, which I was directed to after my own recovery from substance abuse. Discouraging experiences from impoverished residential areas in many towns and cities have led me to reflect upon, but also gain strength from, the fact that a number of my acquaintances with childhood conditions similar to the ones that so many young people have encountered, still have managed to rise out of their misery. A feeling of having been part of a very special time period, which sneaked into the circuits of young delinquents in Gothenburg in the late 1950s and escalated in the 1960s, has also inspired this work. Crisis, states of dissolution, turning points and courses of recovery are analysed with interactionist and structuralist concepts. Psychoanalytical and philosophical conceptions are also used. Socially and ethically conditioned driving forces have an important place, and social preconditions for the processes of change among the interviewed persons are

also significant. The first young injection drug addicts in Gothenburg appeared in the mid-1950s. I call these early participants ‘pioneers’, even if they had a central role also in the drug culture of the 1960s. “The veterans” is a category that for reasons of anonymity has come to include both the pioneers and the subsequent members of the first generation of drug addicts. Hence, veterans may have been involved from the mid-1950s to 1970. By the end of this period, however, the character and situation of this group had gone through such important changes that there are reasons to call it a shift of generations, and maybe also of paradigm.

Fifteen individuals were interviewed, and the selection was primarily based on the following criteria: severe deviance, considerable change of lifestyle and having belonged to the first generation of young drug addicts in Gothenburg. Ten of the interviewees have taken an active part and have central roles in this group. Eight of them can be seen as central actors already during the first decade of the period (1955–1965), including three who were active members already in the 1950s, while the other two joined in the latter half of the 1960s. Of the remaining five interviewees, three used to be very close to the group and had lasting contacts with many of the pioneers and veterans, and two had similar experiences from other cities. Several of the interviewed persons were my friends and acquaintances. Four of the interviewees were interviewed again after about twenty years, when they were in their 60s. All interviews were tape-recorded and transcribed verbatim. The interviews had a life history approach with a special focus on the entrance into and exit from drug use.

In the first years, the young drug addicts in Gothenburg were few and their group was relatively closed. In the first half of the 1960s, the group comprised roughly 100–200 people, mainly bohemian artists and beatnik-inspired youths, but also some prostituted young women and criminals, whose repertoire included heavy drugs and injections. Cohabitation, long lasting friendship and many other bonds and connections between the members have been maintained for many years after.

The change of the social climate and the criminalisation of the drug market

The narratives of drug psychosis in the interviews indicate that a deep moral intuition, at least in some stages of the development of addiction, might contribute to make severe deviants readjust to society. In the latter part of the dissertation, I use serious acts of violence and the existential crisis they may spark to describe, and to some extent also analyse the existence and force of, those deep ethical conceptions that also very severely deviant individuals can display. With such points of departure,

I also try to illuminate the conditions and limits of recovery.

In 1965–66, a selection of drug addicts in Gothenburg were provided morphine and amphetamine legally. The doctor involved provided prescriptions and the patients collected their quota at a local pharmacy. This period was the grand finale of a decade when many pioneers and veterans had been able to meet their drug needs via doctors and legal prescriptions. When this activity ceased, a number of previously legally addicted youths were degraded to illegal drug abusers. By the end of the 1960s, the social climate that surrounded the first generation of drug addicts in Gothenburg changed dramatically. At the same time, many of the survivors, especially those with a middle class upbringing, had become tired of roving. The psychotic dreams and deteriorated bodies, which had primarily been associated with drug addicts from the underclass, finally began to occur among them, too. When the colourful and exotic hippie culture vanished, the old icons and their manners that lingered could appear as hopelessly outdated to a new, harsher generation of drug abusers.

Class and gender structures

The processes of deviance and recovery are affected by class and gender structures. While drug use is always at the core, these structures can provide varying appearances to the role as a drug addict. Childhood conditions, alternative status positions and access to other activities also contribute to the appearance, as can personal style, language, degree of self-preservation and intensity of drug consumption. Attitudes that were accepted in one group, for instance as a sniffer, robber or fighter, could evoke repulsion in another. Instead of adjusting to an alien culture, an established group could embed a new drug or activity into its own partial culture. In this way, an ex-convict's cheap costume could be combined with a hippieish joint in the 1970s.

In many cases, gender and class roles appear to have out-powered the role as deviant. A renovation of such roles should therefore be of value in independent as well as institutionalised processes of change and identity. The poor young men in street gangs often adopted the behavioural patterns mediated by their authoritarian, sporadic, repressive and alcoholic fathers early in life. These young men's upbringing was generally characterised by poor attachment, undeveloped interactions and insignificant care. Youths with somewhat better resources in terms of status and a more orderly lifestyle could form the spirit and relationships within the junkie community more in the early 1960s than in the long run. For such youths, it appears that their exclusion was rather fuelled by an inability to live up to the demands from their fam-

ilies and environment than a will to copy their fathers' actions. The early childhood of the interviewed women was in most cases less troubled, and their problems were not clearly expressed until their adolescence.

Exclusivity or flight

The shifting between oppositions such as loneliness and community, and success and failure, has largely formed the veterans' situation. While the youths from poor and/or immigrant neighbourhoods with a more impoverished and hopeless upbringing may primarily look for means to escape and self-medicate, young people with a somewhat better base may be attracted by a sense of notability and exclusivity. These quests for dignity are supported by conversations with Gothenburg's pioneers and veterans. Resorting to violence in vulnerable situations in order to save one's last ounce of dignity can, however – which this dissertation tries to illuminate – also develop into a habit that makes re-entrance into a more ordinary way of life more difficult or impossible.

Poor self-esteem has made some interviewees play the fool due to pure nervousness. They also pointed at the possibility of becoming 'a name' within an activity that initially carried less stigma than later on. In this way, the community of the early drug users provided transit roles for some disadvantaged and violence-prone young men who were tired of prisons and their roles as crooks. When the composition of their community, combined with increasingly distasteful criminal activities, led to a fusion and reduction of the roles as bohemian, artist and junkie into simple junkies and criminals, and at the same time deprived them of their previous glamour and exclusivity, some of the bohemian-minded youths chose to leave the scene. Men of working class origin who left the community to a higher extent refer to states of depletion and new relations as their driving forces.

Towards a decent life

Institutions like mental hospitals, homes for alcoholics, reform schools and prisons do not seem to have accomplished any sustainable change. Several interviewees have never been admitted to any such institution for weaning, while others have maintained their status or even had their condition further deteriorate in connection with every new period as patient or inmate. While professional social workers and therapists are not mentioned as significant in the processes of change that I address, boy- and girlfriends, idealistic enthusiasts, teachers and, later on, recovered drug ad-

dicts have been active elements in the social circles during and after the conversion periods.

Many interviewees have, despite chaotic adolescent revolts, been offered attractive education opportunities. The Labour Market Board has been successful with placing youths who in other contexts have been viewed as hopeless in certain boarding colleges. In addition, it used to be relatively easy to get a job in Sweden. Several veterans started to work immediately after coming clean, and others simply got themselves a job while still using injectable drugs. Such strategies could also supply new approaches and social networks. While in school, several interviewees had access to attractive housing in central Gothenburg, and these flats could in turn be handed over to other disadvantaged youths. Pioneers and veterans have also been able to, in emergency situations, tip each other off about reliable enthusiasts and lawyers who can help solve problems. In this way, contacts with deviant circles could also be of practical benefit.

Even if newly established relationships were significant during periods of recovery, feelings of poverty, agony and horror appear to have been – initially – the most motivating driving force behind the willingness to change. To the extent that horror instead of saturation has driven a drug user into exile, the temptation to return to the arenas of deviance can of course intensify if the situation appears to have changed for the better. However, several interviewees give testimony to dreary comeback attempts. In this way, returns to a destructive lifestyle have served to reinforce a growing identity as ordinary instead of demolishing achievements of decency. Several interviewees have, after their recovery, changed their attitude to alcohol and illegal drugs in a way that has enabled them to have a drink or take a hit without relapsing.

Over the years, a number of voluntary associations like RFHL and KRIS but also several Christian support initiatives have acquired a base among ex-deviants. Several prominent members of Gothenburg's first generation of young drug addicts became engaged for a while in this activity field, despite the fact that their own recovery was mainly selfinitiated. Although most of the interviewees displayed other interests before becoming involved in the deviant communities, this kind of commission has had a disproportional place in their life after their exit from the previous lifestyle. But even if such an involvement can be considered to be voluntary, the expectation to help others might imply heading for a dead end since it tends to imply that the stigma continues into the new role. Hence, some have objected and turned their back to it. There are also many indications that the role as a drug addict, regardless of whether it left other traces, does not have to linger as a life-long identification. Consequently, the interviewees' professional and other activities have gradually become more differentiated.

Sensitivity and uncertainty, tongue-tiedness, exaggerated suspiciousness, feeling labelled and mistrusted, emotionalism and tics, facial expressions or jargon and the attention that these things raise can disturb and offend. Several of the interviewed men have tattoos that in many cases obviously did not come about as a result of a fashion trend or a history as a sailor. To get upset or withdraw in a more or less spectacular way can also make the problems worse. An excessively relaxed attitude to heavy drugs, not being afraid in situations where most people would withdraw, becoming terrified when one normally would not react at all and other remaining marks and anomalies can also cause distancing, wonder or disgust.

Distorted or deficient displays of responsibility, tendencies to new forms of deviance, not having a driver licence or not having served in the military as mandated for Swedish men until recently might also raise questions. Trial costs and foreclosure processes can drain financial and social resources many years after recovery. Prosecutors and collection officers obviously have access to records that should have been deleted years ago. In addition, zealous police officers may make home visits, jump to conclusions or act in a labelling manner many years after decency has been established. An impoverished family culture or degrading kin chronicle, convicts' slang or threatening glares probably do not facilitate community with common people, either.

Despite lingering questions and concerns, this work presents a number of people with serious troubles who have obviously, although death has sometimes come between, succeeded quite well in their aim to become a decent citizen. The circumstances that triggered their decisions to wind up their dependency and criminal involvement in order to rather successfully remain sober and honest, however, imply that reintegration models based on particular steps and programmes or institutionalised ingredients and staff measures may need to be reconsidered and revised.

